or385

Anden Deel: Halvøen Nørrejylland

Ni og tyvende Afsnit

”Der er et Land saa kosteligt
alt under Nørrelide;
kun eet jeg veed er Landet sligt
paa Verdens Vesterside;
det sært mod Nord er tunget ud,
og til en Tunge fiin af Gud
det er vist og beskaaret.”

Men efter de Vidnesbyrd, vi have fra ældre Tider, har Landet ikke altid været saaledes udtunget imod Nord. Omvæltninger i Naturen have som bekjendt forandret Danmarks Skikkelse; alle Landets Dele bære Vidne derom og Spor deraf, og Nørrejylland da ikke mindst, fornemmeligen den Deel, der ligger Nord for Liimfjorden. Jylland har mange Egne, der i Frodighed og Frugtbarhed staae tilbage for det øvrige Danmark; det har Heder og Klitter, Flyvesand og Sandflugtstrækninger, og Havgusen eller Havrajen og Skajen kan ikke være tiltrækkende; thi skarpe Vinde, Kulde og Fugtighed høre ikke med til Livets Behageligheder. Disse Naturens umilde Sider, i Forbindelse med den noget fjerne Afstand fra Kongerigets øvrige Dele, have tidligere ladet Mange betragte Halvøen som et dansk Sibirien, og Opholdet der som ikke stort bedre end et Forviisningssted. Med Mismod og ringe Forventninger ere Mangfoldige dragne did, og have før Bortrejsen ikke lagt Skjul paa de Ønske, at de Aar, der skulde tilbringes sammesteds, alt vare forløbne; de have betragtet de Mennesker og de Forhold, imellem og under hvilke de fremtidigen skulde henleve nogle Aar, md et ensidigt og skjævt Blik, og med Forbavselse have de siden maatte tilstaae og indrømme, at

386.
Alt var langt klarere og bedre, end de forud havde tænkt sig. ”Mine bedste og lykkeligste Aar tilbragte jeg paa Jyllands Heder.” har mangen hæderlig Gejstlig uforbeholdent sagt, og under alle senere Livsforhold har han bevaret et saa kjært og tilfredsstillende Billede af Samlivet med Jyderne og af det rolige, stille Liv i mindre begunstigede Egne, at mildere Himmelstrøg og rigeligere Udkomme ikke har kunnet mindste det. Det kan kun blive til Roes for Halvøens Indbyggere, at selv de, der ere komne til deres Land, uden interesse for dette eller for dem, føle sig tilfredse og glade i deres Midte; thi det vidner om, at Jyderne kunne taale at blive kjendte i deres sande Lys, at der findes ærlig Djærvhed, Agtelse for det Gode og Sande, Kraft, Udholdenhed og Gjæstfrihed hos dem, og disse Dyder vistnok ikke i ringeste Maal hos dem, der boe imellem Heder og Klitter.
Halvøen, saaledes som vi kjende den, er 38 Mile lang fra Nord til Syd, 23½ Miil fra Øst til Vest, og indtager et Fladeindhold af 448 Kvadratmile. Men Jylland har i Oldtiden havt lagt større Udstrækning end nutildags; thi der er udenfor al Tvivl, at Havet har opslugt store Landstrækninger. Inden veed med Vished at sige hvor omfattende disse have været, men nogle Oldgranskere antage endog, at Halvøen i de fjerneste Tider har været landfast med Sverrig ved Skagens Rev, med Forbjerget Lindenæs i Norge ved de nordvestlige Pynter, samt ved det store Jydske Rev med England eller

Skotland; dette forudsætte de, fordi der langt ud i Havet undertiden er bleven fundet forstenede Trærødder, der tyde paa, at hvor Skibene nu glide hen ad Vandfladen, der har fordum været skovgroet Land.
Imidlertid bleve de Landstrækninger, Havet løsrev fra

387.
Fastlandet, ikke alle begravne i Bølgerne; endeel deraf antages at være de Øer, der findes omkring Halvøens Kyster. Ogsaa forudsættes det af Naturforskere, at havet ikke alene har løsreven og bortskyllet Dele af Fatslandet, men hist og her ogsaa bragt Strækninger Land op paa Overfladen, efterhaanden som der er svunden hen; at det er aftaget paa nogle Steder af Vestkysten, det stafæster Erfaringen, thi Byer, som i Oldtiden laae tæt ved Havet, ligge nu en Miilsvej eller endog længere inde. Ved disse Naturforandringer skal der ogsaa af flere Øer være bleven sammenhængende Land; dette antages f. Ex. om den Strækning, der ligger Nord for Liimfjorden; Mors alene, den største Ø i Fjorden, skal have været deelt i en Snees mindre Øer.
Det var imidlertid ikke alene i gamle Dage, at Nordsøen skyllede Land bort, ogsaa vore Tider bære Vidne derom; thi "Skagens forrige Kirke, som Sandflugt forstyrrede paa Taarnet nær, der tjener til Sømærke, ligger noget fra Byen omgiven af Flyvesand; Dødningehoveder og Menneskebeen ligge omstrøede paa Sandet." Og den smale Landstrimmel eller Sandrevle, der forbandt Thyland med Ribe Stift, er siden 1825 gjennembrudt af Vesterhavet, saa at Liimfjorden egentlig ikke længere kan kaldes en Fjord, og den nordligste Deel af Jylland maa betragtes som en Ø.
Langs med Vestkysten findes et Belte af Flyvesand; dette viser sig snart bredere, snart smalere, men den nordvestlige Deel af Halvøen, fra Hanherred til Skagen, bestaaer næsten udelukkende deraf. Klitter er Flyvesand, der af Havet er dannet i høje Bakker; hvor skadelige disse Klitter end kunne være, naar Sandet hvirvler omkring, er dog

388.
ved dem rejst et Værn imod Vesterhavets Voldsomhed og et Læ for de flade nøgne Egne.
Igjennem Jylland lige fra Skagen og til den sydligste Deel, derfra videre indtil Nordtydskland, strækker sig et skovløst, ufrugtbart Højland, der deler Halvøen i to Dele, den østlige og den vestlige. Fra Liimfjorden til Skagen er Fortsættelsen deraf imidlertid kun lav. Den østlige Deel er Fortsættelsen deraf imidlertid kun lav. Den østlige Deel er højtliggende og ligner meget Ølandene i naturlig Beskaffenhed og Frugtbarhed; Skove, Søer og Aaer, Høje og Dale advexle med hverandre; enkelte Steder findes vel lidt Hede, en den langt overvejende Deel er frugtbar Leerjord. Denne Deel er imidlertid langt smalere end den vestlige, der er en Fortsættelse af den flade, lynggroede Landryg; Landets Overflade er der næste ganske jevn og sandig, Jordbunden ufrugtbar og tildeels udyrket.

"Der Lundene er kun saa faa,
og Buskene er kun saa smaa,
og Bøgen staaer i Stampe."

Det er en stor Hedeslette, men Opdyrkning er lykkeligviis begyndt, og det fejler ikke, at Indsigt, Arbejdsomhed og Udholdenhed efterhaanden vil forvandle de øde lynggroede Strækninger til frodige og frugtbare Egne. Undertiden kaldes den hele Strækning af Hedeland, Alheden, men egentlig er denne kin den øde Egn sydost for Viborg, der bærer dette Navn, efter Ahl, et Underlag af bruun Sandsteen, der findes under Sandet og hindre Plantevæxten.
Paa begge Sider af Liimfjorden er Landet meget frugtbart, ogsaa paa enkelte Steder ned af Vestkysten. Thyland, Morsø og Salling høre til de frugtbareste Egne. De mest bakkede Dele af Jylland ere ved Vejle og Kolding samt nordligere

389
ved Hobro, og det højeste Punkt i Jydland er Himmelbjerget tæt ved Gudenaa, 550 Fod Havets Overflade.
I Oldtiden skal Jylland have havt megen Skov, af hvilken der endnu findes Spor i flere skovløse Egne, saavelsom vilde Dyr, der have havt hjemme i samme. Vestsiden har nutildags slet ingen Skove, og i Midten er der kun saare liden, men paa Østkysten ere de tidligere vidtløftigere Strækninger ikke ganske tilintetgjorte; fra Silkeborg nedad imod Sydost findes de fleste Skovegne. Hvad Landet Nord for Liimfjorden angaaer, ad ere Skove ganske udryddede i Thyland, derimod er der paa Østkysten af Vendsyssel endnu ret god Skov; at hine Egne fordum have været langt rigere derpaa, derom vidne foruden Skribenternes Vidnesbyrd mange Stedets Navne; f. Ex. Skoven, Skovgaard, Skovsted, Skov mose, Hjortholm, Hjortenæs, Hjortemose, Egeberg, Tømmerby o. fl.
Nørrejylland deles som bekjendt i 4 Stifter: Aalborg imod Nord, Aarhus imod Øst, Viborg inde i Landet og Ribe imod Vest og Syd; disse deles igjen i Amter og Amterne i Herreder, som vi længere hen skulle omtale. I Oldtiden og Middelalderen derimod har Danmark som flere Dele af de nordiske Lande sandsynligviis været inddeelt i Sysler, en Inddeling, der holdt sig længere i Jydland end i de andre Landsdele; der var ni Sysler paa Halvøen, men Vendsyssel er det eneste, der i Skriftsproget har beholdt sit Navn.

For en Sness Aar iden var Rejsen til Jyllands Nordvestkyst unægteligen forbunden med flere Ulemper og mere Møjsommelighed end nutildags, da man kun behøver c. 24 Timer

390.
til at sejle fra Kjøbenhavn til en af de fjerneste Landstrækninger af Halvøen: Thyland. Den hyppigere og hurtigere Forbindelse imellem Jylland og de andre Dele af Riget bidrager naturligviis meget til at vække Interesse for Halvøen og give et klarere Begreb om dens forskjellige Egne, end hidtil har været almindeligt; dette er unægteligen meget ønskeligt og ikke mindre nødvendigt, thi det klinger næsten ufatteligt, men dog er det den rene Sandhed, at endnu forrige Aar spurgte en Dame af de højere Stænder: ”Hvor er egentlig Thyland?”
Forklaringen hun fik var af den Beskaffenhed, at man fristedes til at troe, den Spørgendes og den Besvarendes geografiske Kundskaber omtrent kunde holde hinanden Ligevægten. ”Men hvad er da det for Noget i Jylland, der hedder Salling?” lød Spørgsmaalet derpaa, og Svaret viste, at Vedkommende nok vidste, det var i Jylland.
Efter at have sejlet igjennem det stille, milde Belte, der skiller Danmark fra Sverrig, det Vand, Sundenes Dronning

”- sig har til Bolig valgt
af Sommergrønt
hvor paradisisk smiler Alt
see engleskjønt.”

kommen man snart ud i det mindre venlige og forekommende Kattegat. Men man tilbagelægger en Deel af Rejsen om Natter, og derved forkortes de 33 Miil; der er imidlertid Tid og Lejlighed nok til at see

”Havets Døtre dandse
utrættet Aar for Aar,
med skummets hvide Krandse
paa deres sorte Haar,”

Naar man løber ind i Liimfjorden, der i en gammel Saga omtales saaledes: ”Indløbet er en snever Aamund, saa

391
snever, at kun et Skib ad Gangen kan gaae ind der, men kommer man længere ind i Fjorden, da er den saa bred som et stort Hav,” da finder man ved det omtalte Indløb den lille By Hals, der var kjendt alt i det tiende Aarhundrede, thi det var der, den norske Konge, Harald Graafeldt*) blev dræbt ved et Niddingsværk; om end ikke ved den daværende Dankonges Foranstaltning, saa dog med hans Vidende og Indvilligelse.

*) Indsat: Harald Graafeldt
Harald 2. Gråfeld (norrønt Haraldr gráfeldr) var søn af Erik Blodøkse og Gunhild Kongemor. Han voksede op hos sin moster, den danske konge Harald Blåtand, i Jylland
Konge af Norge
Han blev konge i Norge omkring år 959–960, efter Håkon den Godes død, og regerede indtil sin død ca. 970
Tilnavn
Tilnavnet Gråfeld (”Gråskæg”) stammer fra en legendarisk episode i Heimskringla, hvor han skænker en islandsk handlende et skind—hvorpå alle straks vil bære netop det — og skindet hurtigt sælges
Kongerækken og magtkampe
Han forsøgte at videreføre sin far og farfaders (Harald Hårfagers) politik med at samle Norge under én konge. Dette førte til strid med indflydelsesrige lokale jarler (ladejarler) i bl.a. Trøndelag, Vestlandet og Nordnorge. Samtidig skabte hans vækst i magt bekymring hos sin danske morbror Harald Blåtand, som foretrak de lokale jarler fremfor Harald Gråfeld og hans brødre
Død i baghold ved Hals
Harald blev kaldt til Danmark, og da han ankom via Limfjorden til Hals, faldt han i et baghold — angiveligt organiseret af netop Harald Blåtand og støttet af de lokale jarler. Han blev slået ihjel og begravet ved Limfjordens bred i år 970

Harald Gormsen, almindeligen kaldet Harald Blaatand af sine sorte Tænder, sad dengang paa Danmarks Throne, der var tilfalden ham, skjøndt han var yngste Søn, eftersom han ældre Broder, Folkets og Faderens Yndling, den livsalige Knud, der fik Tilnavnet Danaast – de Danskes Lyst – var bleven dræbt ved Englands Kyster af et Pileskud.

Knud Gormsen havde efterladt sig en Søn, der hed Harald. Denne unge Fyrste færdedes efter Datidens Skik paa Vikingetog og erhvervede sig store Rigdomme, af hvilke han fik det Navn: ”Guldharald.” Men omsider blev han kjed af det omflakkende Liv, og vendte hjem til Danmark, for at faae en Deel af det Rige, der skulde have været hans Faders. Farbroderen var imidlertid slet ikke fornøjet med denne uvelkomne Gjæst og hans Fordringer, og lagde Raad op med en ond snedig Mand fra Norge, der opholdt sig ved hans Hof fordi han var fordreven fra sit eget Fædreneland; denne Mand var Jarlen Hakon – Hakon Hladejarl. Ved hans Underfundighed og Træskhed pustedes der til Ilden fra begge Sider; thi han raadede Kongen til at stille Brodersønnen tilfreds ved at skille en an anden Konge ved Liv og Rige paa en listig Maade, idet han paa samme Tid æggede Prindsen til, snarere at forøge end mindske sine Fordringer til Kong Harald Gormsen. Harald Graafeldt i Norge, en Søn af Erik, Harald Haar

392.

fagers ældste Søn, der for sin Grumheds Skyld fil Tilnavnet Blodoxe, var knæsat af Kong Harald i Danmark, og derved erklæret for hans Fostersøn; desto slettere var det af den danske Konge at lokke ham ned til Liimfjorden, hvor han sorgløs lagde sig med tre Skibe, der skulde bringe Korn tilbage til Norge, thi Landet var hjemsøgt af Hungersnød. neppe var han løben ind i Fjorden, førend Guldharald med sin Farbroders Tilladelse anfaldt ham med en tredobbelt Styrke, og Norskekongen bukkede under for Overmagten. Norges Rige skulde være Angribernes Løn, for at Harald Gormsen kunde have Danmark i Fred, men Hakon Jarl havde Andet isinde. Før Sammenstødet i Liimfjorden mellem Kong Harald fra Norge og Prinds Harald fra Danmark, havde han snakket for Kong Harald i Danmark og forestilt ham, "at havde hans Brodersøn været at frygte som Vikingehøvding, vilde han være det endnu mere som Konge;" og fik snart ved Trusler, Løfter om Underkastelse og om høj Skat, naar han blev Jarl i Norge, det ukongelige Samtykke til en ny Niddingsbaad. Med tolv store Skibe søgte han Guldharald i Liimfjorden, og traf ham netop som han var bleven Sejerherre over Nordmanden; Jarlen havde været Prindsens Fortrolige, derfor anede denne ikke strax den onde Hensigt, men han blev snart overtydet om den og taget tilfange, under Paaskud af, at Harald Graafelds Drab skulde hævnes. Guldharald skal endog have maattet lide den vanærende Død, at blive hængt.

Er man først kommen til Hals, befinder man sig snart i den gamle By Aalborg, der tidligere har hørt til Viborg Stift, da det Stift, der nu bærer Navn efter Byen, men før den Tid hed Vendelboe Stift, kun indbefattede Landet Nord for Liimfjorden. Kristian den Tredje bestemte den til Sæde for

393
Stiftsøvrigheden, fordi den ligger bekvemmere end de andre Smaabyer. Vore ældste Skribenter, Saxo Grammaticus og Snorro Sturlesen omtale Aalborg som en anselig By paa deres Tid, endog Adam af Bremen, der levede et aarhundrede tidligere, beskriver den som en bekjendt Søstad; men oprindeligen har den dog nok været et Fiskerleje, og beboet af Aalefiskere, da Navnet "Aalborg" skal hidhøre fra den store Mængde Aal, der fordum fandtes der og drog mange Fremmede til Stedet, hvorved dette da efterhaanden fik større og større Anseelse. Efter nogle Forfattere skal Byens Navn hidhøre fra en af Odins Sønner, ved Navn Ale, som fandt Behag i Egnen og byggede sig en Borg der, der blev nævnet efter ham, Aaleborg. I øvrigt findes det intetsteds stadfæstet, at Byen har været omgiven med Volde og Grave, men vel Slottet, der imidlertid ikke var fastere, end at Skipper Klement 1534 kunde tvinge Befalingsmanden Peder Lykke til at overgive det, saasnart han viste sig udenfor med en ringe Magt.
Mange Tegn tyde paa, at Aalborg fordum har været i stor Anseelse, og til alle Tidsaldre har Landets Herskere gjæstet Byen og taget Hensyn til den. Indfødte og Fremmede have ialmindelighed ogsaa lagt Vejen over Aalborg for at komme til eller fra Norge og Sverrig, og at der har været et kongeligt Mønststed, derom vidner ikke alene de Mønter, der kjendes fa Kong Hans`s og Frederik den Førstes Tider, men ogsaa ældgamle Sølvørreder og Sølvpenge fra Svend Estridsens og Svend Eriksens (Grates) Styrelsesaar. Iblandt flere kongelige Flygtninge, der have søgt Ly i Aalborg nævner Historien Ingerthe, en svensk Kongedatter, der var gift med Henrik Svendsen (Skatelaar), som var i Ledtog med sin Fætter, Magnus Nielsen, da den brave Knud Eriksen (Lavard)

394.
blev snigmyrdet i Harresteds Skov. Han havde det Uheld, at hans Hustru blev kjed ad ham, rømte fra ham og tog Vejen til Aalborg for at opholde sig der, indtil hun kunde slippe hjem til Sverrig; men Ægtefællen indhentede hende og tvang hende til at følge med tilbage.
Knud den Femte tyede ogsaa til Aalborg, da han 1150 var bleven overvunden ved Viborg af Svend Eriksen (Grate), og flere norske Prindser, der have gjort Fordring paa Norges Throne, have efter Nederlag søgt Fristed og samlet Kræfter i denne By, Erik Kristoffersen (Glipping) opholdt sig ofte i

Aalborg og udgav adskillige Anordninger derfra; ogsaa hans Søn Erik Eriksen (Menved) syntes godt om at være der.
At oftnævnte By maa have været i Anseelse og Ære, det tyder iblandt andet ogsaa den Bestemmelse paa, at i den Overeenskomst, der blev sluttet mellem Kong Valdemar og Hertug Valdemar af Slesvig 1340, forpligter Kongen sig til, at Aalborg med omliggende Sysler skulde være den første af de jydske Stæder der blev indløst fra de holstenske Grever, og endvidere, at give Dronning Helvig den til Livseje; imidlertid blev det ham først i Aaret 1373 muligt at indfrie Byen og Slottet.
Men af alle Konger er der dog neppe Nogen, der har sat mere Priis paa Aalborg, end Kong Hans, der blev født sammesteds, opholdt sig der jevnlig, og døde der 1513. Denne Konges Kjærlighed til Byen hindrede imidlertid ikke Borgerne fra at være de Første til at stifte Oprør under hans Søn, Kristian den Anden, ved at ihjelslaa en af hans Toldere.
Det var ved Aalborg, en Miils Vej mod Syd, ved Landsbyen Nørresvenstrup, at den kjække Skipper Klement slog Adelspartiet, da han efter Frederiks den Førstes Død blev

395
sendt didhen af Grev Kristoffer af Oldenborg, der som Lybekkernes Anfører kæmpede for at bringe de afsatte Kong Kristian paa Thronen igjen. Efter at Klement, der var en Vendelboer, havde indtaget Aalborg og bragt Nørrejyderne, fornemmeligen Vendelboerne, paa Benene, gjorde han sig til Herre over Viborg, og stormede dernæst Randers, medens hans Bondeskarer trængte sig ned ad Vestkysten lige til Ribe. Ved Randers udrettede han imidlertid Intet og trak sig tilbage til Aalborg, som han søgte at befæste; dog der indesluttede kort før Juul den kjække, men grusomme Johan Rantzau ham, stormede Byen og tog den ene Forskandsning efter den anden, under Bondehærens ns djærve Anførers heltemodige Forsvar, saa at der lige før den hellige Julefest var en skrækkelig Myrden og gruelige Boldbad i Aalborg, indtil omsider Adelspartiet bleve Herrer over Skandserne og Byen. Et Par tusinde Bønder mistede Livet; Skipper Klement *) undflyede tilhest, men blev kjendt af en af Rantzaus Tilhængere, en Bonde ved Navn Esbern Nielsen eller Nimand, og bragt til Aalborg, derfra til Kolding, hvor han efter halvandet Aars Fængsling blev taget af Dage paa en grusom Maade.
Denne Krig, der er kjendt under Navn af "Grevens Fejde," fordi Hovedanføreren var Grev Kristoffer af Oldenborg, hvis Farfader, Gerhard den Stridbare**), var Border til Kristian den Første, er en af de grusomste Krige i Danmarks Historie.
Det var egentlig en Borgerkrig imellem Adelen, der vilde have Hertug Kristian, den afdøde Konges Søn paa Thronen, og de andre Stænder, der kæmpede for at faae den afsatte Konge, Kristian den Anden til Roret igjen. Dengang var det ikke godt at være af Adel." siger Hvitfeldt; "thi Almuen raabte paa, at man skulde slaae Ulvene ihjel, for at der ikke

**) Chat GPT: Hvem var Skipper Clement*
Skipper Klement (egentlig Klement Andersen eller Klement den Anden, ca. 1484–1536) var en dansk bondeleder og søkriger, mest kendt for sin rolle under Grevens Fejde (1534–1536), der var Danmarks sidste store borgerkrig.
Han kom fra Vendsyssel og var søn af en bonde. Han blev uddannet som sømand og opnåede titlen skipper, hvilket dengang dækkede over både kaptajn og en slags flådefører.
Han var først i kongelig tjeneste som købmandsskipper og kaptajn, men kom i konflikt med adel og myndigheder, bl.a. fordi han støttede bøndernes rettigheder.
Under Grevens Fejde blev han en af de vigtigste ledere for bonderejsningen i Jylland. Han samlede tusindvis af bønder i kamp mod adelen, der støttede Christian 3.
Klement ledte oprøret med stor succes i begyndelsen og brændte bl.a. herregårde ned i Nordjylland, men oprøret blev knust i 1534 ved Slaget ved Svenstrup og senere endeligt ved Aalborg i december 1534, hvor tusinder af bønder blev dræbt.

Han flygtede, men blev fanget i 1535, dømt for højforræderi og henrettet på brutalt vis i Viborg i 1536 – først blev han pint på pinebænken, derefter halshugget og parteret.
I eftertiden er Skipper Klement blevet et symbol på almuens kamp mod adelen og magthaverne. I nogle fortællinger ses han som en slags folkehelt og frihedskæmper, i andre som en oprører og voldelig bondefører.

***) Hvem var Gerhard den Stridbare.*
"Gerhard den Stridbare" (på tysk ofte omtalt som Gerhard der Streitbare, på dansk også kendt som Greve Gerhard den Stridbare eller Greve Gert) var Gerhard III af Holsten-Rendsborg (ca. 1292–1340).
Han var en af de mest magtfulde holstenske grever i 1300-tallet og spillede en central rolle i dansk middelalderhistorie.
Kort om ham:
Født i huset Schauenburg, der herskede over Holsten og dele af Slesvig.
Fik tilnavnet den Stridbare pga. sin aggressive og krigeriske politik.
Kendt for sin rolle i den danske borgerkrigslignende tid i begyndelsen af 1300-tallet.
Hans rolle i Danmark:
I 1326 gjorde han oprør mod den danske konge Valdemar 3., som han selv havde sat på tronen.
Han blev i praksis Danmarks rigets "formynder og rigsforstander", da den unge konge blot var et barn.
Han stod bag Kielerhåndfæstningen (1326), hvor det bl.a. blev fastsat, at hertugdømmet Slesvig aldrig måtte forenes med den danske krone.
Han blev en af de mest upopulære udenlandske fyrster i Danmark, især pga. tunge skatter og krige.
Blev til sidst dræbt i 1340 under et bondeoprør i Randers – hvilket banede vejen for, at Valdemar Atterdag kunne blive konge og genrejse riget.
Gerhard den Stridbare var en holstensk greve og magthaver i Danmark, berygtet for sin hårdhændede styreperiode og sin død i Randers i 1340.

396.
skulde blive Unger efter dem. Fruer og Frøkener forklædte sig i Bønderklæder og vare glade ved at slippe ukjendte bort."
Men Bladet vendte sig; Bondeherredømmet blev snart knust, og Adelen foer intet mindre end lempeligt frem imod den Stand, der siden blev trælbunden, indtil Baandene atter bleve læste i Slutningen af forrige Aarhundrede. Konge og Adelen gjorde sig til Herrer over de faldne Bønders Ejendom; de, der ikke vare blevne i Kampen, bleve dømte fra Liv og Gods, en Dom, der vel ikke ganske skete Fyldest, hvad livet angik, men den kraftige og fribaarne jydske Bondestand fil et haardt Knæk, thi Adelbønderne bleve næsten Alle Fæstere og skatskyldige til Herremændene. "#For at løse vor Hals fra den Utroskab, Brøst og Forseelse, vi have begaaet," hedder det i det Brev, ethvert af de oprørske Herreder maatte udstede, "have vi opladt og afhændet alt vort Bøndergods og vore Ejendom til Kongen til evig Tid, baade for os og vore Arvinger, medmindre han os mildelig vil benaade." De havde overgivet sig paa Naade og Unaade, men Naaden var kun ringe.
Aalborghus hed det gamle bekjendte Slot i Aalborg, som Kong Hans lagde Grunden til og Kristian den Tredje fuldførte, efterat have ladet alle de Skandser sløjfe, som Skipper Klement havde opført; Byen har havt et ældre Slot, men derom vides ikke meget med Vished. Kong Hans opholdt sig under sin sidste Sygdom, der havde Døden tilfølge, i et af Borgernes Huse, en stor Steenbygning ligeoverfor Budolfi Kirke. Hans Død kom uventet, thi paa en rejse fra Ribe til Aalborg styrtede Hesten med ham

i Skjern Aa, idet han vilde ride over et Vadested. Det var i Hjertet af Vinteren, midt i Januar Maaned, og dette Bad paa den kolde Aarstid indvirkede saa skadeligt paa hans Helbred, at han

397.
strax efter sit Komme til Aalborg maatte gaae tisengs og døde en Maanedstid efter. I ham havde Danmark en af sine bedste og mest retsindige Konger; han havde Fødelandet og dets Borgere kjær, bar trofast mild, arbejdsom og tarvelig, og glemte ikke, at der er En, der er Kongernes Konge og Herrernes Herre. Kun een Begivenhed kaster en Skygge, en stærk Skygge over hans Liv, det er den rige Povl Laxmands *) Drab, som han, om end ikke var Medvider i, dog tilsyneladende ikke regnede det saa nøje med; men Mindet om denne Udaad randt ham sikkerligen ofte i Hud; eller var det vel kun i den sidste Stund, at han med Gru og Hjertekval raabte: O Laxmand! Laxmand.
Over Døren til det Huus, i hviket Kongen døde, staaer denne Indskrift: "Hvor nær var jeg Faren! undkom dog! Jeg var kommen paa det yderste og nærmeste derved, faldt dog ikke derudi. Anno 1663, dente August." Som Aarstallet antyder, hidhøre disse Ord fra den store Ildebrand, der i det Aar gik hen over Aalborg. Der fortælles, at Husets Ejer, en velhavende Kjøbmand gik ud af sit Huus, da Luerne alt havde taget fat i et, og lagde Maal og Vægt paa Gaden med de Ord: "Saafremt jeg har forurettet Nogen hermed, da fortære Ilden mit Huus; har jeg derimod gjort Ret og Skjæl imod Enhver, da vil jeg bede Gud bevare det for mig." Da han havde sagt dette, standsede Ilden, og hans Huus blev frelst.
En Pragtbygning i Aalborg fra Kristian den Fjerdes Tid, er Svaneapotheket, tidligere kaldet "Jens Bangs Steenhuus" efter Bygherren, en Kjøbmand Bang. Det er opført af fast Grundmure, ganske efter den Maalestok, Kongen lod bygge, fire Stokværk højt foruden Kjælderen, med Gavle, der

**) Fra SnapGPT:*
Povl Laxmand (ca. 1450–1502) var en af senmiddelalderens mest fremtrædende danske rigsråder og rigshofmester (rigets højeste embede efter kongen). Han tilhørte den mægtige adelsslægt Laxmand, der især havde gods og indflydelse på Fyn.
Født ind i en rig og indflydelsesrig adelsslægt.
Blev rigshofmester i 1489 under kong Hans (Johan 2.).
Som rigshofmester stod han i spidsen for rigsrådet og var kongens nærmeste rådgiver – en slags rigets "statsminister".
Han ejede flere herregårde, bl.a. Glorup på Fyn.
Politisk rolle:
Han var en af kong Hans' mest betroede mænd og var med i de diplomatiske og politiske forhandlinger om Kalmarunionen.
Han spillede en vigtig rolle i forholdet mellem konge og adel, hvor han ofte skulle balancere kongens interesser med rigsrådets magt.
Hans død:
I juli 1502 blev han myrdet i København, da han om aftenen blev overfaldet og stukket ned på vej hjem.
Gerningsmændene flygtede til Sverige, og mordet blev aldrig helt opklaret.
Mistanken faldt dog på folk med tilknytning til rigsrådet, hvilket har givet anledning til spekulationer om, at mordet var politisk motiveret.
Povl Laxmands død blev en stor politisk skandale i Danmark og svækkede kong Hans' position.

389.
ligesom Bygningen ere prydede med Figurer, udhugne i Sandsteen, 74 Fod langt og 36 Fod bredt.

Af Byens to Kirker antages den største, Budolphi Kirke at være anlagt i det trettende eller fjortende Aarhundrede; vor Frue Kirke derimod, der har hørt til et Kloster af samme Navn, er endnu ældre, thi Erik Ejegod bliver anseet for dettes Stifter. Sandsynligviis har det været et Benediktinerkloster, da det gaaer saa langt tilbage i Tiden. Ogsaa var der i Aalborg et Graabrødre- eller Fransiskaner-Kloster, og der store Helligaands Kloster, der havde Munke af Augustinerordenen, og til hvilket Erik af Pommern skal have lagt Grunden; nutildags er det et rigt Hospital. Fra Munketiden skal der findes en stor Mængde Løngange under Byen. Den største eller Hovedgangen siges at gaae fra sidstnævnte Kloster, og trække sig hen under Fjorden til Sundby, hvor der tilforn har ligget et Nonnekloster. Nedgangen til denne Løngang var vel forvaret, thi først var den lukket med en Messingport, i hvilken der var en Deel skjønt udgravne Billeder, dernæst med fire Jernporte, den ene indenfor den anden. Fra denne Hovedgang gik en Sidegang til vor Frue Kirke, under den Gaard, Kong Hans Døde i; Opgangen til Kirken var i en Begravelse; en anden Sidegang gik til Budolphi Kirke og derfra til "den murede Ports Bro", og atter en anden Arm gik i modsat Retning fra Frue Klosterkirke til det gamle Slot. Aalborghus.

Tredivte Afsnit.

Nu ville vi altsaa, for at kunne gjæste vore Venner i Thy, sejle ned ad Liimfjorden og undervejs besøge Mors, den

399.
største og mærkeligste af de Øer, der findes i denne for en stor Deel af Landets Indvaanere saare vigtige Fjord.
Liimfjorden skal have sit Navn af den Kalksteen, der paa mange Steder findes i Bunden, og som Bønderne ialmindelighed kalde Liim; det er den samme Kalk og Kridsteen som ved Møen, den samme, der overalt er Grundlaget i Landets Agre og Enge. Vandet i Fjorden er Brakvand, en Middelting imellem Havvand og Ferskvand, men om Sommeren skal det være mere salt og bittert end om Vinteren. Hvor Fjorden har en videre Udstrækning imellem Landene, kaldes det en Bredning; den første store Bredning er ved den lille By Ribe; den næste ved Løgstør eller Løgstedøre, som Flekken tidligere hed fordi den er bygget paa Holme eller Øer i et Kjær i Løgsted Sogn; omkring Morsø findes adskillige større eller mindre saadanne Udstrækninger. Paa Østsiden ligger Livø Bredning, saaledes kaldet efter Øen Livø, paa Nordsiden Thisted Bredning, paa Vestsiden Visby Bredning ud for Visby i Thyland, og paa Sydkanten ud for Kaas i Salling, Kaas Bredning; Nissum Bredning, Syd for Thyland og Thyholm strækker sig hen til Salling.
Foruden Mors ligger i Liimfjorden Øerne Egholm. Øland, Gjøl, Livø, Fuur, Rotholm, Venø. Jegindø, og adskillige Holme. Man sejler til 6 Kjøbstæder ad denne Fjord, til: Hals, Aalborg, Ribe, Løgstør, Nykjøbing og Thisted, og Fjorden danner en stor Deel Bugter og Viger, der afgive Havne for de Søfarende og næsten alle nævnes efter de Byer eller Sædegaarde, de ligge ved.
Mors har fire Sunde, fra hvilke der skeer Overfart til de omkringliggende Landsdele; det bredeste er Sallingssund mellem Salling og Mors, omtrent en Fjerdingvej, dernæst

400.
Vilsund imellem Thyland og Øen, Næssund imellem Mors og Thyholm, og Feggesund imellem Mors og Hanherred eller Hannæs.
Øen skal tidligere have bestaaet af en stor Deel mindre Øer og Halvøer, og før den Tid, idetmindste for en Deel, været forenet med Fatslandet; man formoder, at denne og de andre Øer og Grunde i Liimfjorden, ere Levninger af den store cimbriske Halvø, der gik under ved Oversvømmelse, omtrent halvandethundrede Aar før Christi Fødsel, og som havde Indbyggernes, Cimbrernes, Udvandring til

Følge. Den nordostlige Spidse af Øen har da sandsynligviis været landfast med Hanherred og Fuur, den vestlige og sydlige med Thyland og Thyholm, fra Vilsund af ned til Sallingsund.
Morsingernes almindelige Mening er, at deres Ø har sit Navn af mors, et latinsk Ord, der betyder Døden, og efter nedarvede Fortællinger iblandt dem skal den have faaet dette, fordi den i Oldtiden, da Landet var en Ørk, fuld af store Skove, var et Sted, hvor Forbrydere bleve sendte hen for at sønderrives af de vilde Dyr. Men denne Formodning taber sig, naar man veed, at Navnet tidligere har været skreven Maars, og det bliver mere sandsynligt, at øen har været opfyldt af vilde Øg og Stutterier, og faaet Navn derefter, da Mar, en Hest, endnu findes i Marhøj, Marbjerg, Marholm.
At Øen tidligere har havt megen Skov er udenfor al Tvivl, thi der træffes ofte i Tørvemoserne Eg, Birk og Hassel. Mors maa da have været en smuk malerisk Landstrækning med skovgroede Høje, Dale og Sletter, mage Bugter, Fjorde og Sunde. Øen ligger temmelig højt, er frugtbar og størstendeels jevn, da Overfladen løber i en langstrakt Bølgegang; den mest bakkede Deel er Østkysten af Øen, og næsten hele den

401.
nordlige Deel fra Vilsund til Feggeklithals, saaledes kaldes den lave sandige Strimmel, for forener Feggeklit med det øvrige Land; men i sin bølgeformige Gang danner den paa adskillige Steder temmelig lave Sletter, f. Ex. Landstrækningen ved Skarum, Fladeklitten, Nørre og Sønder Draaby. Imod Fjordsiden er der næsten overalt stejle Banker, der ere fra 20 til 80 Fod høje.
Omtrent tre Fjerdedele af Øen er Agerland, der øvrige Kjær og fide*) Strækninger, der fra Fjorden gjør store Skaar ind i Landet.
Mange Høje og Steendysser fra Oldtiden, samt Spor af gamle Borge, vidne om, at Mors har været godt kjendt af vore Forfædre, baade i den ældre og ældste Tid. Af runde Høje findes en stor Deel paa Øen, fornemmeligen i Hederne, og i disse Høje er der ofte fundet Urner eller Leerkrukker med Aske og forskjellige Smaagjenstande, der have været i Brug i Oldtiden; desuden Malmsværde, Stridsøxer, Offerknive, Steenspyd og saadanne Redskaber. Men Højene forsvinde efterhaanden, thi Bonden taber lidt efter lidt sin nedarvede Frygt for Højtroldene og de andre underjordiske Væsner, som Forfædrene altid tænkte paa med Gru, fast overtydede om, at Ildsvaade, Sygdom hos Mennesker og Dyr og andre lignende Onder, som oftest hidhørte fra de Underjordiske, der vilde straffe Fornærmelser eller hævne skeet Uret. Men endnu den Dag i dag skal der være mangen Morsinger, der ikke tager saa meget som en Græstørb fra en Høj, ikke at tale om ganske udjevner den, uden først at banke tre gange paa og spørge, "om det vilde blive taget ilde op, dersom der blev puslet lidt ved Bakken." Lyder intet Svar fra det Indre, da er det Tegn paa, at Højfolket enten er uddødt eller flyttet til en anden Egn.

**) Fide - iflg ChatGPT:*
I geografi betyder fide-strækninger (eller fidestrækninger) typisk de landstrækninger, der hører til en bestemt fideikommisk godsbesiddelse.
Ordet fide hænger sammen med "fideikommis", som var en særlig arveordning, hvor en adelig slægt beholdt ejendomsretten til store jordbesiddelser samlet gennem generationer.
En fidestrækning er altså et område eller et stykke jord, som hører under sådan en ordning.
I dag bruges begrebet mest historisk, når man taler om gamle godsstrukturer og ejendomsforhold i Danmark.

402.
Men ogsaa Frygten for de Underjordiske gaaer tabt, vedligeholder sig endnu tildeels Troen paa dem, paa Mors saavelsom paa flere Steder i Jylland, især i det nordlige og vestlige. Der gaaer igjennem Beboerne en Følelse af Medynk og en Attraa efter at kunne være til Nytte og Hjælp for disse Væsner, om hvilke der paa Halvøen fortælles, at de ere faldne Engle, som Vorherre har maattet udstøde af

Himlen, og som have Navn efter de Steder, paa hvilke de faldt ned: Højfolk og Bjergfolk efter Højene, Ellefolk efter Ellemoserne, Nisser eller Gaardbonisser efter Huse og Gaarde,

Bjergtrolden.

”To lige stærke Viljer hans Sjæl slutter ind;
Det er som Englen kæmper med Djævlen i hans Sind.
Det er som bag hans Øje et Hav af Taarer laa,
men aldrig en Draabe til Kinden kunde naae –
som Vægt af tusind Bjerge ham knuger Marv og Been;
men ej han kan sig bøje – hans Knæled er af Steen.”

Disse Digterens Ord finde Gjenklang hos Jyden, der i øvrigt som oftest lever paa en gemytlig Fod med de Underjordiske, derpaa tyde de fleste af deres Sagn og Fortællinger, i hvilke da ikke den Snildhed er glemt, som vore Landsmænd histovre undertiden prale af, at de lægge for Dagen.
”Det er da ganske vist,” sagde en Morsinger, ”at derhenne paa Overgaard, boede engang en rig Frue, dr hed Fru Mette, og at der til hende kom en lille Bjergmand, som sagde: ”Fru Mette til Overgaard, vil du laane Fru Mette til Undergaard Dit Silkeskjørt at staae Brud i?” Hun gav Puslingen Skjørtet, men ventede en Tidland forgjæves paa at faae det igjen, og derfor en Dag til Højen, bankede paa og raabte: ”Giv mig mit Skjørt tilbage!” Bjergmaden kom strax frem og gav hende Skjørtet, men det var overdryppet med Vox. ”Siden Du har krævet det,” sagde han

403.
”saa kan du tage det som der er; havde Du tøvet nogle Dage, saa skulde der have været ligesaa mange Diamanter derpaa som der nu er Voxpletter.”
”Engang var der en jydsk Bonde, der narrede en Højtrold tilgavns. Paa hans Ager var der en Høj, som han ikke vilde lade udyrket, og gav sig derfor til at pløje den. Men Bjergaanden, om boede inde i Højen, kom strax frem og spurgte: ”Hvo har givet Dig Lov til at pløje paa mit Loft?” Bonden svarede, at han ikke vidste, det var hans Loft, men forestillede ham tillige, at det var ikke til Gavn for Nogen af dem, at et saadant Stykke Jord laa udyrket; derpaa tilbød han, at ville hvert Aar pløje, tilsaae og høste, og saa skulde Trolden det ene Aar have det, som voxede over Jorden, og Bonden det, som var i den, og næste Aar skulde det være omvendt. Herom bleve de snart enige, og Bonden saaede da i det ene Aar Gulerødder og i det andet Korn, og gav saa Bjergmanden Toppen af Gulerødderne og Rødderne af Kornet; fremdeles levede de i bedste Forstaaelse med hinanden.”
”Naar man kun ikke fortrædiger dem, lade de os ltid i Ro,” sagde en Morsinger, ”men Bjergtroldene ere for resten dem, man skal tage sig mest iagt for, thi de ere ikke gode, naar de blive vrede; forstaaer man derimod at omgaaes dem, saa er der ikke Noget ivejen. Min Farfader kjøbte en Gaard her nord paa af en Mand, Puslingerne havde været saa slemme ved, at han kom i stor Armod, saa Gaarden blev solgt for Sotpriis. Der var aldrig Fred i Stalden saalænge Manden var Ejer, og Halsen blev knækket paa den ene Ko efter den anden. Saasnart min Farfader kom ind i den og saae, at Alt var i maadelig Stand, sagde han: ”Godaften Ragenal!”

404.
hvorpaa en Røst svarede: ”Hvad, kjender Du mig?” ”Ja Dig har jeg kjendt i mange Aar, og der er nok Dig, der har taget Livet af Mandens Køer!” ”Det var jeg nødt til,” svarede Trolden, der havde Bolig nedenunder, ”thi hver Dag faldt deres Ureenlighed ned paa mit Bord, saa jeg maatte knække Halsen paa dem for at kunne leve i Fred. Vil Du nu flytte Din Kostald hen paa et andet Sted, saa skal Du blive en velhavende Mand, det lover jeg Dig.” Min Farfader flyttede Stalden og Bjergmanden holdt Ord.

Fra Sagnhistorierne ville vi gaae over til nogle af de historiske Begivenheder, der knytte sig til Mors, der hævnede sin Fader Horvendels Død ved at ihjelslaa Fenge, hans Bane, der havde ægtet hans Moder. Hævndaaden fandt efter Historien Sted i Kongsgaarden i Viborg, men Fenge eller Fegge, som han kaldes, skal være begraven paa Mors, hvor han havde sin Yndlingsborg paa den nordlige Deel af Øen. Der er aldeles intet Spor af denne Borg, sandsynligviis er den opslugt af Havet, ved hvis Grændse den skal have staaet, thi Feggesund og Feggeklit bære Navn derefter.
Der er Grund til at troe, at Mors tidligere har havt sin egen Underkonge, og at Fenge har været en saadan, thi efter hans Faders Gervendels Død, bleve de Lande, denne havde havt at byde over. Gervendel var Underkonge i Jylland – deelt imellem de to Brødre, Horvendel og Fenge. Det blev bestemt imellem Brødrene, at de skifteviis skulde herske tilsøes og tillands, saa at den Ene skulde i tre Aar drage ud paa Fribytteri, medens den anden styrede Riget hjemme; men Fenge blev misundelig paa Horvendel, der tilkæmpede sig Lykke og Magt paa sine Vikingetog og omsider førte Kongedatteren Gerude hjem

405.
som Hustru, og hemmeligen tog han sin egen Broder af Dage ved Gift. Da Fenge nu vr bleven Enehersker, bejlede han til Horvendels Enke og fik hende tilægte, men hendes og den Afdødes Søn, Hamlet eller Amleth, et Navn der betyder Tossen, hadede han, og pønsede paa at faae ham ryddet f Vejen. Den unge Kongesøn, der endnu var i Drengealderen, følte, at hans Liv var i Fare, fordi Stedfaderen saae i ham en Medbejler til Kronen, og for at gjøre denne tryg og frelse sig selv, anstillede han sig vanvittig og foretog sig en heel Deel Narrestreger, igjennem hvilke der dog som oftest viste sig saa stærke Glimt af Vid og Forstand, at Fenge ikke sjeldent blev urolig ved hans Færd. Iblandt andre Taabeligheder han lage for Dagen, var ogsaa denne, at han altid helst vilde sidde i Skorstenen og rage med Hænderne omkring i den hede Aske; som oftest samlede han denne sammen i en Dynge og stak endeel Smaakroge deri, som han havde dannet af Træ, og lod altid som om han havde meget travlt med "at hærde Spyd til at hævne sin Faders Død med." Omsider sendte Fenge ham til sin Fosterbroder, Kongen af England, for ved hans Medvirken at blive den forhadte Bordersøn kvit; under Skin af Omhyggelighed og Hensyn gav han ham to Følgesvende med, men disse To vare Kongens Fortrolige, der nok vidste, at han ikke meente Hamlet det godt, og de bragte Runebreve med fra deres Herre til den engelske Konge, med Anmodning om, at han vilde tage Hamlet af Dage, da han ikke selv kunde gjøre det, uden at forøge den Mistanke, der hvilede paa ham for Faderens Mord. Men undervejs fik Hamlet fat i Runebrevene, som han omskrev saaledes, at den engelske Konge læste, at det var Fenges Ønske, han vilde give Stedsønnen hans Datter tilægte og ihjelslaae begge Følge-

406
svendene. Hamlet opnaaede hvad han attraaede, fik den engelske Prindsesse til Hustru og kom i Anseelse ved hendes Faders Hof.
Før han drog bort, havde han sagt til sin Moder, at kom han ikke tilbage før Aaret var omme, da var det Tegn paa, at han fik et hæderligt Gravøl, som skulde drikkes Aarsdagen efter hans Afrejse. Nu sørgede han for at stævne hjem fra England saaledes, at han netop kom til Kongeborgen i Viborg paa denne Aarsdag, og fandt da som han havde ventet, Fenges Slot fuldt af Gjæster, der bleve forskrækkede ved at see ham træde ind midt under Lystigheden, medens de troede ham død og borte; men snart kom Gildet i gang igjeb, thi han anstillede sig endnu mere tosset end før sin Bortrejse, og begik saa mange Daarligheder og Narrestreger, at han fik dem Alle til at lee af fuld Hals og med Latteren gik Bægrene end flittigere omkring, saa at det snart gik som han havde ventet, at alle Gjæsterne faldt under Bordet. Da hentede Hamlet alle de Trækroge frem, han før sin Rejse til England havde skaaret til; ved sidde havde han anbragt en stor Deel Baand og dermed omslyngede han Svirebrødrene saaledes, at de hverken kunde finde ud eller ind af dem, da de vaagnede og bleve vaer,

at Salen, som han havde antændt, stod i lys Lue. De Fleste indebrændte, men den Mand, han egentlig vilde tillivs, Brodermorderen Fenge, var alt gaaet tilsengs, før Branden udbrød i Salen. Da ilede Hamlet til hans Soveværelse og gjennemborede ham der med hans eget Sværd.
Efter Fenges Død blev Hamlet enstemmig udraabt til Konge, men han var derfor ikke undsluppen al Livsfare; thi

407
da han strax efter Kaaringen drog til England for at besøge sin Hustru og sin Svigerfader, fik han en Kamp at bestaae sin Hustru og sin Svigerfader, fik han en Kamp at bestaae mod Brittekongen, der havde været den ihjelslagne Stedfaders Forsterbroder og derfor var pligtig at hævne hans Død, Han vilde imidlertid nødig selv gjøre det af med Hamlet, fordi han havde givet ham sin Datter tilægte og i øvrigt havde ham kjær, og han pønsede derfor paa, hvorledes han skulde lade Hævnen skee Fyldest, uden at ihjelslaae Svigersønnen aabenlyst. Omsider fandt han paa, at sende ham til Skottedronningen Hærmdrude, med det Hverv at bejle for ham til denne Kvinde, der almindeligviis lod Enhver ihjelslaae, der vovede at forlange hende tilægte, og han haabede da, at hun snart vilde sende Hamlet til de afviste Bejlere. Hamlet drog bort i Svigerfaderens Ærinde, men Sagen tog en anden Vending, end Brittekongen havde tænkt, thi Hærmdrude fik fat paa et Skjold, der tilhørte den danske Konge, og tydede en Deel Runer, han havde ladet indgrave sammesteds, hvoraf hun saae hans Livs mærkelige Tildragelser og blev saa opfyldt af Kjærlighed til ham, at hun hemmelig lod den egentlige Bejlers Brav omskrive og gav det den Vending, at det kom til at indeholde en Anmodning til hende, om at ægte Hamlet; derpaa fortalte hun ham Indholdet af Skrivelsen, han havde bragt og tilføjede, at hun havde slet ikke Noget derimod, hvorpaa Brylluppet blev fejret med stor Pragt.
Da Bryllupshøjtiden var forbi, drog Hamlet til England med sin nye Dronning; men da han ikke vidste hvad Modtagelse, der ventede ham hos Svigerfaderen, lod han for Sikkerheds Skyld en skotsk Krigshær følge efter, og godt var det, han gjorde det, thi Fostebroder førte intet Godt i Skjoldet imod ham. Hans første Hustru advarede ham for

408
Faderen, der var tilsinds at lade ham falde ved Snigmord; ved Snildhed undgik Hamlet dog denne Skjæbne, men Brittekongen blev derved end mere harmfuld, styrtede over ham med sine Krigsskare, der vare dragne ud som for at byde ham velkommen, og dræbte mange af Skotterne. Natten faldt paa, og Slagtummelen fik derved Ende for næste Dag at begynde igjen; størstedelen af Hamlets Folk vare faldne, og han forudsaae, at samme Skjæbne ventede de Tilbageblevne, dersom han ikke kunde finde paa Udveje. Da fik han isinde om Natten at stille de døde Mænd op ved Stiver, i fulde Rustninger, baade tilfods og tilhest, saa at det kom til at se ud som om han havde modtaget Forstærkning om Natten. Da Britterne om Morgenen droge ud for at gjøre det af med Resten af Skotterne, blev de forbavsede ved at see den store Hær, og fandt det raadeligst at flye. I Flugten mistede deres Konge Livet, og Hamlet drog til Danmark med sinde to Hustruer og med stort Bytte. Nogle Aar efter faldt han i et Slag imod Lejrekongen Viglet, der harmedes over, at han egenraadigen havde antaget Kongenavn. Viglets Søn var Kong Vermund den Vise, der var Fader til den bekjendte Uffe, hin Spage kaldet, hvis Holmegang i Ejderen, der hvor nu Rendsborg staaer, er et stolt Vidne om dansk Tapperhed uden Pral.

”Thi Uffe stod paa Holmen der,
alt med det rustne Jydesværd
mod tydske Kæmper tvende.”

Noget af det Mindeværdigste om Mors er dog nok ellers Kong Harald Gormsens Sammenkomst der i det riende Aarhundrede med den tydske Kejser Otto den Store, der havde slaaet den danske Hær i Slesvig og ødelagt Dannevirke ved

409
Brand. Kongen flygtede efter Nederlaget igennem Jylland lige op til Mors, og Kejseren satte efter ham; med da de traf sammen der, indlededes fredelige Underhandlinger, og Harald, der alt havde antaget den nye Lære Kristendommen, uden at besegle sin Tro med Daab, indvilligede paa Kejserens Forlangende i at lade sig døbe; hans næstældste Søn fik Kejseren til Fadder og blev nævnt efter ham, Send Otto, Ogsaa den gamle Hedning Hakon Jarl. der var kaldt ned fra Norge af Kong Harald for at staae ham bi imod Kejseren, og trolig havde kæmpet ved Dannevirke. hvor han Aaret forud havde slaaet Otto og hans Stridsmænd tilbage to Gange, blev tvungen til at antage den kristne Lære og lade sig døbe med hele sit Følge; men "hvad der er klinet paa, det egner af," og derfor heller ikke meer at betyde med den Kristendom, der var bleven Hakon paatvungen, end at han rystede den af sig, saasnart han lykkelig og ved var kommen igjennem Liimfjorden, og landsatte ved Hals alle de Præster, han havde faaet med ombord for at kristne Norge.
Morsingerne, der ligesaalidt som andre Jyder kunne taale Undertrykkelse og Trældom, rejste sig da ogsaa i Forbindelse med Vendelboerne og Thyboerne, da Bondestanden under Kristoffer af Bajern tilkjendegav deres Misfornøjelse med Adelens strænge Herredømme ved oprørske Bevægelser, hvilke senere gjentoges stærkere og med et saa uheldigt Udfald for den, i det ved Aalborg omtalte Slag i "Grevens Fejde." Imidlertid lod en Deel af Bønderne sig overtale til at trække sig ud af Forbundet imod Kong Kristoffer og Adelen, men dog ikke førend de vare opstillede til Kamp og forskandsede bag en Vognborg, som Kongen og Herrerne ikke havde synderlig Lyst til at angribe; store Løfter og gode Ord fra Adelens Side

410
bragte dem til at gaae ind paa Underhandlingerne og underkaste sig, men der staaer i den gamle Vise: "Hertugen af Bajernland"

"først da rendte de Morsinger
og saa de Forrædre af Thy,
efter stode de Vendelboer,
for de vilde ikke flye."

Da Svenskerne 1658 – 59 hjemsøgte Danmark, blev Mors tildeels fritagen for deres Besøg, kun da de fra Harboøre trængte ind i Thyland, satte de ogsaa over til denne Ø, men fandt det dog ikke raadeligt at opholde sig Nord for Liimfjorden. Fra deres Ophold paa Mors opbevares endnu hos en Gaardmand i Solbjerg en gammel Pallask, *) der er gaaet fra Mand til Mand i Gaarden, tilligemed en Fortælling, der knytter sig til samme: "Der kom en Dag en Svensker ind i Gaarden for at plyndre og traf Ingen hjemme, uden en gammel Kone, som han tvang til at vise sig de Steder, hvor Ejerens bedste Sager gjemtes. Idet han nu var i færd med at undersøge en stor Kiste, rev den Gamle Pallasken ud af Skeden og kløvede dermed hans Hoved, saa at baade Svenskeren og hans Vaaben bleve paa Stedet.
Iblandt de Rejsende med "Liimfjorden" fra Aalborg til Mors var en af Nykjøbings agtede Borgere, en indfødt Morsinger, der viste en Forekommenhed og Velvilje, saaledes som man kun træffer den hos Mennesker, der boe fjernere fra det mere afmaalte Liv i de større Stæder, og en Imødekommen, der levende mindede om den jydske Gjæstfrihed, og som det var umuligt ikke med Skjøsomhed at nyde Godt af. Denne Mands Forkommenhed skyldte jer et Besøg i det paa Oldtidsminder mærkelige Sogn Alsted, hvor der ved Alstedvold

*) Fra ChatGPT:
En pallask er et historisk stik- og hugvåben – en form for sværd.
Det minder om en bred kårde eller sabel, men med et lige, ret bredt og tungt blad.
Den blev især brugt i 1700- og 1800-tallet af europæiske rytter- og kavalerienheder.
Typisk havde den en enkeltægget klinge og en kurvformet håndbeskytter (så hånden var dækket under nærkamp).
Den var designet til både at kunne hugge og stikke, men var tungere end en almindelig kårde, hvilket gjorde den mere slagkraftig til kavalerikamp.

411. endnu sees Spor af den tidligere Borg, som Erik af Pommern skjænkede en af sine Hoffolk, Peder Pykstrud *), der siden kom paa en fjendtlig Fod med Henrik Skarpenberg, som afbrændte Slottet, og der ved forbrød sit Gods til Kronen. Familien Skarpenberg maa dengang have havt stoe Besiddelser paa Mars, thi man træffer dette Navn paa mange Steder; iblandt andre Ejendomme paa Øen havde den ogsaa Højriis, hvor en Allee af Elletræer fører næsten til Fjorden, fra hvilken der tidligere har været Indsejling til Gaarden.
Tæt ved Alstedvold ligger Voldhøj, der ligeledes er omgiven af Grave, og et lille stykke derfra, Nord for Alsted By, en Plads kaldet Gravene, hvor der sandsynligviis ogsaa har staat en Borg, omgiven af Grave. I Skarehøj skal en Kong Skar vær begraven, og efter ham Skaregaard have Navn, sandsynligviis ogsaa Skarum By, hvor der sandsynligviis ogsaa har staaet en Borg, omgiven af Grave. I Skarehøj skal en Kong Skare være begraven, og efter ham Skaregaard have Navn, sandsynligviis ogsaa Skarum By, hvor Sognepræsten til Alsted boer, og deraf er dragen den Slutning, at Familien Skram maaskee stammer derfra. I Øgeshøj eller Aageshøj skal Kong Aage være begraven, og den af Kæmpeviserne bekjendte Hr. Lovmand hviler i en stor Kæmpegrav, vestlig for Ørndrup. Nordost derfor ligger Tusbjerg eller Torsbjerg Bakke med to Høje, i den ene af hvilke Lovmands rige Medbejler Tord skal være jordet. Votborg hedder en Gaard i Tæbring Sogn; dette skal være en forandre Udtale af Bothan eller Odin, og en Borg, der har staaet i Nærheden og hvor der endnu findes Spor af Grave har været kaldet Vothonborg, og tjent til Bolig for Kong Aage.
Mors har endnu flere Spor af Oldtidens Borge og Høje, og det er rimeligt, at Underkongerne have havt Bolig der, til-

*) Chat GPT
Peder Pykstrud som hoffolk, så peger det på, at han kan have været en adelsmand eller kongelig tjener ved hoffet under Erik af Pommern (konge af Danmark, Norge og Sverige 1396–1439).
Jeg har fundet, at Peder Pykstrud nævnes i et sagn om Alstedvold (på Midtsjælland), hvor Erik af Pommern efter sigende skulle have givet ham borgen. Det antyder, at han må have været i kongens kreds, sandsynligvis som hoffolk/adelig vasal, altså en person der stod kongen nær og blev belønnet med jord.

412.
ligemed en stor Deel fornemme Kæmper. Øens eneste Kjøbstad er Nykjøbing, der fordum hat været langt mere bebygget end den nutildags er, sandsynligviis fordi den oftere er bleven hjemsøgt af stærke Ildebrande. Tæt ved Byen ligger Dueholm, der førend Reformationen var et Munkekloster.
Fra Nykjøbing ville vi see over til den lille Ø Fuur, der ligger en halv Miils Vej fra Mors og kun en Fjerdingvej fra Sallingland; vi maae besøge den, om ej af anden Grund saa for den bekjendte Rødsteens *) Skyld. Men Fuur fortjener nok, at Rejsende i Danmark tage den i Øjesyn, og det er næsten utroligt, at en Ø kan være saa ukjendt, der er saa mærkelig i sin Natur og ved sine Beboere. For at bruge en af Øboernes Udtryk, der gjorde Rejsen med igjennem Salling "høre disse til de gamle Danske, der Ingen kommer for nær, Ingen taaler til Hovmestrere, og skjøtter kun Lidt om det nye."

Den nordlige Deel af Øen, der er omtrent 3 Miil i Omkreds, er bjergfuld, rig paa Mineralier og næsten ikke modtagelig for Plantevæxt. Foruden allehaande Leer- og Jordarter, Skiffersteen og Forsilier, findes paa Øen mineralske Kilder og Spor af en udbrændt Vulkan. Skov har Fuur aldeles ikke. Agerdyrkning besørges mestendeels af Fruentimmer, da Mændene som oftest ere beskjæftigede ved Fiskeri, der tidligere var deres Hovednæringsvej; men siden Liimfjordens Gjennembrud er denn for dem saa væsentlige Indtægtskilde betydeligen mindsket, og de behøve nu ikke at være paa Fangst baade Dag og Nat, men derved er deres Velstand da ogsaa kjendeligen i Aftagende. Aalefangst var isærdeleshed det Fiskeri, der lønnede sig for dem; og de skulle ved denne Haandtering have viist saamegen Udholdenhed, Haardførhed

**) ChatGPT: Rødstenen på øen Fur i Limfjorden – et imponerende naturfænomen og geologisk seværdighed i Nordvestjylland.*
Rødstenen – en kæmpesten i en smeltevandsdal, ofte dækket af lav og kaldt "Gråsten". Der knytter sig sagn til den – fx om en drage eller bjergmand, der spåede Valdemar Atterdag
Den røde Sten – en rustrød sandstensklippe ude ved kysten, som får sin rødhed fra rustende jernforbindelser vasket ud af moler, og som tidligere blev brugt i middelalderkirker som byggemateriale
Geologi og dannelse: Rødsten er dannet af smeltevandssand og -grus, bundet af jernforbindelser fra moler, og har været anvendt i bl.a. Fur Kirke og Viborg Domkirke

413
og Nøjsomhed, at de med Rette kunne ansees for Efterkommere af de gamle haardføre Nordboer; nutildags fange de kun lidt Helt og Sild, som de tage med Vodder, og de klage over, at ogsaa disse Fisk tage af Aar for Aar. Naar nu blot deres naturlige Livlighed og Tilfrdshed ikke skal tage af, dersom de trangere Kaar tage til!
I en vild og øde Egn imellem Lyngbakker, der pludselig hæve sig ivejret fra det flade Land, ligger den bekjendte Rødsteen. Det er en Klippe af Rød Sandsteen 24 – 30 Fod høj, der udviler sig af en stor Bakke, eller retteree et Bjerg, med Lag af Skifer og Okker, en af de Bakker, der ligge paa begge Sider af en snever Dal, fra hvilken der er Udsigt til Liimfjorden, og hvor en Kilde risler ned ad Skrænten. Omtrent 12 til 16 Fod af Stenen ligger ganske over Jordens Overflade, men man seer den gaae langt ind i Bjerget og ned i en dyb Hule. Rødstenen paa Fuur er kjendt over hele Danmark, og vi Alle kjende den jo fra Barnsbeen af ved de mange forunderlige Sagn, der knytte sig til den. Tidligere har Folk ikke havt synderlig Lyst til at komme Rødsteenen nær efter Solnedgang, fordi Højfolkene saa begyndte at pusle der. "Engang kom en Mand der forbi seent paa Aftenen," fortælles der, "og skjøndt han var tilhest, var han dog ikke synderlig glad ved at skulle lægge Vejen der forbi, men det kunde nu ikke være anderledes. Da saae han ved det klare Maaneskin nogle smaa Skikkelser bevæge sig frem og tilbage, og han vidste da, at det var Bjergpuslingerne, der havde travlt med at lufte deres Skatte. Da han netop havde sin Bøsse ved sig og vidste, at Skatterne maatte blive hans, dersom han kunde komme til at skyde tre Gange hen over dem, fyrede han af, og burde da strax være dragen videre,

414.
indtil Bjergfolket ad Daggry skjulte sig i Højen hans Begjærlighed tillod ham ikke at vente saalænge, og skyndsomst puttede han en Mængde Guld og Sølv i en Sæk og red afsted. Da Puslingerne vare komne sig efter Skrækken, traadte de atter frem og satte efter ham. Heelt inde imellem Bakkerne blev han indhentet af en lille Mand med et langt Skjæg, der red paa en Hest, som ikke var større end en Kat og uden Hoved; en lille sort Hund løb ved Siden af. Bjergmanden spurgte, "om han ikke vilde lade sin Hest slaaes med hans." "Nej, det forbyde Gud!" svarede Manden. "Eller Din Hund!" Samme

Svar. ”Eller selv binde an med mig, saa bitte jeg er?” ”Nej, det skal Gud forbyde!” lød det atter, og med det samme jog han afsted til sit Hjem, Alt hvad Remmer og Tøj kunde holde. Da han kom indenfor Huusdøren, forekom det ham, at det stormede og hvæsede forfærdeligt baade udenfor og inde i Stuen, og at hele Stuen stod i lys Lue; saa kunde han da nok vide Grunden, tog Sækken med Skatten og slængte den ud. Kogleriet holdt strax op, og han hørte en lille hæs Stemme raabe: ”Du har fuldt nok endda!” Næste Morgen fandt han et stort Sølvbæger, der var falden ned bag Dragkisten, og det gjorde ham til en holden Mand.”
”Det var Bjergmanden i Rødsteen paa Fuur, der svarede Valdemar Kristoffersens Bud, da denne skulde skaffe at vide, hvad Kongen tænkte paa,” at Valdemars Hu og Tanker stode til at faae Danmark, Norge og Sverrig smedet sammen, men at det skulde først hans Datter naae. *) thi denne Bjergaand er altid bleven anseet som den viseste og klogeste Pusling, ligesom han og er den ældste; han er

_____

*) Som alt er fortalt i sjette Hefte.

415.
Tipoldefar til Trolden i Daugbjerg Daas, der atter skal være Oldefader til den ældgamle Bjergmand i Bovbjerg. Men Bjergfolkene have for længst forladt Rødsteen og Fuur, siger Fiskerne der, Klokkeklang og Orgelspil holder de ikke af, og Folk fortrædigede dem desuden paa allehaande Maader. Saa lejede de engang en Baad og flygtede bort midt i Nattens Mørke, men de ere dog ikke længere borte, end at de jo, naar Lejligheden gives, kunne komme igjen. Da afdøde Kong Kristian den Ottende besøgte Fuur som Prinds, var der naturligviis stor Glæde blandt Øboerne. Alle frydede sig over den kongelige Gjæst og gjorde hvad der stode i deres Magt for ret at vise ham Ære og give deres Glæde tilkjende, og Bjergaanderne kom da ogsaa tilbage om Natten for at gjøre Stads af Fyrsten. De pillede Moset af Rødstenen, fejede rundt omkring den og satte Alt i den pynteligste Orden, hvorpaa de atter droge bort.
Kirken paa Fuur skal størstendeels være opført af Klippestene fra Øen. Paa den østlige Side af Kirkegaarden begraves ikke gjerne Lig, fordi et levende Barn skal være nedgravet der, da Pesten, den sorte Død,*) rasede i det nordlige Jylland. Smitsotten blev derved standset og Øen fri for Hjemsøgelse, siger Folketroen, og en saadan Tro er gammel, thi i Roms ældste Tider blev en Krigsfange nedgravet der, for at gjøre Ende paa Pesten.

*) ChatGPT: Pesten – også kendt som **den sorte død** – var en af de mest dødelige pandemier i verdenshistorien.
Hvad var den sorte død?
En pestepidemi, forårsaget af bakterien Yersinia pestis.
Den ramte Europa, Asien og Nordafrika i midten af 1300-tallet.
Den mest kendte bølge begyndte omkring 1347 og varede til ca. 1351.
Hvordan spredte den sig?
Bakterien blev spredt gennem lopper på rotter – især den sorte rotte.
Senere kunne sygdommen også smitte mellem mennesker gennem dråbesmitte (hoste, spyt).
Handelsruter (Silkevejen, Middelhavet) og krig gjorde spredningen hurtigere.
Symptomer
Der var tre former for pest:
Byldepest – hævede og smertefulde bylder i armhuler, lyske og på halsen, feber, smerter.
Lungepest – hoste, blodigt opspyt, høj feber, meget smitsom.
Blodpest (septikæmisk pest) – blodforgiftning, lilla/sorte pletter på huden (deraf navnet "den sorte død").
Konsekvenser

Mellem 25–50 millioner mennesker døde i Europa (omkring en tredjedel af befolkningen).
Hele byer og landsbyer blev affolket.
Mangel på arbejdskraft ændrede samfundsstrukturer: bønder fik mere magt, og feudalsystemet blev svækket.
Den religiøse og kulturelle virkning var enorm: folk søgte forklaringer i guddommelig straf, hvilket også førte til forfølgelser af jøder og andre minoriteter.
Hvorfor stoppede den?
Sygdommen brændte ud, da mange var døde, og befolkningen blev mindre tæt.
Bedre hygiejne og gradvis tilpasning af samfundet dæmpede spredningen.
Men pest vendte tilbage i mindre bølger helt frem til 1700-tallet.

Et og tredivte Afsnit

For at gjæste Slægt og Venner i Thyland sejler man fra Mors over Vilsund omtent en Fjerdingvej, og

416.
snart er man i "det fede Thy," den nordligste Deel af Jylland. Thulandet begynder ved Vester-Hanherred og strækker sig mod Sydvest til Aggerkanalen.
Det er en Halvø, der grændser mod Nord og Vest til Vesterhavet, imod Syd og Øst til Liimfjorden. Dersom Sandflugten ikke havde ødelagt en Deel af Thy, og Jordbunden overalt var saa god som den er nogle Steder, da vilde denne Halvø vistnok kunne regnes iblandt Danmarks bedste Landsdele; men Jordbunden er saa yderst forskjellig, at man snart troer sig hensat i Arabiens Ørkener, uden at kunne sig med Digteren

"den brune Hede er en Edens Have."

og snart igjen finder sig i et smukt bakker Land med rige bølgende Agre og mange fiskerige Søer.
Der er koldt i Thyland, ja der siges, at Kulden er mere følelig og gjennemtrængende der, end i de fleste andre Egne af Danmark; dette hidhører naturligviis derfra, at der slet ingen Læ er af Skove, og derfor er det ogsaa nok rimeligt, at der er koldere i Thy nu, end der var for to til trehundrede Aar siden, da der fandtes Skov samme steds. Utilbørlig Skovhugst har sandsynligviis ødelagt dem; thi i gamle Papirer findes ofte Forbud imod at forhugge Skovene ved Vestervig paa Thyholm, ved Bisgaard og andre Steder, og der fanges formodentlig nu Torsk der, hvor tidligere var store Træer.
To ubehagelige Virkninger af Havets Nærhed ere Havgusen og Skajen. Havgusen eller Havsugen er en tyk Taage, som efter en var, Sommerdag ofte stiger op af Havet et Par timers Tid før Solhedgang og har Følge med sig en ubehagelig Kulde og er stærkere eller svagere Vestenvind. Som oftest udbreder den sig saa pludselig, at den reneste Luft

417
i faa Minutter forvandles til en uigjemmetrængelig Taage, der ikke er gavnlig for Sundheden, thi Overgangen er saare pludselig, og der følger altid Kulde med. Gigt er derfor en Sygdom, der næsten er uundgaaelig i Thyland.
Skaj er en kold, barsk og tør Vind, der blæser mest i Maj og Juni Maaneder, saa og i Efteraaret, sædvanligviis fra Nordvest, og er til stor Skade for Plantevæxt og Træer. Naar Haverne om Foraaret staae i den første Flor, kommer denne Skaj og afsvier de spæde Blade og Skud, hvorved der i faa Timer kan anrettes stor Ødelæggelse; blæser den tre til fire Dage, hvilket ofte er Tilfældet, da efterladen den tilvisse meget sørgelige Spor, især paa Træerne, der see ud som om de vare sviede. Kornet derimod skal bedre kunne udholde den strænge Vind; men skajer det i længere Tid, bliver

Græsset guult og forsat i sin Vext. For at undgaae denne barske Nordvestvind er det ogsaa, at Thyboerne pakke sig saa stærkt ind; især indhylle Kvæderne Ansigtet i en Masse Tørklæder.
Endnu en Ubehagelighed, som Klimaet fører med sig, er Fugtighed. Fra alle Sider bringer Luften Dunster fra Hav og Fjord, Jordbunden er meget vandrig, især imod Syd, og der findes mange Kildevæld, endog paa de højeste Bakker, saa at det er baade Jord og Luft, der skaffe Fugtighed tilveje.

”Klar op i Sky
lag regne i Thy,
o, giv os stakkels Morsinger Tørrevejr!”

hedder det i et gammelt Riim, der bringer os til at troe, at det regne mere paa Mors, end Beboerne ønske, og at de tillige synes, Thyboerne leve under heldigere Vilkaar end de, og ikke, have Fugtighed nok. Man maa heller ikke troe, at Vejrliget altid er uhyggeligt i Thyland; ingen lunde! det er ofte

418.
stille, smukt, behageligt, og for Den, der har et godt Helbred, er Landet sundt; derom bære de mange gamle Folk Vidne, der endnu i en høj Alder ere rørige og raske.
Skjøndt Østenvindene, der stryge langs Liimfjorden, støde med Heftighed imod Thy, skjøndt Vesten- og Nordenvindene medføre Skarphed, Kulde og Fugtighed, Havgusen er ubehagelig og Vesterhavet brøler og bruser, samt næsten er Trediedeel af Landet er bedækket med Sandklitter, er Opholdet i Thylaand, dette Vestjyllands Paradis, dog behageligt og tilfredstillende. Der maa være ganske ejendommelige Grunde til den Tilfredshed, Folk føle ved at leve der, ikke alene Landets Indfødte, men Fremmede, der komme didhen, og om disse Grunde er der vistnok kun een Mening. Men før vi dvæle derved, ville vi i al Korthed omtale dette frugtbare Landskab med den bakkede Overflade og den vexlende Jordbund. ”Nogle Steder bestaaer Grunden alene af Kalk; andre Steder er Rødleer Underlaget, og atter andre Blaaleer eller Graaleer. I nogle Egne er det øverste Lag god og tilstrækkelig dyb Muldjord, i andre er det øverste Lag fuldt af Smaastene og Gruus, eller Stenene findes under et ganske tyndt Lag Muld, i andre er Muldlaget blandet med Leer, og atter i andre Egne er Jorden enten skjult af Sandklitter eller den er blandet med Flyvesand.” Thyland har altsaa en meget afvexlende Jordbund; der gives meget god Muldjord og Blandinger af Leer, Sand og Grus. Nogle Egne ere for lerige andre for sandrige, nogle for vaade, andre for tørre og lette; men det er alligevel en frodig og frugtbar Landsdeel, og Jyden siger, ”at der er ikke saa dejligt et Land til paa Jorden som Thy.”
Af Kornsorter ere især Byggen og Havren ganske for-

419.
trinlige, Rugen trives ialmindelighed mindre godt; af Hvede høstes kun Lidet, og af Boghvede næsten aldeles Intet. Havevæsenet er endeel tilbage i Thyland; Bønderne forstaae ikke endnu ret at lægge sig derefter, og som oftest er Grønkaal, Hvidkaal, Kartofler og Peberrod de eneste Haveurter, der forefindes, hvorfor det Stykke Land, der er bestemt og indhegnet til dette Brug, ialmindelighed ogsaa meget rigtigen kaldes Kaalgaarden; nogle Hindbær-, Ribs- og Stikkelsbærbuske findes hist og her, men istedenfor Frugttræer som oftest kun Hyld, Lind, Piil, Birk og lignende. Det er imd kun Thyboeren, der ikke vil spilde Tid og Penge paa Havedyrkning, thi ved de fleste Præste- og Herregaarde findes ligesaa gode Frugt- og Kjøkkenhaver som i Rigets mildere Egne; men paa disse Steder bliver der ogsaa fredet omhyggeligen om Vexterne for at skaffe dem Læ imod de skarpe Vinde, thi der opkastes først Diger af Jordtørv, to til tre Alen høje, og indenfor disse igjen Rækker af Pile- og Hyldetræer.
Da Thyland ganske mangler Skove, og der i Nærheden heller ikke findes nogen, hvorfra der kan hentes Ved, er Bøgebrænde en kostbar og sjelden Ting; derimod er der gode Tørvemoser, der give

forskjellige Slags Brændsel, af hvilke een Tørveart skal brænde og varme ligesaa godt som det bedste Bøgeved. De i enhver Henseende fattigere og til den yderste Nøjsomhed vante Beboere af Havkysten, der leve i smaa Rødhytter, maae tage tiltakke med det allerringeste og usleste Brændselsstof, af hvilket det daarligste ikke engang er det Grønsvær, de skrælle af Jorden; findes de imellemstunder en Plet af en fordums Tørvemose under Sandet, og man ved at grave igjennem dette, kan bjerge nogle Tærv, da bliver dette egnet for et godt Fund.

420.
Af Planterigets Vexter regnes Klittaget for den vigtigste i Thyland, da det er den, der hidtil har skærmet Landet for fuldkommen Ødelæggelse af Sandflugten; der bliver derfor ogsaa fredet om den, skjøndt dette falder noget vanskeligt, da alle Kreaturerne finde baade Straaet og Frøet saare velsmagende, og de fattige Klitboere, der ere underkastede saamange Savn, ere ikke saameget nøjeregnende med at overskride det Forbud, der paalægger dem, ikke at benytte sig deraf. Foruden Klittag er der adskillige andre Planter, der dæmpe Flyvesandet, men den, der mest pryder Sandklitterne, der er Stedmoderblomsten, der voxer yppigen i det bare Sand.
Thy har som man kan tænke sig, en stor Mængde Fisk af forskjellige Arter; thi Halvøen har jo ikke alene Havet og Fjorden at hente dem fra, men ogsaa en stor Mængde fiskerige Søer. Paa den sydvestlige Kant, navnlig ved Agger, leve mange Familier alene af Fiskeriet, og langs Havkysten er det en Næringsvej for Mange; thi Vesterhavet yder jo den neste Fisk og af de fleste Arter. Men Havets Urolighed hindre ofte Fiskerne fra at fare ud; og i Thy som langs Klitsiden vove de sig sjelden længere end en Miil eller to fra Kysten, for at kunne vende tilbage, saasnart det bliver givet Tegn derfra, at uvejret nærmer sig. Baadene som Fiskerne selv bygge, ere altid fladbundede og spidse, baade fortil og bagtil; det første, fordi de maae trækkes op paa Strandbredden, naar de have været i Brug, da Vestkysten mangler Havne, det sidste for at kunne roe baade frem og tilbage, naar de i haardt Vejr nærmer sig Revlerne.
Men Thyboernes fornemste Næringsvej og vigtigste Indtægtskilde er Kvægdrift, især Studehandelen. Intetsteds findes saa fortrinlige Kreature som i Thy og

421.
deres Forædling skyldes efter almindelig Mening den gode Behandling, der i enhver Henseende blive dem til Deel, baade med Hensyn til Føden som og ved Plejen og Arbejdet. Hvilken glimrende Tilværelse føre ikke Hestene i Thyland, i Modsætning tilde stakkels Dyr her i Landet, der fra den tidlige Morgenstund til hen ad Natten fare langs ad Strandvejen, fra Hovedstaden til S og Forlystelses-stederne i Omegnen. Bønderne histovre holde kun faa Heste, i Sammenligning med Landboerne i andre Egne af Landet, men de fodre dem godt og spare ikke paa Kornet; da de bruges til Arbejde fra den yngste Alder af, thi en Plag paa 1½ til 2 Aar sættes allerede for Ploven, er det rimeligt at man viser dem den skaansomste Medfart, og deraf hidrører maaskee Jydernes langsomme Kjørsel. Men Vesterjydens og da tillige Thyboens kjæreste Dyr og de i hvilke han sætter sin Stolthed, er dog nok Studene. Uden at hylde den Mening, en Forfatter har udtalt om Jydernes Tænkemaade i dette Punkt, eller billige, at han tillægger dem den Troelsbekjendelse: ”Du skal elske Specier over alle Ting, dette er det første og største Bud, og der andet er ligesom dette, Du skal elske Dine Stude som dig selv,” tør man dog nok sige, at med den samme Stolthed, hvormed en forfængelig Moder stiller sine udpyntede og udmajede Børn frem, viser den jydske Bonde sin stude frem, og derfor er det almindeligt, at Fremmede, der komme i Besøg, strax efter Ankomsten blive indbudne til at see til Studene, og det selv de, der langtfra at møde med et Kjendeblik, endog lægge for Dagen, at deres Sands i denne Retning ikke er vakt. Det betaler sig bedre at holde Stude end Køer, og derfor er Mejeriet i Thyland ikke for Stort at regne; de bekjendte Thybooste, der har et

422.
godt Navn baade i Danmark selv og udenfor Landet, ere nu næsten slet ikke mere i Handelen, og de Ost, der gaae under dette Navn, kommen vist neppe fra Thy. Grunden til den særegne, men behagelige skarpe Smag, disse Oste ere kjendte for, søge Nogle i Græsarterne, Andre i den kalkagtige Jordbund; mærkeligt er det, at der udenfor Thyland, ikke engang i de tilstødende Herreder, findes ved Ostene noget af den Skarphed, der gjør Thyboostene saa yndede; Oste fra Mors have derimod megen Lighed med dem, men Jordbunden paa denne Ø svarer jo og tildeels til den i Thyland.

Og hvad maa da vel være Grunden til, at alle Fremmede, der fæste Bo i Thyland, finde Opholdsstedet der saa ønskeligt og saa tilfredsstillende? Unægteligen de gode Egenskaber, Thyboerne lægge for Dagen og som ere Hovedtrækkene i deres Karakteer: sindig Tænksomhed, forstandig Vindskibelighed, inderlig Trofasthed, hjertelig Gjæstfrihed og sædelig Reenhed.

”Og saa de Forrædere fra Thy”

hedder det rigtignok i Nidvisen fra Kong Kristoffers Tid, men denne Benævnelse, der sandsynligviis er Udbruddet af de Medforbundnes misfornøjede Stemning, passer ikke til Thyboerne og deres Færd. Iblandt de smukkeste Forhold i denne Landsdeel hører unægteligen det, der næsten altid finder Sted imellem Præst og Menighed. Der er alvorlig Sands for Kristendommen iblandt dem og de modtage deres Sjælesørgere med Forekommenhed og Velvilje, ville gjerne gjengælde Godt med Godt, ønske, at de Mænd, der blive satte til at holde Aandens Lys for dem, skulle finde sig vel i

423.
deres Midte, og lægge derfor stor Ærbødighed og Hjertelighed for Dagen i deres Adfærd, naar Præsten kommer som Kristi Tjener og

”øver ud herneden
Kjærlighed som første Bud,
slutter sig til Menigheden
og igjennem den til Gud.”

Dersom Thyboerne have læst de ejendommelige og uværdige Angreb, der i den sidste Tid ere skete paa Gejstligheden, daa maae de vist nære ganske egne Tanker om disse Angrebs begavde mend ejendommelige Forfatter, der maaskee kunde forandre Anskuelse og faae Blikket klaret for alt det Gode, der er fremherskende ved den hæderlige Stand, dersom han tilbragte en Tidlang i saa smukke patriarkalske Forhold; der, hvor ej

”paa visse Timer og paa visse Dage,
man samles kun for Herren at behage”

og hvor Præsten er Sognebørnenes Fader og bedste Raadgiver, som de henvende sig til med den Tillidsfuldhed og Højagtelse, der er nødvendig for at er saadant Forhold kan bestaae. Men først matte han da sørge for at faae alle de Glasstumper ud af Sjælen. der ere farne derind, dengang det usalige Tryllespejl fløj i Luften; uden dette vilde han jo fremdeles blive blind, ogsaa historie.
Ved dette i of for sig lykkelige Landskabs afsondrede Beliggenhed fra Hovedstaden og dennes rigere Udbytte for Aand og Oplysning, have Thyboerne maaskee ikke i alle Retninger kunnet følge med

Tidernes fremadskrivende Udvikling, men de have derfor ligefuldt kunnet afhjælpe Vankundighed og fremme fornuftig Oplysning ved de Hjælpekilder, der altid staae til

424.
det forstandige, tænkende Menneskes Raadighed, og frejdigst afbenyttes af dem, hvis Sjæle ikke sløves ved Armod eller kues ved Sorger for det daglige Brød. Sund Forstand og god Dømmekraft frikjender Ingen Kjernen af Vestjyderne; Lære- og Læselyst er ikke ualmindelig iblandt dem, og læse de end ikke meget, saa tilegne de sig desto bedre det, de læse.
Ikke faa af Danmarks anerkjendte Videnskabsmænd have været Thyboere af Fødsel; det vil være tilstrækkeligt at nævne Historiegrandskeren Jakob Langebek og den bekjendte Malta Konrad Bruun, der blev landsforviist paa Grund af sin altfor dristige Pen, og gik til Paris, hvor han beskjæftige sig med Geografien, og erhvervede sig der et saa godt Navn i denne Videnskab, at han blev anseet for en af Europas bedste Geografer. ”Kun to Mænd i Frankrig kunne Geografi” hed det; ”den Ene er Korsikaneren, Napoleon Bonaparte, der har lært den ved sine Erobringer, den Anden er Danskeren Malte Bruun.”
Da Jakob Langebek blev Student havde han kun ringe Hjælpekilder, og maatte give Underviisning for at kunne leve. Dette hindrede ham imidlertid ikke i til samme Tid at studere sit Fædrelands Historie med største Flid og Tænksomhed; og hans Stilling blev i enhver Henseende mildere, da den lærde Hans Gram, der var Gehejmarkivar og kongelig Historiograf, af Fødsel en Vendelboer, blev opmærksom paa den flittige Student, optog ham i sit Huus, og ansatte ham som Medhjælper ved det store kongelige Bibliothek. Langebek tog Mod til sig og skrev ”Dansk Magasin” paa Dansk, men dog med en lille Undskyldning i Fortalen, fordi han brugte Modersmaalet, thi paa den Tid var jo eller Alt hvad der var lærd og fornemt i tydsk Aand og i det tydske Sprog.

425.
Han blev den lærde Grams Eftermand som Gehejmearkivar, og arbejdede ufortrødent sit hele Liv igjennem paa at fremme Kjenskab til Fædrelandets Historie ved oplysende Skrifter og lærde videnskabelige Afhandlinger. Sit største Værk ”Middelalderens Forfattere om danske Hændelser,” oplevede han ikke at see fuldendt fra Trykken; men hans Ven, Hædersmanden, den som Videnskabernes flittige Dyrker og som Menneske lige højt agtede Peter Frederik Suhm, ”Videnskabernes største Ven i det danske Norden” fortsatte Udgivelsen.
De Fejl, man skylder Thyboerne for: overdreven Sparsommelighed og tilbørlig Mangel paa Reenlighed, naar der fordres meer end den ydre, i øjnefaldende Orden, er det ikke mig Agt at omtale nærmere; jeg har kun hørt deres efterlignelsesværdige Egenskaber fremhæve af nære Slægtninge , der leve i deres Midte, og det vinder om, at disse ere de fremherskende, om og, som her er Tilfældet, Meddeleren har det smukke Talent, altid at see det Gode hos andre Mennesker, fordi han er gjennemtrængt af den Stræben, at

> ”klare baade Sind og Øje,
> imod Korset sig at bøje,
> sole sig i Naadens Bad.”

Hvad Thyboen sætter megen Priis paa, maaskee utilbørlig megen, det er at spise og drikke godt, og derfor findes der i alle Huse, endog de fattige, det de kalde ”god Levemaade.” Der antages iblandt dem, at udenfor deres egen Landsdeel leve Folk ialmindelighed usselt, og det er udentvivl denne yppigere Levemaade hos dem, der er Aarsag til, at Tjenestefolkene kun sjeldent forlade Thy; til Kjøbenhavn, der ellers staaer som det forjættede Land for Provindsboernes lavere Klasser, drage de næsten aldrig; her vilde de jo ikke kunne

426.
faae deres fede Kjød og Fleks, saltede Aal og stærke Øl i saa rigeligt Maal som hjemme. Hvordan Føden er? det er det Spørgsmaal, som ikke bliver glemt, naar et Tyende skifter Tjeneste.
Men gaar det rigeligt til med Kosten i det daglige Liv, da er dette endnu i større Grad Tilfældet ved deres Gilder, der kaldes "Bojler." Ialmindelighed tager Thyboen det bedste af alle sine Varer til egen Huusholdning, thi "han indseer ikke, hvorfor Kjøbmanden just skal have det fremmeste" og ved Bojlerne kommer da atter det fortrinligste af alt dette frem, i saadan Mængde og under saa mangehaande Skikkelser, at det vel kan kaldes overdaadigt, og Thyland er vistnok i denne Henseende den bedste Landsdeel herhjemme. Maden er altid veltillavet, og Øllet, den gamle danske Drik, der endnu holdes højt i Ære der, er stærkt og fedt. Der bruges mange Timer til at nyde et saadant Maaltid ved et Gilde, thi Vestjyderne ere ikke af de hurtige Folk, og ved slige Lejligheder give de sig især god Tid; men der hersker en vakker og sædelig Tone under hele Lystigheden, og Den, der vovede at støde an derimod, vilde tabe i Alles Agtelse og blive meget ilde anseet. Dette er tilvisse saare priseligt, som og, at Thyboerne ialmindelighed vogte sig for Drikfældighed; derfor omtale de ogsaa med Forbavselse de Beviser paa hang til stærke Drikke, de fik ihænde ved Sjællændernes og Fynboernes Ophold der i sidste Krig

---

To og tredivte Afsnit.

Thyland er rigt paa historiske Oldtidsminder og der findes over hele Landet en stor Mængde Gravhøje; ikke

427.
faa Steder skal der kunne tælles over hundrede paa een Kvadratmiil; dette dog mest paa Hederne, da de sandsynligviis ere udjevnede paa Indmarkerne. Inden i adskillige af de Høje, der ere blevne udkastede, er der funden Urner med Aske og Knokler, og omkring disse Urner har der været sat Stene i en Fiirkant, ligesom der ogsaa udenom nogle Høje findes en Rad af store Stene. Ogsaa skal der være hentet Malmsværde, Stridsøxer og Stridshammere op af Gravhøjene. Af Dysser findes ligeledes en stor Mængde, Kouer kaldes de længste, der ere omtrent tohundrede Fod lange og omgivne af Stene. Almuen anseer dem for Kæmpegrave, men formodentlig have de tjent som Forsamlingssteder baade i kirkelig og politisk Henseende; de store Offerstene, der findes i dem, vidne om det første. Flere Steder er der under disse Offerstene større fiirkantede Juler, der maa have havt en Bestemmelse, da den flade Side af de opsatte Stene alle vende indad; det formodes, at de have tjent til at modtage Offerdyrets Blod.
Haraldsejd kaldtes den samle Landtunge, der forbandt Thyland med Ribe Stift indtil Gjennembruddet fandt Sted ved Stormfloden 1825, hvilken siden fornyedes 1839, efterat Sejladsen alt 1835 var begyndt fra Liimfjorden til Vesterhavet, igennem Aggerkanalen. Navnet Haraldsejd hidrørte fra den Tid af, da Harald Haardraade slæbte sine Skibe derover om Natten, for at slippe bort fra Svend Estridsen, der havde indsluttet ham i Liimfjorden. Landtungen maa da ikke have været bred, og ligesom det var let at slippe ud i Havet paa dette Sted, saaledes antages det, at der fordum paa flere Punkter har været Sejlads ind til Thyland; de mange smaa Søer, der findes, og de mange Moser, der ved Aaer eller Bække ere forbundne med Søerne, ere Levninger af Havet; en

428.
af de største Aaer løber ud i den Bugt, som Hoeøre danne ved Liimfjorden. Men det er intetsteds saa øjensynligt, at Havets og Fjordens Vande i Oldtiden have været forenede som ved det bekjendte

Sjøring; den store Sjøring Sø synes at have været en Fjord, der løb ind fra Vesterhavet. Denne Sø og Sperring Sø, der endnu ere forbundne ved en lille Aa, løb dengang i hinanden.
Intet Sted i Thy er saa mærkeligt i historisk Henseende som Sjøring Sogn i Thisted Amt, Hundborg Herred. Der findes endnu Levninger af den ældgamle, mærkværdige Borg, der er saa kjendt fra hine Tidsaldre, skjøndt disse Levninger indskrænke sig til Spor af Volde og den Plads, paa hvilken den har staaet. Volden er meget høj og gjennemskaaren paa tre Steder, hvorigjennem Vandet sandsynligviis er gaaet ind fra Sjørring Sø, *) og hvor der har været Vindelbroer anbragte fra Slottet. Den vestlige Vold er lavere end den nordlige og østlige, hvilket tyder paa, at de store Skove, Thyland dengang havde, skærmede Landet imod Vestenvindene, saa at de nordvestlige og østlige Vinde vare mest af frygte.
Iblandt Kæmpeviserne er der den, som taler om Kong Nilaus – Niels eller Nid-Laus – der havde sin Borg ved Vesterhavet, og denne Borg maa have været Sjørring.

”Kong Nilaus lader grave den dybe Grav
fra Sjørring Sø til Vesterhav.”

hedder det i en gammel Vise, hvoraf man kan forstaae, at der har været Indsejling fra Havet. Og i Kæmpevisen staaer der:

”Fra Sjørring Volde til Vesterhav
lader Paris kaste den Lønnegrav.”

Kong Nilaus skal i sin Tjeneste have havt en af sine Slægtninge, der i Visen faaer det her i Norden heelt frem-

*) Læs om den udtørrede Sjøringsø – Galmandsværk eller genistreg

mede Navn, Paris, og under sin Fraværelse overdraget ham at tage vare paa Dronningen; men Paris svigtede den Tillid, hans Frænde viste ham og bortførte Helena, saaledes bliver den utro Ægtefælle kaldet. Det formodes, at denne Fortælling skal sigte hen til Historien om Kong Niels, his Fæstemæ Alvilde blev bortført af en svensk Prinds, der hed Sverker.
Navnet Sjørring er deels bleven udledet af det Sagn, at der blev funden en Tryllering i Søen, der skal være indsat i Kirkedøren, deels deraf, at rundt omkring Borgen fandtes Søer; i øvrigt er Navnet bleven skrevet paa mange forskjellige Maader, iblandt andet ”Sæfarende,” *) og Borgen antages egentlig ikke at have været en Kongebolig, men et Opholdssted for en Foged, der under Kong Knud den Hellige havde Tilsyn med et af hans Skatkamre, som fandtes der; til samme Tid maa der ogsaa have været et Samlingssted ved Sjøring for en Deel af Kongens Flaade, navnligen i Knud Svendsens – Knud den Helliges – Tid, hvem det maatte være magtpaaliggende at have sine Skibe paa et Sted, hvorfra de hurtigt kunde komme ud i Vesterhavet. Borgen Sæfarende blev tildeels ødelagt i denne Konges sidste Levedage, da Oprørerne søgte efter ham og plyndrede der ligesom paa Aggersborg, fordi Kund, som de efterstræbte, var flygtet derfra førend deres Komme.
Foruden den nævnte større Borg i Sjørring Sogn, der tilhørte Kongen, var der ogsaa en mindre Borg paa en Holm i Sjørring Sø; der er endnu Spor af den og dens Navn i ”Færgegaardsborg,” **) og det antages, at den har tjent til Bolig for en Underkonge.

---

*) Chat DPT Sæfarende:

Sjørring Vold (i Thy) nævnes i de ældste kilder som Sævarendæ (i Knytlingesaga) og Syorændæ (i Kong Valdemars Jordebog, ca. 1231).
Navnet betyder noget i retning af "ved søens ende" eller "sø-randen".
Saxo og senere krønikeskrivere fortæller, at der fandt søslag sted ved søen, og at en borg blev bygget dér for at beskytte området mod sørøvere.
Når Bojesen skriver "Borgen Sæfarende", er det sandsynligvis en dansk 1800-tals omskrivning/fejltransskription af Sævarendæ. Altså: hun bruger en fordansket udgave af det middelalderlige navn.

***) Chat GPT: Færgegaards borg.*
ifølge Folkesagn fra Thy og Mors i Svend Grundtvigs samlinger (arkiveret på Thisted Museum) omtales en ø i den såkaldte Sjørring- eller Jannerup Sø som "Holm eller Ø, nu Færgegaards Borg kaldet, formodentlig fordi den hører til en Gaard kaldet 'Færgegaard', men det ældre og rigtige Navn er Fersborg." Det beskrives tydeligt, at øens oprindelige navn var Fersborg, og at betegnelse 'Færgegaards Borg' hænger sammen med dens tilknytning til en gård ved navn Færgegaard
Teksten fortsætter med et sagn om to brødre – stærke, men grådige og smagfulde – hvoraf den ene opholdt sig på borgen, mens den anden foretog fribytterrøveri på Vesterhavet, et sagn der tydeligt binder stednavnet til særlige kvaliteter af landskabet og fortællingen
Dette sagn og referencen til "Færgegaards Borg" hører til området omkring Thy og Mors. Specifikt beskrives øen som beliggende i Sjørring- eller Jannerup Sø, hvilket placerer den i det sydlige Thy, tæt ved det historiske voldsted Sjørring Volde

430.
Ved Liimfjordens vestlige Ende laa i Middelalderen det navnkundige Vestervig Kloster, som siden blev forvandlet til en Herregaard. Navnet svarer fuldtvel til dets Beliggenhed – ved den vestre Vig af Fjorden. Dette Sted er et af dem. om hvilke man med Vished veed, at de i den Tidsalder alt havde Kirke. Der fortælles nemlig om dets Oprindelse, at en from og gudfrygtig Mand fra Thüringen ved Navn Thøger forlod sit Fædreland i det ellevte Aarhundrede og gik først til England, siden til Norge, hvor han blev Kapellan hos Oluf den Hellige. Efter denne Konges Død drog han ned til Danmark, og omvendte der Mange til Kristendommen, fornemmeligen i Thy, hvor han mest opholdt sig; dertil byggede han ved Vestervig en Kirke, der bliver regnet for den ældste i den Deel af Landet. Af Mangel paa Formue opførte han den af Træ og Grene, og blev begraven i den, da han nogle Aar efter døde. Hans Eftermand i Embedet bad om Tilladelse til at faae ham optagen i Helgenes Tal, eftersom hans Fortjenester havde været saa store i levende Live, og der efter hans Død skete Jertegn ved Graven, men Biskoppen satte sig derimod, og Svend Estridsen, under hvis Regjering han havde levet, var heller ikke derfor, saa at der hengik en Tid, før han blev kanoniseret, De hellige Kilder, St. Thøgers Kilder, der vare i Ry for deres lægende Kraft, og af hvilke der fandtes flere, saavel ved Vestervig som andre Steder i Thyland, ere nu tildeels ukjendte, som og St. Thøgers Minde, et Kors, der var oprejst ved en Kilde i Byen Randrup. Den gamle St. Thøgers Kirke, der stod i Nærheden af Klosteret, skal først være nedbrudt efter Reformationen, og i Vestervigklosters Kirke vises endnu hvor den Hellige Olufs og den hellige Thøgers Altre have staaet.

431.
Liden Kirstens Grav seer man endnu tæt udenfor Vestervigs nordre Kirkedør; der ligger en fem Alen lang, smal Steen paa den, med 2 ophøjede Kors. Hvo kjender ikke "Liden Kirsten," Kong Valdemars Søster, der maatte træde i Dandsen med den vrede Broder og paa hans Bud "dandse og kvæde, for Gjæsterne at glæde," indtil hun opgave Aanden, da hun var sug baade paa Sjæl og Legeme. Valdemar var vred paa hende, fordi hun uden hans Samtykke og Vidende havde givet Prinds Buris sin Tro, og

dette deels fordi han alt havde bestemt en fremmed Kongesøn til hendes Ægtefælle, deels fordi han og Prindsen stode paa en spændt Fod, eftersom Buris ikke var nogen god Undersaat.
Svend Aagesen siger: ”at Valdemar den Store var mere haard imod sin egen Slægt, end han burde have været,” og dette maatte iblandt Andre Buris Henriksen og Liden Kirsten bekjende. Prinds Buris var en Søn af den Henrik. med Tilnavnet ”Skatelaar,” eller ”Halte Henrik,” der var i Ledtog med sin Fætter Magnus Nielsen, da Valdemars Fader, Knud, blev myrdet i Harrested Skov ved Ringsted. Det var vistnok ikke alle Landets Prindser tilpas, at Valdemar blev Enekonge, og Buris skjøttede maaskee mindst af Alle om at see sit Næstsødskendebarn som Enehersker paa Thronen; derfor viste han undertiden en Adfærd, der maatte fortørne Kongen, om den end aldrig kan retfærdiggjøre den grusomme Fremgangsmaade, der blev udviist imod ham.
Valdemar og hans fornemste Høvdinge bleve enige om, at lade den treaarige Knud, Kongens ældste Søn, kaare til hans Efterfølger, for at der ikke skulde blive Uroligheder i Landet, dersom Valdemar skulde sætte Livet til ved de hyppige Vendertog. Danmark vrimlede dengang af ærgjerrige og

432
herskesyge Prindser, baade af ægte og uægte Byrd, og det var derfor rimeligt, at de itide blev tænkt paa Midler til at dæmpe de Forstyrrelser, der upaatvivleligen vilde være opstaaende, i Tilfælde af, at Kongen skulde falde fra.

”Der vare saa Mange i Danmark
der Alle vilde Herrer være.”

Høvdinge og hele Krigsfolket hyldede den lille Knud som Valdemars Efterfølger, kun Buris undslog sig derfor, og dette tog Kongen ham meget ilde op. ”Jeg kan ikke tjene to Herrer,” sagde Prindsen undskyldende, ”min Frænde Valdemar har jeg svoret Troskab, og saalænge han er ilive, kan jeg ikke hylde nogen Anden.” Kongen blev vred, og Buris lovede da at føje ham i hans Ønske, dersom han maatte faae sine egne Besiddelser i Landet udvidede og gjort arvelige; dette indrømmede Valdemar ham, gav ham en Deel af Jylland og Buris hyldede da den lille Kongesøn; med Forholdet var og blev spændt. ”Du kan da ikke finde det meer end billigt, at Dine Frænders Børn ogsaa skulle betænkes, naar Du arbejder paa at gjøre Danmark til et Arverige for Dine egne,” havde Prindsen sagt til Kongen, der lod sig forstaae med, at Buris gjorde for store Fordringer og ikketog Hensyn til Landets Tarv, og Valdemars Bitterhed mindskedes ikke ved denne Ytring. Aaret efter fik Valdemar Nys om, at Buris, trods sine Forpligtelser til Danmark, var i Ledtog med Landets Fjende, den norske Jarl, Erling Skakke, og at han paa en forræderisk Maade vilde hjælpe ham til gøre Indfald i Fødelandet; da steg Kongens Uvilje imod ham til det Yderste, og han lod ham først sætte i Fængsel paa Søborg, siden baade blinde og mishandle paa en grusom Maade. Valdemar skal have ladet den højre Haand og venstre Fod hugge

433.
af ham, og derpaa, efter hans Ønske, givet ham Lov til at bytte Søborg Slot mod Vestervig Kloster, hvor ”Liden Kirsten” var bleven begravet, og hvor han i sin elendige Tilstand hver Dag kunde besøge hendes Grav. Men han gik ikke omkring som fri Mand; lænkebunden sad han i Klosteret, og kun ved Kongens Naade var Lænken, der var anbragt om Livet paa ham, saa lang, at den kunde føre ham fra Klosteret til Gravstedet.

”Kongen han lod en Lænke smedde,
i Vestervig Kloster lod han den lægge.

Derved gik Buris i elleve Aar,

hver Dag han til Kirstens Grav monne Gaae.

Ham monne det hver Dag af Kongen tinge
han maatte i Klostret begraves hos hende.

Alle sin Lande maatte han Konge give,
førend han maatte i Klosteret hvile."

Saaledes staar der i Kæmpevisen, og "Danske Atlas" meddeler, at i det syttende Aarhundrede lod en Øvrighedsperson i Thyland Graven aabne, og fandtes er da midt i Kirken et Skillerum og Been at tvende Mennesker, hver i sit Rum.
Mange steder i Thyland have Navn fra den tidligere Historie, men det vilde blive for vidtløftigt at opholde os ved dem; kun nogle faa ville vi nævne, og iblandt dem Nordentoft, hvor Ebbe Skammelsen fordum boede. Denne Ridder drog i Leding, og anbetroede før Afrejsen sin Fæstemø til den yngre Broder, Peter Skammelsen; men da flere Aar gik hen, uden at han vendte tilabge, og der aldrig kom Budskab fra ham, troede Broderen, saavelsom alle deres Frænder, at Ridder Ebbe var død og borte, og Peter bejlede til Broderens

434.
Brud og fik hendes Ja. Men netop den Dag, de fejrede deres Bryllup, indstillede den første Brudgom sig efter en mangeaarig Fraværelse, og da han fik at vide, hvorfor der var saa stor Lystighed og Glæde paa Gaarden, dræbte han i Hidsighed Brudeparret, først Bruden, derpaa Brudgommen, hvorpaa han atter drog ud i den vide Verden og lod sin gamle Moder barnløs tilbage.
Senere skal Nordentoft have tilhørt Stange Ebbesøn, som vi kjende fra Valdemar Valdemarsøns Tid. Det var denne Ridder, Kongen sendte til Böhmen for at bejle paa hans Vegne til Dagmar, Kong Primislavs fromme og smukke Datter, der ogsaa fulgte tilbage med ham som Valdemars Brud.

"Hun kom uden Tynge, hun kom ed fredag hun kom goden Bonde til Lise;
havde Danmark altid slig Blomst i Ved,
man skulde den ære og prise.
Der sejler Herr Stange med Dronning Dagmar

Paa Kovstrup i Sønderhaa Sogn boede i gamle Dage en meget velhavende Herremand, der var tyet til Djævlen for at komme til sine store Skatte, og ved hans Kunster havde opnaaet at blive saa Hovedrig, som han af Alle var kjendt for at være. Men den sorte Fyrste giver ikke rimeligt Gods bort for Ingenting; han forlanger til Gjengæld intet minde end Menneskets Sjæl. Den, som forskriver sig til ham, maa bove det Bedste, han har faaet af Skaberen, og naar Forskrivningen er udløben, staaer pludselig Helvedsfyrsten for ham og fordrer, at han skal følge med. For at slippe fri, maa Djævlen narres, dette er imidlertid ikke saa let en Sag

435.
og dertil hører fast Tro ril en Bistand, der er stærkere end Mørkets Kunstgreb, redelig Vilje og en from Sjæl, der kommer den Betrængte til Hjælp. En Aften kom der et Iilbud til Præsten i Sønderhaa, at han skyndsomst matte komme til Herregaarden, fordi den rige Mand var i stor Vaande; den Gejstlige fulgte Opfordringen og naaede snart Kovstrup, hvor han fra Herremandens Værelse hørte Klager, Jamren og Stønnen, og da han kom ind, saae han, at det var Djævleb, der pinte den stakkels Rigmand

og fordrede, at han øjeblikkelig skulde begive sig paa Rejsen med ham, Da Præsten saae Mandens Kvide, gav han sig til at tinge med Fanden om Synderens Liv; først bad han om et Aars Henstand for ham, derpaa om en Maaneds, saa en Uges, men ikke engang en Time vilde Fanden tilstaae Herremanden. ”Da veed jeg, Du kan dog lade ham leve saalænge, indtil den Stump Lys er brændt ud,” sagde Præsten omsider, og pegede paa et næsten udbrændt Voxlys, det stod paa Bordet; dette indrømmede den sorte Fyrste ham, og i samme Øjeblik blæste Præsten Lyset ud og stak det i sin Lomme, idet han sagde ”I Guds Navn da!” I største Hast foer den Onde ved dette Ord ud og fik ikke Herremanden med; han kunde heller ikke komme til at gjøre ham Noget, saalænge Guds Navn holdt Vagt imellem dem, og da Herremanden fra den Tid af forbedrede sig, blev han aldrig Djævlen hjemfalden.
Paa Kolbygaard, siger Sagnet, var der engang et Bryllup, hvor det gik saare lystigt til. Da Gjæsterne om Aftenen havde drukket lidt formeget, fik de det Indfald at gaae hen i Kirken igjen, og formastede sig der til at gaae op til Alteret og afsynge letfærdige Viser til Melodi af Messesangen. Da viste der sig pludselig paa Prækestolen en hvid Skikkelse,

436.
der med opløftede Arme og truende Miner jagede dem ud af Kirken; og neppe vare de letsindige Spottere komne hjem til Gaarden, førend de bleve angrebne af allehaande Sygdomme, der hjemsøgte flere iblandt dem baade Aar og Dag.
Hjælpens Bjerg kaldes nogle store Lyngbakker, Sydost fir Vestervigkloster, fordi der efter de Gamles Mening deri ligger skjult en stor Deel Skatte, som skulle komme for Lyset i Nødens Stund, naar Landet bliver saa fattigt, at det trænger til denne Hjælp. Og østlig for Hjælpens Bjerg ligger Heltborg der efter Sagnet har Navn af nogle stridbare Folk, der i Oldtiden boede ligeoverfor, paa den anden Side Sundet. Disse Thybo-Helte og Morsing-Karle skulle jevnligen have lagt deres Uvilje imod hinanden for Dagen ved at kaste Steen over Fjorden, og Sognene have faaet Navn efter dem: Heltborg og Karby, der forhen er bleven kaldet Karleby. Endnu den Dag i dag skal der være mangfoldige Stene paa begge Sider af Fjorden, der grangivelig bære Mærker af Kæmpernes Fingre.
I Thyland findes endeel hellige Kilder, der fra gammel Tid af ere kjendte for deres lægende Kraft; man finder ogsaa Navnet ”hellig” i: Helligkilde, Helligsø o. fl. St. En af de fortrinligste af Danmarks 13 Sundhedskilder i Middelalderen skal have været Helligsø, paa den sydvestlige Kant, der har opbefaret i sit Navn ”den hellige Sø”.
Nordligere paa Landet var den bekjendte ”Margretes Kilde”, der efter Sagnet udsprang paa det Sted, hvor en from og dydig Jomfru, der hed Margrete, blev overfalden og ihjelslagen af syv Røvere, en Dag, da hun vilde gaae i Kirke. Over hele Landet var hun bekjendt for sin Fromhed og Reenhed, og dette ansaae Filk som Grunden til, at Vandet i denne

437
Kilde altid var renere og klarerre end i alle andre, og at Alle, der kom til den for at søge Sundhed og Lise, vendte karske og friske tilbage.

Tre og tredivte Afsnit.

Thyholm kaldes den sydligste Deel af Thyland. Den er en Halvø, der imod Nordvest er landfast med det øvrige Thy ved en smal Landstrimmel, næsten en Miil lang; denne Landstrimmel, der er flad og jevn, bestaaer næsten alene af Smaastene og Gruus, som Liimfjorden har opkastet; den kaldes Dravet, og der voxer Intet paa den uden lidt Lyng og Mos; omtrent paa Midten hæver sig en brat og noget

langagtig, lynggroet Bakke, det er Thybjerg. Den Fjord, der løber ind fra Østen og danner Thyholm, kaldes Fladsted eller Skibsted Fjord; den inderste Deel deraf, der næsten adskiller Halvøen fra Thy, hedder Thyholm Vejle. Ved den sydlige Ende af Thyholm er atter et Drav, som hedder Sunddravet; dette bestaaer ligesom det tidligere Nævnte af Gruus, kun ved Færgestedet voxer lidt Korn. Fra den yderste Spidse af dette Drav skeer Overfarten over Oddesund eller Ottesund til Harsyssel i Salling, og fra denne Odde til den nordligste paa Hanstholmen er 8 ¼ Miil; dette er altsaa Thylands Længde fra Syd til Nord i lige Linie. Det fremspringende Punkt i Harsyssel kaldes Pineodden; paa de Syd for denne liggende Sletter var det, Kejser Otte havde opslaaet sin Lejr, da han paa sit Top igjennem Jylland imod Harald Blaatand maatte standse ved Sundet. Navnet Oddesund hidhører sandsynligviis fra de to Odder, der løbe ud fra begge Land-

438

sider, men Sagnet sig, et det stammer fra den Tid, Kejseren trængte op i Landet, og, ærgerlig over ikke at kunne komme længer end dertil, kastede sin Glavind i Sundet, som da blev kaldt efter ham.
Vesten for Hvidberg Kirke i Thyholm ligger en Høj, paa hvilken der i det trettende Aarhundrede blev holdt Gudstjeneste, da Stiftet var i Ban, fordi Jens Glob, almindelig kaldet Ridder Glob den Haarde, havde ihjelslaaet sin Slægtning, Biskoppen af Børglum, der havde forurettet og fortrædiget hans Moder i sin Enkestand. For dette Mord blev Gudstjenesten forbudt og Kirkerne bleve lukkede; mend da lode Munkene i Vestervig Kloster et Kapel opføre paa Heden, i Nærheden af en Gaard, som endnu kaldes Kapelgaarden, og gravede en underjordisk Gang fra Klosteret derind til, for at kunne holde Gudstjeneste om Natten for dem, der vare lyste i Ban.
Jens Glob, Arving til store Rigdomme og det Meste af Thyland, blev i sin tidlige Ungdom sendt udenlands, for at lægge sig efter Videnskaber. Under hans Fraværelse døde Faderen, og deres Frænde, Oluf Glob, der var Biskop i Børglum Stift, indviklede i en Trætte og forfulgte hende ved Thinge og Stevne, uden at kunne udrette Noget imod hende, da hun altid rettede sig efter Loven. Da han nu ingen Vegne kunne komme ved den verdslige Ret, anklagede han hende for Paven og fik et Banbrev udstedt imod hende, saa at alt hendes Gods blev banlyst. Intet Barn maatte døbes, intet Lig maatte jordes, Naademidlerne maatte ikke uddeles, og de af hendes Slægt og Venner, der vilde staae hende bi, skulde ligeledes træffes af Banstraalen. Godsets Bønder blev det forbudt at svare hende Landgilde eller udføre

439

det pligtskyldige Arbejde, saa at hun blev nødt til selv at kjøre Ploven, og uden anden Hjælp end en eneste tro Piges, dyrkede hun saaledes sin Jord i hele syv Aar. Den strænge Slægtning var imidlertid endnu ikke stillet tilfreds, men fik hende indstævnet for Paven, i det Haab, at alt hendes Gods da skulde hjemfalde Stiftet. Paa en bestemt Dag skulde hun møde for Kirkens Overhoved, og den af Slægt og Venner forladte Enke drog ud af Landet med to sorte Øxne for sin Vogn, og med Pigen, der kjørte hende.
Da hun var kommen til Frankenland, mødte hun sin Søn, Jens Glob, der var bleven en tapper Riddersmand; men Moder og Søn kjendte ikke hinanden. Ham fulgte tolv Svende, der tilligemed Ridderen højligen undredes over den usædvanlige Maade at rejse paa, og han lod hende spørge, hvo hun var, hvorfra hun kom, og hvorhen hun agtede sig? Derved fik han at vide, at hun var hans Moder, gav sig tilkejnde for hende, og bad hende overlade Sagens Afgjørelse til ham, saa skulde han nok gaae irette med Bispen og drage til Rom istedenfor hende; dette gjorde han og kom tilbage med en Frikjendelsesdom. Men endnu var Sagens Afgjørelse tilbage ved Landets Domstole; han stævnede Biskoppen til at møde ham i Retten, for at gjøre Rede for sin Adfærd og forsvare den Vold og Uret, han havde tilføjet Moderen; men Oluf Glob skjød sin ind under Paven, og Frænderne kunde ikke faae Dom over ham. Da bestemte Jens Glob at tage sig selv tilrette, lod al Søgsmaal fare og oppebiede den

Tid, Biskoppen skulde eftersee Kirkerne i Thy. Ved Juletider sendte han Bud til sin Svoger, Oluf Hase, der boede i Salling, at han skulde møde ham til Ortesang i Hvidbjerg Kirke Juleaften, men det

440
Tilføjende, at hvis han ikke mødte, vilde han komme til ham og gjæste ham, saa at han ikke skulde blive ham tak skyldig.
Oluf Hase drog strax ad Thyholm til med tolv Svende, men da han kom til Oddesund, var det et saadant Guds Vejr, at han ikke kunde sætte over med Færgen. Da vendte han sig til sine Mænd og krævede dem til Vidne paa, ar Skylden ikke var hans, dersom han ikke kom sin Svoger til hjælp til den fastsatte Tid, skjænkede hver af dem den Hest, han red paa, og det Harnisk, han var iført, og gav alle Lov til at drage hjem igjen, idet han bad dem hilse hans Hustru, Slægt og Venner. Men de trofaste Svende vilde ikke forlade ham; hellere end gaae bort fra ham i Farens Stund, vilde de vove Liver, og satte Alle ud i Sundet med ham. Men Strømmen bortrev de Ti, saa at alene Ridder Oluf og to Smaadrenge naaede Thyholm. Øjeblikkelig drog han ad Hvidberg til, endskjønt det var midt om Natten, og den samme Hest, der havdse vadet over Sundet med ham, maatte ride de 4 Miil, der var at tilbagelægge hen til Kirken. Da han kom der, vare baade Biskoppen og Jens Glob ankomne; denne Sidste mødte ham i Vaabenhuset og sagde, idet han bød ham Goddag:
”Det er da godt, Du ikke lod Svogerspydet ringle i Hester; thi var du ikke kommen, saa skulde jeg vel have besøgt Dig der, du varst.”
”Jeg er reden Dig denne Rejse til Vilje,” svarede Oluf Hase, ”og har derved mistet til flinke Svende og ligesaamange gode Heste; knap er jeg selv undkommen med Livet, men jeg kunde vide, Du trængte til mig, for at komme overeens med Bispen.
”Bispen og jewg, vi ere nu forligte,” svarede Jens Glob. Men ved at høre dette, blev Ridder Oluf vred, og greb til sit

441
Sværd, sigende: ”Har du ladet Dig tinge til Forlig, saa skal hverken Du eller Oluf Glob komme levende fra denne Kirke;” dermed hug han efter Ridder Jens, der bad ham holde inde indtil han vidste rigtig Besked om Forliget, og førte ham derpaa ind i Kirken, hvor Bispen og alle hans Svende laae ihjelslagne, til Bod for al den Uret, Moderen havde lidt. Fra den Tid af fik Jens Glob Tilnavnet ”den Haarde” og hele Stiftet blev lyst i Ban. Hele Sagen er et Vidnesbyrd om Bispernes Myndighed og Anseelse i de Tider, og om vore Forfædres djærve Ridderlighed, der ofte kunde stilles ved Siden af Oldtidens raa Blodhævn.

Øst for Thyholm ligger Jegindø; den er at betragte som Grændsepunktet imellem Aalborg, Viborg og Ribe Stifter, og i stille Vejer kn man paa Øen høre Klokkeringning fra alle tre Stifter. Nu er den skovløs, men fordum maa der have været megen Skov der, hvorpaa forskejllige Navne sammesteds tyde hen, saavelsom de Trærødder, der opgraves i Kjærene; selve Jegindø skal oprindeligen hedde Egenø, og denne Benævnelse hidrøre fra de store Egeskove, der i sin Tid opfylde den. – Agerø hedder en mindre Ø i Liimfjorden imellem Thy og Mors, til hvilken Sidste den hører.
Thisted er den eneste Kjøbstad i Thyland; tidligere har den været skreven Thystad og Thysted, sandsynligviis, der fornemste Sted i Thy, og efter Alt at dømme været mere anseet end senere hen; under Kristian den Tredje fil den en Latinskole, som siden blev nedlagt. Aarsagen til, at Thisted aftog i Betydenhed og efterhaanden forringedes, har man størstendeels troet at finde i Svenskernes Indfald 1644, fordi

442.

Byen dengang blev haardt medtagen ved Skatter og Indkvartering, og kom tilbage i Næring og Indtægter; nu for Tiden er den betydeligt i Opkomst.
I Slutningen af det syttende Aarhundrede (1796) forskaffede Thisted sig en vis Navnkundighed; i det mindste kom Byen meget under Omtale, og det ved en ejendommelig Anledning. Det var ved eb ”Besættelseshistorie”, der blev vidt og bredt bekjendt, og vakte saameget mere Opsigt, som Sognepræsten var i Ledtog med de Besatte; naturligviis var det Hele et Sammenspind af Overtro, List og Bedrageri, der imidlertid fremkaldte Rettergang, og endte med, at Præsten kom fra sit Embede og adskillige af de Kvinder, der teede sig som Vanvittige, baade i Tale og Gjerning, fordi ”Djævlen var faren i dem og de ikke kunde bære sig anderledes ad”, bleve satte under Laas og Lukke; i Tugthuset troede man, de vare sikrest for den Onde.
Hanstholmen kaldes den nordvestlige Deel af Thyland. Landet, der er rundt om begrændset af høje Bakker; det bestaaer af tre Sogne: Rær, Hansted og Vixø, der antages tidligere at have udgjort et Land for sig, en Ø, som Havet har adskilt fra det faste Land, og hvorfra en Vig har strakt sig ned til Hoxør. Ved at grave i Kjær er der bleven fundet Skibstømmer, og en Gaard paa Hanstholmen, hvorfra det har været Overfart til en anden ligeoverfor liggende Gaard, der hedder Færgegaarden, kaldes endnu Baadegaarden. For de Søfarende er Jyllands Vestkyst farlig og uheldbringende, Hanstholmen maaske en af de farligste, og derfor er det ikke sjeldent, at Skibe strande der.

443.
Vixø Bugten kaldes det Indsnit, Vandet gjør i Landet fra Roshage af og Lild Strand kaldes den Deel af det, der ligger nærmest Skareklit, denne lodrette nøgne Klippe , der ligger omtrent et Bøsseskud ude i Havet. I en vild, øde, ufrugtbar og uhyggelig Egn hæver sig Bulbjerg, et fem og tyve Fod højt Forbjerg, omgivet af Flyvesandsklitter; man er ikke længere i Thyland, det overtyder man sig om ved at kaste Blikket til alle Sider; der er langt mere koldt og øde, end ved Klitlandet langs Thy, færre Mennesker end der, og endnu magrere Plantevæxt.
Den Halvø, der imellem Thy og det egentlige Vendsyssel strækker sig ned i Liimfjorden, hedder Hannæs; det er den vestlige Deel af Vester-Hanherred; bugten imod Thysiden kaldes Visløs Vejle og den imod Vensyssel Han- eller Bygholms Vejle. – Og nu ville vi omsider tage Afsked fra det frugtbare Thyland med dets tilfredse Beboere og dets mange Vidner om Naturomvæltninger, og besøge den Landsdeel Nord for Liimfjorden, der i flere Henseender afviger fra det øvrige Danmark og hvis Beboere altid have været kjendte for deres Djærvhed, Frihedskjærlighed og Selvraadighed.

Fire og tredivte Afsnit.

”Og efter stode de Vendelboer
de vilde slet ikke flye.”

Nej, der ligger ikke i Vendelboernes Karakteer at vige for eller bøje sig under Forholdene; ”enten skal det briste eller bære,” sige de. I fordums Dage havde de intet godt Ord paa sig; de gamle Sagn skildre dem som stridbare, trætte-

444.
kjære og saare vanskelige at komme tilrette med; især fremhæves Beboerne af Landsbyen Hundslund som Folk, der altid vare rede til Oprør. Formanden plantede da et Spyd i Jorden og udraabte at hvo der vilde følge ham, skulde lægge Haand paa Spydet, og der var altid Mange, der vilde følge. Med Gejstligheden stode Vendelboerne sig sjeldent godt, især efter Kristendommens Indførelse her i Norden; de vare meget imod den nye Lære, der stemmede saa lidet overeens med deres raa og vilde

Karakteer, og efterat de havde modtaget den kristne Daab, var der dog Mange iblandt dem, navnlig af de ældre Vendelboer, der lønligen ofrede til de gamle Guder. Bisperne gave dem ingen god Lov, og de undsloge sig for at give de gejstlige Herrer Tiende; i eet Punkt skulle de imidlertid have været enige, nemlig i at handle ilde mod de Skibbrudne, der forulykkede paa deres Klipperev; thi denne sørgelige Raahed forsvandt ingenlunde med Hedenskabet. Der er endog bleven sagt de jydske Bisper paa, at de plejede at lade nogle hundrede Mand holde Vagt ved Strandbredden, naar et Uvejr trak op, for at de Skibbrudne strax kunde blive udplyndrede. Andre Vendelboers Strandrøverier gik endnu langt videre, og den Grumhed, de lagde for Dagen imod de Forulykkede, er med Grund bleven brugt som en Anklage imod dem; selv om der er skreven en og anden Begivenhed paa deres regning, der maa være flask, fordi den synes altfor utrolig, f. Ex.: at Herremændene undertiden bragte de Søfarende ind paa deres Forstrand ved falske Blus og Lygter, for da i Ro og Mag at kunne plyndre dem, bliver der dog Kjendsgjerninger nok tilbage, der geraade deres Menneskelighed til liden Ære. Bønderne vare, indtil de alt tidligere omtalte Begivenheder under Skipper Klement i det sextende Aarhundrede, Selvejer,

445.
fra Mænd, der ikke kjendte til at være Herremanden skatskyldige; og disse Selvejere saavelsom Landets Mægtigere bare almindeligen tykke Sølvkjæder om Halsen, i hvilken der hang Knive, som ikke rustnede af Mangel paa Brug; især skulle de have været rappe til at skjære de Skibbrudnes Punge fra Bælterne.
Ogsaa Landets Konger fik ofte sørgelige Beviser ihænde paa den Stridbarhed og raa Djærvhed, der var det bekjendte Vendsyssels Beboere egen; hvilket Knud dem Helliges, Erik Menveds, Kristoffer af Bajerns og Kristian den Tredies Regjeringer i særdeleshed afgive Vidnesbyrd om, og den Kraft og Tapperhed, der under fornuftig Vejledning og sindige Høvdinger kunde have bragt Fædrelandet Nytte og Hjælp, blev misbrugt i sorte Misstemningers og Oprørs blodige Tjeneste.
Ej heller Landets Kvinder have været synderlig spagfærdige; snilde til Raad og snare til Daad, viste de ofte Mod og Mands Hjerte; i det femtende Aarhundrede lod den kjække Fru Johanna til Asdal sig endog kalde "Høvedsmand i Vendsyssel," hvilket hun da ogsaa var.
Fremfor alle andre vort Fødelands Landsdele, var Vendsyssel kjendt i Fortidens og i Middelalderens Dage, og mange hæderlige Mænd, der have erhvervet sig meer end almindelig Navnkundighed, nedstammer fra Vendelboerne. Iblandt disse træde de to Biskopper frem af Navnet Odinkar, med Tilnavnet Hvide; den ældre Odinkar blev biskop i Odense, den yngre i Ribe. Disse to Mænd af Hvidernes berømte Slægt udmærkede sig ved en utrættelig selvopofrende Iver for Kristendommens Udbredelse paa den Tid, den nye Lære her i Landet kun bragte Forkynderne Forsmædelse, Død og Haan. Den ældre Odinkar var en Søn af en rig og mægtig

446.
Jarl i Vendsyssel, ved Navn Ture. Omtrent Trediedelen af Sysselet tilfaldt ham som Fædrenearv, men han skjænkede det næsten alt til gudeligt Brug, og virkede ved sin Fromhed og Retsind end mere end ved sin Tale og Lære. At den kristne Lære fandt lettere Indgang i Jylland end paa Øerne, hvor meget den end havde at kæmpe imod pa Halvøen, det skyldes vistnok ligesaameget Hvidernes brave Slægt som Landets Beliggenhed nærmere England, hvor Kristendommen var kjendt og antaget, længe førend den kom til Danmark. Fyen stod længere imod end Jylland, thi der boede Hedenskabets djærve Forkæmpere, Tokernes Slægt, der ligesaa ivrigen holdt paa Odins Lære, som Hvidernes Slægt i Jylland arbejdede for, at Kristendommen kunde vinde Herredømme i Landet. Den yngre Odinkar var en Brodersøn af den ældre, og ligeledes en rig Jarlesøn fra Vendsyssel, der ikke var mindre nidkjær og mindre opofrende for Kristendommens Udbredelse end hans ældre Slægtning. I Begyndelsen af

det ellevte Aarhundrede blev han Biskop i Ribe, og lagde til dette Bispedømme Størstedelen af de Rigdomme, han havde arvet efter sin Fader Toke Jarl.
I øvrigt skal denne navnkundige Slægt, der har skaffet Danmark saamange store, hæderlige Mænd, nedstamme fra Island. En fornem og velbereist Islænder ved Navn Krake Ref, skal være dragen til Danmark, siges der, for at bringe Landets Konge sjeldne Gaver af hvide Bjørne, hvide Falke, kostbart Peltsværk og lignende Sjeldenheder, som vare ukjendte her i Landet. Kongen syntes godt baade om Gaverne og Giveren og foreslog ham, at blive her i Landet, hvortil Islænderen ikke var uvillig, især da Kongen lovede ham Gods og Guld fremfor Landets Indfødte. Han fik da store Land-

447.
strækninger i Vendsyssel og forøgede efterhaanden den kongelige Gave; begge hans Sønner, Steen og Bjørn, bleve vel anskrevne ved Kongens Hof og giftede sin ind i Landets mest ansete Familier, saa at Slægten snart tiltog i Magt og Anseelse.
Iblandt vore hedenske Fædre nævnes de to Vendelboere, Aage og Ebbe, der efter en heltemodig op opofrende Moders Tilskyndelse og Raad droge ud af Landet, og bleve Stiftere af det lombardiske Rige i Øvreitalien. Deres Moder hed Gambaruk – Gunborg skrives ogsaa hendes Navn. Anledningen til, at de forlode Landet, var en stor Misvæxt og en derpaa følgende Hungersnød, der hjemsøgte Danmark under den gamle Kong Snie Sigvaldsøns Styrelsestid. Da Nøden omsider steg yil det Højeste og der ingen Udsigt bar til bedre Tider, blev det Forslag gjort paa Thinge, at alle gamle udlevede Folk og alle smaa Børn skulde slaaes ihjel, for at det tinge Forraad, der var tilbage i Landet, alene kunde forbeholdes de Unge og Raske, hvis Arme ikke kunde undværes til at dyrke Jorden og til at værne om Riget i de dengang saa almindelige Fejder. Det var et grusomt og hjerteløst Forslag, danske Mænd fremkom med, men Nøden stod for Døren og Mange troede, at der slet ingen anden Udvej var til Frelse; de gave derfor det haarde Raad Bifald, og nogle dreve endog paa, at Udførelsen skulde fremskyndes. Men da traadte en dansk Kvinde frem, der havde Hjertet paa det rette Sted, og denne Kvinde var Gambaruk. Hun havde Ejendomme i Vendsyssel, og var vel anseet af sine Samtidige, derfor laante Folket Øret til hendes Tale, og hendes Raad fejrede over Mændenes Forslag. ”I have givet Eders Stemme til en vanærende umenneskelig Frelse,” sagde hun. ”I ville at Sønnen skal ihjelslaa

448.
Fader og Moder, og Forældre tage Livet af deres hjælpeløse Børn, at Syge og Krøblinge midt i deres Elendighed skulle føle, at de ere ivejen, og at vi skulle knuse alle kjærlige Følelser i vor Barm, for selv at kunne leve. Lidet vilde det sømme sig, om vi valgte saadan Udvej, og jeg har derfor et andet Forslag at gjøre. Lad de Unge og Karske drage ud i Verden, og see sig om efter et Hjem etsteds, hvor der er nok til Livets Ophold. For at Ingen skal skee Uret, maa Lodkastning bestemme, hvo der skal vandre bort; men det bør staae de Unge frit for at gaae i Landflygtighed for de Gamle og Svage, og for hvem de ellers have Kjære.” Den brave Kvindes Raad blev modtaget som godt og gyldigt; Loddet blev kastet, og Gambaruks Sønner bleve Anførere for de Udvandrende, det først droge ad Skaane, Halland og Blekingen til, over Gulland altid videre imod Syd og altid voxende i Antal, indtil de omsider satte sig fast i Øvreitalien, hvor de skulle have faaet Navnet Longobarder, paa Grund af deres lange Skjæg.

Asbjørn Jarl og Ejvind Bifra. Disse to Navne ere vel kjendte i Knud den Helliges Historie, men ej fra en hæderligste Side. Af Fødsel vare de Begge Vendelboer og dertil Anførere for deres Landsmænd, dengang det Oprør udbrød, der kostede den brave Landsmand, dengang det Oprør udbrød, der kostede den brave Konge Livet, og Thor Dorri og Tolar Verpil hed de to Sysselmænd, der fornemmeligen ophidsede Bønderne imod Kongen og altid gjøde Olie i Ilden. Kun saa Kongers Liv og Færd har

fremkaldt en saa levende Deeltagelse og et saa uforgængeligt Minde som Knud Svendsens, denne Svend Estridsens redelige, djærve og for Kristendommen nidkjære Søn, der først efter sin bratte Død blev

449.
paaskjønnet og holdt i Ære af Folket. Den gamle Konge, han der fik Navn af Kongefaderen, fordi han var Fader til et stort Sønnekuld (der siges 23), af hvilke 5 kom til at herske over Danmark, kjendte alle sine Sønner saa vel, at han nok kunde vide, hvo af dem der bedst egnede sig til at være hans Eftermand paa Thronen, og han raadede Folket paa Thinge til at forbigaae den ældste, Harald, og i hans Sted vælge Knud, fordi denne var kraftigere og modigere end Broderen. Knud var desuden Danmark kjær, fordi han med Hæder havde taget Deel i Togene paa England, og vunden glimrende Sejre over de hedenske Vikinger, og Ingen tvivlede paa, at hn jo skulde styre Riget efter Svends Død; men han blev alligevel forbigaaet, og det fordi han havde en bitter Fjende i sin egen Farbroder, den nysnævnte Asbjørn Jarl. Denne, efter al hans Færd at dømme, lidet hæderlige Mand havde deeltaget i Toget til England tilligemed Brodersønnen; de havde Begge været Høvdinge, men af forskjellig Art. thi medens Knud var redelig og tapper, viste Asbjørn sig lunken i sin Post, og blev omsider overbeviist om, at han ved Forræderi havde fremkaldt det mislykkede Udfald. Af Skaansel mod den gamle Fader havde Knud fortiet hans Bestikkelser, men læst ham Texten tilgavns, og Asbjørn vidste, at der ikke ventede ham synderlig Ære og Anseelse ved Landets Anliggender, naar den forhadte Knud kom til Roret. Kunde han derimod faae Harald paa Thronen, saa var Spillet vundet, thi hans Datter Margrete var gift med Harald Svendsen; og derfor brugte den snedige Jarl baade lovlige og ulovlige Midler for at skaffe sin Svigersøn Danmarks Krone. Paa Urnehoved Thing var Knud bleven valgt, men dette var ikke gyldigt nok. Efter Svend Estridsens Død blev derfor stevnet

450.
til Thinge ved Iføre, og der mødte, som man kan tænke sig, Asbjørn Jarl, for at faae sin Vilje sat igjennem. Hans Ven, Ejvind Bifra fulgte ham og stod ham troligen bi ved den rænkefulde Færd, der hjalp Prinds Harald paa Thronen; thi den Dag, den endelige Afgjørelse skulde finde Sted, opholdt han Knud med Snak saalænge, indtil Asbjørn Ulfsen havde faaet Svigersønnen kaaren til Konge. Da Knud hørte, hvad der var skeet, gik han strax ombord i sit Skib og satte sig paa "Højsædekisten"; der sad han mørk og skum, ikke et ord talte han og Ingen vovede at spørge, hvad der fattedes ´ham; thi det var tydeligt at skjønne, at han var vred. Da kom Ejvind for at underhandle med ham paa Haralds og Høvdingernes Vegne; de frygtede for, at Knud, som andre urolige og herskesyge Prindser, skulde afstedkomme Borgerkrig i Landet, for at tilkæmpe sig den Throne, ved hvis Overdragelse til Broderen han troede sig forurettet. Men Knud Svendsen var en altfor ædel Mand til at begynde en Borgerkrig og volde Landets Ulykke, og for højsindet til at lade sig kjøbe til at holde Fred. Han afslog derfor det Jarledømme over Sjælland, der blev tilbudt ham, drog heller ikke til Haralds Hof, saalidt som han pønsede paa at fravriste ham Magten, men anvendte sin Manddom og Kraft til at værne om Danmarks ydre Fred, efterat han havde overvundet sig selv og dæmpet sine Lidenskabelighed og Vrede, for ikke at forstyrre Fødelandets indre Fred.
Harald var en fredsommelig og god Mand, men en svag Konge, der ikke forstod at holde sine Undersaatter indenfor tilbørlige Skranker; han lempede sig efter dem og indlod at straffe Usæder, derfor gjorde de sig ogsaa lystige over ham og kaldte ham spotteviis "Hejn" (en blød Steen). Kun i fire Aar levede han, og efter hans Død blev Knud eenstemmig kaaren til

451.
Kong. Men da fik Piben en anden Lyd i Danmark, og Folk bleve vænnede af med at gjøre, hvad de selv lystede. "Ilde have I lønnet min Broders Godmodighed og Overværelse og givet ham et spottende

Tilnavn," sagde Knud paa Thinge, "I have kaldet Harald en blød Steen; var han det for Eder, saa skulle I i mig finde en haardere, det staaer jeg inde for." Og han holdt Ord.
Strax efterat han var kommen til Roret, ko, der ham Noget imellem med Hallandsfarerne og Skaaninger, der ikke vilde laane ham Heste til Rejsen igjennem Landet, men meldte paa Thinge, ar de ikke vilde taale meer, end Lovene bøde. "Det forlanger jeg ikke heller," svarede Knud Hallandsfarerne, "men saa vil jeg og lyse min Ejendom i Fred for Eder, og vil ikke taale, at Eders Sviin græsse i mine store Skove." Dette kunde Bønderne ikke være tjente med, thi Kongens store Ege- og Bøgeskove strakte sig heelt igjennem Landet, og der græssede deres mange Sviin; de tilstode derfor Kong Knud, hvad han forlangte.
Da Kongen kom til Skaane, var det Samme Tilfældet som i Halland; de vare paa Thinge endog lagt mere højrøstede end sømmeligt kunde være ved Forhandlinger med Landts Herre, men Knud lod sig ej bringe ud af Fatning ved deres larmende Færd, og erklærede dem blot, at det stod dem frit for, ikke at kjøre i Ægt og gjøre andet Arbejde for ham, men saa maatte de ogsaa finde sig i, at han holdt over sine Rettigheder, og da Øresund hørte ham til, saa forbød ham dem herefter at fiske i Sundet. Sildefiskeriet vilde Skaaningerne ingenlunde give Slip paa, og faldt derfor til Føje.
Havde Knud som Prinds forsvaret Landets Kyster kjækt imod Vikinger, da værnede han som Konge end stærkere om

452.
Rigets Fred og Ære. Under ham vare Alle lige for Loven; ikke alene Bønder og Menigmand, men Rigets Store og Mægtige maatte bøje sig for hans Myndighed og bleve straffede paa Livet, naar de kunde overbevises om Tyveri, Sørøveri og Manddrab; men derved skaffede han sig mange Uvenner blandt de Fornemme, der under Harald Hejn havde havt Lov til aat følge deres egne Lyster. Fremfor Alt gik hans Bestræbelser ud paa at udbrede Kristendommen og forædle Folket. Sørøveri var derfor strængt forbudt, fordi det fremmede saa lidt overeens med den kristne Lære at udplyndre og ihjelslaae Fremmede og gjøre sine Medmennesker til Trælle, og han straffede haardt dem, der trods hans Forbud dreve dette Uvæsen i Smug. Saaledes var der en mægtig Høvding paa Bornholm, der hed Ejgil Ragnarsøn – Blod-Ejgil blev han kaldet, fordi han engang efter en Træfning havde slukket sin Tørst ved at sænke sin Hjelm ned i Fartøjet for at drikke Vand, og derpaa nydt det, skjøndt det havde en stærk Blanding af Menneskeblod – om hvem Knud havde en stærk Mistanke, at han plyndrede de værgeløse Kjøbmænd, der krydsede igjennem Østersøen, til samme Tid, som han ivrigen kæmpede omod de vendiske Sørøvere; men Knud kunde aldrig faae Dom over ham, fordi Ejgil drev sin onde Færd med stor Snildhed og boede paa et saa fjernt Sted. Kongen havde ofte formanet ham til at lade sit vilde Levnet og at skrifte sin Bloddrik for en Præst "thi" sagde han, "Du har begaaet en ligesaa stor Brøde ved at drikke Menneskeblod, Ejgil. Som ved at spise Menneskekjød;" men Sørøverhøvdingen vilde aldrig høre Tale om Præsterne, og bad omsider Konge skjøtte sig selv, og lade ham sørge for sin egen Sjæl. Efter denne Besked afsatte Knud ham som Lehnsmand over ni Kongsgaarde, han havde at styre, men

453.
Ejgil brød sig tilsyneladende ikke derom, levede fremdeles paa sin egen Gaard paa Bornholm, holdt endnu flere Tjenere og førte et end større Huus, end da han var Kongens Lehnsmand, skjøndt hans Ødselhed og Pragt dengang havde forbavset Knud, der Aaret forud havde besøgt ham efter Indbydelse og fundet Gjæstesalen "skjoldehængt paa alle Vægge, og stor og rummelig som en Kongesal."
Kong Oluf i Norge – der fik Tilnavnet Kyrre, den Fredselskende – var gift med Knuds Søster, og stod i nøje Venskabsforhold til ham. Nogen Tid efter at der var kommen Brud imellem den danske Hersker og hans hedenske Lehnsmand, meldte denne Svoger Kongen, at der var gaaet et stort Kjøbmandsskib fra Norge med en rig Ladning, men det var bleven borte i Østersøen, uden Spor af Mandskab eller

Brag, og tilføjede, at han bad Dankongen om at lade Sagen nøjere undersøge. Knud fattede strax Mistanke om Ejgil Ragnarson og for snarest muligt af faae Vished i Sagen, styrede han selv til Bornholm med flere Skibe, ledsaget af sin kjæreste Broder, den trofaste Benedikt.
Ganske uventet landede Kong Knud paa Øen og drog med stort Mandskab til den af sine egne Gaarde, der laa nærmest Strandrøverens Bolig; hen ad Natten sendte han sin Broder og to andre Høvdinger didhen, og bød dem gribe og bringe Ejgil enten død eller levende. Denne sad ved Drikkebordet med nogle af sine Mænd, da Kongesønnen traadte ind op opfordrede ham til at overgive sig, et Forlangende, der naturligviis ikke skete Fyldest, førend det var kommen til Kamp; men al Modstand var unyttig, thi Udgangene vare besatte og Huset omringet, saa at Høvdingen maatte overgive sig og lade sig føre til Kongen. Alle hans Mænd, de vilde Deeltagere i

454.
Sørøverierne, lod Benedikt fængsle, og Gaarden satte han sine egne Krigere til at vogte.
"Jeg er kommen her til Øen, Ejgil!" sagde Knud, "for at forhøre, om Du ikke skulde vide Besked med det norske Skiv, der er forsvunden ved Bornholms Kyster, uden at Nogen kan sige det Ringeste enten om Folkene ellerom Ladningen; er det falden i Din Vold, som jeg frygter for, da Gud naade Din Sjæl, Du vilde, blodtørstige Hedning." Strandrøveren, der nok indsaa, at det ikke kunde hjælpe at lægge Skjul paa det Skete, da alle hans Folk vare Medvidere i Forbrydelsen, svarede trodsig og hovmodig, "at en tapper Mand aldrig skulde skamme sig ved at færdes som Viking," og det blev da oplyst, at det savnede Skib om Natten var kommen Øen for nær, hvorpaa Ejgil Dagen efter, istedenfor at hjælpe det af Grund, havde overmandet det, ihjelslaaet Mandskabet, røvet Ladningen og opbrændt Skibet. Harmfuld over denne Udaad, som Voldsmanden rolig og trodsig vedgik, dømte Knud ham paa Thingets Steen "til at lide Døden, og det paa Stedet."
Da Ejgils mægtige Frænder fik at høre, hvorledes Sagerne stode, ilede de til Kongsgaarden og tilbøde at sone Forbrydelsen med store Bøder; men Kongen var og blev ubevægelig og sagde, "at Gunst eller Gave skulde aldrig bøj ham fra Retfærdighedens Vej. Om Ejgil kun havde dræbt et eneste Menneske, burde han lide Døden, og nu, da han havde myrdet saa Mange og levet af det røvede Gods, vovede de at forlange, han skulde skaanes; men "det skal aldrig skee," tilføjede han, og Ingen vovede at sige ham imod. Blodmanden blev derpaa ført bort og maatte lide en Dødsstraf, der blev anseet for højst vanærende, især for en saa fornem Mand, thi han blev klynget op i et Træ i den nærmeste Skov, ret som

455.
en simpel Tyv; alle hans Medskyldige bleve dernæst straffede, deels paa Livet, deels med Landsforviisning. Men Ejgils Død skaffede Knud mange og mægtige Uvenner, der ikke alene selv bleve ham fjendske, men oprørte Almuen imod ham og fremkaldte den Bloddaad, der skilte Danmark ved en af sine kraftigste og braveste Konger.
Men hvad der endmere bidrog til at stemme Folket til Misnøje og Vrede, det var Knud Svendsens Bestræbelser fir at indføre Tiende. Dette var en Afgift, han vilde, alene skulde tilfalde Kirken og dens Tjenere, saaledes, at Biskoppen skulde have en Trediedeel, Præsterne en Trediedeel, og det Øvrige anvendes til Kirkens Vedligeholdelse og Forskjønnelse; men Folket nærede en saa afgjort Uvilje imod denne Skat, at Knud forgjæves opmuntrede og opfordrede dem til at yde den. Knud vilde imidlertid have den indført; han foretrak Gejstligheden for Rigets andre Stænder, gav den Rang med de fornemste Mænd i Riget, med Hertuger og Prindser, fritog den for at skaffe den en saa stor Magt og Anseelse, som han efter sine Anskuelser, sin Gudsfrygt og sine kristelige Grundsætninger troede ønskelig, ja endog nødvendig for at indgyde Folket den rette Ærbødoghed, ja endog nødvendig for at indgyde Folket den rette Ærbøddighed og Højagtelse for Kirken og kirkelige Sager. Ved hans Medvirken blev Gejstligheden altsaa mægtig og uafhængig, og han havde uimodstrideligen sin

fornemste Støtte i denne Stand, hvorimod Kongerne i de paafølgende Aarhundrede ofte maatte finde sig i, at Bisperne traadte myndige og bydende op imod dem og gjorde mangt Forhold broget og knudret.
At Knud Svendsen var Kristen af Overbeviisning og et alvorligt Sind, er vistnok udenfor al Tvivl, men til samme

456.
Tid kan man heller ikke fragaae, at hans Iagttagelse af ydre Religionsskikke, af Fasten og Bodsøvelser, maaske var noget for vidt dreven. En Mand, der kom ham meget tilhjælp i hans Stræben efter at hæve Geistligheden, det var Gregor en Syvende, der paa hans Tid var Pave i Rom. Den Plads, dette Kirkens Overhoved indtog, skyldte han ingenlunde sin høje Fødsel, thi han var Søn af en italiensk Grovsmed, men derimod en ualmindelig Evnerigdom og en mærkværdig Viljekraft. Hans hele Strræben gik ud paa, at Kirkens Myndighed skulde overgaae Statens, at Konger og Folkeslag kunde bringes til at bøje sig for den gejstlige Magt, og uden hans Anskuelser og Medvirken vilde Knud maaskee ikke have staaet saa fast paa at forøge Gejstlighedens Magt og Rigdom og paa at fremtvinge Tiendes Indførelse.

”Før,” sagde han, ”vil ej jeg Magten eje,
før jeg vil eftergive Kirkens Ret,
og see paa Faren med et frygtsomt Øje,
og hylde det, som nedrigt er og slet.
De vilde Flokke falde skal tilføje
og jeg skal være den et Tugtens Riis,
og i sin Gang de skal ej Retten bøje,
men give Tiende paa Kristenviis;
og bygge Templer i de dunkle Dale,
hvori vi sjunge skal til Herrens Priis.”

Knud Svendsen var gjennemtrængt af Religionens Sandheder og Kirkens Hellighed, men derfor var han ikke ligegyldig for verdslig Magt og Herredømme, og hans Erobringssyge blev vakt, da der kom Bud paa Bud til ham fra England, at han dog for Alting maatte udfrie Landet fra Normannernes Herredømme. Efter at have sikret sig betydelig Hjælp baade

457.
af sin Søster Ingrids Ægtefælle, den ovennævnte Kong Oluf Kyrre i Norge, og af sin Svigerfader, Grev Robert af Flandern, forkyndte han Folket paa Thinge, at det var hans Agt at gjøre et Tog til England for at gjenoprette de Danskes tidligere Herredømme der, og Folket paa Thinge, at det var hans Agt aat gjøre et Tog til England for at gjenoprette de Danskes tidligere Herredømme der, og Folket syntes godt om den fattede Plan. Til den fastsatte Tid samledes en Flaade af henved 1000 Skibe ved Humlehavn i Liimfjorden, og 60 Skibe stødte til fra den Norske Konge.
Imidlertid var Knud i Selsvig, hvor han blev opholdt ud over den Tid, der var fastsat til Afsejlingen. Han var dragen did, fordi han havde faaet Nys om, at Venderne rustede sig for at hjemsøge Landets Kyster i hans Fraværelse, og for at kunne være rolig borte fra Danmark, blev han i Hertugdømmet, indtil Alt var paa det Rene med Venderfyrsten. Men nu maatte Krigsfolket paa den Tid selv sørge for alt Mundforraad, og siden, naar de kom i Fjendens Land, søge Erstatning ved Plyndring og Rov, og da Flaaden blev opholdt, gik Forraadet med, før Skibene stak i Søen, hvorover Folket blev utilfreds

og begyndte at knurre. Høvdingerne, af hvile Flere ikke vare Knud gode, fordi han ingenlunde var en Konge for de Store, styrkede Misfornøjelsen, istedenfor at at dæmpe den, og mest skammeligt af Alle handlede Kongens egen Broder, Oluf Svendsen, der var bleven anbetroet Jarledømmet over Slesvig. Da Knud følte sig overtydet om, at den troløse Broder ikke førte noget Godt i Skjoldet imod ham, enten han nu kom til Klarhed herom ved at see den Lunkenhed, hvormed han rustede til det forehavende Tog, eller ved at høre hans Forestillinger om Krigsfolkets grundede Klager i Anledning af Kongens Udeblivelse, nok er det, han var vis paa, at Broderkjærligheden var vegen for Trædskhed og Troløs-

458

hed, og han bød da, at Oluf paa Stedet skulde lægges i Lænker. Men ingen vovede at lægge Haand paa Svend Estridsens Søn, "fordi," sagde, "Lænker og Baand sømmede sig kun for Trælle, ikke for fribaarne Mænd, og mindst ag Alle for en Kongesøn," derimod ville de nok slaa Forræderen ihjel, dersom Kongen fordrede det, "thi Døden var for Alle." Da traadte omsider en af Kongens andre Brødre hen for at udføre Befalingen; det var den ridderlige, kæmpestore Erik, senere kjendt under det smukke Tilnavn "den Ejegode". Han dømte, at naar en Kongesøn viser Trellesind, da maa Kongeblodet være ureent, bandt den brødefulde Oluf og førte ham bort, hvorpaa Knud sendte ham til sin Svigerfader i Flandern og bad denne vogte ham vel, indtil han selv vilde løslade ham. Men Olufs Venner, og Medviderne i hans Færd ilede til den samlede Hærstyrke i Liimfjorden, fortalte om Kongesønnens Fængsling og søgte paa alle mulige Maader at bringe Almuen i Oprør, fornemmelig ved at udsprede det Rygte, "at Kongen slet ikke vilde indfinde sig paa Flaaden," hvoraf Følgen da blev, at da Knud kom til Liimfjorden, fortalte om Kongesønnens Fængsling og søgte paa alle mulige Maader at bringe Almuen i Oprør, fornemmelig ved at udsprede det Rygte, "at Kongen slet ikke vilde indfinde sig paa Flaaden," hvoraf Følgen da blev, at da Knud kom til Liimfjorden, var den danske Hær opløst, Flaaden adsplittet, og Hver dragen til Sit, hvorimod de norske Skibe roligen oppebiede Kongens Komme. Disse var han da nødsaget til at give Orlov med Tak for deres Trofasthed, og Toget gik overstyr; men Knud var højligen fortørnet over sine Undersaatters Adfærd, og bestemt paa at lade dem føle sin Vrede.

Med nogle Krigere drog han til Sjælland og derfra til Ften, hvor han stævnede Folk til Thinge paa den sydlige Deel af Øen. Med kraftige Ord bebrejdede han Almuen den Skam, de havde ført over dem selv og deres Konge, og forkyndte, at han vilde straffe deres Brøde efter Lovens Strænghed. "Der

459.

er mødt mig, hvad der aldrig før er mødt en Dankonge," sagde han, "den Skam, at mit Banner er bleven forladt af Krystere, og at et stort Foretagende er kvalt ved Svig og Troløshed," Kongebroderen Erik, der var tilstede, søgte at stille Knuds Vrede og undskylde Bønderne med, at de vare førte bag Lyset af Høvdingerne og ikke havde handlet af ond Vilje, og de Skyldige vedgik deres Brøde og lodse Kongen selv være Dommer. Han idømte dem Alle store Pengebøder; Straffen vilde være trykkende, men Ingen vovede at ytre sig derom: Høvdingerne tav, fordi de vare afskrækkede ved den strænge Adfærd, der var viist imod Oluf, og Bønderne, fordi de følte at Uretten dog egentlig var paa deres Side.

Det var den Tids Skik, at Kongerne droge om i Landet paa Gjæsteri; saaledes bleve tildeels baade de selv og deres Hof underholdt; de Ringere maatte befordre dem fra et Sted til et andet, og de Store maatte give dem Huus og Bord. Knuds Følge var ingenlunde ringe paa den Strafferejse, han foretog sig omkring i Landet, og Bekostningerne for Befolkningen ikke ubetydelige; fra Fyen drog han til Sønderjylland, og derfra til Nørrejylland; i hvert Herred holdt han Thing og klagede over sine ulydige og svigefulde Krigsøvelser og over Almuens fejge, utilladelige Adfærd, og overalt faldt Folk tilføje

og underkastede sig Straffebøderne. Kongen tilbød at fritage dem for samme, naar de vilde give Tiende til Kirker og Gejstlige; men skulde de vælge imellem to onde Ting, da foretrak de dog at yde den forhadte Næsegjæld, saaledes kaldte de Pengebøderne, thi den vilde kun trykke dem, men Tiendeafgiften deres Børn og Efterkommere.
Men da nu Bøderne skulde inddrives, da skete dette ikke alene med den yderste Strænghed, men ogsaa med en Urede-

460
lighed, som Kongen var ganske uvidende om. De værste af Fogerne avre en Mand ved Navn Tofte, der erhvervede sig det lidet hæderlige Tilnavn, Snyder, og hans Stalbroder Hjort. Hvo der ikke vilde ud med Penge, matte give Sølvtøj, som da blev vejer paa falske Vægter; Den , der hverken havde Penge eller Sølvtøj at byde, maatte af med sit Kvæg og sit Bohave, som da blev antaget for neppe en Trediedeel af det virkelige Værd, og de Fattige bleve udpantede for de allernødvendigste Ting.

Kong Knud *) vidste, som alt anført, aldeles Inter om sine Fogeders bedrageriske Fremgangsmaade, og var paa sin Rejse igjennem Jylland kommen til Kongsgaarden i Sjørring ved Thisted. Derfra sendte han to af sine mest trofaste Høvdinger, Brødrene Svend og Astrad, ril Vensyssel med 60 Mand, for at fremskynde Bødernes Inddrivelse; men Vendelboerne vare allerede opmuntrede til Opstand ved Medvirken af Kongens egen Farbroder, Asbjørn Ulfsøn, der var Jarl sammesteds, og ved dennes ligesindede Ven, Ejvind Bifra, to Mænd, som vi kjende fra Harald Hejns Tid, og en stor Bondehær modtag derfor Kongens Udsendte saa alvorlig ved et Vadested, at de fandt det raadeligst at vende tilbage.
Kongen, der var dragen til Børglum Kongsgaard, kom ved deres Meddelser til Kjendskab om Vendelboernes Stemning; imidlertid vilde han ikke følge sine Ongivendes Raad, at samle Folk og gaae løs paa Bønderne, men foretrak at lade dem tale tilrette, og begav sig derfor til Aggersborg, hvor han vildse opholde sig hos sin tro Mand, Biskop Henrik, der boede paa Biskoptorp, i Nærheden af Kongsgaarden, og stod i meget Anseelse baade hos Høje og Lave.

**) Chat Gpt:*
Knud den Hellige (ca. 1042–1086)
Søn af Svend Estridsen.
Konge af Danmark 1080–1086.
Forsøgte at styrke kongemagten og indføre en stærkere kirkestat.
Indførte bl.a. den forhadte skat "nefgjald / næsegjæld".
Dræbt under et bondeoprør i Albani Kirke i Odense i 1086.
Senere helgenkåret i 1100 → i dag Danmarks skytshelgen.

461.
Biskoppen drog ud imod de vilde Skare og søgte at stille de opirrede Gemytter tilfreds, men hans Ord bleve overdøvede af deres Raaben og Skrigen, og da Oprørerne endog gik saa vidt, at de kastede Spyd efter ham, skyndte han sig tilbage til Kongen for at raade ham til at komme bort. Det lykkedes ogsaa Knud at sætte over Sundet i en Baad, men Oprørerne fulgte ham i Hælene; imidlertid gave de ham elv et Forspring derved, at de kastede sig over Kongsgaardene, hvor de ihjelsloge og mishandlede hans Høvdinger og Fogder, plyndrede, ødelagde og brændte overalt, saa at kun de nøgne Vægge bleve staaende. Kong Knud skal være kommen til Viborg med en eneste Huuskarl, og var tilsinds at blive der til næste Dag; men Vendelboernes Øverste havde alt forbittret Stemningen imod ham, og han maatte atter søge Frelse i Flugten, lige til Slesvig. Der traf han sin Histri Edle og sin lille toaarige Søn Karl, som han neppe fik Tid til at omfavne, før han hørte, at Landets Mægtige havde forenet sig med

Bønderne og pustede til Ilden, istedenfor at dæmpe den, samt at hele Nørrejylland var i Oprør. Han bad da Dronningen strax forlade Landet med Kongesønnen, saafremt Sagerne skulde tage den sørgeligste Vending.
Havde Knud fulgt sin mandige og trofaste Broder Benedikts Raad og ladet de to Niddinger fængsle, der vare at ansee som Hovedmænd for Oprøret, den hadefulde Farbroder Asbjørn Ulfsøn, og Ejvind Bifra, en Slægtning af Strandrøveren Ejgil Ragnarsøn, der blev hængt paa Bornholm, da vilde han ved denne kraftige Færd upaatvivleligen have kuet de voldsomme Bevægelser i den første Spire og strax gjenerholdt det Herredømme over Almuen, han tidligere havde ejet i fuldeste Maal; og Danmarks Historie vilde da ikke have

462.
fremviist det skrækkelige og uhyggelige Billede, at Landets Konge flygtede Dag og Nat, efterfulgt af en forbitret oprørsk Hob, der stræbte ham efter Livet.
Med faa trofaste Svende sejlede Knud fra Slesvig til Fyen, hvor vi atter ville gjenfinde ham i den By, der blev Vidne til vilde Lidenskabers og underfundig Trædskheds sorte Daad.
Ikke engang det hellige Sted, han tyede til, skærmede ham for Morderhaand; men

> ”Kongen skued Glimt af Kristi Naade
> og stirred ud igjennem Gravens Rige,
> hvor løses skal tilsidst den store Gaade,
> hvor Jordens Mørke skal for Klarhed vige.”

Fem, og tredivte Afsnit.

Fra Kattegattet i nordvestlig Retning gjennem Vensyssel strækker sig den jydske Aas; det er en Række stejle Bakker, der tildeels bestaae af Kalk- eller Kridtsteen, eller rettere en smal Bjergryd, omgiven af et fladt Landskab, hvor frodige Kornmarker og frugtbare Enge afvexle med Moser og Heder, igjennem hvilke talrige Aaer og Bække bugte sig; de strømme snart ned ad Aasen i vild Fart, og snoe sig snart sagte henover Marker, Sumpe og Enge.
En anden Naturejendommelighed i den nordlige Deel af Halvøen er den store Vildmose, der findes i Hvetbo Herred. Der er al Rimelighed til at antage, at den er en Levning af Havet, og at den i gamle Dage har været en Bugt af Liimfjorden; thi ved at grave 14 – 15 Fod ned i den, har man vel fundet Mosejord, men dybere nede hvidt Sand,

463.
og man veed, at Lindholms Aa, der har sit Udspring fra Mosen, tidligere har været sejlbar: paa den Tid maa den have været en Fjord, der forbandt Liimfjorden med Havet. Vildmosen indtager et Fladeindhold af omtrent 1½ Kvadratmiil og indeholder efter Alt at skjønne en stor Mængde Tørv, der imidlertid ikke benyttes; thi ”den har jo ingen Herre,” siger Jyden; i øvrigt maa den vel være Kongens Ejendom, siden Ingen vil kjendes ved den og Ingen veed, hvem den tilhører. ”Man kan jo staae paa fast Bund med den Fod og synke dybt ned med den anden, saa det er farligt at komme den nær, især for de stakkels Faar,” saaledes omtrent lød den Forklaring, en Indfødt fra hiin Landsdeel kunde give om den store Vildmose. Det Indre af Mosen er utilgængeligt og tildeels ukjendt, og en tung, blaalig Taage svæver næsten altid over den vaade Flade.
Der er, som vi Alle vide, mangfoldige Moser i vort Fødeland, og i de fleste af dem findes Tørv; derfor have vi Overflod af dette Brændselsstof, og der skal Ingen kunne sige de Danske paa, at de forstaae

at spare enten Tørvemoser eller Bøgeskove. Tørven er nu meget forskjellig efter Beskaffenheden af de Moser, i hvilke den findes; snart er den løs og snart igjen saa fast som Steenkul. snart mørk, snart lys, snart brænder den i lys Lue, undertiden ligger den kun og ulmer hen, snart varmer den uden at give Lugt, og snart finder man Tørvearter, der efterlader en ubehagelig stærk Svovllugt. De Moser, hvilke der findes endeel Trærødder og Grene, navnlig af Fyrretræ, kaldes Skovmoser; de forekomme naturligviis kun i Skovegne eller paa de Steder, hvor der før har været Skov. Deres egentlige Hjem er i Rullesteenssandet, derfor er der næsten ingen af dem paa Halvøens vestlige Deel;

464.
i Fortiden have de alle været Indsøer, og der er næsten altid gaaet et forberedende Plante- eller Dyreliv forud for de Bestanddeles Tilværelse, der have dannet Tørven.
Kjærmoser eller Engmoser findes paa større lave Strækninger, hvor Aaer, Indsøer eller Indsnit af Havet efterhaanden have trukket sig tilbage. De moser, der ligge ved Kysterne, ere saagodt som alle Kjærmoser; som oftest ere de temmelig store og strække sig i længere Masse ved Siden af hverandre, medens Skovmoserne ialmindelighed ere smaa Fordybninger med en meer eller mindre regelmæssig Form. Græsser, Halvgræsser, Siv, Rør og andre Kjærplanter danne ialmindelighed Tørvemosen i Engmoserne, der antages at være yngre end Skovmoserne.
Saa have vi endnu her i Landet Lyngmoserne, der ogsaa kaldes Gynger, Sortmoser, Hængesæksmoser og Højmoser, fordi de ere højere i Midten end ved Yderkanterne. Næsten alle Hedemoser ere Lyngmoser, saaledes da og de store Vildmoser i Nørrejylland. Ikke sjeldent findes der Spor af Ege- og Fyrretræer i Lyngmoserne, naar der bliver gravet ned igjennem dem, og Grunden dertil er, at disse Moser meget ofte ere et Lag henover Skovmoser og Kjærmoser, hvis Dannelse for længst er tilende.
Grøntørv kaldes, fornemmeligen i Jyllandm, den Tørv, der graves paa Steder, hvor Tørvejorden ikke er dybere, end at kun den øverste Grønsvær kan afskæres til Brændsel; Skodtørv kaldes Udbyttet af Kjærmoser og Lyngmoser, naar Tørvene kunne skæres med Spaden. Æltetørv eller Trinetørv, naar Jorden er saa smuldret, at den ikke kan skæres; dette er altid Tilfældet med Tørvemassen i Skovmoserne. I en stor Deel af Jylland kaldes Tørv af Moser Klynetørv, i Mod-

465.
sætning til de store Hedetørv eller Fladtørv, som Hederne give; disse Fladtørv faae Jyderne ved at afskære den øverste Skorpe med Lyngen paa, to til tre Tommer tyk; som oftest ere de henved tre Kvarteer store. Lyseklyne kaldes den Slags meget lys, ofte endog hvidagtig Tørv, der indeholder ejendommelige Bestanddele af de svundne Fyrrevæxter, og anvendes som Lysning af Nønderne paa nogle Steder af Vesteregnen. De lægge paa Skorstenen Klyne ved Klyne, som da brænde med klar Lue og md samme Lugt, som den, Rav udbreder under Forbrænding, og det harpeagtige Fyrretræ, der findes i Tørvejorden, slække de i smalle Stykker, kalde samme Løbeild eller Fyrrepinde og bruge det istedenfor Lys til at gaae omkring med i Huset.
"Martørv" er en tung, sortebrun Tørv, der er blød i sit Leje, men saa haard, at den ofte maa hugges itu med en Øxe, naar den kommer frem for Lyset. Den er et godt Brændsel og varmer næsten ligesaa godt som Steenkul. Paa hele Halvøens Vestkyst findes Martørv, men især i den nordvestlige Deel og fortrinsviis fra Agger af, Nord efter; men i allerstørst Omfang findes Martørvelag i Jyllands nordligste Deel; thi fra Skiveren til Højen eller gammel Skagen er der lang Havet en Strækning af to til tre Mile og af betydelig Brede, som ganske er optagen deraf.
Den Interesse, den store eller nordlige Vildmose fremkalder, saavel paa Grund af dens Udstrækning som dens Utilgængelighed, kan vel tjene til Undskyldning for, at vi have opholdt os en Stund ved vore Moser og vore Tørvearter. Lindenborg Vildmose har en væsentlig Overeensstemmelse med den nordligere; ogsaa den er fra Havbund gaaet over til

466.
Birkekrat og derpaa til Mose, men den er nok saa fremmelig som førstnævnte.
Langs Jyllands Vestkyst, lige fra Landskabet Ejderstedt til Grenen, den allernordligste Pynt af Danmark, ved den Skage eller Odder, der fra Vensyssel rager ud i Havet, findes Sandklitter. Men Klitterne ere ikke allevegne lige høje; de aftage efterhaanden, som de læbe imod Nord, og der saa mærkeligt, at, medens de paa Strækningen fra Øen Sylt til Udløbet af Ringkjøbingfjord, der kaldes Nymindegab, stige til henved 100 Fod – Blaabjerg, norlig for Varde, naar saaledes en højde af 100 Fod – aftage de atter Nord for Fjorden, og henad Skagen til ere de neppe 30 Fod høje. His os komme de hyppigste og stærkeste Storme fra Nordvest, og netop der, hvor Klitterne begynde at tage af i Højde, træder Sydspidsen af Norge frem som et Værn imod Vinden; deraf kommer det, at der heelt imod Nord, i Dalen omkring den gamle Klitstad Skagen, findes Haveanlæg og Træplantning, der ikke har villet lykkes paa Sylt, skjøndt denne Ø ligger tre Grader sydligere. Imellem Sandklitterne, der aldrig danne fortløbende Kjæder af samme Højde, men hæve sig højere og højere ved Siden af s, fornemmeligen i det Indre af Klitstrøgene, baade Længdedale og Tværdale. De første løbe langs med Kysten og skille Klitterne i flere jævnsides løbende Rækker, de sidste dele Klitrækkerne i enkelte Høje. Klitterne ere altid meget vandrige, og man behøver paa Toppen sjeldent at grave meer end en Fod, fir at finde Sandet fugtigt; i Dalene træffes strax frisk Vand. Klittag og Marehalm ere, som alt bemærket, de to fornemste Vexter, der anvendes til at dæmpe Sandflugten; begge have de fortinlige Egenskaber, der høre til det Maal, hvorfor de fredes og opelskes: at værne

467.
om Halvøen, at den ikke ganske skal gaae tilgrunde ved hiin ødelæggende Kraft; men de noget forskjellige i deres Vext. Klittaget har ligesom Marehalmen lange, dybe Rødder, forsynede med mangfoldige Sidetrævler, der krybe igjennem Sandet i en Længde af 20 til 30 Alen; jo mere levende Flyvesandet er, desto villigere og hurtigere groer den, og dens tykke, buskede Top, der undertiden naaer Rugen i Højde, bliver frodigere og stærkere efterhaanden som det fyger til omring den.
Marehalmens Rødder fæste i Sandet i endnu større Omfang end Klittagens, men den Top er ikke saa stærk og stor som den anden Sandplantes.
Imellem Klitrækkerne findes hyppigen Indsøer; disse kaldes da Klitsøer, og der indeholdes i dem som oftest en rig Vext af Sumpplanter i Forbindelse med Tørvedannelse. Naar nu Havet bortskjærer Stykker af Landjorden, saa trække Klitterne sig ud i Landet, udfylde Søerne og danne paa denne Maade den alt omtalte Martørv. De mærkværdigste Lag af Martørv i Danmark ere i den Deel af Halvøen, vi for Øjeblikket gjøre os bekjendte med. Imellem Løkken og Lundby findes et Martørvelag, omtrent 15 Fod over Havet, og fra Skiveren til Højen eller ”gammel Skagen” strækker sig et andet som en sort Stribe henad Klitterne langs Strandbredden, omtrent en Miilsvej, og højst forunderligt er det tilvisse, at der ligger en Tørvemose midt i Sandet.
Skjøndt et Besøg i Klitegne unægteligen kan have stor Interesse for en Gangs Skyld, hører Rejsen i disse Sandørkener dog ingenlunde til de behagelige og oplivende. Til alle Sider har man Sand, som fyger omkring, saasnart der rører sig en Vind, og blæser det noget, da gjør man Bekjendtskab med Sandklitterne paa en intet mindre end behagelig

468.
Maade. Alt er ubeskriveligt øde, vildt og uhyggeligt; man kan drage hele Mile ind i Klitterne uden at finde Boliger og uden at træffe Mennesker; selv Dyr vise sig kun saare sjeldent; intet Under derfor, at Sindet blive tungt og alvorligt ved Opholdet i Egne, der ere saa lider begunstigede af Naturen, og tildeels kun have Ubehageligheder og Uskjønheder at fremvise.
Paa Danmarks nordvestlige Pynt, der hvor Vensyssel og Hanherred støde sammen, rager en høj, nøgen Klippe 350 Fod op over Havfladen; der er Bulbjerg, der ligesom Møens Klint bestaaer af Kridt og

Kalkstene og er et godt Mærke for de Søfarende, og tæt udenfor i Nordsøen ligger den store Kalkklippe, Skareklit, hvor der aldrig kommer Mennesker, men forskjellige Søfugle have der et uforstyrret Opholdssted. Hvor vildt og øde Alt end er der paa Egnen, da man til alle Sider kun øjner Flyvesandsklitter og kun hører Havets Brusen og Søfuglenes Skrig, findes der dig nogle faa Mennesker der; det er Arbejdere, der beskjæftige sig med at save Liimsteen for at benytte den som Muursteen.
Skagens Rev eller Skagerrak er Navnet paa den bekjendte farlige Sandbanke, der strækker sig ud i Havet paa den alleryderste Pynt af Jylland, der hvor Nordsøens og Kattegattes Vande blande sig med hinanden. Pynten ligner et Horn, derfor hedder Herredet Horns Herred. Udi denne milelange Flyvesandsegn ligger den gamle By Skagen, rundt omgiven af frygtelige Klitbakker; den var fra tidligere Tider et Fiskerleje, men fil Kjøbstadrettigheder under Erik af Pommern, eller maaskee af Dronning Margrethe, der engang skal være strandet ved Skag, og af Skaboerne med største Omhyggelighed ført til Læsø, for derfra at komme videre –

469.
efter andre Beretning ever det ved Læsø, Dronningen strandede. – Skagen bestaaer af Østerby og Vesterby; men det er ikke en By, afdelt i Gader som andre Kjøbstæder; ethvert Huus ligger for sig, nogle nærmere, andre længere fra Havet, fordi Sandflugten undertiden tvinger Indbyggerne til at flytte deres Huse fra et Sted til et andet. En lille halv Miilsvej fra Vesterby ligger den lille By, der regnes med til Skagen; den hedder Højen eller "Gammel Skagen". fordi den antages at være den først anlagde By af dette Navn. Tilforn maa baade Højen og det nuværende Skagen have været langt større og anseligere end nutildags, thi Byen har endog havt en Latinskole, og der hvor Havet ofte gaaer ind over Landet, endog ved lavt Vand, er oftere bleven funden Spor af Bygninger og Brøndsteder, og Husene i Højen have tidligere staaet længere ud imod Havet end der, hvor Baade nu flyde til Landet. Hvormegen Ødelæggelse Nordsøen endnu kan tilføje denne lille fattige By, er vanskeligt at forudsige, men det fejler ikke, at den endnu ofte vil komme til at føle den voldsomme Naboes Indgreb. Byens egentlige Kirke, der er indviet til de Søfarendes Helgen, St. Laurentius, er ganske ødelagt af Flyvesand, defor holdes Gudstjenesten i et Kapel i Østerby, undertiden og i Højen. Kun Kirketaarnet, en smuk ottekantet Bugning paa fire Piller, staaer tilbage og vedligeholdes som et Sømærke. Et stort og vel anbragt Fyrtaarn, der fra Grenen hæver sig nogle og tresindstyve Fod over Vandspejlet og kan skimtes i en Afstand af 6 Miil, advarer om Natten de Søfarende fra at nærme sig den farlige Kyst, men destoværre ere Strandingerne alligevel ikke skeldne udenfor Skagen. En halv Snees Huse og Gaarde, der ligge en Miilsvej fra Byen, hører med til denne og kaldes "Skagens Landbosogn". I øvrigt

470
ernære Skaboerne sig næsten udelukkende som Sømænd, Fiskere og Lodser, men deres Kaar ere kun tarvelige, og der er ingen Udsigt til almindelig Velstand for denne By, hvor enhver ualmindelig Hjemsøgelse maa være langt føleligere end der, hvor Folkene boe under gunstigere og mildere Forhold; derfor fremkaldte ogsaa den Smitsot, der i de sidste Aar har gjæstet Fødelandet i stærkere eller ringere Grad, og for et Par Aar siden ogsaa fandt Vej til Skagen, almindelig Nød og Trang i de fattige Fiskeres Hjem, hvor den ydede Hjælp af Penge og Livsfornødenheder tilvisse var vel anbragt. Det var fra Skagen, at Vendelboerne Aage og Ebbe, den brave Dankvinde Gambaruks Sønner, droge ud, da de med halvfjerdstyve Skibe forlode Danmark for at søge sig et andet Fødeland, under den tidligere omtalte Hungersnød her i Landet i Kong Snies Regjeringstid, og under Skagen viste nogle af vore kjække og flinke Søhelte i Begyndelsen af dette Aarhundrede, at de hverken manglede Mod eller Snildhed til at maale sig med de engelske Angribere.
Skagen har altid været tarvelig befolket, og det lader ikke til, at Byen er synderlig i Opkomst. Som en Mærkelighed kan anføres, at i Løbet af det svundne Aarhundrede var der et Aar, i hvilket kun et

eneste Par blev ægteviet, en Omstændighed, der neppe har havt Mage i nogen anden By i Danmark. I øvrigt sætte Skaboerne en Ære i, at Familien Scavenius nedstammer fra deres By, og have taget Tilnavn efter den; men det har jo ogsaa væet Mange af denne Slægt, som de med Glæde og Stolthed kunne see hen til.
Laurits Scavenius er et bekjendt Navn i vor Historie. Der har været flere Lærde af dette Navn, men den mest bekjendte iblandt dem er dog den fattige Fiskersøn fra Skagen,

471.
der døde som Sjællands Biskop og efterlod sig et hæderligt Eftermæle. Det var denne Mand, der stod frem ved Kongevalget efter Kristian den Fjerdes Død og gjorde Indsigelse imod Kantsleren, der sagde, "at de andre Stænder skulde samtykke, hvad Rigsraadet besluttede. Scavenius var paa den Tid Professor ved Universitetet, og det var saa ualmindeligt, at Nogen vovede at pukke imod Adelsherrene, at den Lærdes frejdige Optræden maatte vække stor Forbavselse; men hans Ytring, "at de Alle af den afdøde Konge vare indkaldte til at raadslaae om Kongevalget, og derfor havde Lov til at have Stemme med," blev ikke udtalt for døve Øren.
En anden Lærd fra Skagen, den første, der forandrede sit Familienavn og antog Byens, var den mathematiske Professor Nicolaus Scavenius. Han foretog Rejser i Udlandet og studerede længe ved fremmede Universiteter; derved bragtes han til at forandre sit Navn, Klavs Skabo; Faderen, der var Raadmand i Skagen, hed Laurits Thomsen.
Tidligere have Skaboerne ikke havt noget godt Navn paa sig med Hensyn til deres Fremfærd imod Skibbrudne, der ere forulykkede ved deres Kyster; men det fejler ikke, at der er bleven gjort den stor Uret. Det kan vel ikke nægtes, at det ofte har været vanskeligt for dem at forstaae, at hvad de fandt tille tilhørte dem, eller at de ikke vare ligesaa berettigede til at beholde bjergede Sager som Andre; maaskee de heller ikke have lagt Skjul paa, at naar en Ulykke skulde skee, ønskede de helst, den matte finde Sted paa deres Forstrand; men dette stempler dem dog ikke som grusomme Strandrøvere, og til Ære for dem, der i svundne Aarhundrede have boet paa den farlige Klippegrund, ville vi troe, at der er tillagt dem mange Handlinger, der aldrig have fundet Sted i deres Midte. Hvad

472
der imidlertid er uimodstrideligen vist, det er, at Skaboerne nutildags ikke mindre end andre Kystboere, med Redebonhed og Uforsagthed, ofte med Livsfare, søge at hjælpe de Søfarende, der ere stedte i Nød, og kappes om at skaffe de Forulykkede al den Kvægelse og Styrkelse, der staaer i deres Magt.
Igjennem en øde, ofte endog farefuld Egn, hvor Kvægsandet – Dynd, der er løst bedækket med Flyvesand, - kan koste ikke alene Dyr, men Mennesker Livet, fører Vejen fra Skagen forbi den af sine Østersbanker bekjendte Aalbek Bugt til Frederikshavn, en anden lille By i Vensyssel, der kun har været Kjøbstad siden 1818, og fra den Tid af havt sit nuværende Navn; tidligere blev den kaldet Faldstrand eller egentlig Fladestrand, fordi den ligger paa en flad Grund ved Stranden, omgiven af Bakker og Dale; oprindeligen var den et Fiskerleje, siden en Flække. Endeel af Byens Indbyggere ere Søfolk, Lodser og Fiskere ligesom Skaboerne, men Frederikshavn er en betydeligere By end den nordlige Klitstad, thi den har Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og flere af Landets Byer, saavelsom med Norge, fra hvilket Land den kun er adskilt ved tolv Miles Vejlængde.
De samme ufordeelagtige og lidet sandsynlige Beskyldninger, der i tidligere Tider ere blevne kastede over Skaboerne ogsaa maatte døje, thi ved "Skagen" og "Stranding ved Skagen" have Fremmede hidtil forstaaet Østkysten langs Aalbek Bugten til Frederikshavn, og den farlige Vestkyst til Blokhusene; disse Beskyldninger ere endog blevne drevne saa vidt, at det er bleven sagt om Præsterne, baade i Skagen og Fladstrand, at de fra Prækestolen af have bedt Vorherre om at lade brav mange Strandinger indtræffe ved deres Kyst.

473.
Nordost for Frederikshavn ligger der en lille Ø, der hører til Frederikshavn, men har sin egen Kirke og Præst, der da tillige er Skolelærer, det er Hirtsholmen, hvis Indbyggere tildeels ere Fiskere; nogle smaa Holme deromkring, hvor deres Kvæg græsse, kaldes meget rigtigen Græsholmene. Der findes to Steendysser imellem Frederikshavn og Hirtsholmen, hvoraf den ene, den inderste, der dækker Havnen, kaldet Deget eller Degholmen; paa denne er der en ypperlig Kilde, hvis Vand fra gammel Tid af er kjendt for dets lægende Kraft. I end større Ry end denne staaer dog Kilden i Skjærum Sogn, til hvilken der endnu skeer mange Valfarter St. Hans Aften.
I samme Sogn findes og endeel Kæmpegrave og paa flere Steder Spor af, at der har været holdt Thing sammesteds.
Et Par Miil sydlig for Frederikshavn have vi ved Kattegattet endnu en lille By, hvis Navn tidligere var Søby, senere er de forandret til Sæby. Den var, som saa mange andre Byer, oprindeligen et Fiskerleje, men fik sit Opsving ved et Kloster, der blev anlagt i dens Nærhed i Midten af det femtende Aarhundrede. I en Aarække har den ogsaa Navn efter dette Kloster, og blev kaldet Mariested. Byens Kirke er den forrige Klosterkirke; den er temmelig anselig og har paa begge Sider af Koret endnu Spor af Munkestole.
Sæby har fordum strakt sig længere ud i Havet end nutildags, thi Oversvømmelser have Tid efter anden borttaget større og mindre Stykke Land og endog reven Huse med sig. Byen ligger ved en temmelig betydselig Aa, der løber ud i Havet, og saavel paa den nordlige som sydlige Side af Aaen var der forhen en stor Landstrimmel, der nu er forsvunden tilligemed de Vaaninger, der fandtes sammesteds og tilhørte endeel Fiskerselskaber.

474.
Fra Sæby skeer Overfart til Læsø, om ligger tre Miil ude i Kattegattet. Øen er omtrent to Kvadratmile stor, flad, tildeels bedækket af Flyvesand og omgiven af farlige Grunde, men ingenlunde ufrugtbar, skjøndt der strækker sig Sandklitter imellem de dyrkede Marker. Kun Baade kunne land ved Kysten, og disse maae trækkes heelt op paa Sandet, da det ikke muligt at gjøre dem fast noget som helst Sted. Læsø kaldes af Digterne ogsaa Hlersø og Hlesø efter Havguden Hler eller Ægir, der efter den nordiske Gudelære havde sin Throne der. Det bekjendte Ægirsgilde i Anledning af Gerdas Bryllup med Freja blev fejret paa denne Ø.

”Nu Hlesey kun er liden,
thi Bølgerne med Tiden
har pløjet den i Søen;
men stor i Olds Dage
den knejsed højt og brat,
og trodset Nordens Drage,
det sorte Kattegat.”

Sex og tredivte Afsnit.

Hjørring regnes med Rette for en af de ældste Byer i Danmark, thi man veed, at den har været til før det ellevte Aarhundrede. Om Oprindelsen til den Navn ere Meddelelserne fra tidligere Skribenter uovereenstemmende. Saaledes er det bleven anført, ”at dette gaaer tilbage til Frode den Fredegodes Regjering og hidhøre derfra, at denne Konge, der for at komme til Kundskab om, hvorvidt hans Love

bleve overholdte, lod henlægge Armringe af Guld paa forskjellige Steder i Landet og iblandt andre da ogsaa paa en Høj i det

475.
nordvestlige Jylland; derefter blev Stedet kaldet Hjørring, der siden er gaaet over til Hjørring.
"Nogle Skattegravere skulle engang have fundet en Ring i Klumhøj udenfor Byen og indsat den i St. Olai Kirkedør, hvorefter Byens Højring," siger en anden Forfatter; men rimeligt er det dog at antage, at Ordet "Ring" i Byens Navn er et Vidnesbyrd om, at den i Oldtiden har været meget vigtig, saavel med Hensyn til Gudstjeneste som Rettergang, da det i Hedenold var Skik at gjøre Ed ved en Ring.
I øvrigt vidner den Omstændighed, at der er tre Kirker i og ved Byen, om, at den har været af Betydenhed i ældre Tider. St. Olai Kirkeskal være bygget af Kong Magnus den Gode, til Ære for hans Fader, Oluf den Hellige. St. Katharina Kirke, der ligeledes er meget gammel, men man veed ikke naar eller af hvem den er opført, har Navn efter Stiftets og Byens Skytshelgen. Den tredje Kirke, St Hans Kirke, er yngre end de andre, men skriver sig dog fra Middelalderens Dage.
At Hjørring tidligere har været Myntsted, der udenfor al Tvivl, og der skal endnu være enkelte Vidnesbyrd derom tilbage fra Svend Estridsens, Harald Hejns og Erik Ejegods Tider. Byen kaldes paa de, "Heringa". At de ældste Biskopper skulle have havt deres Sæde i Hjørring, støtter sig ikke paa historiske Vidnesbyrd; derimod er det troligt, at Biskopperne fordum have opholdt sig i Nærheden af Hjørring paa Biskopstorp eller Bistrup.
Syd for Hjørring ligger en af de mærkeligste iblandt de mange ældgamle Borge og Bygninger, der i det ellevte Aarhundrede fandtes i Thy og Vensyssel; det er Børglum, som nu er en Hovedgaard, men tidligere var berømt som Sæde

476
for Biskoppen og hans Kanniker. Efter Sigende er den stiftet af Svend Estridsen. Kirken sammesteds var Domkirke for hele det daværende Børglum, et Nonnekloster, der endnu skal kunne fremvise adskillige Minder fra hiin Tid; iblandt andet troer man at være overtyder om, at der fandtes en underjordisk Gang fra Børglum til Vreilev, over en Miil lang, næste i lige Linie. Sejlstrup hørte fordum til Børglum Bispestol og var en af de Gaarde, hvor Biskoppen jevnlig opholdt sig; efter Reformationen blev den et kongeligt Slot, med blev afhændet af Frederik den Tredje.
Et Sted i Vensyssel, der ikke er mindre mærkeligt end Børglum, det er Aggersborg ved Liimfjorden, i Øster-Hanherred; med den Gaard, der nu bærer dette Navn, er ikke den, der omtales i Knud den Helliges Historie, hvorhen Oprørerne stormede afsted i Haab om at finde Kongen, og som de siden udplyndrede, af Forbitrelse over, at han alt var borte. DStedet, hhvor den gamle Kongsgaard stod, troer man imidlertid med Sikkerhed at kunne udpege.
Til andre ældgamle, mærkværdige Steder i Vensyssel hører Asdal, Nord for Hjørring, som skal være bygget af en adelig Strandrøver ved Navn Karl Pølse, og det alene for Penge, som han tilvendte sig ved at plyndre Skibbrudne. Vendelboerne have i det Hele taget altid staaet i daarligt Ry for deres vilde, rovgjerrige Færd imod Søfarende, der ere komne de farlige jydske Kyster for nær, ,ed Faa have dog været saa berygtede som Karl Pølse *) og hans to Brødre, Feder og Gode; der siges endog at de tændte falske Blus ved Strandbredden for at bringe Skibe i Ulykke, og havde da altid deres

**) Chat GPT*
Hvem var Karl Pølse fra Vendsyssel?
1. Sagnfigur og grum herremand
Karl Pølse er en legendarisk sagnfigur fra Asdal Sogn nær Hirtshals. Ifølge fortællingen var han herremand på Asdal Hovedgård og gjorde sig sky som både ridder, strandrøver og morder
.2. Lygte på stranden – et kynisk bedrag

Et af de mere ildevarslende elementer i sagnet handler om, hvordan Karl Pølse satte ild på stranden eller placerede en lygte højt i tårnet på sin gård. Det lokkede skibe til at tro, de var på sikre farvande, indtil de gik på grund – og så plyndrede han vragene og dræbte overlevende
3. Henrettelse – spigertønnen
Karl Pølses grusomme handlinger blev hans undergang. Han blev dømt til at møde sin skæbne i en spigertønde – en tønde med pigge indvendigt – som blev rullet ned ad en bakke ved Asdal Hovedgård. Her blev han begravet ved stoppestedet
Wikipedia
4. Spøgelsesridderen ved fuldmåne
Ifølge sagnet vender Karl Pølse tilbage som genganger ved udvalgte tider: når fuldmåne og højvande falder sammen. Da rider han over strandenge med en lygte i hånden – men forsvinder altid ved hanegalens lyd
5. "Karl Pølses flæsk" – et mærkværdigt relikvie
Hos Asdal Hovedgård fortælles det også, at en indtørret skinke – kendt som "Karl Pølses flæsk" – bliver opbevaret der. Relikvien stammer fra en ældgammel strid mellem herremændene på Asdal og Odden, og den har fulgt gården gennem generationer

477.
Hjælpere og Hjælpers Hjælpere paa rede Haand til at røde og plyndre fra de stakkels Mennesker, der vare i Havsnød.
Paa Asdal hænger og har efter Sagnet alt hængt i flere hundrede Aar en Side Flæsk af et Vildsviin med halvt Hoved og Fødder ved, hvoraf den anden Side hænger paa Birkelse, som ligger sydligere i Vensyssel, og dette fordi der engang skal være opkommen Strid imellem Karl Pølse og en af hans Brødre, der boede paa sidstnævnte Gaard, om et Vildsviin, der blev saaret paa Jagten paa den Enes Grund, men løb over og døde paa den Andens, da deres store, vidtstrakte Jorder stødte sammen. Efter megen indbyrdes Strid blev der Rettergang, Sagen gik til Doms, og Vildsvinet blev deelt imellem Dem, hvorpaa hver af dem hængte sin Deel op til Mindelse om Forliget.
Birkelse, Vaargaard, Dronninglund og Længsholm høre ogsaa til de mærkeligste Gaarde fra ældre Tider, og beboedes af mægtige Slægter; thi er Vensyssel ikke rig paa nyere Adel – Grever og Karper kunne ikke trives i Vensyssel, heder det jo – saa var Egnen tidligere vel opfyldt af gamle Adelsslægter. Dronninglund var før Reformationen et stort og berømt Nonnekloster, kaldet Hundslundkloster; naar det blev stiftet og af hvem, veed man ej ret, men der er Grund til at antage, at det har været meget gammelt, da det hørte til Benediktinerordenen. Dronning Margrete betænkte det rigeligt, fir at det til evig Tid skulde læses Messe der for hendes, hendes Forældres og Slægtninges Sjæle. Navnet Dronninglund fik Herregaarden, da Charlotte Amalia, Kristian den Femtes Dronning, kom til at eje den; Skovsgaard, der ligger i samme Sogn og hører til

478.
Herregaarden, fik til samme Tid dens nuværende Navn: Dronninggaard.
Vaargaard skal være bygget af en adelig Frue, der hed Ingeborg Skeel. Hun var saa gjerrig, at hun aldrig kunde faae nok, og skaffede sig derfor Rigdom baade ved lovlig og ulovlige Midler, og hun var saa knap paa Tiden, at naar hun om Søndagen kjørte til Kirke, havde hun sin Rok hos sig i Vognen og spandt undervejs, for at faae Helligdagen til at slaae til. Men hun havde da heller ikke Ro i Graven, og blev derfor manet ned i er Uføre, der hedder Pulsen; hver Nytaarnat gaaer hun imidlertid et Hanefjed henimod Gaarden; naar hun engang hen til den, saa skal Vaargaard forgaae. Hendes Husbond ska ogsaa have været en stor Elsker af timeligt Gods, og nogle Aar før sin Død fravendte han paa en svigagtig Maade Agersted By nogle Enge, som endnu den Dag i dag kaldes ”Agersted Enge”. Havde Herren været haard imod Bønderne, saa var Fruen det ikke mindre, og da hun engang

hørte Kudsken sige, at han ikke var bange for at gjøre Rejsen over til det andet Liv, for at høre, hvordan Naadigherren vel havde det der, skjøndt han var temmelig vis paa, at han ikke frøs, befalede hun ham at foretage sig den omtalte Rejse og fortælle hende omstændelig, hvorledes det stod sig med den Afdøde; dristede han sig ikke dertil, skulde ham miste Livet. Haarene rejste sig paa Kudskens Hoved ved dette Bydende, men han turde ikke gjøre Indvendinger. Da han nu ikke vidste at hjælpe sig i denne Nød, gik han til Præsten og bad ham om Raad og Bistand, idet han tillige fortalte, at han skulde være tilbage inden tredje Søndag. Karlen rejste fra Vaargaard og Ingen ventede at see ham igjen, men paa den tredje Søndag stod Klavs udenfor Vaar Kirkegaard, da Fruen kom

479.
kjørende. ”Hvad Budskab har Du til mig?” spurgte hun strax Karlen nølede, men hun bød ham sige sit Ærinde reent ud. ”Saa skulde jeg da hilse Naadigfruen fra Naadigherren,” sagde han derpaa, ”at han var io Helvede, hvor der var stor Travlhed med at bygge en Stol ogsaa til Fruen, og at det sidste Trin kun manglede; naar det var lagt, saa skulde der strax komme Bud efter den naadige Frue, dersom hun ikke tilbagegav ”Agersted Enge,” og til Tegn paa, at Klavs havde talt med Naadigherren, overrakte han Fru Ingeborg den Afdødes Trolovelsesring, som denne havde givet ham med tilbage. ”Naadigherrens egne Ord løde saaledes,” sagde den forslagne Klavs: ”Sig til min Frue,

”at om hun vandrer den Vej, jeg gik,
og piner de Bønder, hvis Velstand jeg fik,
hun kommer til Helved med Krop og Sjæl;
derfor maa Enhver skeer Ret og Stjæl.
Sig og til min Hustru, hun giver igjen
Den Eng, jeg tog fra Niels Pedersen,
betal Peder Chreen for et Barnemord
og Nielses Enke for Mosejord,
giv Mogens tilbage sin Gaard og Grund
og Peder tilbage den grønne Lund.”

Ja, det var endnu meget Mere, Kudsken havde at sige, men Fruen vilde ikke høre det og brød sig ikke om Advarslen, men fremturede i sin ugudelige Vandel, indtil hun døde.

Aalborg Stift, der indbefatter et Fladeindhold af 14 Kvadratmiil, er bredest fra Hanstholm til Asaa, omtrent 14 Miil, fra Løkken til Sæby er lidt over 6½ Miil, imellem, Næsset og det tilsvarende Punkt paa Østkysten 3 ¾ Miil, og imellem den østlige ogvestlige Deel af Skagens Odde fra ½ til 1 Miil.

480.
Liimfjorden skiller Stiftet fra de øvrige Deel af Halvøen; den er omtrent en Fjerdingvej bred ved Indløbet fra Kattegattet, men udvider sig paa forskjellige Steder, disse Steder kaldes Bedninger og de betydeligste ere: Nibe, Løgstør, Thisted, Livø, Kaas, Visby og Nissum Bredninger. De mærkeligste Sunde ere Aggersund og Nissum Bredninger. De mærkeligste Sunde ere Aggersund, Feggesund, Vilsund, Næssund, Ottesund og Sallingsund. Vejle kaldes nogle Indsnit, som Fjorden gjør i Landet, saasom Han Vejle, Byholm Vejle, Vesløs Vejle.
Af Aaer findes de fleste i Vensyssel: Vaars, Kjær, Lindholms og Ry Aaer; derimod har Thyland en Deel betydelige Indsøer, f. Ex. Sjøring, Flade, Ove, Nors, Vestervandet og Nørhaa Søer. Gaarbo Sø er den største i Vensyssel.

Aalborg Stift indbefatter 2 Amter: Hjørring og Thisted og 14 Herreder, af hvilke findes:
I Hjørring Amts Horns, Børglum, Vennebjerg, Dronninglund, Østerhan og Hvetbo Herred.
I Thisted Amt: Vesterhan, Hillerslev, Hundborg, Refs, Hassing, Mord Nørreherred og Mors Sønderherred.
Desuden af Aalborg Amt Kjær Herred, Nord for Liimfjorden.
Der er 7 Kjøbstæder i Aalborg Stift: Aalborg, Sæby, Frederikshavn, Skagen, Hjørring, Nykjøbing, Thisted og Flækken Hals.

481.

Syv og tredivte Afsnit

”Var Salling hed
som der er fed,
var intet bedre Land i Christenhed.”

Dette gamle Ordsprog maatte uvilkaarlig falde mig ind, da jeg en graa og kold Julimorgen kom over Sundet fra Mors til Sallingland, og kjørte til Skive i et uhyggeligt Ruskvejr. Men varme Hjerter og kjære Slægtninges Velkomsthilsen i den lille By drev snart Mindet om de graakolde Morgenrejse paa Flugt, og en halv Snees Dages Ophold i Salling, iblandt dets vakre Beboere, lod mig komme til Overbeviisning om, at er der ikke hedt som der er fedt i Sallingland, thi Luftens og Vejrligets Beskaffenhed svarer neppe til den store Frugtbarhed, saa har Landskabet dog alligevel skjønne, milde Dage saavelsom frodig, frugtbar Jordbund.
Salling, den nordvestlige Deel af Viborg Stift, er en Halvø, der paa tre Sider er omgiven af Liimfjorden og imod Syd landfast med Harsyssel i Ribe Stift. Den skilles fra Mors ved Salling Sund og Kaas Bredning, fra Fuur ved Fuursund, og fra Himmersyssel eller Himmerland – saaledes kaldes den Deel af Jylland, der ligger Syd for Liimfjorden – ved Hvalp Sund og Skive Fjord.
Halvøen, der fordum er bleven kaldet Sallingholm, og udgjorde for sig et af Jyllands Sysler, Salling Syssel, er tildeels skovløst, men i gamle Dage har ogsaa der været megen Skov, saaledes som de mange Trærødder, der findes i Moser og Moradser udvise og vidne om. Den indbefatter de fire Herreder: Hindborg, Harre, Rødding og Nørreherred.

482.
Skive ligger i Salling ved en Aa, som udspringer paa Grathehede i den sydlige Deel af Viborg Stift. Efter at have dannet Grændsen imellem Ringkjøbing og Vejle Amter i en Strækning af omtrent 6 Miil, gaaer den imod Øst, en halv Miil fra Skive, og falder en halv Fjerdingvej fra Byen ud i Skive Fjord, efter et Løb af 8 Miil. Under Størstedelen af dette kaldes den Karup Aa efter Karup Sogn, i hvilket den har sit Udspring; dens Brede er temmelig betydelig, men Dybden kun ringe.
Om Skive veed man ikke synderligt; der knytter sig ingen historiske Mærkeligheder til denne gamle By, der allerede var Kjøbstad i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede, og ligesaalidet til det forhen befæstede Slot Skivehuus der nu er en Hovedgaard og ligger udenfor Byen ved ovennævnte Aa, af hvilken Byens Marker gjennemtrænges. Kristoffer af Bajern opholdt sig en Dags Tid på Skivehuus, da han efter sin Kroning i Ribe rejste igjennem Landet, og Byen fik ved dette Besøg adskillige Rettigheder, som deb hidtil havde savnet.
Igjennem en vakker lille Skov, eller langs Skoven, føre Vejen fra Skive ned til Liimfjorden; paa denne Vandring hører man hele Tiden Rislen af en Bæk, der løber hen under Skovens Bakker, og der frembydser sig til alle Sider de skjønneste Udsigter, indtil man omsider kommer til Herregaarden

Krabbesholm, der har en saare vakker Beliggenhed ved Fjorden. Denne Gaard blev opført under Kong Hans af Rugets Marsk, Niels Høg, men har sit Navn efter den paafølgende Ejer, Iver Krabbe. Ikke langt fra Skoven staaer der et mærkværdigt stort Egetræ; Stammen er omtrent 8 Alen i Omfang, og Kronen, der smykker den, udstrækker sine Grene 36 Alen i Syd og Nord og 43 Alen i Øst og Vest.

483.
Af mærkelige Gaarde i Salling kjende vi dernæst Grindeslevkloster, ikke lagt fra Hvalpsund. Som Navnet udviser, har her været et af de mangfoldige Klostre, der opfyldte Landet i de katholske Tider. Det var Augustinermunke, der havde faaet Bolig der, og efter Ordenen at slutte maa Klosteret, der var indviet til St. Peter, have været temmelig gammelt. Grindeslev blev som andre Klostre inddraget undr Kronen ved Reformationen, og har siden været i forskjellige Ejeres Hænder. Iblandt de Hovedgaarde, der hørte til Grindeslevkloster: Astrup, Eskjær og Nørgaard, regnes Eskjær for en af de bedste i Salling, ligesom den og i dine Omgivelser er en af de smukkeste Herregaarde paa den Kant af Halvøen. En stor, udstrakt Have, god Skov, Fiskeri i Liimfjorden og fra en nærliggende Sø, og dertil en ypperlig Fuglejagt paa den lille Ø Rotholm ere ikke ringe Behageligheder ved denne Herregaard, hvor der til min Forundring fandtes Foreller, en Fisk, der er saare sjelden hertillands.
Spøttrup er en smuk, gammel Herregaard, der før Reformationen tilhørte Bisperne i Viborg, og fordum har været saa stærkt befæstet, at den har kunnet spotte Fjendernes Angreb. Borgegaardens hvælvede Grundmure ere tre til fire Alen tykke, og tre Taarne pryde den stærke Bygning, der er omgiven af dybe Grave, over hvilke der har været anbragt Vindebroer; udenom disse var der høje Volde, og om Voldene atter Grave med Vindebroer, saa at Spøttrup nok kunde holde en Dyst ud. Udenfor de yderste Grave ligger en lang, fiskerig Sø, og lidt længere fra Gravene, Møllerup Sø.

484.
Jylland er uden al Modsigelse et mærkeligt Landskab, rigt paa afvexlende Naturskjønheder og Naturejendommeligheder, paa historiske Minder fra alle Tidsaldre og paa skjulte Rigdomme og Hjælpekilder, som det er at haabe, den nærmeste Tid kraftig skal række Haand til at bringe frem for Lyset. Østkysten har frodige Skove, frugtbare Agre, skovklædte Bakker, fiskerige Søer, og navnligen hører den sydostlige Deel af Halvøen til Danmarks skjønneste og yndigste Egne; Vestkysten har vel tildeels sandig og mindre frugtbar Jordbund, men den har ypperlige Marsk egne og en mærkelig tredobbelt Vold i det store jydske Rev, udenfor hvilket det truende, kolde, men stormægtige, aldrig hvilende Vesterhav tumler sig. Jyllands Midte frembyder end en Afvexling, thi dens Højderyd er den lynggroede Hede, der strækker sig igjennem Landet fra Ribe til Viborg og henimod Aalborg, men ogsaa denne har sin Skjønhed; dog vil den sandsynligviis inden ret længe blive til frugtbare Agre og Enge, horved Danmarks Velstand betydelig maa forøges. Desuden har Halvøen at fremvise Klitter og Vildmoser. Sandflugtstrækninger og Kridtklipper, fiskerige Døer og sejlbare Fjorde, saa at hele Landskabet stiller tiltrækkende og rige Afvexlinger frem for Øjet.
Iblandt Jyllands og hele vort Slettelands mærkeligste og sjeldneste Egne maa tilvisse henføres Strækningen imellem Skive og Viborg, thi der findes ved Landsbyerne Dagbjerg og Mønsted de bekjendte Kalkgruber. Dagbjerg Daas er en meget høj Bakke, der kan øjnes i en Afstand af 4 til 5 Mile, og Nord for Dagbjerg By ligger Dybdalen, en langagtig Dal, med Bakker til begge Sider, ved Foden af hvilke man er trængt et Par hundrede Favne ind i Joden og har dannet mangfoldige snevre, i hverandre

485
krydsende Gange, der ere henved hundrede Alen dybe, og to til trehundrede Alen i Omkreds. Først blive Stenene tørrede godt igjennem af Sol og Vind; naar de da ikke længere ere skjøre, føres de til Kalkovnen, hvor de i tre til fire Dage uafbrudt brændes eller hærdes ved Lyng og Hedetørv. Der

hersker ved disse Kalkgruber en sand Bjergværksfærd, Hammerslag høres fra det Indre, Arbejderne ere udelukkende fra Dagslyset og de Besøgende maae tilbagelægge en møjsommelig Vandring ned under Jorden, ad samle Kalktrapper; men kun faa af vore Landsmænd drage did for at tage disse Gruber i Øjesyn, og Mange ere maaskee endog uvidende om, at de ere til, og at vi der, i vort eget Land, have en Art af Bjergværksdrift.
Jyllands Dampskibsforbindelse med de øvrige Dele af Kongeriget og de Jernbaneanlæg, der – idetmindste er det at haabe – snart ville finde Sted der, som og den Omstændighed, at mange Fremmede fæste Bo histovre, maa sikkerligen bidrage til at vække nogen Interesse for hvad der findes i vor umiddelbare Nærhed; thi hidtil, der er jo en Kjendsgjerning, at der bleven foretaget Rejser i Udlandet og søgt efter Seeværdigheder i fremmede Lande, medens vort eget Fødelands ere blevne forbigaaede med fornem Ligegyldighed. For at give en klar og interessant Skildring af ovennævnte Kalkgruber, vil jeg tillade mig at anføre en agtet Videnskabsmands Meddelelse om samme, efterat han for nogle Aar siden var vendt tilbage fra en Udflugt til Halvøen.

486
”Dagen efter kjørte jeg i fuldt Solskin over Heden til Dagbjerg. Byen ligger smukt imellem Bakker i en Dalgrønning, som en Aa, altid holder foraarsfrisk. Vi gik igjennem den og bag ud over skaldede Banker til Kalkbruddene; pludselig stod vi i en lønlig, dyb Dal med mange Smaatuer hist og her, rimeligviis af Kalkslakkerne, hvor de første Bøgeløvduske, vi, havde seet, siden vi forlod Vejle, hang ned ad Skrændningen paa Smaabuske; i en Fordybning saae vi Hul i Bakken, og Bønderkvinder i færd med at bære Kalken ud derfra. Vi indlod os med dem, spurgte, om man ikke kunde faae Gruberne at see, og strax vare de villige til at anvise os. Et Par Lys blev tændt, og nedad gik det, bestandig nedad Trapper, huggede ud i Stenen. Underlig var Lysvirkningen af Dagens og Lampernes blandede Straaler, indtil den første reent tabte sig. Efter en Stunds Kravling stode vi paa Bunden i de krumme Gange under Jorden; det var en ægte Bjergværksscene, fuldt saa eventyrlig som nogen, jeg har seet i fremmede Lande. Vi hørte Hammerslag inde fra Bjerget: ”Gaa derhen, de Godtfolk?” sagde den ene af Kvinderne, ”der sidder vor Hugger!” Vi fulgte deres Anviisning; en sælsom Gang, som den i en Spøgelseverden! Allerde de kridnehvide Hvælvinger maatte i og for sig gjøre et underligt Indtryk, og nu tænke man sig til det døsige Lys fra Praasene, der i en lang Række vare fæstnede mod Klippevæggen, rødklædte Kvinder, der i den matte Belysning sagte, sagte, paa Hosesokker snege sig frem og ligesom svævede forbi os med Kalken i Truge, den dæmpede, næsten ængstelige Hvidsten, naar Nopgen talede i de fjerne Gruber, Dryp paa Dryp fra Kilde (Røden), hvor den sivede frem og rødfarvede Stenen; man vil da vel forstaae, at et Syn som dette hører til Sjeldenhederne. Vi gik, som

487.
sagt fremad; endelig i en Sidegang (Kove i det jydske Bjergmandssprog) traf vi Huggeren. ”Gudsfred og Goddag, de Godtfolk!” sagde han venlig; ”jeg havde ikke ventet saadanne Fremmede i dag.” Vi hilste ham til Gjengjæld og indlod os atrax i Samtale med ham. Han viste os først den egentlige Kalksteen, som er temmelig blød og ligger oftest imellem Flintlag, dernæst ved Siden af Huggestedet de opstaplede Kalkslakker, fortalte os om Maaden, hvorpaa de huggede den ud, om Arbejdernes Antal, om de forskjellige Gruber, om Kalkovnen og det Øvrige, der hører til Bjergværksdriften,
”Hørnu,” sagde jeg, idet jeg kastede Blikket henad de underlige dæmmerlyse Gange, ”har du aldrig seet eller hørt noget Underligst herinde. Her maa dog være sært at færdes.”
”Ikke her,” svarede han, ”skjøndt jeg baade ved Dag og ved Nat har hugget herinde, men jeg glemmer aldrig det ene Syn, jeg havde, kan De troe. Det var ikke langt fra Randers, jeg var dengang en bitte En, og som jeg sad bedst med en anden Dreng og røgtede Kvæg paa en Høj, kom der et Kvindfolk til mig. Det var i Mørkningen, og jeg havde ikke seet hende ret, før hun stod lige ved mig; fortil var hun

den dejligste Skabning, der kune gaae paa Guds Jord, men da hun saa vendte sig, saae jeg grangivelig, hun var huul som et Dejgtrug.
Ellers er der mange Folk, der fortælle, at naar de imellemstunder kom ind i Koverne, saae de Bjergfolk sidde derinde og hugge løs af Stenen, men deres Skygger kunde de ikke see; Utingen havde da ingen, kan jeg vide. I Dagbjerg Daas, der har Bjergmanden ret alle sine Herligheder og alle Bjergtroldene med ham. Der er et Par Smaadrenge her fra Byen, som jeg selv har talt med, de saae Utøjet engang i

488
Tusmørke løbe om imellem Bakkerne og lege med Noget, der saae ud som Porcellainsskaar, men da de kom til Stedet, vat Alting forsvundet. Tidt har Folk, der gik forbi, uforvarende hørt det klinge fra Dybet i Daasen, som om der blev flyttet svære Kobberkister, hvoraf de da tænkte sig til, kan man forstaae, at der laae Skatte begravne. Engang vilde nogle forvovne Kroppe ved Nattetide grave efter dem, men da kom alleslags Gøglerier frem for at skræmme dem; iblandt andet en urimelig stor Høne, der kladskede med Vingerne; en af Skattegravene talte nogle Ord, og strax var Kisten, de alt havde oppe, forsvunden. Det har ogsaa før truffet sig, at Skattegraverne stødte paa en Malmpart, men hvergang de saa rørte ved den, sank den dybere i Jorden.
En Nat var der en Rejsende, der foer vild paa Heden ved Dagbjerg, og søgte ængstelig efter Nogen, der kunde vise ham Vej. Med Et faldt hans Øje paa Daasen, der stod paa fire røde Pæle, grumme grandt oplyst, mens Troldfolket derinde gjorde sig tilgode med Dands og Lystighed. Han blev ganske glad ved hvad han saae og gik ind tilligemed sin Hest og tumlede sig en Stund imellem de Sorte derinde; tilsidst var der en Bjergpige, saa dejlig, saa dejlig, der bød ham et Drikkehorn. Men skjøndt han fandt megen Behag i Pigen, følte han sig dog uhyggelig derved, steg tilhest, kastede Drikken bagved, hvor den sved Hestens Haar af, og red bort i Fiirspring. Men Pigen fulgte efter ham over Stik og Steen, over Grøfter og Gjærder, og var saa nær, at hun brød Hagen af den ene Bagsko tæt ved Broen, som derved fik sit Navn, Hagbro.
Denne herre Bjergmand i Daasen skal ellers have havt en Datter, et forsvarligt Stykke Kvindfolk, der var gift med

489.
en Smed paa Mors. Smeden var slem imod Kjærlingen og pryglede hende tidt; dette blev hun endelig kjed af, og da han saa engang igjen tog fat paa hende, greb hun, istedenfor at ærgre sig brandguul, en Hestesko, der laa paa hans Esse, og knak den tværtover lige for Smedens Næse. Nu fik vor Smed alt mere Respekt for Kjærlingens Kræfter og satte ikke mere hendes Taalsomhed paa Prøve, kan man forstaae. Men som Rygtet fortalte sære Ting om hende, var hun slet ikke anseet hos Godtfolk i Nabolauget; hun maatte gjerne skjøtte sig selv, ja endog i Kirken vilde Ingen sidde ved Siden af hende.
En Søndag, bedst som Folk stode paa Kirkegaarden og ventede paa Præsten, stod hun med, men alene i et Hjørne. Paa eengang rykkede hun sin Mand i Kjolen: ”Hør Du, Faer!” sagde hun, ”i dag kommer min Fader og besøger mig, men vred er han, det kan jeg see paa Taagen udover Havet, der gaaer foran ham”: Taagen skilte sig ad, og Bjergmanden kom op paa Strande og var da heelt forfærdelig at see paa, saa mangen Een af dem, der saae ham, gjerne var krøben i et Musehul af Rædsel. ”Naa, min Datter!” sagde han til hende, ”nu tænker jeg, Godtfolk skal nødes til bedre Tanker om Dig; jeg mener, der skal jeg nok mage, Vi vil spille et bitte Korn Himmelspræt med dem, og siig mig, vil du saa lange eller vriste (tage) dem.”
”Vriste dem,” sagde Kjærlingen, for hun var rød for, at han ellers skulde handle for ilde med dem. Nu begyndte da Bjergmanden at gribe far paa Kirkegængerne, den Ene efter den Anden, og kaste dem over Rygningen af Taget, hvor hun saa paa den anden Side tog imod dem. Og fra den Stund

490.
matte vel alle de Andre, saavelsom Smeden før, være anderledes forekommende imod Smedekonen." Det var noget Usædvanligt for os, saaledes at høre en Jyde af den simple Bondestand, der altid gjerne forsigtig beholder noget for sug, uforbeholdent at udtale sig om en saa kilden Materie. Han lod ogsaa til halvt at fortryde det bagefter: "Det er nu hvad de Gamle fortælle," sagde han, "men de Godtfolk, som er vel lærte, kan jeg høre, maa bedst vide, hvad der stikke derunder." Naturligviis modsagde vi ikke med et eneste Ord, det var os endogsaa fuldkommen umuligt at nære en vantro Tanke i dette Øjeblik. Slige Bjergeventyr, fortalte midt i en saa vild phantastiske Bjergnatur, af hvilken de udsprang, med hvilken de sammensmeltede, maatte virke slaaende paa Enhver, der havde mindste Gnist af Poesie, mindste Følelse af ejendommelig dansk Natur og Folkedigtning. Os var det et nyt glædeligt Beviis paa, at Digteraaren hos det egentlige Folk endnu ikke er udtømt. "Maaskee de gamle Viser ogsaa leve her i denne eensomme Dal," tænkte vi ved os selv, og for at faae Underretning derom, gave vi os uden videre til at synge en af de ægte Sange af Hundredevisebogen*) for ham. "Kjender Du ingen, der ligner den?" spurgte vi, "og synge I ikke ogsaa sommetider af den Slags?" "Aa jo," gav han til Svar, "det hændes vel iblandt ved Gilder og Samlinger ellers." "Saa syng os een for!" "Ja, naar de vil tage tiltakke med min Røst, men hun skratter lidt som Regimentstrommen, naar der er Hul i Hinden. Sangen lærte jeg ellers af min Faders Fader; for resten er der ogsaa andet Folk heromkring, der synder den."
Efter denne Indledning sang han en Vise for os med en lidt raa, dog kraftig Stemme, der lød sælsomt dæmpet under

---

**) Chat GPT:*
Hundredevisebogen" er navnet på en af de ældste danske visebøger.
Den blev trykt i 1695 af Peder Syv (1631–1702), der samlede og udgav gamle danske folkeviser.
Samlingen indeholder omkring 100 viser (deraf navnet Hundredevisebogen), hvor mange er middelalderlige ridderviser, kæmpeviser og folkeviser, som ellers kun fandtes i håndskrifter og mundtlig tradition.
Den fik stor betydning for bevarelsen af dansk folkedigtning og er en af grundene til, at vi i dag kender så mange gamle ballader.
Peder Syv skrev i forordet, at han ville bevare "de gamle danske viser" for eftertiden, fordi han mente, at de havde værdi som kulturarv og sprogskat.
Her er et udvalg af nogle af de mest kendte og elskede folkeviser, som findes i Peder Syvs Hundredevisebogen (1695)Eksempler:
Ridder- og kæmpeviser
Elveskud – om ridderen, der forføres af elverpigen og dør natten før sit bryllup.
Ebbe Skammelsøn – en tragisk fortælling om jalousi, hævn og broderdrab.
Marsk Stig – om den berømte marsk Stig Andersen Hvide, der myrdede kong Erik Klipping i 1286.
Hr. Tønne og Hr. Terkel – en ridderhistorie om venskab, ære og strid.
Trylle- og eventyrviser
Agnete og Havmanden – Agnete drages ned til havmandens slot og får børn med ham, men vender hjem til kirken på land.
Harpens kraft – en brud, der drukner, men hendes bror spiller hende fri af døden med harpens magiske toner.
Svend Vonved – heltevise om en ung kriger, der hævner sin fader og drager på store bedrifter.
Historiske og legendariske viser
Kong Diderik og hans kæmper – sagnkredsen om den mægtige Diderik af Bern (Theoderik den Store).
Holger Danske – balladen om den danske heltefigur, der siden blev et nationalt symbol.

Niels Ebbesøn – om den jyske adelsmand, der i 1340 dræbte den tyske grev Gerhard III af Holsten.
Hundredevisebogen

491.
de ludende Hvælvinger. ”Det var en smuk Vise den,” sagde jeg, ”og Tak for os, for Du morede os saa godt herned.”
”Selv Tak, de Godtfolk, og kommer De hjem, kan De dog fortælle derovre, at Jyden endnu ikke har glemt, hvordan de gamle Viser lyde. Sagtens har De bedre nye, men gammelt Guld er ogsaa Guld.”
Imidlertid havde vi hver faaet sit Lys i Haanden. Endnu et Blik gjennem de spøgelsesagtige Gange over den i Danmark sjeldne Bjergværksscene; Dagen skinnede os allerede imøde fra Hulens Aabning; vi klavrede op og skiltes med venlig Tak fra den danske Bjergmand.”

Otte og tredivte Afsnit.

Da Landets Konger begyndte at lytte alvorlig efter Kristendommens Sandheder, forøgedes Gejstlighedens Magt og Kirkernes Rigdom alt mere og mere, Den første Styrer, i hvis Levnet der findes Spor af Stræben efter at komme Kristendommen nærmere var Knud den Store, Søn af Svend Haraldsen, Tveskjæg kaldet; det var ham, der irettesatte Smigrerne, der sammenlignede hans Magt og Vælde med den Allerhøjestes og lod dem vie, at

> ”Gud ene mægter Hav og Jord at tvinge
> mod hans er Kongers Vælde saare ring,”

og det var ligeledes Knud den Store, der drog til Rom for at faae Syndsforladelse af Paven, hvorefter han da vilde begynde et nyt Levnet, og regjere med Fromhed og Retfærdighed. ”Loven er ærlig, men Holden er besværlig,” siger et

492
gammelt Ordsprog, og Knud Svendsen, der bedst er kjendt under Navn af Knud den Store, men ogsaa kaldes Knud den Mægtige og Knud den Rige af sin Myndighed og sine udstrakte Landsdele, saa og Knud den Gamle, ikke for sin Alders Skyld, thi da han døde, var han kun 40 Aar, men i Sammenligning med sin yngste Søn, Knud, Hardeknud, der blev Konge i Danmark efter ham afgiver et stærkt Vidne herom; thi den samme Knud, der ved Apostlene Peter og Povels Grave højtideligen lovede, at forbedre sig og føre et kristeligt Liv, lod kort Tid efter sin Hjemkomst en af sine nærmeste Slægtninge dræbe; det var den snedige Svensker, Jarlen Ulf, Spragelæg eller Tyndbeen kaldet, der matte bløde, og dette endog i Hellig Trefoldighedskirken i Roskilde.
Ulf havde misbrugt sin Konges Tillid i meer end een Retning, og Knud havde et Horn i Siden paa ham, som man siger; tilsyneladende var Alt glemt, men da bleve de en Aftenstund uenige ved Skakspil; det ene Odr tog det andet, thi Begge have efter den Tids Skik faaet Lidt i Hovedet, Ulf opirrede Svogeren, og Knuds onde Lidenskab gik af med Sejren; der for

> ”for Viin og Vrede vogte sig
> hvor kristen Drot paa Jorderig.”

Der fortælles, og de er endog den almindelige Tro, at Knud ikke gav Befaling til at dræbe sin Søsters Mand førend næste Morgen; men dette tør vi dog ikke fæste Lid til, da vi have det andet Vidnesbyrd; thi galt var det, at han kunde lade en saa blodig Daad udføre i et Øjeblik, hvor han havde bøjet sig

under Vinens og Vredens Jernaag, men værre var det rigtignok, om han havde været istand dertil med velberaad Hu.

493.
Strax efter fortød han sin Udaad og gav Gods og Guld til Roskilde Bispestol, og ligesom han for at sone sin Brøde berigede Kirker og Munke, saa ledes gjorde flere af de følgende Konger efter ham; men Vorherre har sandelig ikke tilgivet dem alene for deres store Gavers Skyld, thi den Mandebod, han fordrer, er et ydmygt og sønderknust Hjerte.
Knud den Store og hans tre Sønner døde, og den livsalige Kong Magnus i Norge, med Rette den Gode kaldet, der blev Hersker over Danmark, ifølge en Overeenskomst han havde truffen med Knud Knudsen – Hardeknud – gik ligeledes til sine Fædre, og det i den unge Alder af 24 Aar, til stor Sorg for Høje og Lave, som der staaer i det gale Kvad:

> ”fuldmangen en Kæmpe, om Kinderne vaad,
> ej mægted at dæmpe den hulkende Grrad;”

og derpaa blev Svend, en Søn af Knud dem Mægtiges Søster Estrid og Ulf Jarl, kronet til Danmarks Hersker.
Under alle sine Styrelsesaar viste han sig som en brav og retsindig Mand, der vilde Landet og Undersaatterne vel, men før han kom til Styret gik han rigtignok ikke altid saa snorlige tilværks, som han burde. Han var en smuk og klog Mand, der forstod at føje sine Ord godt, derfor naaede han ogsaa sit Ønske at blive Jarl i Danmark, ligesom hans Fader havde været, uagtet der vare Mange, der fraraadede Magnus at stole for trygt paa ham. ”For stor en Jarl, for stor en Jarl, min Fostersøn!” sagde den gamle Ejnar Tambeskjælver og rystede paa Hovedet; men Magnus vilde Intet høre, og Svend aflagde Ed paa, at han vilde være in Konge tro.
Imidlertid forløb der neppe et Aar, førend han svigtede

494.
denne Ed og lod sig udraabe til Konge i Danmark, hvor Mange hellere vilde have en Slægtning af de gamle danske Konger paa Thronen, end en fremmed Hersker. Men Magnus kunde naturligviis ikke see rolig herpaa, og Svend maaatte i mange Aar kæmpe om Herredømmet, først med ham, og da han var død, med hans Farbroder, Harald Haarderaaade, der i sexten Aar hjemsøgte vort Fødeland med Krig og Fejde, som Svend da atter gjengjeldte ved fjendtlige Indfald i Norge, saa at det ene Røvertog afløste det andet i det Tidsrum.
Svend Edstridsen var ellers i det Hele taget en mild og retfærdig Herre, der vaagede over Landets Ære og Velstand, holdt over, at Orden og god Skik fandt Sted, og af Hjertet meente det godt med Kristendommen, som han ret inderlig ønskede Fremgang i sit hele Rige. Derfor indkaldte han ogsaa mange flinke Præster og Bisper, der skulde hjælpe ham at forkynde den hellige Lære, og en af dem var hans prøvede og trofaste Ven.
Denne Mand var Biskop Vilhelm, og det redelige og trofaste Venskab, han bar til Kongen, er noksom bekjendt. Der er kun faa Fortællinger i den danske Historie, der saaledes maa tiltale os som Vilhelms Sorg over Svends store Synd, da han Nytaars morgen havde ladet nogle af sine Undersaatter dræbe i Roskilde Kirke, Svends Anger og Ydmyghed, og Vilhelms Glæde, da han hørte, hvor bodfærdig Kongen kom tilbage til Kirken, og sikkert læser Ingen denne Fortælling, uden at ønske sig en Ven som Vilhelm, der viste, at han baade kunde straffe og husvale.

> ”Thi med de Venner Verden saae
> saa underlig en Handel

hvad Verden aldrig kan forstaae,
det er de Frommes Vandel.

de tugte meest hvem de har kjær,
der kalder Verden Daarefærd,
de følges ad i Død og Grav
det kalder Verden Galeskab."

Skjøndt det er af forudsætte, at de fleste af mine Læsere kjende den Begivenhed, her sigtes til, vil det dog maaskee ikke være overflødigt at omtale den i Korthed. Altsaa, villige Tunger havde bragt Kong Svend det Budskab, at nogle af hans Hoffolk ved et Juelgilde havde talt vel haardt om ham og dadlet hans Adfærd noget frit. Derover blev nu Svend saa opbragt, at han lod de omtalte Hofherrer dræbe næste Morgen i Kirken, medens de holdt Bøn der, i den samme Kirke, hvor Morbroderen havde ladet hans Fader slaae ihjel, og her var det da, Vilhelm viste sig som en sand Ven, hvis Frimodighed, Svend paaskjønnede af Hjertet, da hans Omgivelse harmedes derover.
Uagtet den blodige Synd, Kong Svend havde ladet begaae, dristede han sig dog til at søge Omgang med Gud i det hellige Huus, ret som om slet Intet var forefaldet; idetmindste log han glad og rolig, og iført af sin Pragt og Stads, samt omgiven af sit kongelige Følge, gik han til Kirken. Men efter Alt hvad vi kjende til Svend Estridsen, maae vi dog formode, at han har været knuget i sin Sjæls Inderste, thi han var tilvisse en retsindig og gudfrygtig Mand, og en saa stor Ugjerning som den nys omtalte, maatte upaatvivleligen bringe ham til at tænke med Angst og Bæven paa den retfærdige Gud, han havde krænket.
Han kom imidlertid ikke ind i Kirken; thi da han nærmede sig Herrens Tempel, hvor Biskop Vilhelm stod for Altret med tungt Hjerte og neppe kunde læse Messen for

496.
Taarer, som hans kongelige Vens Udaad fremkaldte, kom den brave Sjælesørger ham imøde, stillede sig i Kirkedøren og forbød ham Indgangen, samt stødte ham for Brystet med sin Bispestav, da han søgte at trænge ind, idet han erklærede ham for uværdig til at tage Deel i Gudstjenesten. Saa gjerbe vilde Svends Ven have trøstet og husvalet sin syndefulde Konge, men han vidste, at før Menneskehjertet kan trøstes i sin Synd, maa det gaae i sig selv og angre, ydmyges og bøjes, og hans Tiltale var derfor ikke den milde, beroligende Vens, men den strænge, straffende Skriftefaders:

"Hvad vil Du Ulv i Faareflok,"
saa mæled Kristi Hyrde;
"fikst Du endnu af Blod ej nok,
hat end Du Lyst at mørde?
Nej, gak herfra Du Ildeværksmand,
og vid, Du est i Kirkens Ban."
Men Vilhelm elsked dog Kong Svend
som Jonathan sin Hjertensven,"

Vagten, der fulgte med Kongen, blev vred og vilde støde Biskoppen tilside, ja Nogle trak endog Sværdene for at gaae løs paa ham; men Vilhelm blev staaende og rørte sig ikke af Stedet; med sorgfuldt Sind tænkte han "kun paa Gud og Svend, sin kjære, faldne Hjerteven."
Da Kongen nu saae, at han blev urokkelig og rolig, og ikke lod sig forfærde af de dragne Sværd, kunde han nok forstaae havd der foregik i Veennes Sjæl, og hans Samvittighed vaagnede; Tanken om den store, begangne Udaad traadte frem for ham med Anger og Gru; han blev bleg som et Lig og

forbød sine Svende at røre Biskoppen, der stod paa Vagt for Kristi Brud, nemlig for Kirken, at den ej skulde blive vanhelliget ved hans Nærværelse; derpaa skyndte han sig hjem

497
aflagde sin kongelige Dragt og kom tilbage, barfodet og i grove Klæder, kastede sig ned udenfor Kirkedøren, og bad Gud under hede Taarer, at han vilde tilgive ham hans store Brøde.
Sønderknust og sørgmodig laa Svend der, men ikke mindre sørgmodig stod Vilhelm ved Altret og bad til Gud, at han dog vilde tilgive Kongens Synd, og naadigen aabne hans Hjerte for Anger og Ydmyghed. Han var endnu ikke færdig med sin Messe, da han fik Budksab om, at Svend laa udenfor Kirkedøren bodfærdig og angerfuld, og strax skyndte hans sig til ham med Taarer paa Kinden, men med Glæde i Øjet; thi nu vidste han, at hans Bøn var hørt, at Svend ydmygelig tilstod sin Uret og tyede til Gud med Bøn om Tilgivelse for Jesu Kristi Skyld.

”For Kirkedør Bisp Vilheln stod
i Messeklæder lange,
og Kongen laa i Taareflod
for angerfuld og bange.
Han skjalv for Gud, som hævner Blod,
han kristed for den Herre god,
og naar der skriftes saa paa Jord
daa vorder Fryd i Englekor.”

Strax lyste han Kongen af Ban, løftede ham op, omfavnede ham hjerteligt og dømte ham igjen værdig til at tage Deel i Gudstjenesten; derpaa førte han ham med stor Ærbødighed ind i Kirken og istemte med let Hjerte Jubelsangen der var bleven afbrudt ved Kongens Tilbagekomst. To Dage holdt Svend sig hjemme, indesluttede sig i sine Værelser og vilde Ingen see, men tredje Dagen iførte han sig sin Kongedragt, gik til Kirken midt under Messen og lod paabyde Stilhed, hvorpaa han højt og lydeligt skriftede sin Synd for

498.
Menigheden, takkede Biskoppen for hans Djærvhed og Mildhed, og skjænkede som Mandebod meget Gods til Kirken.
Kongens og Biskoppens Venskab mindskedes ingenlunde efter den nysomtalte Begivenhed, tvertimod knyttedes det fastere og fastere. Da Svend omsider blev syg og døde i Kongsgaarden i Søderup, nær Urnehoved, hvor han havde holdt Thing for at faae Knud udnævnte til sin Efterfølger, og efter sit egen Ønske blev ført til Sjælland for at komme til at hvile i Roskilde Domkirke, overvældedes Biskoppen saaledes af Sorg ved Budskabet om, den kongelige Vens Død, som han var uvidende om, indtil Liget kom til Sjælland, at han følte, hans egen sidste Stund heller ikke kunde være lagt borte. I det Haab, at Gud vilde høre hans inderlige Bøn: af følge sin Herre i Døden gik han strax til Kirken og bød Grevekarlene kaste to Grave, for at han kunde hvile ved Siden af Kong Svend, traf derpaa alle Tilberedelser til sin Jordefærd og ilede i al Hast Kongeliget imøde. I Nærheden af Sorø fik han Øje paa Ligtoget; da bød han Kjøresvenden holde, sted ud, bredte sin Kappe paa Jorden og knælede paa den med foldede Hænder for at bede. Men da han blev liggende i samme Stilling, endog efter at det var sagt ham, at Kongens Lig var ganske tæt ved, mærkede de Omkringstaaende, at Englene alt havde baaret hans Sjæl til Himlen. De bleve Begge stedte til Hvile med stor Højtidelighed, Biskoppen først, og Grav stod tæt ved Grav.

”De Venner ene lignes kan

ved David og hans Jonathan."

I Roskilde Domkirke findes Dronning Margretes Gravminde lige baf ved Alteret, og i eller ved de fire Pille der-

499.
omkring hvile Harald Blaatand, Margrete den Fredstiftende, Svend Estridsen og Biskop Vilhelm, der fulgtes ad i Liv og Død.

"Ej er standhaftig den verdslige Magt;
derfor. o Jorderigs Konger! I hige
efter Guds Rige."

Disse Ord findes i Kong Svends Gravskrift, og skulle være skrevne af Biskop Vilhelms Eftermand paa Roskilde Bispestol, den veltalende og retskafne Svend Norbagge.
_____--

Hvade Kund den Store og hans Søstersøn ophjulpen Kirke og Gejstlighed, saa blev dette i end større Maal Tilfældet under Svend Estridsens forhen omtalte Søn, Knud, der

"tilgav Næsten, naar kun han fornærmet var vorden
men var Niddingers Rædsel, en Hævner paa Jorden."

og derfor maatte segne i Døden, under troløse Slægtningers og lave Niddingers Medvirken. Hans yngre Broder, Erik Svendsen, den Ejegode kaldet, var ogsaa en from og mild Mand, der betænkte Kirker og Klostre rigeligen, og vandrede paa sin Fod til Rom for at tale med Paven, og af ham faae Lov til at lade sin Broder Knud erklære for en Helgen, samt erholde Tilladelse til at oprette et Erkebispesæde i Lund, for derved at blive fri for at staae under de tydske Erkebispers myndige Herredømme.
Men skjøndt Erik Svendsen var god og retsindig Mand, var han dog ikke altid Herre over sig selv, og et sørggt Vidnesbyrd derom aflagde han ved engang at dræbe fire af sine Hoffolk. Anledningen dertil, fortælles der, var den

500.
Troldom, der laa i en Harpespillers Toner, da han ved et Gjæstebud slog Strængene for at oplive de Forsamlede; alle Tilhørerne bleve rasende, og Erik kunde ligesaalidet modstaae Trylleriet som alle de andre Gjæster; da var det, han i sin utilregnelige Tilstand ihjelslog ovenomtalte HofGomænd, men angrede det siden bittert, gav store Bøder for Drabene, og fandt sig dig ikke beroliget, før han havde underkastet sig en strængere Bod, ved at foretage en Pilegrimsrejse til det Land, hvor vor Frelser havde levet og lidt, for ved hans Grav at finde Forsoning og Naade.

"Kedron vil jeg finde;
der skal rinde
mine Taarer, blandet
født med Vandet.

Golgatha jeg gjæster
og korsfæster

sønderknust min Brøde
hvor han døde."

Hans Dronning, der hed Bothilde og var ligesaa from som selv, fulgte ham; desuden tog han et Følge af Landets største og mest velvoxne Mænd med sig, og gik tilsøs til Rusland i Foraaret 1103. Men hans Rejse var til stor Sorg for Folket, der tiggede og bad ham om at blive hjemme og styre Riget vel, som han hidtil havde gjort, da denne Adfærd sikkert vilde være Herren mere velbehagelig, end den paatænkte Rejse.
Erik var imidlertid ikke til at overtale, og drog igjennem Rusland til Konstantinopel eller Myklagaard, hvor Kejserens Livvagt, Væringerne, næsten alle vare Nordboer. Derfor fik Erik, trods al den Høflighed, Kejser viste ham, ikke Lov til at komme ind i Byen, men maatte slaae Lejr udenfor, thi den græske Hersker var nage for, Væringerne

501
skulde drage bort med Styreren fra deres Hjemstavn. Imidlertid blev Alexius´s Mistro snart forvandlet til Højagtelse for den nordiske Hersker, da han fil at vide, at Erik lod sig det være magtpaaliggende at indprente Bordboerne, der fik Lov til af kilde paa ham, men kun Faa ad Gangen, samme Trofasthed og Tapperhed, som de og deres Forfædre altid havde udviist, og lagde dem paa Sinde, at det var en saare hæderlig Post, der var anbetroet dem som Kejserens Livvagt, en ærefuld Tillid, der var gaaet i Arv til dem fra deres Fædre, og som de maatte bevare ukrænket til deres Efterkommere. Da de udsendte Spejdere fortalte Kejser Alexius dette, aabnede han strax Byens Porte for Kong Erik og hans Følge, og overøste ham med Æresbeviser af al Art, samt tilbød ham store og værdifulde Gaver. Men Eriks Svendsen afslog at modtage Noget; kun valgte han nogle Levninger af hellige Mænd, hvilke Skatte han sendte til Danmark, til Deling imellem nogle Kirke og Klostre, hvorved han da ikke glemte at betænke sin Fødeby Slangerup.
Kong Erik naaede imidlertid ikke det hellige Land, thi paa Øen Cypern faldt han i en hidsig Feber, der fremkaldte hans Død, og blev begraven sammesteds, hvorpaa hans Hustru Bothilde med sorgfuldt Sind fortsatte Rejsen, som hendes elskede Husbond havde bestemt. Men ej heller hun saae Danmark igjen, thi hun døde paa Oljebjerget og blev begraven i Josaphats Dal. Eriks og Bothildes eneste Søn var den i Historien hæderlig kjendte Knud Eriksen, almindeligen kaldet Knud Lavard eller Ringsted Hellig-Knud, Fader til Valdemar den Store.
Hvad ovennævnte utilregnelige Tilstand angaaer, under hvilken Erik Ejegod begik Manddrab, fejler det vist ikke, at

502.
det var i Drukkenskab dette skete, thi i den Tid tog man det ikke saa nøje med at drikke lidt over Tørsten, som det hedder, og naar stærke Drikke gaae ind i Hovedet, gaaer Forstanden ud; derfor kaldte Grønlænderne tidligere Brændeviin med det meget træffende Navn: Galevand. Til hvilken Grad vore Forfædre hengave sig til stærke Drikke, det faaer man et tydeligt Begreb om, naar man hører, at Abbed Vilhelm maatte formane Valdemar den Stores Døtre "ikke at tage alt for meget til sig af berusende Drikke."
I øvrigt var Erik den Ejegode en Mand, der var udrustet med ualmindelig Sjæls og Legemes Evner. Han var saa høj, at de Fleste kun naaede ham til Skulderen, dertil smuk, velskabt, sund, stærk og kraftig. Naar han sad ned, kunde han kaste længere med Spyd eller Steen, end Andre, der stode op, og med et Tov i hver Haand, som han lod to Karle tage fat i, kunde han trække disse fire Mennesker til sig, uden at de vare istand til at faae ham af Stedet, ligesom han og siddende kunde gaae af med Sejeren, selv om han skulde kæmpe imod to stærke Mænd. Han var ogsaa almindeligen kjendt for sin store Evnerigdom, sin klare Forstand, sin ualmindelige Hukommelse, sit muntre Vid og sine sjeldne

Kundskaber; hans Veltalehede blev almindelige beundret, og naar han med sin velklingende Stemme talte til Folket ved Forsamlingerne, vandt han Alles Hjerter; thi som oftest sluttede han sine Taler med Hilsen til deres Hustruer og Børn. Intet Under derfor, at han var højligen elsket i levende Live og blev begrædt af Alle efter din Død. *)

*) Chat GPT:
Erik Ejegod (ca. 1056–1103) var konge af Danmark fra 1095 til 1103. Han var søn af Svend Estridsen og dermed medlem af den store Estridsen-slægt, der regerede Danmark i flere generationer.
Tilnavn: "Ejegod" betyder noget i retning af "den altid gode" eller "evig god". Tilnavnet stammer fra samtidige og senere beretninger om hans retfærdighed, mildhed og gavmildhed.
Regeringstid: Han blev konge i 1095 efter sin bror, Oluf Hunger, og regerede til 1103.
Indre forhold: Han arbejdede på at styrke kirken og støttede indførelsen af ærkebispesædet i Lund (som skete kort efter hans død i 1104). Det gjorde Danmark mere uafhængigt af ærkebispesædet i Hamborg-Bremen.
Udenrigspolitik: Han var kendt for at have et godt forhold til både kirken og andre europæiske herskere.
Pilgrimsrejse: I 1103 drog han på pilgrimsrejse til Det Hellige Land sammen med sin dronning, Bodil. Han døde dog undervejs på Cypern, og Bodil fortsatte alene til Jerusalem, hvor hun døde kort efter.
Han huskes som en af de mere positive og retfærdige middelalderkonger i Danmark – især i modsætning til sin forgænger Oluf Hunger, hvis tid var præget af sult og nød.

503.
Under de nysnævnte Konger vandt Gejstligheden større og større Anseelse og dens Myndighed i Danmark steg efterhaanden til en tidligere ukjendt Grad; men Ingen havde dog saa mægtig en Indflydelse som Axel Hvide (Absalon) *), Valdemar den Stores Fosterbroder og Ven. Under denne Konge var det, at de gejstlige Forhold ganske bleve unddragne den verdslige Magt, og til Kirkeretter udgivne, den skaanske (1162) og den sjællandske (1171). Den Tiendeindførelse, Knud Svendsen saa vedholdende og varm havde kæmpet for, men ikke kunnet opnaae at bringe istand, blev bestemt ved begge Retter, der tillige indrømmede Folket nogen Frihed ved Præstevalg. men denne Frihed tabte sig snart, og kun med Møje kunde Kongerne beholde et Skin af Herredømme ved Bispevalgene; alligevel vilde de ikke gjøre Afkald paa den Ret, at deres Stemme skulde høre med for at give et saadant Valg Gyldighed, og derfra hidrørte tildeels de mange paafølgende Stridigheder imellem Landets Styrere og de herskesyge Erkebiskopper.
Med Gejstlighedens Anseelse og Magt steg Kirkens Rigdom, thi det blev anset for en from og Gud velbehagelig Handling at give meget Gods til Kirker og Klostre. Som vi have seet af ovennævnte Skildring, sonedes Forbrydelser af Datidens Konger ved at lægge Jordegods under Kirkerne, og som Kongerne gik frem, saaledes fulgte Folket efter, baade de Store og de Smaa. ”At bringe Jord til Kirken” vare de Stikpenge, der bleve anvendte for at komme ind i Himlen, og mangen Mand tog en Haandfuld Jord af sin Ager og lagde den i Vidners Paasyn paa Altret, til Tegn paa, at hele Agren var Kirken Ejendom.

*) Chat GPT:
Axel Hvide (ca. 1125–1201) var en af Danmarks mægtigste stormænd i 1100- og 1200-tallet og medlem af den indflydelsesrige Hvide-slægt, der dominerede dansk politik og kirkeliv i højmiddelalderen.
Familie: Han var søn af Skjalm Hvides barnebarn, Toke Skjalmsen, og dermed del af den gren af Hvide-slægten, der stod meget tæt på kongemagten og kirken. Han var bror til ærkebiskop Absalon og derfor onkel til flere andre magtfulde mænd i slægten.

Magtposition: Axel blev en af landets rigeste stormænd med store jordbesiddelser på Sjælland og andre steder. Sammen med Absalon og andre Hvide-fyrster spillede han en central rolle i dansk rigspolitik.
Forhold til kongemagten: Han var en nær allieret til kong Valdemar den Store (1131–1182). Sammen med Absalon støttede han Valdemars kamp mod rivalerne Svend og Knud i borgerkrigene i midten af 1100-tallet.
Rolle i politik og krig: Hvide-slægten, med Axel som en af frontfigurerne, sikrede at Valdemar og siden hans sønner kunne konsolidere magten. De var også med til at føre korstogslignende togter mod venderne (de slaviske folkeslag syd for Østersøen).
Senere liv: Han levede et meget langt liv og døde først i 1201, hvilket gjorde ham til en af de længstlevende af sin generation.
Kort sagt var Axel Hvide en stormand, politiker og kriger, der sammen med sin bror Absalon formede Danmark i Valdemarernes tid.

504.
De mange Klostre, der rejste sig omkring i Landet, befæstede og forøgede Kirkens Magt, men de gjorde ogsaa Landet stort Gavn, thi de udøvede en ikke ringe Indflydelse paa de Danskes Udvikling og Oplysning, da de Lande, fra hvilke Munkene bleve kaldte herind, navnligen England, ogsaa Frankrig og Tydskland, stode paa et langt højere Dannelsestrin, end vort Fødeland. Og ikke alene Kundskaber, Oplysning og allehaande nyttige Opfindelser, men ogsaa forbedret Landbrug og Kvægavl kom til os med Munkene; at Havedyrkning kom i gang, skyldes fornemmeligen dem.
Da vi nu for Øjeblikket gjæste den paa Klostre rige Omegn, ville vi i Korthed omtale de forskjellige Munkeordener, der kom ind i Landet især i det 13de Aarhundrede. Der var baade Herreklostre og Tiggerklostre; de største vare naturligviis de rigeste og fornemste, medens de sidste oprindeligen skulde underkaste sig allehaande Savn og leve af Almisse. Men bleve de end ikke saa velhavende som Herreklostrene, tiggede de sig dog rige nok til at eje baade rummelige Garde, store Haver og gode Jorder. Dominikanerne og Franciskanerne vare Tiggermunke. De første kaldtes ogsaa Sortebrødre efter deres sorte Dragt, og Fransiskanerne Graabørdre eller Barfodmunke, af deres akegraa Kappe og fordi de efter Ordenens Regler maatte gaae med bare Fødder, selv i den stærkeste Kulde; deres eneste Fodbeklædning var en Træklods under Fødderne. Disse to Munkeordener bleve stax vel anskrevne hos Folket, paa Grund af deres Fattigdom og den strænge, afholdene Levemaade, de maatte føre, og de udbredte sig med saa stor Hurtighed, at inden ret længe havde den ene 22 og den anden 29 Klostre i Landets forskjellige Byer.

505.
De første Munke, der kom til Danmark, vare Benediktinerne, og der er Grund til at antage, at det var alt under Knud den Stores Regjering, de bleve sendte herover fra England. De vare flittige og tarvelige Folk, der gjorde deres Orden Ære; snart fik de mange Klosterbygninger omkring i Landet, af hvilke de ældste antages at være Voer Kloster ved Mos Sø i Jylland og St. Knuds Kloster i Odense, samt Benedikts Kloster i Ringsted, Skovkloster ved Nestved, det nuværende Herlufsholm, Essenbek ved Randers og Glemstrup imellem Randers og Hobro; dertil og Nonnekloster, af samme Orden: Hundslund i Vensyssel, der nuværende Dronninglund og Oxholm paa Øland i Liimfjorden.
Efter Benediktinerne kom Augustinerne herind. Ginderslev i Salling og Vestervig i Thy var de bekjendteste Klostre af denne Orden, der tidligere havde Nonneklostre i Dalum ved Odens og i Asmild ligeoverfor Viborg, hvor den hundredaarig, fortjenstfulde Biskop Gunner døde o det trettende Aarhundrede.

Premonstratenserne eller de hvide Munke, saakaldte efter deres hvide Ordensdragt, hørte ogsaa til Augustinerne, Børglum, sydvestlig for Hjørring, og Nonneklosteret Vreilev vare Boliger for Premonstratenserne.
Eskildsø Kloster i Roskildefjord var ogsaa stiftet for Augustinermunke. Vi have alt omtalt, at der var dertil, Absalons Ven, den lærde franske Munk, Vilhelm, blev kaldet, for ved sit strænge, nøjsomme og arbejdsomme Liv at give de til Ladhed og Vellevnet forfaldne Munke et godt Eksempel. Vilhelm kom efter Vennens Opfordring, skjøndt han alt var 60 Aar gammel, og tre Munke filjgte med fra det Kloster i Paris

506.
i hvilket han hidtil havde levet; men her i Danmark ventede han ingen fristende Stilling, thi Klimaet var strængt, Egene udyrket, Munkene i Klosteret opsætsige og hengivne til Vellyst, og de franske Brødre droge snart hjem igjen, da de fandt Opholdet her i Norden altfor uhyggeligt. Men Abbed Vilhelm holdt ud og holdt ved med at bede, formane og irettesætter, skjøndt han kun faae lidet Udbytte af sin Nidkjærhed, men derimod vandt Had og Fjendskab, og det i en saadan Grad, at Munkene paa Eskildsø endog flere Gange søgte at tage ham af Dage, under det Foregivende, at Djævelen vilde have fat i ham.
”Hvad vil denne Stødder her i Landet,” sagde de, ”han æder og drikke Intet og lader os sulte: ja istedenfor Mad giver han os Blade af Træerne og Græs”; thi de til Ægyptens Kjødgryder vante Munke kunde ikke finde sig i, at han indførte alleslags Kjøkkenurter, som før den Tid vare ukejndte i Danmark. Da Issefjordens Vande truede at ødelægge Klosterbygningen paa den lille Ø, flyttede han dette til Ebelholt ved Frederiksborg, og havde den Glæde af sin Faste, Bøn og Tale, t Munkene forandrede deres Levnet, og vænnede sig til at arbeide og virke i aandelig Gjerning som i verdslig.
Efter et Liv fuldt af Selvfornægtelse, Opofrelse og reen Kristenkjærlighed døde denne højagtede, fromme Franskmand, Paaskenat 1202, i en alder af 98 Aar, henstrakt paa Aske og Haarsæk i Ebelholt Kirke. Efter døden blev han optagen iblandt Helgene, og der skete mange Undergjerninger ved hans Grav.
Cistercienserordenen opnaaede her som i alle andre Lande størst Navnkundighed og Anseelse. Erkebiskop Eskild, en fortrolig Ven af den hellige Bernhard i Claitvaux, der var Ordenens særdeles Beskytter og Velynder, nærede stor

507
Agtelse for og Kjærlighed til Cistercienserne, og anlagde først Heridsvad Kloster i Skaane, og saa Aar efter det berømte Esrom i en af Nordsjællands smukkeste Egne; dette var hans Yndlingskloster, og derfor blev det ogsaa rigelig betænkt. Til Begge sendte Abbed Bernhard i Clairvaux Munke, og fra disse to Klostre nedstammer alle de øvrige af samme Orden f. Ex. Knardrup og Sorø i Sjælland. Dette sidste havde Asger Ryg, Absalons Fader anlagt, men uheldigviis var det dalet meget ved Munkenes fordærvede Sæder, og Erkebiskop Absalon ophjalp det derfor, ved at flytte Cisterciensere fra Esrom dertil; en Forholdsregel, der var veltruffen, thi Klosteret blomstrede atter op og blev et af de navnkundigste og rigeste i Landet.
Holmekloster i Fyen, der nuværende Brahetrolleborg, Tviskloster ved Holstebro, hvis Stifter Prinds Buris var, Vitskølkloster, som Valdemar den Store anlagde af Taknemmelighed over at være sluppen godt fra Overfaldet i Roskilde – det er nutildags Herregaarden Bjørnsholm ved Liimfjorden – det glimrende og berømte Ømkloster i Nærheden af Himmelbjerget, hvor Biskop Svend af Aarhus blev begraven, da han døde netop som han havde bestemt at flytte ind i Klosteret, det rige Lygumkloster, hvis Jordegods udgjør det nuværende Lygumkloster Amt, og Guldholm, en Miilsvej fra Slesvig, der siden blev flyttet til Flensborg Fjord og kaldet Rykloster, vare ogsaa tilsammen Cistercienserkloster og fik Munke fra Esrom.

I Ordenens første Tid var Cisterciensernes Levemaade meget stræng; de brugte hverken Skind eller Skjorter, spise ikke Kjød uden i alvorligere Sygdomstilfælde, sov i deres Klæder paa Straasække, stode op ved Midnat og sang Herrens Priis indtil Dagens Frembrud, hvorpaa de sysselsatte sig med

508.

Legemsarbejder, sang og bad, alt under den strængeste Tavshed.

Nonnernes Levnet var strængt som Munkenes; de bare hverken Linned eller Pelsværk, beskjæftigede sig med at sye og spinde, og maatte endog gaae i Skoven for at rive Torne og Tidsler op. Baade deres og Munkenes Ordensmagt var simpel ligesom Levemaaden; en bestod af en hvidgraa Kjole med sort Slør; Munkene bare i Koret en hvid Kutte, udenfor Klosteret en sort Kappe med Hætte. Lægbrødrenes og Lægsøstrenes Dragt var brun. Det eneste Nonnekloster her i Landet, som man med Vished veed var af denne Orden, er Mariaklosteret i Roskilde.

Men Afholdenhed, Tarvelighed og Arbejdsom hed bleve desværre fortrængte af Ødselhed, Ladhed, Pragt og Vellevnet, efterhaanden som Ordenens Rigdom og Anseelse tiltog, og Cistercienserne overgik endog andre Munkeordener i Yppighed og utilbørligt Hensyn til alskens jordiske Goder.

Ikke længe efter at nysnævnte Orden havde udbredt sig i Danmark, kom Johanniterne eller Hospitalsbrødrene af St. Johannes Orden ind i Landet, og anlagde det berømte Antvorskov ved Slagelse, hvor Hellig Anders levede, den Guds Mand, vi alt have omtalt ved Opholdet sammesteds. Foruden Antvorskov, der var Hoved for alle Johanniterklostrene i de nordiske Riger, havde Ordenen ogsaa St. Hans Kloster i Odense, Tueholm paa Mors, og et Kloster i hver af de tre Byer Viborg, Horsens og Ribe. Ved disse Klistre var der altid Hospitaler, thi Syges Pleje var en af Ordensbrødrenes vigtigste Pligter.

Johanniternes Bestemmelse her i Norden skal egentlig kun have været at indsamle Penge til Ridderskabet, hvis Stormester havde Sæde paa Rhodus. Medlemmerne af denne be-

509.

rømte Ridderorden var deelte i Riddere, der vare adelbaarne og bare Vaaben for at forsvare Troen og beskytte Pilgrimme, Præster, der skulde forrette Gudstjenesten og varetage al gejstlig Gjerning, og tjenende Brødre, som ikke vare af Adel, men dog bestemte til Krig. Ordensdragten var sort, og et hvidt ottekantet Kors paa venstre Side af Brystet var deres Udmærkelsestegn; derfor bleve disse Klosterfolk ogsaa kaldet Korsbrødre.

I det femtende Aarhundrede kom Karmeliterne og den da nylig stiftede Brigittinerorden i stor Anseelse. Karmeliterne, hvis Dragt oprindeligen var Bruun og hvid i Tværstriber, men senere blev forandre til en hvid Kappe, paastode, at deres Munkesamfund var det ældste af alle. Profeten Elias var Ordenens Skytspatron, men den stod ogsaa under den hellige Jomfrues Beskyttelse og blev derfor kaldet: den hellige Marias Orden fra Bjerget Karmel. Lang Nattevaagen med Varagtighed i Bøn, stræng Faste, Afholdenhed fra al Kjødspise, Tavshed, Frasigelse af Ejendom, og Flid ved al Haandgjerning vare Ordenens bestemte Regler; men disse Regler bleve kun daarlige overholdte, thi der siges om Munkene, "at de vare kjendelige paa deres Dragt, men ikke paa Udøvelsen af deres Ordenspligter". Erik af Pommern kaldte dem ind til Danmark, drog dem selv imøde i en højtidelig Procession, og førte de til det for dem bestemte rige Kloster i Landskrone; senere fik de ogsaa Boliger i Helsingør, Kjøge, Skjelskjør, Assens og omsider i selve Hovedstaden. Karmeliterne, der ligesom Dominikanerne og Fransiskanerne vare Tiggermunke, kaldtes efter deres Dragt de hvide Brødre, i Modsætning til Graabrødre og Sortebrødre.

Brigittinerorden var indstiftet af den hellige

510

Brigitte i Sverrig. Dette er den eneste Orden, der er stiftet i Norden, og Stifterinden var en Kvinde af Høj Byrd, der havde været gigt med en svensk Rigsherre, Ulf Gunnesen i hvilket Ægteskab hun havde fire Sønner og fire Døtre; siden henlevede hun tredive Aar i Enkestand, femten i Sverrig og femten i Rom, hvor hun døde. men blev af Dronning Margrete skrinlagt i Vadstena. I sin Enkestand førte Brigitte et strængt afholdende Liv, og havde ofte Aabenbaringer, endog af Frelseren selv; disse Aabenbaringer og Syner nedskrev hun i en Bog og stiftede den Nonneorden, som hun kaldte St. Salvators eller den hellige Frelsers Orden.
Antallet af Klosterboerne bestemte hun til 85, efter Herrens 72 Disciple og 13 Apostle, (Paulus iberegnet). 60 Nonner skulde optages i hvert Kloster, der blev stiftet den hellige Brigitte til Ære, de Øvrige skulde være Munke, som kunde uddele Sakramenterne og staae Nonnerne bi med Raad og i Daad. Ydmyghed, Kydskhed, Taalmod og frivilligt Afkald paa Jordelivets Goder fordredes af Søstrene, som ikke kunde optages, før de vare 18 Aar gamle; Munke og Nonner Gudstjenesten i Fælleskab, men Klosterfruernes Chor var ovenover Chorherrernes. Kjødspiser var tilladt flere Gange ugentlig, men foruden de mange af Kirken anordnede Fastedage, maatte det fastes hver Fredag og Løverdag, og naar en Søster havde forseet sig, maatte hun om Fredagen faste ved Vand og Brød. Abbedissen havde den højeste Magt; hende adlød baade Munke og Nonner, og hver Torsdag holdt hun en Forsamling, i hvilken de, der havde begaaet en eller anden Fejl, bleve idømte Straffe; disse bestode som oftest i s haarde Fasten, i, at den Skyldige maatte paafølgende Torsdag spise paa Gulvet, og i

511.
at hun maatte kaste sig stiltiende for de andre Søstres Fødder, naar de forlode Kirken. Deres Klædedragt, som skulde være meget tarvelig, bestod af hvidt og graat Vadmel; paa Hovedet bare de et hvidt Korsklæde, sort Slør, og ovenpaa dette en saakaldet Krone af hvidt Linned med fem røde Pletter, der skulde betegne Blodsdraaber. Munkenes Dragt var en tilsvarende; Præsterne bare over deres Vadmelskutte et rødt Kors med en hvid Kreds i Midten, Lægmunkene et hvidt Kors med den fem røde Blodsdraaber.
Vadstena var det fornemste Kloster af Brigittinerordenen; senere stiftedes Maribo Kloster af Erik af Pommern, og ikke længe derefter Mariager Kloster; ogsaa Mariested i Sæby skal have været af denne Orden.
En Munkeorden, der blev meget udbredt i Danmark, var den "hellig Aands" hvis Klostre, der ialmindelighed kaldtes Hospitaler, bleve anlagte i mangfoldige Kjøbstæder og traadte istedenfor almindelige Hospitaler; men fornemmeligen skulde de være Tilflugtssteder for Syge og Nødlidende, for hvis Pleje og Ophold, Brødrene vare pligtige at drage Omsorg. Efter en ældre Forfatters Beretning bleve de ogsaa kaldte Duebrødre, da de i deres Vaaben havde en Due, Sindbilledet paa den Hellige Aand.
Klarisserne vare Nonner af Fransiskanernes Orden, kaldte saaledes efter den hellige Klara, der levede samtidig med Helgenen Fransiskus. Stræng Faste og Tavshed blev paalagt disse Søstre, der maatte vænne sig af med alle Bekvemmeligheder, kun bære Linned af Haardug eller grovt Lærred, have til Brætter til Seng, en Maatte med noget Halm i, og en Halmsæk til Hovedpude. Det første og rigeste Kloster af denne

512.
Orden var i Roskilde, dernæst blev der stiftet et i Kjøbenhavn og et i Odense.
Kartheuserne, den strængeste af alle Ordner, kom hertil omtrent paa samme Tid som Cistercienserne. Deres Navn hidrører fra Ørkenen Kartheus eller Chartreuse ved Grenoble, hvorhen den hellige Bruno begav sig med sex Venner og indrettede et Bedehuus og nogle ringe Celler i en øde Dal, omgiven af høje, snedækte Fjelde. De forpligtede sig til bestandig Tavshed, al deres Tale skulde være med Gud;

for at fortjene Noget til Livets Ophold og leve uafhængigt, arbejdede de og afskreve andægtige Bøger, læste og bade derunder, men Alt i Tavshed, De vege ikke af fra Ordenens strænge Regler, bare altid Haarskjorter, dertil en hvid Dragt med Læderbelte, og, udenfor Huset, sort Kappe med Hætte:
Da Kartheuserne kom ind i Landet, indrømmede Biskop Absalon dem Adserbo, mellem Arresø og Kattegattet, men de droge snart igjen bort derfra, under det Foregivende, at Stedet ikke passede for deres Orden. Et Kartheuserkloster, der blev stiftet i Aarhuus, vedligeholdt sig derimod indtil Reformationen.
Ovennævnte Munkeordener vare de vigtigste i Danmark i Middelalderens Dage; foruden disse vare der endnu adskillige af mindre Betydenhed og ringere Indflydelse, saasom: Ursulinerne, Trinitatierne, hvis formål var at løskjøbe kristne Fanger, Brødre af St. Victors-Orden o, fl. A.
Klosterbygningerne maatte nødvendigviis være store og rummelige, thi foruden de mange Celler for de enkelte Munke, var der i samme en stor Deel Værelser til fælles Brug, saasom: Læsestuen, Spisestuen, Sygestuen, Forsamlingsstuen.

513.
De Gaarde, der ere tilbage af de gamle Herreklostre, vidne ogsaa om, at disse have været faste, anselige Bygninger, f. Ex. Børglum og Hundslundkloster i Vensyssel, den gamle Skolebygning paa Herlufsholm; og at de kunde rumme set betydeligt Antal Gjæster, det viste Ømkloster, hvor Dronning Margrete, Kristoffer Valdemarsens Hustru, almindeligen kaldet Margrete Sprænghest*) af sit dristige Ridt , indkvarterede sig i to Dage med 1600 Ryttere, foruden Løbere, Klærker, Fodfolk og Friherrer, der kom til Hoffet for at klage. Alle Bygninger med de til samme hørende Gaarde og Haver vare paa de fleste Steder omgivne med en Ringmuur, og som oftest havde Klostrene hvælvede Kjældere under Hovedbygningen.
Forbruget til Klostrene var meget betydeligt, og naar man seer, hvor mange Fødevarer der var bestemt til hver Person, maa man uvilkaarlig tænke paa, at Fasten og Kjødets Spægelse just ikke har være synderlig angribende. I de sidste Aar af deres Tilværelse anordnede saaledes Landets Konge, for at indskrænke Forbruget, at en Nonne eller Klosterjomfru kun skulde have til aarlig Underhold: 25 Skjepper Meel, 14 Tdr. Øl.2 pd. Malt, 2 Skpr Humle, 2 levende Sviin, 6 levende Lam, 2 levende fede Faar, 6 levende Gjæs, 10 Par Høns, en Fjerding Smør, en Fjerding saltet Sild, 2 Ol røgede Sild, ½ Tde. saltet Fisk, 150 tørre Hvidlinger, 100 tørre Flynder, en Skjeppe Boghvedegryn, en Skjeppe Byggryn, ½ Skjeppe Havregryn, en Skjeppe Ærter, en Fjerding Ædike, 4 Skjepper Lyneborger Salt, 10 Læs Brænde, ½ Læst Kul, 1 Ol Æg, og 12 Mark Penge til Sko og Klæder, saa og hver 2 Jomfruer en levende Oxe.

**) Hvem var - Margrete Sprænghest er en spændende historisk skikkelse fra middelalderens Danmark*
Margrete Sprænghest levede i 1200-tallet.
Hun var kong Valdemar Sejrs datter (Valdemar II, konge 1202–1241).
Hendes mor var sandsynligvis dronning Berengaria af Portugal (Valdemars anden hustru).
Navnet Sprænghest
Tilnavnet Sprænghest kendes fra middelalderlige kilder.
Det menes at hentyde til, at hun engang under en jagt eller ridetur red sin hest til døde – et udtryk for styrke, vildskab og handlekraft.
Tilnavne af denne type var almindelige i middelalderen og blev ofte brugt til at understrege en persons karaktertræk eller en dramatisk hændelse.
Hendes rolle
Margrete blev gift med grev Niels af Halland-Samsø, en af kongemagtens betroede mænd.
Ægteskabet styrkede båndet mellem kongehuset og stormændene i riget.

Hun er ikke kendt for politisk rolle som f.eks. Dronning Dagmar eller dronning Margrete I, men hendes navn lever videre på grund af det markante tilnavn.
Eftermæle
Hun er mest kendt i dag som et farverigt minde fra Valdemarernes tid, og hendes navn nævnes i danske kongesagaer og middelalderlige optegnelser.
Navnet Sprænghest er blevet stående som et billede på en stærk og viljestærk kvinde i riddertidens Danmark. Kilde Chat GPT.

(INDSAT uden for Bogens indhold):
Munkeordener i Danmark (middelalder)
1. De tidlige klosterordener
Disse kom kort efter kristendommens indførelse i Danmark (ca. år 965).
Benediktinere (ca. 1050 →)
Første store orden i Danmark. Klostre i bl.a. Odense, Ringsted, Esrum.
Cisterciensere (fra 1144 →)
Streng gren af benediktinerne, kendt for landbrug. Klostre: Sorø, Esrum, Løgumkloster, Øm.
Augustinerkorherrer (Augustinerordenen) (1100-tallet →)
Præster, som levede i fællesskab. Klostre: Viborg, Dalby (Skåne).
2. Tiggerordenerne (fra 1200-tallet)
Disse levede af almisse og havde især byklostre.
Dominikanere (Prædikebrødre, "Sortebrødre") (ca. 1220 →)
Teologi og prædiken. Klostre i København, Viborg, Ribe, Lund.
Franciskanere (Gråbrødre) (fra 1232 →)
Fattigdomsideal, hjælp til de fattige. Klostre i København, Odense, Roskilde, Næstved.
Klarisserne (franciskanerordenens søsterorden) i Danmark:
Grundlægger: Den hellige Clara af Assisi (1194–1253), en af Frans af Assisis første følgere.
Ordenens navn: Ordo Sanctae Clarae – på dansk kaldet Klarisserne.
Livsform: Strengt klosterliv med bøn, fattigdom og klausur (tilbagetrukkethed fra verden).
De blev den kvindelige gren af franciskanerne (gråbrødrene).
Klarisserne havde kun få huse i Danmark (modsat gråbrødrene, der var udbredt). De vigtigste var:
København: Et kloster for klarisser blev oprettet i midten af 1200-tallet.
Odense: Klarisserne fik kloster her i 1286, støttet af dronning Agnes (enke efter kong Erik Klipping). Dette blev et af de vigtigste klostre.
Karmelitere (Hvidebrødre) (ca. 1430 →)
Kendt for Helsingør Karmeliterkloster (Skt. Mariæ Kirke) og Sæby Kloster.
Karthusianerordenen (på latin Ordo Cartusiensis) – en af middelalderens mest specielle og strenge munkeordener.
Grundlægger: Bruno af Köln (ca. 1030–1101).
Stiftelse: 1084 i bjergene nær Grenoble (Chartreuse → "Carthusianer").
Livsform: Kombination af eremitliv (munken lever meget alene) og klosterliv (fælles gudstjenester og måltider).
Ordenen var kendt som en af de strengeste: tavshed, faste, isolation og bøn dominerede dagligdagen.
Brødrene af St. Victor (på latin Canonici Regulares Sancti Victoris).
Der er ingen sikre vidnesbyrd om, at Brødrene af St. Victor fik klostre i Danmark.
De regulære kanniker (Augustinerkorherrer) havde dog klostre i bl.a. Æbelholt (grundlagt af Vilhelm af Æbelholt, en fransk augustiner), så ideer fra St. Victor-traditionen kan indirekte have haft indflydelse.
Men et egentlig St. Victor-kloster i Danmark kendes ikke.

Helligåndsordenen (Duebrødrene) i Danmark:
Stiftelse: Ordenen blev grundlagt i Montpellier ca. 1175 af Guy de Montpellier.
Formål: At hjælpe syge, fattige, pilgrimme, forældreløse og andre nødlidende.
Symbol: Duen – Helligåndens tegn, deraf navnet Duebrødre.
Ordenen fik pavelig godkendelse i 1198 af pave Innocens III og spredte sig hurtigt i Europa.
Indførelse i Danmark
Kong Valdemar Sejr (1202–1241) støttede ordenen, og de første huse kom hertil i begyndelsen af 1200-tallet.
Duebrødrene etablerede sig især i købstæder, hvor de oprettede hospitaler og klostre.
Kendte huse i Danmark
Næstved: Helligåndshuset blev stiftet ca. 1240 og var et af de største. Herfra havde de også indflydelse på andre huse.
Randers: Duebrødrehuset nævnes første gang i 1246.
Horsens: Oprettet i 1261.
Fåborg: Oprettet i 1470.
København: Helligåndshuset blev grundlagt ca. 1296. Det udviklede sig til et af de vigtigste hospitaler i byen.
Derudover havde de sandsynligvis små afdelinger flere andre steder.
De drev hospitaler med plads til både syge og fattige.
Der blev taget sig af forældreløse børn – noget usædvanligt i middelalderen.
Husene fungerede også som herberger for rejsende og pilgrimme.
Ordenen levede efter en regel, men var mere praktisk-social end strengt klosterlig.
Med reformationen i 1536 blev Duebrødrene opløst i Danmark.
Husene og deres ejendom overgik til kronen eller bystyret.
Flere bygninger blev bevaret og fik nye funktioner – bl.a. blev Københavns Helligåndshus senere til byens rådhus.
Eftermæle:
Mange steder i Danmark findes endnu spor af Duebrødrene:
Gadenavne: Duebrødregade (fx i Næstved).
Bevarede bygninger: dele af Helligåndshuset i København (nu Kulturhuset Helligåndshuset).
Historiske minder i byernes arkiver og kirker.

3. Ridder- og hospitalsordener
Disse forbandt klosterliv med hospital eller militær funktion.
Johannitere (Hospitalsriddere, Skt. Johannes' orden) (ca. 1165 →)
Klostre: Antvorskov (Sjælland), Viborg.
Johanniter-søsterordener fandtes også (hospitalstjeneste).
Tempelriddere har muligvis haft ejendom i Danmark, men ingen sikre klostre.

4. Senere middelalderordener
Birgittinere (grundlagt af den hellige Birgitta af Sverige, indført i DK ca. 1403).
Kendt for dobbeltklostre (mænd og kvinder). Mariager Kloster var det største i Danmark.
Antonitterordenen (lille hospital- og velgørenhedsorden, ca. 1300-tallet).
Havde et hus i bl.a. Viborg.
Trinitarordenen (på latin Ordo Sanctissimae Trinitatis).
Grundlagt: 1198 i Frankrig.
Grundlæggere:
Johannes de Matha (1154–1213), præst fra Provence.

Felix de Valois (1127–1212), eneboer.
Formål: At indsamle midler og forhandle om frikøb af kristne fanger taget af muslimer under korstog og sørøverangreb.
De kaldtes ofte Trinitarierne eller Mathurinerne (efter deres kloster i Paris, Saint-Mathurin).
5. Efter Reformationen (1536 →)
Alle klostre blev nedlagt, og ejendommene overgik til kronen.
Nogle steder blev videreført som skoler eller hospitaler (fx Sorø Akademi, Helsingør Karmeliterkloster → hospital og latinskole).
6. Ursulinerne er en kvindelig undervisningsorden, grundlagt i 1535, med fokus på pigers og kvinders uddannelse. De kom aldrig til middelalderens Danmark, men fik senere betydning i moderne tid, især blandt katolikker.
Kong Niels og klostrene:
Kong Niels (1104–1134) var konge af Danmark og søn af Svend Estridsen. Han regerede længe, men hans tid var præget af konflikter, især med Knud Lavard, hvilket endte i borgerkrig.
I hans regeringstid skete der også en del inden for kirke- og klostervæsenet, bl.a. fordi 1100-tallet var en tid, hvor klostre bredte sig i Danmark (særligt benediktinere og cisterciensere).
Flere danske konger støttede klosterstiftelser for at styrke kirkens magt og deres egen legitimitet. Spørgsmålet er, om du tænker på Niels' rolle i det eller mere generelt på klostrene i hans tid?
Hvordan Kong Niels forholdt sig til klostrene (og evt. hvilke klostre der blev grundlagt i hans regeringstid),
Kong Niels havde et noget kompliceret forhold til kirken og dermed også til klostrene. Hans regeringstid falder netop i den periode, hvor klostervæsenet for alvor begynder at slå igennem i Danmark.
Kong Niels og kirken
Niels var søn af Svend Estridsen, som havde arbejdet for at styrke kirken i Danmark.
Niels' egen politik var dog mere præget af pragmatisme end fromhed – han var først og fremmest en politisk konge, ikke en stor kirkebygger som f.eks. Knud den Hellige.
Han støttede dog kirkens institutioner, bl.a. fordi de gav legitimitet og kunne være allierede i kampen mod stormændene.
Klostre i Niels' tid
Den tidlige benediktinske munkeorden var allerede i gang med at etablere sig i Danmark, ofte med støtte fra kongemagten og stormænd.
Det ældste egentlige kloster i Danmark, Odense Kloster (Benediktinerne, ca. 1080'erne), var allerede grundlagt under hans forgængere.
Under Niels' regeringstid ser vi bl.a.:
Øm Kloster (grundlagt 1100-tallet, først benediktinsk, senere cistercienser) – traditionen vil, at det blev til i hans tid.
Ringsted Kloster på Sjælland – et af de tidlige klostre, som menes at være oprettet i Niels' periode, støttet af kongen og stormænd.
Flere andre klosterstiftelser kom til i disse år, men ofte var det stormænd og biskopper, der stod bag, snarere end kongen selv.
Forholdet til klostrene
Niels beskyttede og begunstigede klostre i det omfang, det styrkede hans politiske netværk.
Han gav gaver og privilegier, men han var ikke drivkraften bag klosterbevægelsen – det var især biskopperne (fx i Lund og Roskilde) samt stormænd, der stiftede klostre som sjælebot og magtdemonstration.

Hans legitimitet blev svækket efter mordet på Knud Lavard (1131), og i de sidste år var han i konflikt med dele af kirken. Efter slaget ved Fotevik (1134) blev han dræbt, og hans forhold til kirken endte derfor i et brud.
Klostre grundlagt under Kong Niels (1104–1134)
Sjælland
Ringsted Kloster (benediktinere)
Grundlagt ca. 1120'erne. Ringsted blev et af de vigtigste klostercentre i tidlig middelalder. Her spillede både kongemagt og stormænd en rolle.
Næstved – Skovkloster (benediktinere, senere franciskanere)
Også grundlagt i Niels' regeringstid, som en tidlig benediktinsk stiftelse.
Jylland
Øm Kloster (oprindeligt ved Veng, senere flyttet til Øm, cisterciensere)
Første forsøg på at etablere et cistercienserkloster i 1100-tallet. De tidlige forsøg (bl.a. i Veng og Sminge) skete i Niels' tid, men den faste placering i Øm kom først lidt senere.
Vitskøl Kloster (cisterciensere)
Ofte sat til 1150'erne (under Valdemar den Store), men forløberen kan have rødder i Niels' periode, hvor cistercienserne begyndte at kigge mod Danmark.
Fyn
Sct. Knuds Kloster i Odense (benediktinere)
Selve grundlæggelsen var før Niels (ca. 1080'erne), men i hans regeringstid blev klosteret udbygget og fik flere privilegier.
Skåne (dengang dansk)
Lund – Allhelgens Kloster (benediktinere)
Grundlagt i begyndelsen af 1100-tallet, tæt knyttet til ærkesædet i Lund, som blev oprettet i 1104 – samme år Niels blev konge.
Dalby Kloster
Dalby havde oprindeligt været bispesæde, men udviklede sig i løbet af Niels' tid til klosterinstitution.
Samlet billede
Under Niels (1104–1134) blev der grundlagt flere benediktinerklostre, ofte knyttet til kongemagt og stormænd.
Cistercienserne begyndte at dukke op i hans tid, men fik først rigtig gennemslag i Danmark lidt senere.
Kong Niels selv var ikke hovedkraften bag grundlæggelserne, men han støttede og anerkendte klostrene, bl.a. fordi de styrkede kirkens magt – og dermed også hans egen legitimitet.

Danske konger i 1000-tallet
Svend 1. Tveskæg (ca. 986–1014)
Søn af Harald Blåtand.
Gjorde Danmark til stormagt i Nordsøområdet.
Erobrede England i 1013, men døde kort efter i 1014.
Harald 2. (1014–1018)
Søn af Svend Tveskæg.
Regerede kun i Danmark, mens hans bror Knud fik England.
Knud 2. den Store (1018–1035)
Søn af Svend Tveskæg.
Konge af både Danmark, England og Norge → Nordsøimperiet.
En af Danmarks mest magtfulde konger nogensinde.
Hardeknud (1035–1042)
Søn af Knud den Store.

Sidste konge af Nordsøimperiet.
Efter hans død brød riget sammen.
Magnus den Gode (1042–1047)
Konge af Norge og Danmark.
Døde uden arvinger → magten gik til Svend Estridsen.
Svend 2. Estridsen (1047–1074/76)
Nevø af Knud den Store.
Grundlagde Estridsen-slægten, der kom til at sidde på tronen i århundreder.
Styrkede kirken og oprettede biskopper over hele riget.
Harald 3. Hein (1074/76–1080)
Søn af Svend Estridsen.
Relativt fredelig konge, men svag.
Knud 4. den Hellige (1080–1086)
Søn af Svend Estridsen.
Forsøgte at styrke kongemagten og kirken.
Dræbt under et bondeoprør i Odense 1086 → blev senere helgenkåret.
Oluf 1. Hunger (1086–1095)
Bror til Knud den Hellige.
Regerede i en hård tid med misvækst og sult (deraf tilnavnet "Hunger").
Erik 1. Ejegod (1095–1103)
Bror til Knud den Hellige.
Folkekær konge, from og gavmild.
Drog på pilgrimsfærd til Det Hellige Land og døde på Cypern i 1103.

Danske konger i 1100-tallet
Erik 1. Ejegod (1095–1103)
Søn af Svend Estridsen. From og folkekær, drog på pilgrimsrejse til Det Hellige Land, hvor han døde.
Niels (1104–1134)
Også søn af Svend Estridsen. Lang regeringsperiode, men svækket efter mordet på Knud Lavard (1131). Dræbt efter nederlag i slaget ved Fotevik (1134).
Erik 2. Emune (1134–1137)
Søn af Erik Ejegod. Vandt over Niels og blev konge. Myrdet i Ribe i 1137.
Erik 3. Lam (1137–1146)
Nevø af Erik Emune. Den første danske konge, der abdicerede (trak sig tilbage til et kloster).
Oluf 2. (1146–1157)
Barnebarn af Niels. Valgt til konge, men måtte dele magten med Svend og Knud.
Svend 3. Grathe (1146–1157)
Uægte søn af Erik Emune. Medkonge i en lang borgerkrig. Faldt i slaget ved Grathe Hede (1157).
Knud 5. (1146–1157)
Søn af Magnus den Stærke (Knud Lavards bror). Delte kongemagten i borgerkrigen. Dræbt ved slaget på Grathe Hede.
Valdemar 1. den Store (1157–1182)
Søn af Knud Lavard. Overlevede borgerkrigen og blev enevældig konge. Samarbejdede med ærkebiskop Absalon og styrkede både kongemagten og rigets organisation.
Knud 6. (1182–1202)
Søn af Valdemar den Store. Førte Danmarks storhedstid videre. Besejrede venderne og gjorde Danmark til dominerende magt i Østersøen.

Danske konger i 1200-tallet
Knud 6. (1182–1202)
Søn af Valdemar den Store. Førte Danmark til stor magt i Østersøen. Under ham blev Nordtyskland og Holsten underlagt.
Valdemar 2. Sejr (1202–1241)
Søn af Valdemar den Store. Kulminationen på Danmarks middelalderlige stormagtstid.
1219: Togtog til Estland (slag ved Lyndanisse → Dannebrog-sagnet).
1223–1226: Fanget af grev Heinrich af Schwerin → Danmarks magt i Nordtyskland brød sammen.
Indførte Jyske Lov i 1241.
Erik 4. Plovpenning (1241–1250)
Søn af Valdemar Sejr. Navnet kommer af en særlig skat.
Dræbt i 1250 af sin bror Abel.
Abel (1250–1252)
Broder til Erik Plovpenning. Anklaget for at stå bag mordet på ham.
Dræbt under et togt i Slesvig 1252.
Christoffer 1. (1252–1259)
Yngste søn af Valdemar Sejr.
Konflikter med kirken (ærkebiskop Jakob Erlandsen).
Døde pludseligt, muligvis forgiftet.
Erik 5. Klipping (1259–1286)
Søn af Christoffer 1.
I 1282 måtte han udstede håndfæstningen – Danmarks første (en slags grundlov).
Dræbt i Finderup Lade 1286 (mordet aldrig opklaret).
Erik 6. Menved (1286–1319)
Søn af Erik Klipping. Blev konge som barn, regerede ind i 1300-tallet.
Førte kostbare krige i Nordtyskland og Sverige.
Øgede skatterne → svækkede kongemagten.

Danske konger i 1300-tallet
Erik 6. Menved (1286–1319)
Søn af Erik Klipping. Startede 1300-tallet som konge.
Mange dyre krige i Nordtyskland og Sverige → store skatter.
Ved hans død var Danmark stærkt forgældet.
Christoffer 2. (1320–1326 og 1329–1332)
Bror til Erik Menved.
Blev konge på stændernes betingelser (meget svag kongemagt).
Mistede gradvist hele riget til pantsættelser pga. gæld.
Da han døde i 1332, blev Danmark i praksis uden konge (1332–1340).
Interregnum (1332–1340)
Ingen konge – landet styret af holstenske grever og andre pantsættere.
Valdemar 4. Atterdag (1340–1375)
Søn af Christoffer 2.
Genopbyggede Danmark stykke for stykke (deraf navnet Atterdag = “en ny dag”).
1360: Gjenerobrede Skåne.
1361: Erobrede Gotland (slag ved Visby).
Styrkede kongemagten, men skabte også mange fjender.
Oluf 2. (1376–1387)
Søn af Håkon 6. af Norge og Margrete (datter af Valdemar Atterdag).

Valgt som konge af Danmark som barn.
Døde ung i 1387.
Margrete 1. (regerede 1387–1412)
Datter af Valdemar Atterdag.
Valgt til regent efter sønnen Olufs død.
Dygtig politiker, samlede Norden under sin ledelse.
Stod bag Kalmarunionen i 1397, hvor Danmark, Norge og Sverige fik fælles konge (Erik af Pommern).

Danske konger i 1400-tallet
Erik af Pommern (1396–1439)
Adoptivsøn af Margrete 1.
Kronet som konge af Danmark, Norge og Sverige i Kalmarunionen (1397).
Førte langvarige krige mod Holsten/Hanseforbundet → tømte statskassen.
Blev afsat i 1439 og trak sig tilbage til Gotland.
Christoffer af Bayern (1440–1448)
Nevø af Erik af Pommern.
Kronet som konge af Danmark, Norge og Sverige.
Kaldet "folkekær" konge, men døde ung og barnløs i 1448.
Christian 1. (1448–1481)
Første konge af huset Oldenborg, som stadig sidder på tronen i dag (Frederik 10.).
Gift med Dorothea af Brandenburg.
Forsøgte at fastholde Kalmarunionen, men Sverige gjorde oprør.
Grundlagde Københavns Universitet i 1479.
Hans (1481–1513)
Søn af Christian 1.
Valgt som konge i Danmark, senere også i Norge og Sverige.
Ville genskabe Kalmarunionen, men fik store problemer med oprør i Sverige og bondeopstande i Danmark.
Dronning Margrethe I og klastrene

Christian den IV og klostre i DK
Christian 4. (1588–1648) havde en meget aktiv rolle i Danmarks religiøse liv, og det havde også konsekvenser for klostrene.
Efter Reformationen i 1536 blev alle katolske klostre i Danmark opløst.
Klostrenes jorde og bygninger blev overtaget af kronen.
Mange steder blev klostrene brugt som hospitaler, skoler, fattiggårde eller herregårde.
Christian 4.s tid
I Christian 4.s lange regeringstid (1588–1648) var Danmark allerede et protestantisk land – men de gamle klosterbygninger og deres funktioner spillede stadig en rolle:
Hospitals- og fattigvæsen
Flere gamle klostre blev under Christian 4. videreført som hospitaler for fattige og syge.
Fx Helligåndshusene i København og andre byer, der stammede fra middelalderens klostertradition.
Uddannelse
Christian 4. lagde stor vægt på skoler og lærdom.
Nogle tidligere klostre blev brugt til skoler eller latinskoler (fx Odense og Viborg).
Bygninger i ny brug
Mange klostre blev indrettet som adelsgårde eller kongelige slotte (fx Esrum Kloster, Sorø Kloster).

Christian 4. støttede ofte ombygninger eller nyanvendelse af disse bygninger.
Kirkelig kontrol
Han styrkede den lutherske kirke og lod gamle klostertraditioner (som fattighjælp og undervisning) fortsætte i en protestantisk form.
Kloster som institution for munke og nonner var for længst væk, men arven levede videre i de sociale funktioner.
Eksempler
Sorø Kloster → blev til Sorø Akademi (uddannelsesinstitution).
Esrum Kloster → blev brugt som kongelig ladegård.
Graabrødreklostrene (fx Viborg, Odense) → blev hospitaler eller skoler.
Antvorskov Kloster → blev lensmandsgård under kronen.

514.
At Munkestanden var højst æret i Danmark i Middelalderens Dage, det tyder den Omstændighed paa, at de fornemste Personer, selv Konger lode sig optage i den. ”Erik Valdemarsøn – Plovpenning blev kun ved sin bratte Død hindret i at træde ind i Graabrødrekloster i Roskilde, Erik Hagesen – Lam -, Døde som Munk iblandt Præmonstratenserne i Børglum Kloster. Dorthea, Kristan den Førstes Enkedronning, indgik Brødreskab med St. Antoni Munke i Slesvig, og Kristine, Kong Hans´s Enke, priste sig lykkelig ved at døe i Gråbrødrenes Ordenskappe, efter at hende kongelige Ægtefælle havde forlangt at hvile i Graabrødre Kirke i Odense.
Næst Biskopperne vare Prælaterne de fornemste Personer i Kirken og fulgte ved alle Lejligheder efter Kirkens Overhovedet; som Medlemmer af Rigsraadet underskreve de førend verdslige Stormænd, thi ogsaa i det borgerlige Samfund indtoge de en betydelig og anseet Plads, ja bleve endog af Kongerne brugte til at afhandle vigtige Statsanliggender med fremmede Hoffer. Men den store Anseelse og Rigdom, de høje Værdigheder og det fornemme Selskab, droge efterhaanden Klosterforstandere og Munke bort fra det egentlige Formaal for deres Samfund, at kæmpe og overvinde al sandselig Lyst og Stræben, og fremhjælpe alt det Gode, der saa let gaaer tabt i den fristende lokkende Verden. Klostrenes Bestemmelse, at være et trygt Tilflugtssted for de af Verden Trætte, Sorgfulde, Hjemsøgte og for Alvorsfulde, der vilde unddrage sig al Paavirkning af verdslige Tillokkelser og r Beregninger, forfejledes ogsaa med Aarene. Det gamle Tilraab: bed og

515.
arbejd,” siger en lærd Forfatter, deelte Munkene saaledes imellem sig og Verdens Børn, at de forbeholdt sig Bønnerne, og lode Arbejdet gaae over til dem, der levede udenfor Klosterboligerne.
En Uskik, der efterhaanden blev meget hyppig og drog Munkene bort fra Faste og Kjødets Korsfæstelse, idet den tillige fremhjalp Ladhed og Vellevnet, var den, at der i Gavebreve fastsattes, at Munkene paa Giverens Aarsfest skulde have et Festmaaltid, for at deres Bønner og Forbønner kunde blive desto varmere. Og Gjæstebudet blev undertiden bestemt at skulle gjentages flere Gange aarlig, og hver Gang to, tre, ja flere Dage; Retternes Antal forøgedes ogsaa efterhaanden, saa at alle Klosterets Medlemmer, Klerker og Lægfolk, fire Dage aarlig skulde have et rundeligt Maltid af 6 Retter til Middag og 5 til Aften, ”for paa disse Dage udtrykkelig at erindre Giveren i Virgiler og Messer”. Mange saadanne Gaver og Bestemmelser maatte bringe Klosterets Forfald og Munkenes Fordærvelse med sig, og de Klosterbrødre, der hengave sig til Videnskaberne og bidrege til Oplysnings Udbredelse, bleve Aar for Aar færre og færre, indtil omsider den Mand fremstod, dr var kaldet til at aflægge Vidnesbyrd om, ”at Herrens Ord har Kræfter”, da var Klostervæsenets sidste Time kommen her i Danmark.

Fyrretyvende Afsnit

Meer end alle Bisper i Danmarks Land
hiin Bondesøn har sørget for Kvinde og for Mand,
ret aldrig hans Navn skal i danske Hjerter dø,
saa længe her ringer en Klokke over Ø."

516.
Omtrent i femhundrede Aar havde Munkestanden en meer eller mindre blomstrende Tilværelse i vort Fødeland; dens Rigdom, Anseelse og Magt var bestandig i Tiltagende, og faste Støtter havde den i Kongerne og i Folkets Overtro. Men fra Begyndelsen af det sextende Aarhundrede trak et Uvejr sammen over Hovedet paa Klostrene og deres Beboere, og da dette slog ned, blev fuldkommen Undergang den uundgaelige Følge deraf, i Danmark saavelsom i flere andre Lande.

"I Vittenberg i Sachsenland
der er en Grav tilskue;
der hviler sig en from Guds Mand,
alt under Kirkebue;
hvad her han hed, det veed Enhver,
som har sin Gud og Bibel kjær,
men hvad han hedder nu hos Gud
skal Engle for os sjunge ud,
naar vi med ham forsamles."

Denne fromme Guds Mand kom naturligviis meget ubelejligt for Paven og hele Kleresiet, "thi han lukked op den Bibelbog, der var saa fast forseglet", og snart vandt hans kraftige Sandhedsord og djærve Fremtræden mange Tilhængere af den nye Lære, han udbredte. Alt det Vrange, Falske og Kuende, der fandtes i den papistiske Kirke, fik Naadestødet, da Morten Luther traadte frem og fortalte hvad der stod i Bibelen, og hvad der var menneskelig Tilsætning, og trods alle Forfølgelser, alle Trusler og al Nød, traadte Kirken forynget frem, af de Rystelser, den maatte gjennemgaae, og den djærve Forkæmper stod ikke længe alene. Sandheden finder altid hist og her abne Øren, om end ikke strax villige Anerkjendere og Yndest, og mange havde alt længe sukket efter at skaffe

517
Aanden den Tænkefrihed, der var nægtet den under Pavedømmets Jernaag.
Den Mand, der herhjemme først hævede sin Røst for at skaffe os det samme klare uhildede Blik for Religionens Sandheder, som Morten Luther kæmpede for, idet han rystede Katholicismens Grundpille, der var Fyenboen Hans Tavsen, ved sin Død Biskop i Ribe, Danmarks Luther, som han ofte er blev kaldt, en Mand af ringe Byrd, men store Evnerigdom, og af Gud udkaaren til en vigtig Gjerning.

"Paa Tave Bondes Agre ved Birkende By
der gik en lille Plovdreng og sang under Sky,
han messed som Klærken og drev paa trevne Hest:
"Gud give, Hans Plovkøring kunde blive Præst."

Birkende er en Landsby i Fyen, imellem Odense og Kjerteminde. Hans Tavsens Fader, Tage, skal have været Byens Smed og kunnet lidt meer end sit Fadervor; hans Moder hed Karen. De levede i

trange Kaar, men bestemte dog at sætte Sønnen i Latinskolen i Odense, da han viste en saa afgjort Tilbøjelighed til Studeringer, og haabede, ligesom Forældrene, at Vorherre vilde nok hjælpe ham frem. Som andre fattige Disciple maatte han samle sig det Nødvendige ved at synge udenfor Borgernes Døre; derved gik megen kostbar Tid til spilde, men han var utrættelig flittig pg havde dertil saa herlige Anlæg, at han udmærkede sig fremfor alle Skolens andre Drenge og tiltrak sig flere agtede Mænds Opmærksomhed, og iblandt disse Lehnsmænd Knud Ruds der valgte ham til at læse med sine Børn.
Fra Barndommen af havde Tavsens Hu staaet til Klosterlivet, og han var derfor inderlig glad, da han omsider ved Knud Ruds Medvirken blev optage iblandt Johanniterne i

518
Antvorskov Kloster, hvor Eskil, Prioren sammesteds, der hørte til Landets mest ansete Gejstlige, snart fattede Godhed for den flittige, kundskabsrige Yngling, som han ventede skulde blive en Prydelse for hele Ordenen.
Tavsen havde fortinlige Talegaver, som efterhaanden udvikledes mere og mere, og for at han i end større Maal kunde uddanne sine naturlige Anlæg, sørgede Prioren for, at han fik Lejlighed til at foretage en Rejse til fremmede Lande, for ved Højskolerne sammesteds at samle Kundskaber, der kunde gjøre ham end dygtigere til Kirkens Tjeneste. Han rejste altsaa bort paa Klosterets Bekostning, efter forud at have lovet, "at holde sig fra de Stæder, hvor de kjætterske Lærdomme bleve forkyndte, og ved sin Tilbagekomst til Fødelandet igjen at tage Bolig i Antvorskov."
En Tidlang studerede Tavsen ved Universitetet i Løwen og gik derfra til Køln. Begge Steder blev den katholske Lære foredraget i al sin Strænghed, derfor følte han sig misfornøjet og utilfredsstillet i sidstnævnte By om i førstnævnte, indtil en af Luthers Smaaskrifter faldt i Hænderne paa ham. Nu opklaredes hans Blik, thi der fandt i Hænderne paa ham. Nu opklaredes hans Blik, thi der fandt hans Aand, der tørstede efter Sandhed, noget ganske andet, en hvad han hidtil havde maatte erkjende, og trods det Forbud, han havde hjemmefra, drog han til Vittenberg, for at lære den Mand at kjende, der vilde rive sine Skrifter i den Retning udbredte sig mere og mere og vakte stor Opsigt, hvor strængt de end vare forbudne.

"Til Vittenberg maa jeg, om saa jeg blev fordømt,
der seer Doctor Morten, hvad længe jeg har drømt."

Og han drog til det for Katholicismen farlige Sted, hvor han

519.
studerede et Aarstid og høstede megen Nytte af Luthers og Melanchtons *) Forelæsninger; da blev han pludselig kaldt hjem af Prioren Eskil, og adlød Opfordringen, men opholdt sig undervejs nogen Tid i Ristrok, hvor han tog Magistergraden, og indfandt sig da ved Antvorskov.
Hans Velynder, Prioren Eskil, der ikke anede, hvor meget han var bleven smittet af den nye Lære, indvilligede i hans Bøn, at lade ham rejse ind til Kjøbenhavn, for at han ogsaa der kunde lære af Professorerne, og anbefalede ham til flere Videnskabsmænd sammesteds. Tavsens Navn som flittig Lærd var desuden allerede kjendt, og derfor blev han strax antaget ved Universitetet og endog anmodet om at holde nogle Forelæsninger, en Anmodning, der kom ham saare vel tilpas, tilpas, thi han fik derved Lejlighed til at foredrage de evangeliske Sandheder og stille alt det Vrange i den hidtil bestaaende Lære frem for Lyset. Men Professorerne, der havde ventet i ham at finde en Forkæmper for Katholicismen, bleve højligen opbragte, da de mærkede Skuffelsen, og ønskede nu Intet ivrigere, end at fjerne ham igjen. For at blive ham kvit, skreve de til Prioren og bade ham til at kalde Tavsen tilbage, for at han under hans Øjne kunde blive helbredet for Kjætteriet, og snart efter var han atter

iblandt Johanniterne, hvor han fik Plads iblandt Ordensbrødre og gik frem i sin Gjerning med største Forsigtighed, da han i Kjøbenhavn havde lært, at den sikreste Maade, hvorpaa han kunde naae det Maal, han havde sat sig, vilde være, at fare med Lempe.
I to Aar levede han i Antvorskov, uden at vække Mistanke om sit Frafald, skjøndt han aldrig talede imod sin Overbeviisning og lønligen søgte ar vinde Brødrene for den nye

---

*) Fra GPT Chat:
Hvem var Melanchthon?
Philipp Melanchthon (1497–1560) var tysk humanist, filolog og teolog.
Han blev professor i græsk i Wittenberg som kun 21-årig.
Han arbejdede tæt sammen med Luther og var kendt som "Reformationens lærer" (Praeceptor Germaniae).
Melanchthons forelæsninger havde enorm indflydelse på udviklingen af den lutherske kirke. De dækkede især tre områder:
Sprog og humanisme
Han forelæste i græsk og latin, og lagde stor vægt på humanistisk dannelse.
Mange kommende teologer lærte hos ham at læse Bibelen på grundsprogene (græsk og hebraisk).
Teologi
Han systematiserede Luthers tanker i sine forelæsninger.
Hans mest berømte værk var Loci Communes (1521) – den første lærebog i luthersk teologi.
Hans undervisning var mindre polemisk end Luthers og mere systematisk, hvilket gjorde hans forelæsninger populære i universitetsmiljøet.
Etik og filosofi
Melanchthon underviste også i logik, etik og filosofi.
Han ville forene klassisk dannelse med reformatorisk teologi.
Betydning
Melanchthons forelæsninger i Wittenberg tiltrak studerende fra hele Europa – også fra Danmark (bl.a. Hans Tausen fik impulser fra Wittenberg, hvor Melanchthon underviste).
Han gjorde reformationen mere "lærd" og acceptabel i universitetsverdenen.
Hvor Luther var ildsjæl og prædikant, var Melanchthon lærer og systembygger.

520.
Lære; men da følte han omsider, at hans aandelige Kraft var bleven styrket, og

> "paa Antvorskov en hellig Skjærtorsdag han stod
> paa Prækestolen Aanden gav Kraft ham og Mod;
> han Frelsen lovpriser, som sprang af Naaden ud,
> en aldrig kan kjøbes med Gods og Guld af Gud,"

Prioren havde været forhindret fra at overvære Præken, men han blev ikke længe uvidende om dens Indhold, thi Munkene styrtede ind til ham, for at fortælle, hvilken gruelig Kjætter Johan Tavsen var. Eskil blev vred og truede ham med den haardeste Klosterstraf, at hvilken Grund Reformatoren skal være flygtet til en lille Ø, men faa Dage efter have indfundet sig igjen, hvorpaa han blev kastet i Fængsel, dog kun for kort Tid, da Knud Rud*) indlagde Forbøn for ham og fik ham paa fri Fod, imod at Tavsen lovede, af forlade Klosteret, og hverken tage Bolig i Sjælland eller Fyen, men begive sig til Viborg, hvor Eskil haabede, han skulde blive helbredet fra sine Vildfarelser, under den lærde og strænge Prior, Peder Jensens, Varetægt og Klostertugt.

Tavsen kom altsaa til Viborg. Prioren deer syntes godt om hans Lærdom og rene Sæder, og viste, at han var vel stemt imod ham ved endog at tillade ham at præke i Klosterkirken, skjøndt dette var imod Munkenes Vilje. Men denne Yndest var kun af kort Varighed, thi da Tavsen i sin lille Celle talte med Brødrene om Kristi Evangelium, stode de Fleste vel imod Luthers Lære, men Nogle bleve vundne for den; og fra Munkene kom ogsaa en Gnist af denne ud iblandt Borgerne, en Gnist, der alt mere og mere tændte Tvivlens Lys, til stor Forargelse for de Skriftkloge. Biskoppen Hans Friis kom snart paa det Rene med, fra hvem de kjætterske Lærdomme

**) Knud Rud (ca. 1490–1554) var dansk rigsråd og lensmand, medlem af den mægtige Rud-slægt. Han spillede en politisk rolle i reformationstiden og tilpassede sig den lutherske orden efter Christian III's sejr.*

521.
udsprang, og efter hans Ønske og Tilskyndelse lod Prioren Tavsen kaste i Fængsel, dog ikke i et mørkt Fangehul, men i et Taarn, hvor hans Ordensbrødre havde Adgang til ham, og hvor han kunde tale til Byens Folk igjennem Lufthullerne.
Fra det Øjeblik af, Tavsen blev indesluttet, udbredte den nye Lære sig hurtigt i Viborg; de strænge Forholdsregler hjalp den et godt Stykke fremad, og nogle af Munkene bidroge desuden til dens Udbredelse, ved at fortælle Borgerne, hvad Luthers tre Følgesvend meddelte dem af de uforvanskede Sandheder. Øvrigheden i den gamle Stiftsstad forende sig med Borgerne for at faae Tavsen fri, men Prioren, der for sit Vedkommende gjerne havde læsladt ham, gik paa Raad med Biskoppen, og Hans Friis vilde ikke have Kjætteren paa fri Fod. Da droge nogle Borgere til Aalborg, hvor Kong Frederik den Første netop opholdt sig, og Kongen, der var vel stemt for den nye Lære, forlanget hans Frigivelse, udvalgte ham til sin Kapellan, men gav ham Tilladelse til at forblive i Viborg, "for at præke det hellige Evangelium for Borgerne"; og betroede ham i øvrigt til dem, for at de skulde værne om ham og værge ham.
Glade rejste de Viborger Mænd hjem, og Prioren maatte løslade Tavsen, ja endog tillade ham at blive i Klosteret, skjøndt Biskoppen ivrigen satte derimod. Dernæst indrømmede han ham Tilladelse til at præke flere Gange ugentlig i Fransiskanernes Kirke, og Folk stimlede did i stor Mængde for at høre det Ord, han forkyndte. Frederik den Første lod til samme Tid anlægge en Skole i Byen, for at Ungdommen kunde oplæres i den evangeliske Tro, og til Bestyrer af samme blev valgt en Mand, der ganske deelte Tavsens Anskuelse, og

522.
ligesom han havde været Luthers Tilhører i Vittenberg; det var Jørgen Sadolin. *)
Men Vare Borgerne henrykte over Tavsens Lære og over den Udbredelse samme Dag for Dag vandt, da var Biskoppen intet mindre end glad derved, og for at kue den om sig gribende Lyst til at lytte efter Sandheden, forbød han Reformatoren at præke, ja lukkede endog Kirken for ham. Men derved opnaaede han ikke andet, end at Tavsen holdt sine opbyggelige Taler paa Kirkegaarden, under aaben Himmel, indtil Borgerne opbrøde Graabrødrekirkens Døre og førte den elskede Lærer ind under dens Hvælvinger, for at han ikke skulde udsættes for alle Vejrligets Ubehageligheder. Nu saae Bispen hvad Folket vilde, og da viste han og hvad han vilde: sætte Magt imod Magt. Han lod sit Slot, Nyhald, befæste, og sendte væbnede Svende til Kirken, der skulde gribe Tavsen midt under Prækenen, men fik kun det Svar af den uforfærdede Taler: "Jeg staaer her i en større Herres Tjeneste, naar jeg har forrettet den, skal jeg møde hos Bispen". Siden truede han med at adsprede Tavsens Tilhængere med Vaabenmagt, naar vi gik til Kirke; men Borgerne spærrede med Jernlænker alle de Gader, der førte til samme, saa at Bispens væbnede Ryttere ikke kunde trænge ind, og dernæst fulgte de deres Borgemesters Eksempel, at sidde med Værge i Guds Huus.

End et Middel greb Hans Friis til, for om muligt at kue den Lutherske Lære, inden den vandt for stort Raaderum, og det var at kæmpe med Aandens Sværd imod den djærve Bondesøn; men da Tavsen var ham voxen baade i Mund og Pen, kom han med Jyllands tre Biskopper, Iver Munk, tydske Hjælpetropper. De to Mænd, de henvendte sig til,

---

**) Hvem var Jørgen Sadolin, Jørgen Sadolin (ca. 1490–1559) var en af de vigtigste danske reformatorer. Han samarbejdede tæt med Hans Tausen, grundlagde den lutherske kirke på Fyn og blev den første lutherske biskop i Odense. Kilde Chat GPT.*

523.
og af hvilke de fortrinligen ønskede den af sin Kamp med Morten Luther bekjendte Dr. Eck, *) afsloge imidlertid at komme til Danmark, trods de smigrende Lovtaler og store Løfter, der fulgte med Indbydelsen.
Omsider blev Johan Tavsen og hans tro Medarbejder, Broder Thøger, udstødt af Klosteret, men derfor manglede de hverken Huus eller Bord, thi Byens Borgere toge med Glæde imod Sandhedens Forkæmpere og sørgede for deres Fornødenheder; og fra Kong Frederik, der paa den Tid var i Holsteen, indtraf det alvorlige Bydende, at begge de stridende Partier skulde forholde sig rolige, indtil han om føje Tid kom tilbage, saa skulde han nok raade Bod paa al den Uorden og Tvist, der fandt Sted.
Tavsen vedblev fremdeles ufortrødent at kæmpe for den Sags Fremme, han havde helliget sig til, og udgav i Trykken adskillige Smaaskrifter, ikke alene for at opmuntre og styrke sine Tilhængere, men og for at angribe og revse Papisterne. Iblandt andet ragede han uklar med Odense stridbare Biskop, Jens Andersen Veldenak, den Mand, der engang skrev til Assens, en af de første Byer, der gik over til den Lutherske Lære, "at det var bedre, alle lutherske Prædikanter dinglede i Galgen, end at en eneste Messe skulde nedlægges," og i ham havde Tavsen en bitter og udholdende Modstander.
Ligesom Luther indviede til Folkets Lærere En ag Anden, der var gjennemtrængt af Kristendommens Sandheder og havde Gaver og Dygtighed til at forkynde Ordet for Menigmand, saaledes ogsaa Tavsen; men derved paadrog han sig endmere Had og Forfølgelse, og ved denne Fremgangsmaade saavelsom ved den iblandt Papisterne uhørte Omstændighed, at han ind

---

**) Dr. Johann Eck (1486–1543) var en tysk katolsk teolog, professor og Luthers skarpeste modstander i de tidlige reformationsår. Han er især kendt for Leipzig-disputationen (1519), der gjorde Luther til en europæisk berømthed.*

524.
traadte i Ægtestand, tilintetgjordes alt Haab om en fredelig Jevning imellem de stridende Troesbrødre. Tavsen valgte til sin Ægtehustru Dorothea Sadolin, en agtet og gudfrygtig Jomfru, Søster til hans Ven og Troesbroder, Jørgen Sadolin, der var bleven Bestyrer af den lutherske Skole i Viborg, og giftede sig uden at tage ringeste Hensyn til, at han derved blev Skive for krænkende Omdømme og hadefulde Bagvaskelse. Da han havde opholdt sig tre Aar i Viborg og ved sin Nidkjærhed og sit Levnet bragt, saa at sige, hele Byen til at antage Luthers Lære, ansøgte ham Kongen om, at det var hans Agt fremdeles at leve i sin kjære Menigheds Midte, og hans Begjæring blev tilstaaet.
Men Johan Tavsens fremtidige Ophold i Viborg var kun neget kort, thi Kong Frederik kaldte ham til Kjøbenhavn, for at han som Sognepræst ved Nikolaj Kirke kunde bidrage til den lutherske Læres Udbredelse i Hovedstaden. Ugjerne forlod han den Kreds, i hvilken han havde virket og gavnet saa meget, men han vidste, at der i Hovedstaden var en vid Mark at arbejde paa, og at Arbejderne kun

vare faa, og villig fulgte han Kaldelsen. I Kjøbenhavn modtoge Mange ham med Glæde og sluttede sig til ham. Nikolaj Kirke var altid fuld af Tilhørere, og langtfra Alle kunde finde Plads; hans indførte Davids Psalmer og en anden en i Malmø udgiven Psalmesamling, og dette fremkaldte et saare fordeelagtigt Indtryk paa Menigheden, der tiltog Dag for Dag, skjøndt Modstandernes Tal var stort og ivrigt. Alt flere Aar førend Tavsen blev kaldet til Kjøbenhavn, var Luthers Lære bleven forkyndt i Nikolaj Kirke af en indkaldt tydsk Lærd, Martin Reinhard fra Sachsen, men han forlod Danmark efter kort Tids Forløb,

525.
da Katholikerne gjorde ham det for broget, og hans ikke var Landets Sprog mægtig. Poul Eliesen – Poul Vendekaabe kaldet, fordi han to Gange skiftede tro – der dengang var luthersksindet, oversatte vel hans Prækener paa Dansk og Spot i deres Fortrædigelser, saa at Manden indsaae, at han maatte fortrække, thi var han først gjort latterlig i Folkets Øjne, kunde hans Virken neppe bære den attraaede Frugt; han rejste derfor snart igjen til sin Hjemstavn og lod Danmark skjøtte sig selv, indtil heldigviis Johan Tavsen blev kaldet til Kjøbenhavn, fro ved sin Lærdom, sin Veltalenhed og sine troende Sandheds Ord at adsprede Mørket, oplyse Vildfarelserne og forjage Overtro.
For at bringe Reinhard i Folkemunde og gjøre ham latterlig til en saadan Grad, at han ikke ere kunde vise sig paa Talerstolen, udklædte Modpartiet en Skoledreng i en Dragt, der ganske lignede hans, lod ham efterligne den Lærdes noget ejendommelige Fagter og Lader, og gaae omkring i Byen for at holde Taler, der vare en Blanding af urigtigt Dansk og Tydsk. Efter Slutningen af samme sang han altid:

”Aldrig haver jeg gjort noget Godt;
ej heller jeg agter at gjøre;
Enhver mig kjender, han veed jo nok
hvad jeg i Skjoldet mon føre.”

Samme Aar som rigsdagen holdtes i Augsburg – 1530 – blev en Herredag sammenkaldt i Kjøbenhavn og begge de stridende Partier stævnede til Møde, for at overgive og forsvare deres Troesartikler. Katholikerne, der havde faaet en Tydsker herind for at staae dem bi, en Dr. Stagefyhr fra

526.
Køln, forlangte strax, at Kjætterne skulde fordømmes, uden at deres Lærdomme bleve undersøgte; men denne Fordring blev naturligviis tilbageviist, og de fremsatte da deres Klager og Besværinger, ved hvilke Lutheranerne i flere Dage holdt sig rolige, saa at Modpartiet troede, de vel vidste, deres Sag stod sig slet. Men da fremkom Tavsen med sine Troeslærdomme i 43 Artikler, og overgav dem til Kjendelse i Herredagen, idet han og hans 20 Troesfæller, der vare mødte i Kjøbenhavn, arbejdede for at give Sagen al mulig Offentlighed, ved ar dele disse Artikler imellem sig, og daglig under et stort tilløb holde to Prækener over dem i Helliggejstes Kirke. Papistrene indgave derpaa et Klageskrift til Kongen, som indeholdt 27 Artikler, der snart besvaredes af 27 andre fra Lutheranerne, tilligemed adskillige Klager over Biskoppernes Adfærd. Men to Spørgsmaale forhindrede en endelig Afgjørelse af Tingene, og det var: for det første, om Struden skulde færes i det lantinske ller danske Sprog – Katholikerne fordrede det første, Lutheranerne det sidste, for at Menigmand kunde følge med – og dernæst, hvor der skulde dømme i Sagen. Papisterne vilde skyde sig ind uner Paven, Lutheranerne fordrede, at det rene Guds Ord skulde dømme, og Herredagen blev opløst, uden at der var taget nogen endelig Beslutning; men Protestantismen vedblev at gjøre betydelige Fremskridt i Hovedstaden.

Tredje Juledag 1531, midt under Gudstjenesten, stormede Borgemesteren i Kjøbenhavn, Ambrosius Bogbinder, tilligemed nogle Fanatikere ind i Frue Kirke, rev Helgenbillederne ned og sønderslog dem. Skjøndt Tavsen ilede til for at standse den vilde Færd, kastede dog Katholikerne Skulden for disse Voldsomheder paa ham, og gjorde hvad

527.
der stod i deres Magt for desangaende at skade ham i Andres Omdømme; de vare og bleve hans svorne Fjender, thi

”med Mund og Pen han revsed Papisternes Færd.”

Skjærtorsdag 1553, dn 10de April, døde Frederik den Første paa Gottorp Slot, og Efterretninger drom var et sandt Sørgebudskab for Lutheranerne, thi den Afdøde havde skjærmet og støttet den Lære, de hyldede. Tavsen forudsaa mørke, truende Dage for Protestantismen, og hans Frygt var ikke ugrundet; thi Papisterne forlangte strax, at den nye Lære skulde undertrykkes, og paa Herredagen, der fandt Sted efter Frederiks Død, kom det ikke til noget Kongevalg, fordi Adelen ønskede Hertug Kristian til Konge, men Gejstligheden satte dig derimod, da han var opdragen i den lutherske Lære; derimod fordrede den, at Kronen skulde gaae over til den yngre Broder Johannes, der endnu var Barn og altsaa kunde bøjes ind under den ene saliggørende Tro. Rigshofmesteren Mogens Gjøre, som de Katholske kaldte ”Djævelens Drabant og Tjener” havde slutte sig til Evangeliets Forkæmpere, og flere mægtige Mand med ham, derfor naaede Bisperne ikke en saa fuldkommen Sejer som de attraade, men Noget havde de alt vundet ved at faae Kongevalget opsat, og den Bestemmelse gjennemført, at ingen Præst maatte vies til et Embede uden Biskoppernes Samtykke, og dette Noget vilde de bruge til at afstraffe Kjætterne og fremfor Aller deres Formand; Johan Tavsen, der blev indstævnet til at møde paa Raadhuset i Kjøbenhavn for at gjøre Rede for sin Adfærd. Klagepunkterne imod Reformatoren gik ikke saameget ud paa Kjætteri som paa fornærmelige Ytringer om og imod Bisperne, som han havde kaldet ”stive Halse” og ”blodgjerrige Tyranner”, lige-

528.
som han havde stemplet de papistiske Gejstlige overhovedet som ”lade Buge” og ”Ulve i Faareklæder”, saa og at han uden Biskoppens Indvielse havde tilranet sig Nikolaj Kirke og vanhelliget den ved sine kjætterske Lærdomme, og i Rigsraadet talt til sin Bisp uden at vide den tilbørlige Agtelse. Af ”særdeles Naade” som det hed, blev han fradømt sit Præsteembede og forviist fra Sjælland og Skaane; i Fyen og Jylland truede han derimod opholde sig, men med den Forpligtelse, aldrig at tale eller skrive imod Bisperne eller den romerske Gejstlighed, og ikke tage imod Præsteembde uden Samtykke af Kirkens Overhoveder.
Paa denne Tid blev Sjællands Bispestol beklædt af en hovmodig, trodsig og egenraadig Mand, Tavsens fjendtlige Modstander fuldt saa vel som Nogen, det var Joakim Rønnow. I sin Ungdom havde han studeret i Paris, men efter sin Hjemkomst været ansat som Kammerjunker ved Hoffet, og i den Periode, siges der, været trolovet med Brigitte Gjøe, Herluf Trolles agtværdige Hustru, der siden efter beholdt større Indflydelse over den mægtige Gejstlig, end nogensom helst Anden, og brugte denne, ogsaa til Fordeel for Tavsen. Efter Lage Urnes Død blev den holsteenske Adelsmand, forunderligt nok, valgt til Biskop – 1529 kjøbte han Embedet af Kongen, hedder det – imod at forpligte sig til at lade Evangeliet forkynde af Lutheranerne og beskytte dem i mødende Tilfælde, en Forpligtelse som han langtfra at holde, tvertimod trodsede og stod imod, ved sine Efterstræbelser og sin bitre Færd.
Medens Tavsen var samlet paa Raadhuset med sine Anklagere og Dommere, samlede hans Tilhængere sig væbnede paa Gammeltorv, for at udfrie deres Præst fra Modstandernes

529.
Vold, thi som en Ild var det Rygte faret igjennem Byen, at Mester Hans Tavsen var i Fare imellem de forbitrede Bisper. Med lydelig Røst fordrede de, at Raadet skulde udlevere ham, ellers vilde de selv tage ham ud, om de saa skulde bryde igjennem Mure, og det var forgjæves, at nogle af Raadsherrene traadte frem og erklærede, de kunde være rolige og gaae hjem, der skulde ikke times Tavsen noget Ondt, Alt var afgjort i Mindelighed imellem Bisperne og ham; de vilde ikke lade sig stille tilfreds, men fordrede vedholdende, at de selv vilde see den elskte Lærer. Da Biskop Rønnov siden traadte ud paa Torvet for at gaae hjem, styrtede en Skare af de opbragte Borgere hen imod ham, thi ham ansaae de, og det med Rette, for Tavsens værste Fjende, og vilde lægge Haand paa ham; men aldrig saasnart blev Præsten den Fare vaer, der truede hans stolte Modstander, førend han samlede gloende Kul paa hans Hoved ved at tale milde, beroligende Ord, der stillede de Ophidsede og Harmfulde tilfreds, tog derpaa Jakob Rønnow ved Haanden, førte ham igjennem den vrede Mængde, og fulgte ham hjem til hans Bolig i Kannikestræde.

”Den stolte Bisp de true med Vold og med Mord;
da mæler Bondesønnen saa kjærlige Ord;
han selv leder Bispen af Folkestrimlen ud,
og fri fejrer Aanden paa Kjærlighedens Bud.”

Rønnov følte, at Tavsen handlede ædelt og højsindet ved at beskytte en bitter Modstander, og takkede ham med et Haandtryk, da de skiltes ad; men Dommen, der var fældet, maatte ikke destomindre skee Fyldest, og Tavsen forlade Hovedstaden. Stemningen var imidlertid saa betænkelig, at han ikke kom længere end til Roskilde, før der blev indledet Underhandlinger, der atter bragte hanm tilbage til Kjøbenhavn, fjorten Dage efter

530.
hans Bortrejse; og da han paa Bistrup, der dengang hørte til Sjællands Bispestol, havde givet den skriftlige Forsikring, at han ikke vilde tale og skrive noget Fornærmeligt imod den katholske Gejstlighed, fik han Lov til atter at tiltræde sit Embede som Sognepræst ved Nikolaj Kirke.
Men Katholicismens Herredømme nærmede sig sin Ende; thi da Kristian den Tredje var valgt til Hersker baade i Danmark og Norge, efter at den ulykkelige Krig ”Grevens Fejde” var til ende, et Tidsrum, i hvilket Bisperne havde havt Nok at tænke paa, da Grev Kristoffer af Oldenburg, Krigens Øverste, var ivrig Protestant, bleve paa een Dag, den 20de August 1536, alle katholske Biskopper fængslede; dog Rønnow ikke førend den følgende Dag, da han havde skjult sig paa sit Loft, hvor han blev fundet paa en Hanebjelke under Taget. Fra den Tid af er den lutherske Lære Statsreligionen i vort Fødeland; men takket og velsignet af alle Sandhedens Venner skal Johan Tavsen være, thi i syv Aar havde han arbejdet og stridt for, at Evangeliet kunde finde Hjerter og fæste Fod i Folket.

”Det var hiin lille Plovdreng fra Birkende By,
hans Navn fløj over Danmark med folkeligt Ry.
En dansk Morten Luther, han stred med Aandens Sværd,
og fejrede med Aanden i Hjertefolkets Hær.”

De fængslede Biskopper kom snart igjen paa fri Fod og bleve tilbørligen forsørgede af Staten, efter ta have afgivet det Løfte, at de vilde forholde sig rolige og ikke forstyrre Kongen og hans Medhjælperes Bestræbelser for Reformationens Fremme; kun Joachim Rønnow maatte blive i Fængsel, da han ikke vilde give ovennævnte Tilsagn, og tilbragte saaledes de sidste otte Aar af sin Levetid, indtil han 1544 døde og blev begraven i Helliggejstes Kirke.

531.
Kong Kristian skrev til Luther og bad ham at sende en Mand til Danmark, de kunde hjælpe ham t ordne de nye Forhold, og Luther sendte sin Ven Johan Bugenhagen, der kronede Kongen og Dronningen, hjalp til ved en ny Kirkelov og viede lutherske Bisper til Rigets syv Stifter. Sjællands Bispestol blev flyttet fra Roskilde til Kjøbenhavn, og til Rønnows Eftermand blev den lærde, fromme og nidkjære Peder Paladius udnævnt, Sønnen af en fattig Smed i Ribe. Tavsen blev forbigaaet ved Bispevalgene, da man frygtede hans Iver i de bevægede Tider; derimod blev han udnævnt til Domprovst i Roskilde, i hvilket Kald han stiftede saare meget Godt, og fem Aar efter kaldtes han til Bisp i Ribe, hvilken Embedsstilling han beklædte indtil sin Død, der indtraf den 11te November 1561. Samme Nidkjærhed og brændende Iver for Kristendommen, samme Udholdenhed og Agtelse for Sandhed og Ret, der havde betegnet hans tidligere Liv, fulgte ham ogsaa paa Bispestolen, og med disse Dyder forenede han stræng Selvprøvelse og Ydmyghed for Hjertekienderen. At han bar det Kors, det var lagt paa ham, med Taalmod og i Tro, det skjønner man tydeligt af hans Ytring: ”Den Dag, jeg ikke faaer en ny eller særdeles Sorg og Modgang, er jeg bange for, jeg har en vred og fortørnet Gud.”
Som Biskop vedblev han at ivre imod Pavens Lærdomme, baade ved sine Taler og i sine Skrifter; han oversatte de fem Mosebøger, holdt Forelæsninger til Evangeliets Udbredelse, og rejste idelig omkring i sit Stift, for at de til ved Ungdommens Undrviisning og have et vaagent Øje med Præsternes Levnet og Lære, ligesom han og isærdeleshed lod sig det vær magtpaaliggende, at der ikke som hidtil blev valgt Sognepræster

532.
inlandt Bispernes Skrivekarle, Kudske og Tjenere. Efter bedste Evne søgte han at forbedre Præsternes Kaar, der ofte vare trange, og holdt dtrængt Tilsyn med, at Herremændene ikke kom Kirker og Skoler for nær.
Johan Tavsen var en Mand af et anseligt, ærebydende Ydre, der viste, at han havde Mod og Kraft; Skarpsindighed, Vid og Fromhed afprægede sig i hans Træk. I sit Livs mest urolige Tider, dtrax efter Frederik den Førstes Død, havde han den Sorg at miste sin første Hustru, der havde været ham en from og trofast Ledsagerinde i Livet; siden ægtede han Anne Andersdatter, af hvilket Ægteskab der var 9 Børn; med Dorthea Sadolin havde han 4. En af hans Døtre blev gift med hans Eftermand i Embedet, en anden med en Stiftsprovst i Odense. I Ribe, hvor det fortjenstfulde Sandhedsvidne virkede i sine sidste Leveaar, findes ogsaa hans Hvilested.

”Ret aldrig hans Navn skal i danske Hjerter dø,
Saalænge der ringer en Klokke over Ø.”

Et og fyrretyvende Afsnit.

Viborg bliver i Almindelighed antaget for den ældste By i Jylland, thi den nævnes oftere i Hedenold; saaledes omtales den iblandt andet under Kong Humle, og det var i Kongsgaarden i Viborg, at Hamlet dræbte sin Stedfader Fenge, ja man lader endog dens Ælde gaae tilbage til Odins Tid og hidleder Navnet fra Ve, Odins Broder. Alle danske Konger, ligefra Dan til Kristian den Tredje, ere hyldede i eller ved Viborg, der i mange Aarhundrede blev anseet for hele Jyllands Hod og ved sin Beliggenhed i Landets

533

Midte, paa et højt og sundt Sted, særdeles egnede sig til Samlingssted ved vigtige Forhandlinger. Uimodstridelig har Viborg tidligere været af langt større Betydenhed end den nutildags er, og fra Kristendommens Udbredelse har i Landet til Reformationen var dens Anseelse paa sit Højdepunkt, da dens mange rige Klostre og Kirker gav den Overvægt fremfor Halvøens andre Stæder. Alt i Kong Harald Blaatands Tid maa dn have antaget den kristne Religion, da nogle Islændere, som vare rejste ned til Viborg, bagte den nye Lære tilbage til deres Fædreland, og den Ildprøve, ved hvilken Klærken Popo overbeviste Harald Blaatand om Kristendommens Gyldighed, ved at bære et Stykke gloende Jern i sin Haand et bestemt Stykke Vej, nedlægge det for Kongens Fødder og vise, at hans Haand var uskadt, skal have fundet Sted ved Viborg. Magnus den Gode af Norge blev paa Viborg Thing hyldet til Konge i Danmark, og Svend Estridsen stiftede det første Bispedømme sammesteds. Ogsaa var det paa Herredagen i Viborg, at Erik Ejegod tilkjendegav Folket sin Beslutning at drage til det hellige Land, og det var paa Viborg Thing, Knud den Femte lod sig hylde, imedens Svend Eriksen var i Skaane og lod sig udraabe til Konge der.
At Viborg tidligere var befæstet, som og, at den var den første By i Jylland, der blev omgiven med Volde og Grave, er udenfor al Tvivl. Dette skete under Svend Eriksen, som vilde have et sikkert Tilflugtssted der, i sine Fejder med Knud Magnussen. Da der omsider blev mæglet Fred imellem dem, var det i Viborg, Forliget blev underskrevet, og det var ligeledes i denne By, at Valdemar blev udraabt til Konge, da Svend opholdt sig i Udlandet. Senere, da Riget var deelt imellem de tre Medkonger, Svend, Knud og Valdemar,
534.
men Svend troløs brød det indgaaede Forbund ved et blodige Gjæstebud i Roskilde, var det til Viborg, han i samme Tidsrum fejrede sit Bryllup med Sofie, den myrdede Knuds Søster. I Viborg modtog han ogsaa Budskabet om det Forræderi, Eskilds Dattersønner, Karl og Knud, havde opspundet imod ham, og meddelte den gamle Erkebisp det sammesteds. Kong Knud den Sjette lod sig hylde paa Dannelyngen ved Viborg, saavelsom ved Urnehoved Thing, skjøndt han alt i Faderens Levetid var kaaret til Konge. Og saaledes see vi fremdeles Viborg som Samlingsstedet og Midtpunktet for alle vigtige Forhandlinger.
Men iblandt de Forhandlinger, der have fundet Sted paa Viborg Landsthing, saavel i den ældre som nyere Tid, er der dag en, der isærdeleshed træder frem, og det er den, der blev truffen sammesteds den 20de Jan. 1523, thi den gik ud pa intet mindre, end at skille Landets Konge ved den medarvede Krone og give samme til hans nære Slægtning, der viste, t han ingen Betænkeligheder nærede ved at tage imod den.
Kristian den Anden, der i saa mange Henseender er bleven dadlet uden Skaansel og dømt med stor Ensidighed, var langt forud sin Tidsalder, og kunde umulig være den stolte Adel tilpas, da han var Borgerens og Bondens Talsmand og Beskytter.
Gejstligheden var ikke mindre utilfreds med ham end Adelen; thi den evnerige Kong Kristian, der gjennemskuede Katholicismens Uklarheder, vilde have Sandheden fem og ivrede imod at:

535.

”Herrens Bog blev lagt paa Hylden
Eventyr i Kirken lød:
for en Krone, fro n Gylden
Himmerig tilfals de bød.”

En Deel af Nørrejyllands Stormænd forsamlede sig altsaa 1523 paa Viborg Thing, for at afsætte Landsherren, det stod deres Egenraadighed imod. Tvungen af Forholdene forlod Kristian Halvøen i Slutningen af Februar, og allerede i Marts blev Frederik den Første hyldet paa samme Thing, hvor

Brodersønnens Afsættelse var bleven bestemt, og hvor han og Adelsherrene kort Tid efter opbrændte de Love, den afsatte Konge havde udgivet til Folkets Bedste, fordi de efter den nye Regjerings Anskuelser "vare skadelige og stridende imod gode Sæder."
Viborg havde ved Reformationstiden frem ansete klostre, et Johanniterkloster, det, til hvilket Hans Tavsen blev sendt for at ryste Luthers Lære af sig, et Benediktinerkloster, et Kloster for Graabrødre, et for Sortebrødre og et rigt Nonnekloster. Kirkernes Antal var saare stort, desuden fandtes er en Deel Kapeller. Domkirken er den mærkeligste Bygning i Viborg; fra Begyndelsen af blev den opført af Svend Estridsen, men siden udvidet af Kong Niels, dog først fuldført i det tolvte Aarhundrede af Biskop Niels, der ogsaa skal have bygget det store Kapel til Ære for St. Kjeld, Viborg Skytshelgen. Foruden den bekjendte Kryptkirke udmærker Viborg Skytshelgen. Foruden den bekjendte Kryptkirke udmærker Viborg Domkirke sig ved de to Taarne.
Ved en Ildebrand, der i det tolvte Aarhundrede overgik Viborg, blev Domkirken frelst, efter Sagnet ved den hellige Kjelds Forbønner; thi i Farens mest overhængende Øjeblik skal han være steget op i det ene Taarn og have anraabt Vorherre saa varmt og inderligt om at skaane det hellige Huus, at Ilden

536.
tog en anden Retning. Om St. Kjeld fortælles endvidere, at da han som Augustinermunk formanede Brødrene i Viborg til Afholdenhed og Nøjsomhed, harmedes de saare over hans Bodsprækener, og omsider stødte de ham ud af Klosteret, forbitrede over, at han paa Hjemrejsen fra Skaane hvorhen han var sendt af Kund Magnussen for at mægle Fred imellem ham og Svend Eriksen, bortskjænkede de kostbare Gaver, han havde faaet af Kong Svend, istedenfor at betænke Domkirken dermed. Efter Pavens Bydende maatte de tilbagekalde ham; men Sagnet siger, at da en af Klosterets Tjenere, nogen Tid efter at Broder Kjeld var udstødt, blev dendt ud for at hente Drikkevand, mødte han den gudfrygtige Præst, der bad ham om en Drik af hans Krukke; Tjeneren rakte ham den, men idet han gav den tilbage, forvandledes Vandet til Viin, hvorpaa han bød Budet bringe Krukken til Klosterbrødrene, med den Hilsen, at han ønskede, de vilde drikke Vinen paa hans Sundhed. Derved aabnedes deres Øjne for hans Hellighed, og han blev strax kaldet tilbage.
Efter hans Død hørtes om mange Jartegn, der talte for denne Hellighed; Blinde havde han gjengivet Synet, Stumme deres Mæle og Værkbrudne deres Lemmers Førlighed. Da Rygtet herom naaede Paven, lod han ham indskrive i Helgenes Tal og hans Lig blev lagt i et kosteligt Skrin, som hængtes i gyldne Kjæder under Hvælvingen i det til ham viede Kapel. Den rigt forgyldte Kiste kaldtes St. Kjelds Ark og holdtes i største Ære, indtil den efter Reformationen blev taget ned og sat bagved Altret i Domkirken, hvor den siden er gaaet tilgrunde ved en Ildebrand.
Inlandt de mange brave Mænd, der siden den lutherske Læres Indførelse have beklædt Viborg Bispestol, er der To,

537.
som vi kjende fra de historiske Begivenheder; det er Peter Villadsen, der stod Frederik den Tredje troligen vi ved at faaes Enevoldsmagten bragt istand, og Henrik Gerner, der fra Svenskekrigen under Karl Gustav er vel kjendt ved sin mandige Trofasthed og de Pinsler, han maatte gjennemgaae, efterat Anslaget om Kronborgs Tilbageerobring var bleven opdaget. Førstnævnte var i sin Tid Præst i Slagelse, Sidstnævnte i Birkerød.
Viborg var, som vi have omtalt, Kongernes mangeaarige Hyldingssted og den første By i Danmark, dr hørte Lutherdommen forkynde, tillige var den et gammelt anseet Thingsted, ligefra den Tid, Thingene holdtes under aaben Himmel, indtil vare Dage; thi de Landsthinge, der tidligere fandtes i hver Provinds, bleve ophævede i Begyndelsen af dette Aarhundrede, og istedenfor disse bleve Landsoverretter indførte i Kjøbenhavn og Viborg.

Den 28de Mai 1831 kundgjorde Frederik den Sjette, at der skulde indføres raadgivende Stænder i Danmark, ”for at det trofaste Folks Tarv kunde fremmes og Baandet knyttes fastere imellem Konge og Folk, saa og Almeenaanden oplives”, og det blev fastsat, at Øerne skulde have en egen Stænderforsamling, Nørrejylland sin og Sønderjylland sin. Stænderne skulde træde sammen hvart andet Aar, og Viborg blev den By, i hvilken Halvøens Udkaarne forsamledes til Raadslagninger og Forhandlinger om Rigets Tarv; første Gang i April 1836.
Vi have fra Christian den Fjerdes Ungdomsaar et Vidnesbyrd om den Retfærdighedsaand, der besjælede ham i alle de Aar, han sad ved Styret, og Anledningen dertil var en umenneskelig og nedværdigende Adfærd, der blev udviist af tre adelige Junkere imod en anden ung Adelsmand, og dette

538.
endog ved højlys Dag, midt paa Viborg Gade. De tre Brødre anfaldt deres vaabenløse Uven, afhuggede hans højre Haand, lemlæstede den venstre og tilredte ham desuden paa en afskyelig Maade. Niddingsdaaden *) vakte altfor megen Opsigt til at den kunde gaae upaatalt hen, hvor gjerne end mægtige Frænder og Venner vilde have den dysset ned, og Voldsmændene bleve indstævnede for Herredagen, hvor kun de To gave Møde, thi den Tredje døde alt kort efter at Udaaden havde fundet Sted. Men Rigsraaderne vare næsten Alle beslægtede med de Anklagede eller stode i Venskabsforhold til deres nærmeste Paarørende, og de gjorde derfor hvad der stod til dem, og meer end de burde, for at frie de unge Voldsmænd fra Straf, der tilkom dem for deres ugudelige Færd. De kunde slet ikke finde noget sted i Lovene, der hjemlede Straf for en Forseelse som den, der var Tale om, og hvad der stod, stemmede hverken med Tidsalderen eller de Anklagedes Stand. Kristian den Fjerde mistede sin Fader da han kun var 11 Aar gammel, og fire Rigsraader styrede Riget i hans Mindreaarighed, men han fik tidlig Sæde i Raadet for at lære Rigets Tarv at kjende og for at uddanne sug til Statsstyrelsen, og han var ogsaa tilstede den Dag, de her omtalte Forhandlinger fandt Sted; thi da var det, den fjortenaarige Yngling lærte de gamle Rigsherrer ”at Loven er lige for Alle”. Da han mærkede, at Udaaden havde Talsmænd, der vilde besmykke den, spurgte han, om der ikke fandtes noget Lovsted, der talte om voldeligt Overfald og fastsatte Straf for en Misgjerning dom den, Brødrene havde begaaet.
”I den skaanske Lov er der en Bestemmelse, efter hvilken der skal betales tre Mark og Skadegjæld til Husbonden, dersom begge Hænderne blive hugne af en Træl” sagde den gamle

---

**) Nidding / niding:*
Ordet niding (eller oldnordisk nithingr) finnes som et negativt begreb — en skamfuld person, lav ære, som bliver udstødt, beskyldt for fejhed, bedrag osv. Ingen ære i krigersk, samfundsmæssig kontekst. Dette begreb har dokumentation i nordisk litteratur.

539
Niels Kaas; *) men neppe havde han udtalt disse Ord, førend de andre Rigsraader faldt ham ind i Talen og erklærede, ”at den Lov var skreven for Skaane og ikke for Jylland, og desuden handledes der jo kun om Trælle, saa den kunde slet ikke anvendes i det foreliggende Tilfælde.”
”Skal da en Træl i Skaane have større Ret end en Adelsmand i Jylland”, brød den unge Konge ud med Heftighed, ”og skulle rette og oprigtige Adelsmænd ikke have mere Ære og Hjerte, end at de kunne begaae saa grov en Misgjerning? De skulle derfor miste deres Ære og bøde deres tre Mark.” blev han ved, ”saaledes dømme vi, og saaledes skal enhver dømmes, der staaer for vor Dom. Den Døde er nu stillet ind for en højere Domstol, ham maa Gud selv dømme.” Raadet tavb, og Dommen blev uforandret som den unge Konge havde fældet den.

Viborg bekjendte Snapsthing bidrog i sin Tid en Deel til Byens Velstand og Anseelse; dette var ikke alene et Marked, men Betalingstiden for hele Nørrejylland og et Mødested, ved hvilket mange vigtigere Forhandlinger og Bestemmelse bleve trufne. Iførstningen fandt det Sted i Januar Maaned og varede i tre Uger, senere henlagdes det til Slutningen af April og blev indskrænket til 14 Dage. Adelen havde desuden hvert Aar i September Maaned en Forsamling i Viborg, for at afgjøre Tvistighederne og raadslaae om Et og Andet, der kunde tjen til fælles Velstand.
Viborg ligger ved en Sø, i hvilken der efter Sagnet groer en ejendommelig Plante; naar den er saa stor, at man kan binde en Hest ved den, saa kommer Holger Danske som Anfører for alle Drenge fra Tolvaarsalderen af, og for alle Oldinge over tredsindstyve Aar. Da skulle de slaae Dan-

---

*) Chat GPT:
Niels Kaas (ca. 1534/1535–1594) — særligt relevant for Viborg/1500-tallet:
Fødsel og opvækst: Født på Starupgård i Viborg-egnen (ofte angivet 1534–1535). Han blev som forældreløs opfostret af en onkel og gik i ni år på Viborg skole.
Uddannelse: Kom til København 1549, blev elev hos Niels Hemmingsen og studerede senere hos bl.a. Philipp Melanchthon i Wittenberg (1554).
Karriere: Indtrådte i kancelliet efter 1557; deltog i diplomatisk arbejde under den nordiske syvårskrig og var med til forhandlingerne om freden i Stettin (1570). Han blev udnævnt kansler i 1573.
Wikipedia
Stilling i staten: Efter Frederik II's død (1588) stod Kaas som en af lederne af formynderregimet under den mindreårige Christian IV — reelt statens stærke mand indtil sin død 1594. Han spillede også en rolle i spørgsmålet om hertugdømmerne Schleswig-Holstein.
Kultur og videnskab: Som kansler støttede han universitetsuddannelse (første professorat i historie) og interesserede sig for bl.a. Tycho Brahes astronomi.
Død og grav: Død 29. juni 1594 i København; begravet i Viborg domkirke.

540.
marks Fjender, men Hjælpen vil ogsaa komme i det yderste Øjeblik, for at hindre Tyrkerne fra at vande deres Heste i Viborg Sø.

Vest for Viborg ligger Landsbyen Finnerup, der har Navn i Historien af en gruelig Misdaad, der blev udøvet sammesteds i det trettende Aarhundrede, og denne Misdaad var et Kongemord. Valdemar Valdemarsens fire Sønner fik Banesaar paa Jagten ved en Hofmands Vaadeskud; Erik Bengjerds ældste Søn, omkom ved Brodernag; Abel blev ihjelslaaet af en Friser, Kristoffer fik Gift af Domprovsten i Ribe; ja endog Kristoffers Søn, Erik, mistede sit Liv paa en ynkelig Maade. Erik var kun ti Aar gammel, da hans Fader døde og altsaa ude af Stand til at styre Riget, men han havde en kjæk og klog Moder, der varetog Rigets Tarv til han blev myndig, og hus sad nok ved Roret hele sin Levetid, der næsten var ligesaa lang som Kongens; denne Moder var Margrethe af Pommern. Almuen kaldte hende sorte Margrethe og Margrethe Sprænghest, fordi hun var mørk af Farve og forstod at tumle sin Hest saa godt som Nogen. Erik havde som Barn kun lagt saa elskværdige Egenskaber for Dagen, og som Ældre viste han sig ikke bedre; idetmindste vidner hans Samtid om ham, at han var letsindig, uordholdende, ubesindig og voldsom. Tilnavnet Glipping fik han, efter Nogles Beretning, fordi han sjeldent saa Folk lige i Øjnene, men glippede uafladeligt med sine, efter Andres, fordi han ikke regnede det saa nøje med at klippe lidt af Mynterne; og sin Uordholdenhed maatte han engang selv vedgaae paa Dane-

541
hoffet i Nyborg, ved at afgive den skriftlige Forpligtelse, at han fremtidigt vilde rette sig bedre efter Landets Lov og Ret, end han hidtil havde gjort. Efter at han i mange Aar havde ført en urolig og forstyrret Regjering, maatte han omsider bløde for bitre Fjenders Morddolke, og hvor meget end de Fornærmedes skrækkelige Selvtægt maa dadles, kan det ikke nægtes, at han ved sin Vellyst og sit Letsind selv kaldte Ulykken ned over sig.
Stig Andersen Hvide, Rigets Marsk, en Afkom af den Slægt, der havde været hans store Oldefaders trofaste Venner, anførte den danske Hær i Krigen med Sverrig, og under hans Fraværelse krænkede den letsindige Konge paa det dybeste hans Hustru, Fru Ingeborg; intet Under derfor at den kjække og mægtige Adelsmand blev hans svorne Fjende. Efter sin Tilbagekomst undjagede han Kongen offentlig paa Viborg Thing; med ham forenede sig Grev Jakob og Hertug Valdemar af Kongens Slægt, foruden en stor Deel andre Adelsmænd, der alle havde en eller anden Uret at hævne; og de Sammensvorne pønsede paa intet mindre, end at stille Kongen ved Livet, saasnart Lejlighed tilbød sig. Denne lod ikke vente længe paa sig, thi Kongen var i Efteraaret 1286 paa Jagt ved Viborg, alene ledsaget af sin Kammersvend, den nedrige Rane Johnsen, og nogle Kammerdrenge, og han jagede til Natten faldt paa, men da kunde de ikke ret finde Hjemvejen, og Rane Johnsen foreslog den trætte Konge, at udhvile i Finnerup Kirkelade. Kong Erik var ikke synderlig tilbøjelig hertil, thi Marskens Undsigelse randt ham i Hu, men Trætheden overvældede ham, og han gik ind paa Kammersvendens Forslag. ”Luk Døren godt, Rane,” sagde han. ”Marsken kunde let være her i Nær

542.
heden.” ”Ja,” svarede Rane. ”jeg skal lukke den saa vel med Stang og Slaa, at ingen Mand skal lukke den op men:

> ”Det var saa magelig Pind og Stang, han satte for Dør tillige,
> det var ikke uden to Halmstrå, det kan jeg for Sanden sige.”

Konge og hans Drenge laae i dyb Søvn, da Morderne kom ridende, 7 i Tallet og klædte som Graabrødre. ”Staa op, Kong Erik,” raabte de, idet de stødte Ladedøren op med deres Spyd, ”og kom u d til os.” ”Ingen ma tro, at Kongen er herinde,” svarede dn lumske Rane, idet han kastede en stor Deel Hø hen over Kongen som for at skjule ham; men, som der staaer i den gamle Vise:

> ”Ham kasted´ over sin Herre hen, i Hast baade Hø og Straa,
> men peged´ saa lønlig il det Sted hvor Kong Erik laa.”

Morderne styrtede derpaa ind i Laden, fulgte Vinket og gjennemborede den værgeløse Mand med saadant Raseri, at de bibragte ham ikke færre end 70 Dolkestik og reve Indvoldene ud af Livet paa ham. Saasnart Udaaden var fuldført, satte de sig igjen tilhest og ilede bort i Nattens Mørke. Ingen havde seet dem, og dog vidste man fuldt vel, hvo der var Gjerningsmændene. De bleve alle dømte fredløse, og vel havde de fortjent at forvises Land og Rige efter en saa ond og blodig Daad; men hver Mands Nidding var Rane Johnsen, som saadan vil han betragtes til de sildigste Dage, thi Kongens Liv og Sikkerhed var betroet til ham, og han lokkede de af Lidenskab Rasende Mænd til den Slumrendes og Værgeløses Leje.

543.

Syd for Viborg ligger Hald Sø, ved det gamle Herresæde Hald, der i sin Tid tilhørte den rige Niels Bugge, som stod paa en fjendtlig Fod med Valdemar Kristoffersen, for hvem, han ikke vilde bøje sig, med stillede sog i Spidsen for de stridige Jyder. Efter at man forgjæves havde søgt at komme til Forlig i Slagelse, blev Ridder Bugge og to andre djærve Adelsmænd, Otto Stigsen og Peter Andersen paa en forræderisk Maade skilte ved Livet, da de rejste hjem fra Sammenkomsten. Dette skete paa Vandet mellem Middelfart og Snoghøj; Middelfart Borgee fik Skyld derfor, og det fejler vel heller ikke, at der nok har været dem iblandt dem, der have rakt Haand til det sorte Værk; men de vare maaskee tilskyndede af store Folk, idetmindste saae Valdemar sig nødsaget til at rense sig fra al Mistanke ved tolv Mænds Ed.
Iblandt andre bekjendte Gaarde i Nærheden af Viborg er Asmildkloster, fordum en Bolig for Nonner af Augustinerordenen. Asmild ligger paa den anden Side af Viborg Sø, men Klosteret laa fra Begyndelsen af i Viborg. Det var dette Klosters og dets Beboeres aandelige og verdslige Tarv, den lærde, fortjenstfulde Biskop Gunner, Valdemar den Andes Ven og Raadgiver, isærdeleshed tog sig af, og i hvis umiddelbare Nærhed han som oftest boede, paa en Lystgaard, han havde ganske tæt derved, og der kjendte ham, thi "jo længere han levede, desto helligere og fuldkomnere blev han."
Ørslev Kloster ligger nordvestlig for Viborg ved Virksund, en Arm af Liimfjorden, der skiller den lille halvø fra Himmerland; ogsaa dette var forhen et Nonnekloster, rime-

544.
ligviis for Klarisser. Omtrent midt imellem Ørslevkloster og Dagbjerg Daas ligger Thaarupgaard, der i sin Tid tilhørte end af Danmarks Hædersmænd, som tilbragte sine sidste Levedage her: Kantsleren Niels Kaas, vel kjendt fra Kristian den Fjerdes Mindreaarighed. Thaarupgaard er siden Slutningen af det syttende Aarhundrede en Stiftelse for nogle ugifte Damer af højere Stand; denne Veldaad skyldes den daværende Ejer, Tønne Juel og hans Hustru, Anne Kathrine Friis.

Før vi forlade denne Egn, maae vi dvæle nogle Øjeblikke ved en af vore ypperste Digtere, hvis Fødested var Landsbyen Vium, Syg for Viborg. Steen Steensen Blicher, i flere Aar Præst til Spendrup ved Randers, ville vi ihukomme som den Første, der søgte at vække Folkeaanden af Dvale ved offentlige Folkefester, thi det var ham, der først opfordrede Landsmænd fra Rigets fjernere og nære Egne til at møde paa Himmelbjerget, Folkefesterne gjentoges siden flere Aar i Rad, og Folkeaanden blev levende ved dem. Og Hvo kjender ikke hans ejendommelige, friske ukunstlede Fortællinger, og skjønne, som oftest alvorsfulde Kvad, der bære Præg af det Land, i hvilket hans Blicher er en ægte dansk Digter, eller rettere en ægte jydsk; han hører ganske Halvøen til, og de fleste af hans Arbejdet, baade i bunden og ubunden Stiil, bevæge sig historie imellem Heder og Lyng, hvor han tilfulde var hjemme.

"Skjøn er for mig den yndeløse Vang,
min brude Hede er en Edens Have."

sang han og vilde have følt sig usigelig lykkelig ved sin brude lynggroede Hede, dersom ikke Hverdagslivet mørkeste Skygge-

545,
sider ufravigelig havde fulgt ham og forbitret ham mangt Øjeblik, der kunde have været rigt og tilfredsstillende, saavel for ham som for de Mange, der med Tak og Begejstring lytte til Tonerne fra hans herlige Strænge. Arnes Fred og Hjemmets Glæde kjendte han kun lidet til, og dog fandt han

Blomster paa det gule Sand og blandt de sorte Høje, hvor han ønskede at ende sine Dage, thi hine Egne var hans Fødestavn.

”Stille og mørkladen er vel min Hede,
dog under Lyngtoppen Blomstret staaer
Lærken bag Gravhøje bygger sin Rede
Og sine Triller i Ørkenen slaaer.”

Det er bleven sagt om Steen Steensen Blicher, og det vistnok ikke uden Grund, at han var langt mindre Præst, end man kunde ønske og fordre, thi Jagtens og Bordets Glæder havde altfor megen Tillokkelse for ham, og paa den anden Side var han unægtelig fuldt saa god Landbruger som Præst; men dog har man vistnok gjort ham Uret, ved at frakjende ham væsentlig Interesse for det hæderlige Kald, der var betroet ham. Hans Fædre havde før ham virket med Ære og Hæder som Gejstlige, thi han var af en gammel jydsk Præsteslægt, og vi ville haabe, at ikke alene Skjalden, men ogsaa Præsten nedskrev ved Frelserens Fødselsfest:

”Ydmygt maa den Lysets Drot fremtræde
Dyden ene er hans Kroningsklæde
Taalmod er hans Heltemod!
Sandhed er hams Sværd, et Kors hans Throne,
Tornekrandsen er hans Kongekrone,
og hans Purpur er hans eget Blod.”

Øst for Viborg ligger Taphede eller Tapdrup Hede, hvor Kristoffer den Andens ældste Søn, Prinds Otto 1334 mødte de holstenske Grever med en Skare Krigere, for

546.
at hævne sin Faders Død og gjenerobre Riget men Skjæbnen var ham imod; han blev tagen tilfange af Grev Geert, og maatte henleve mange Aar i Fangenskab i Segeberg Borgtaarn. Syd for Viborg ligger Grathe Hede eller den graa Hede, hvor Valdemar Knudsen og Svend Eriksen stode i Vaaben ligeoverfor hinanden, efter den bekjendte Niddingdaad i Roskilde, der kostede den tredie Medkonge Livet. Svend blev jaden paa Flugt og kom i en Mose, hvor Hesten ikke kunde bære, der for maatte han flygte tilfods og var omsider saa træt og medtaget, at han ikke kunde mere, men satte sig under et Træ for at hvile; der blev han funden af nogle rovsyge Bønder, som spurgte, hvem han var. Han udgav sig for Kongens Haandskriver, og bad om at blive ført for Valdemar. Imidlertid blev han kjendt og sat paa en Hest, for efter det udtalte Ønske at komme til Modkongen; men en af Bønderne gav ham i Forbitrelse Øxen i Hovedet, og Liget blev puttet ned i Mosen; dog blev det siden bragt til Viborg og sat ind i St. Kjelds Kapel. Af Stedet, hvor han faldt, er han siden kjendt i Historien under Navn af Svend Grathe, og hans Endeligt vidner om: ”At Falsk slaaer sin egen Herre paa Hals.”

To og fyrretyvende Afsnit

Den Deel af Nørrejylland, der ligger imellem Liimfjorden og Mariagerfjord, navnligen den vestlige Deel af samme, fra Hobro til Aalborg, kaldes Himmerland, som skal være en Navneforandring af Cimbrernes Land, da man formoder,

547.

at Cimbrernes Udvandring i sin Tid fandt Sted fra denne Deel af Halvøen.
Løgstør og Ribe ligge i denne Deel, tæt ved Liimfjordens Vande, og drive derfor ret god Handel, ligesom de og have godt Fiskeri. Løgstør er den som Stjernekyndig bekjendte Peter Harrebows *) Fødeby; han var Søn af en fattig Fisker sammesteds. Saavel ved Ribe som Løgstør, eller Løgstedøre, ad Byen ligger paa en Øre eller Tunge ved Landsbyen Løgsted, hvis Kirke Indbyggerne ogsaa søge, udvider Liimfjorden sig til de saakaldte Bredninger; Løgstør Grunde have kun tre til fire Fod Vand.
Sydvest for Løgstør, ved en Arm af Liimfjorden, ligger Hovedgaarden Bjørnholm, forhen det af Valdemar den Store anlagte Viskildkloster, et af Danmarks berømteste Cistercienserabbedier. Det nuværende Navn bærer Gaarden efter en tidligere Ejer, Rigsraad Bjørn Andersen; men den Hovedbygning, der nu findes, er ikke den gamle Klosterbygning, ligesom Bjørnsholm Kirke, der danner Gaardens fjerde Side, ej heller er den gamle Klosterkirke, der var bygget efter Marie Rotunde Kirke i Rom, og blev anseet for en af Nordens skjønneste og mest værdifulde Kirker. Den var hundrede Aar under Arbejde, siges der, og indvendig rigt smykket med Marmor; efter Reformationen var den fremdeles i Brug, indtil det kostbare Kobbertag blev reven af ved fjendtligt Indfald, hvorved den da efterhaanden forfaldt. Gaarden Ejere skulle i forrige Aarhundrede have forsøgt paa at grave de gamle Levninger ud og rydde dem bort, men Arbejdshestene styrtede for Vognene, den ene efter dan anden, og da dette blev anseet for et ondt Varsek afstod man fra Forsøget.

**) Chat GPT: Peder Nielsen Horrebow*
Født / død Født 14. maj 1679 i Løgstør, død 15. april 1764 i København.
Søn af en fattig fisker. Havde evner fysisk/mekanisk fra ung alder — reparerede instrumenter, støbte signeter, etc.
Uddannelse og karriere, Sendt til Aalborg Lærde Skole. I 1703 til Københavns Universitet, hvor Ole Rømer tog ham under sine vinger.
1714: professor ved Københavns Universitet og direktør for observatoriet i Rundetårn.
Gift med Anne Margrethe Rossing i 1711; de fik 20 børn, hvoraf 13 levede til voksenalderen.
Dansk Biografisk Leksikon | Lex
Horrebow videreførte og dokumenterede Ole Rømers astronomiske arbejde, især efter branden i København i 1728, hvor mange instrumenter og observationer blev ødelagt.
Han udviklede, i begyndelsen af 1700-tallet, det der senere blev kaldt Horrebow-Talcott metoden: en teknik til bestemmelse af geografisk bredde ved at observere to stjerner med kendte deklinationer, kulminerende på hver sin side af zenit — så fejl fra instrumentets hældning delvist ophæver hinanden.
Han publicerede væsentlige værker som Ars interpolandi (1731) og Basis astronomiae (1734-35).
Han bidrog også til forbedringen af observatoriet i Rundetårn: genopbygning, reparationer, og forbedring af instrumenter.
Udfordringer
Den store brand i København 1728 lagde observatoriet i Rundetårn øde – instrumenter og mange data blev destrueret.
Usikkerhed, økonomiske bekymringer og problemer med aflønning, især med en stor familie at forsørge.

548.
Ranum, med en Højskole for Bondestanden, ligger ikke langt fra Bjørnholm.
Omtrent midtvejs imellem Viskild og Aalborg ligger Herregaarden Sebberkloster ved et Sund, Liimfjorden danner og som bære Navn efter Gaarden – Sebbersund – hvorfra der er Overfart til Hanherred. Denne Ejendom var tidligere et Nonnekloster, men for hvilken Orden, vides ikke med Bestemthed; efter nogle Meddelelser skal det have været Bolig baade for Munke og Nonner.

Nørlund i Aarsherred skal efter en Indskrift over Porten være bygget i Slutningen af det sextende Aarhundrede af Ludvig Munk, *) Fader til Christine Munk, Christian den Fjerdes anden Hustru. Den er opført paa Pæle og hugne Steen midt i et Uføre, og Anledningen hertil skal Ellen Marsviin have givet, thi da Ludvig bejlede til hende og alt havde faaet Faderens Samtykke, men han slet ikke var den Mand, hun ønskede til ægte, haabede hun at blive ham kvit, ved at udtale et Ønske, som hun forvist troede, han ikke kunde tilfredsstille. Hun strøg en Ring af Fingren og kastede den ud i Dyndet, idet hun sagde, at dersom han kunde bygge hende et Slot paa det Sted, Ringen var falden, vilde hun blive hans Ægteviv. Med stor Møje og mange Bekostninger blev Nørlund opført, hvorpaa han fik hende tilægte, og deres forenede Vaaben bleve satte over Porten til Borgegaarden. Kirstine Munk blev født sammesteds 1598.
Under Viborg Stift ligger en Deel af Aalborg Amt, og i dette, syd for Liimfjorden, findes Lindenborg Vildmose eller den saakaldte lille Vildmose, der strækker sig langs Østkysten i en Længde af over tre miil, og en Brede, der paa enkelte Steder er henved halvanden Miil. Den indtager et Flade-

---

**) Chat Gpt: Ludvig Munk til Nørlund og Bjerregård (ca. 1537–1602)*
gift med
Ellen Marsvin (1572–1649), en af tidens rigeste og mest magtfulde adelskvinder
deres datter:
Christine Munk (1598–1658)
gift (1615) med
Christian IV (1577–1648), konge af Danmark og Norge
deres børn (udvalg):
Dorothea Elisabeth (1620–1620, døde som spæd)
Sofie Elisabeth (1617–1657)
Christian Ulrik (1611–1633)
Elisabeth Augusta (1623–1677)
Hedvig (1626–1678)
Hans Christian (1626–1678)
(I alt fik parret 12 børn, men flere døde tidligt).
Christine Munk fik aldrig titel af dronning, men hendes mor Ellen Marsvin havde stor indflydelse og var en nøglefigur i hoffets magtspil.

indhold af omtrent en Kvadratmiil og er ligesom den store Vildmose paa Grændsen imellem Aalborg og Hjørring Amter, fra Havbund gaaet over til Birkekrat og derfra til Mose, og hører saagodt som ganske til Vildmosegaarden, en Hovedgaard, der ligger i samme og hører til Grevskabet Lindenborg. Da der findes saa megen Tørveskjær under Grevskabet, er der anlagt ikke faa Fabrikker, der fordre rigelig Brændsel.

”Langs med Heden Bække smaa
sig klare, vevre vinde,
de mødes tidt til mægtig Aa
og tidt i Sø de rinde,
der lege flink de Fiske smaa,
og Møllehjul i Dammen gaae
og varme haarde Stene.”

Saaledes kvæder Skjalden om "Jylland" og det fattes da heller ikke Halvøen paa Vandløb. De fleste ere Tværaaer, der udspringer paa Højderyggen og løbe mestendeels fra Øst til Vest, dog ogsaa fra Vest til Øst, men da Halvøens Vestkyst er længere fra Højderyggen end Østkysten, og Skraaningen følgelig ogsaa mindre, saa have de vestlige Vandløb ikke blot et længere, men ogsaa et langsommere Løb og tillige en ringere Vandmængde, ja om Sommeren ikke sjeldent Mangel paa Vand.
Viborg Stift, der indbefatter Størstedelen af Viborg Amt og en Deel af Aalborg Amt, er omgiven imod Nord af Liimfjorden og forskjellige af dens Bugter, imod Øst af Kattegattet, imod Syd af Mariagerfjord og Aarhuus Stift, imod Vest af Ribe Stift.

550.
De Heder, der findes i dette Stift, høre til den Skjønnere og bedre Slags, thi Overlaget er Rullesteen, og det fejler ikke, at Vindskibelighed, Indsigt og ufortrøden Flid vil forvandle dem til Agre og Enge, der kunne give lønnede Grøde; ved endeel af dem er det allerede skeet, og Øjet møder nutildags opdyrket Land, hvor det for en Snees Aar siden, eller en halv Snes Aar endog, kun saae den brunde Hede. Anderledes er det med Alheden, som vi siden ville komme til i Ribe Stift, der er "alt Hede" som endog Navnet viser.
Foruden Lindenborg Aa, der løber ud i Liimfjorden og fra hvilken Gudum Kanal er til Lettelse for de forskjellige Fabriker, findes i Viborg Stift endnu Romdrup, Hasserup, Binderup og Halkjær Aaer, der løber i Liimfjorden imod Nord, Hornum Aa falder i Løgstør Bredning, Gjedsted Aa i en Bugt af Liimfjorden. Øst for Hvalp Sund, Laastrup og Skals Aaer i en Arm af Fjorden, Syd for Virksund.
Som de mest bekjendte Sunde i dette Stift kunne vi nævne: Fuur Sund imellem Salling og Øen Fuur, Salling Sund der skiller Halvøen fra Mors og Syd for Øen udvider sig til Kaas Bredning, Hvalp Sund imellem Salling og Himmerland, Virksund imellem samme Landsdeel og Fjends Herred, Agger Sund imellem Hanherred og Himmerland, og Sebbersund ved Sebberkloster, imellem Slet og Hornum Herreder.
De betydeligste Søer ere Viborg Sø, der i Midten er deelt ved en Dæmning og en Bro, hvorover Vejen gaaer, Hald Sø, Syd for Viborg, Tastum Sø, Sydost for Skive og Vilsted Sø, nordostlig for Bjørnsholm.

551.
I Viborg Amt findes følgende 9 Herreder: Middelsom, Nørlyng, Sønderlyng, Rind, Nørre, Hindborg, Harre, Rødding og Fjends Herreder; desuden i den Deel af Aalborg Amt, der hører til Viborg Stift: Fleskum, Hornum, Hindsted, Hellum, Aars, Slet og Gislum Herreder.
Viborg, Skive, Løgstør og Ribe ere Stiftets Kjøbstæder. De højeste Punkter ere: Tandskov, Bavnehøj, Lille Jenseshøj og Vorningebavne.
Grevskabet Lindeborg ligger i Hellum og Fleskum Herreder, Baroniet Billedstrup i Hindsted Herred. Den Thaarupgaardske Stiftelse for 24 adelige Frøkener og Skolelærerseminariet i Ranum ere alt nævnte.
Kalkbrudene ved Dagbjerg og Mønsted ere ogsaa omtalte. De vigtigste Fabriker ere Klædefabrikerne paa Brunshaab ved Viborg og de forskjellige Fabrikker, der ere anlagte ved Grevskabet Lindenborg.

Tre og fyrretyvende Afsnit

I Aarhus Stift findes tildeels Nørrejyllands frodigste og skjønneste Egne. Det østlige Jylland ligner i det Hele taget Sjælland og Fyen; frugtbart Agerland afvexler med herlige Skove og kratgroede Bakker, friske Vandløb snoe sig igjennem de frodige Agre og tabe sig i Søer og Fjorde og Øjet møder en ganske anden Natur og en omhyggeligere Opdyrkning der, end i de vestjydske Egne. Imidlertid frembringer dog Jordbunden nogle Steder kun Lyng f. E. Nord for Kalø

552.
og Ebeltoft Vigene, og Nord for Randers hen ad Liimfjorden til findes der store Lyngheder. Paa mange, udad imod Kattegattet til, er Landet meget lavt, og mange Bugter ere derfor efterhaanden omdannede til Moser og Kjær; den tre Mile lange men smale Mosestrækning imellem Randers og Kolindsund hører til Halvøens betydeligste Moser; i øvrigt regnes Jordene i Støvring Herred ti de bedste i hele Jylland.
Randers Amt har isærdeleshed mange Kjær, der skaffe Beboerne god Græsning og betydelig Høavl; af egentlige Enge findes færre. De største Strækninger ere langs Bredderne af Kolindsund, *) denne store Indsø, der er 2 1/4 Miil lang fra 1/8 ti ½ Miil bred, dernæst langs med Randers Fjord og Gudenaa, og de øvrige Aaer der løbe igjennem Amtet. Næsten overalt i dette Amt finder hyppig Afvexling Sted imellem frugtbare og nøgne Jordstrækninger, og Overgangen er ofte saa pludselig, at man ikke sjeldent seer sig hensat fra den skjønneste Egn til en øde Hede eller til vidtudstrakte, kolde, taagefulde Kjær. Skjøndt den vestlige Halvdeel i det Hele taget har bedre Jorder end den østlige, have de ringere Jorder dog Overmagten, findes især langs Kysterne af Mariagerfjord og paa den store Halvø, dr gaaer ud i Kattegattet. Paa sine Steder er Jordbunden meget kalkrig.
Jorderne i Aarhus Amt høre til Halvøens bedste, og der findes kun faa skarptsandede. Amtets har tillige ypperlige Græsgange og er vel forsynet med Eng; men i den nordlige og nordvestlige Deel findes nogen Hede.
Det tredje Amt i Aarhus Stift er Skanderborg

553

**) Chat GPT. Kolindsund er et tidligere sund (en lavvandet havbugt), som i dag ligger på Djursland mellem Grenaa og Kolind. I oldtiden strakte vandet sig ind over området, men i 1870'erne blev Kolindsund afvandet gennem et omfattende ingeniørprojekt. Formålet var at skaffe ny landbrugsjord, og i dag dyrkes området som et frugtbart landbrugslandskab.*
Nogle centrale fakta:
Området var oprindeligt en fjordarm, som blev afsnøret fra Kattegat.
Fra 1872 til 1878 blev Kolindsund tørlagt med pumper og diger.
Jorden er meget frugtbar, men fordi området ligger under havniveau, kræver det stadig aktiv pumpning for at holde markerne tørre.
I dag diskuteres det nogle steder, om sundet på længere sigt skal genskabes, da det kunne give store natur- og klima-mæssige fordele.

553.
Amt, og i dette findes nogle af Kongerigets yndigste Egne; thi der er ikke alene:

> "duftende Enge og kornrige Vange
> sølverblaa Vover om skovkrandske Kyst,"

men man træffer sammesteds Naturskjønheder, som ingen anden Landsdeel har at fremvise. Den Højderyg, der strækker sig fra Syd til Nord igjennem hele Halvøen, gaaer igjennem Skanderborg Amt, i hvilket findes de to allerhøjste Punkter i den danske Stat: Himmelbjerget 550, og Ejersbavnehøj 540 Fod Havfladen.
Himmelbjerget, til hvilket vi have et nærmere Tilknytningspunkt ved det gode Stød fremad, Folkeaanden fik, fra den Tid af, Steen Steensen Blicher og mange brave Dannemænd med ham, der

kaldte Landsmænd af alle Stænder samme til aarlige Folkefester, ligger i den nordligste Deel af Thyrsting Herred, 2 ½ Miil nordostlig for Skanderborg. Mod Nord og Øst falder det temmelig stejlt af, og er derfor ikke let at bestige fra disse Sider, men imod Syd og Sydvest et dets Skraaning saa svag, at man baade kan ride og kjøre derop, og ikke let falder paa, at Vejen fører til Landets højeste Punkt. Igjennem Them og Ry Sogn strækker sig en Sidegreen af Højderyggen, og i en halv Timestid, saa vel, fører Vejen fra Ry By til "Kollen," som Bonden kalder Himmelbjerget. Den største Deel af Vandringen tilbagelægges gjennem er frodig Skovplantning, men kommer man længere op ad Bjergets afløses samme af Lyngpartier, der strække sig lige til Toppen, fra hvilken der er en vidtudstrakt og fortryllende Udsigt ud over de rige Naturafvexlinger, denne Egn har at fremvise: store Indsøer, mægtige Aaer, bølgende Skove, Smaaøer, højtliggende Bakker og lyngklædte Sletter. Her som paa

554.
alle Højdepunkter er blankt Vejr en Sjeldehed; men er Beskueren saa heldig at træffe klar Luft, isærdeleshed naar Solen staaer i Sydvest, da fremstiller sig for Blikket et Maleri, for hvilket det vel lønner sig for Blikket et Maleri, for hvilket det vel lønner sig Umagen at foretage en Rejse til Skanderborgegnen og bestige Himmelbjergets Lyngside, thi det overgaaer sikkert hvad Mange havde ventet at finde indenfor Fødelandets Enemærker. Paa den vestlige Side af Højderyggen sænker Landet sig ganske svagt og udbreder sig i en stor lynggroet Flade, men imod Øst, hvor det har en bølgeformig Overflade med mange enestaaende Bakker, der ere adskilte ved Dale, kløfter og Søer, sænker det sig derimod temmelig stærkt. Efter at være falden af imod Øst ned imod Gudenaa, hæver det sig atter i en længere Strækning paa den anden Side af samme, saa at det ikke langt fra, at det naar den samme Højde som det har paa den Vestlige Side aaf Aaen, inden det paany begynder at falde af, og derved dannes en stor Længdedal, der strækker sig igjennem hele Amtet, i Retningen fra Syd til Nord, og igjennem hvilken Gudenaa tager sit Løb.
De største Søer i Skanderborg Amt ere: Mos Sø 1 ¼ Miil land ¼ Miil bred og temmelig dyb, Skanderborg Sø, 1 Miil Lang og ¼ Miil bred, og de mindre Søer: Kundsø, Ravnsø, Borresø og Saltenlangsø.
Den største Flod i Jylland er Gudenaa. Den udspringer fra tre Kilder nordvestlig for Vejle, eller rettere den ere af dens to Arme udspringer udspringer fra tre Kilder nordvestlig for Vejle, ellere rettere den ene af dens to Arme udspringer ved Kirkebyen Hveisel; den anden Arm kommer fra et højtliggende Krat, tre Mile fra Vejle i Nykirke Sogn, ikke langt fra det Sted, hvor Skjern Aa udspringer, den kaldes Hammermølleaaen, Ved Tørring Bropas forene disse to Arme sig, og kaldes da

555.
ialmindelighed Stougaardsaa; men først efter et Løb af fem Mile, naar den har gjennemstrømmet den vestlige Deel af den store Mos Sø, fremtræder den som et større Vandløb og faaer Navn af Gudenaa. Den snoer sig igennem flere smaa Søer, navnligen dem, der ligge ved Foden af Himmelbjerget, løber forbi Silkeborg og falder omsider ud i Randersfjord. Dens Længde er i det hele henved 25 Miil – efter nogle Angivelser *) 19 – og den optager i samme Vandet fra over 80 mindre Aaer og Bække, samt Afløbet af flere Søer; iblandt de mange Aaer, der udgyde sine Vande i den, er den sejlbare Nørreaa eller Nørre Mølleaa, der kommer fra Hald Sø og falder i Gudenaa tæt ved Randers.
Fra Silkeborg Langsø til Randers, omtrent 11 Miil, er Gudenaa sejlbar for Pramme og store Baade, og kaldes derfor ogsaa Silkeborg Kanal, fra Randers til Randersfjord, i en Strækning af 1½ Miil, for Skibe, der stikke syv Fod. Dens Brede og Dybde er meget forskellig, men den er dybest i Begyndelsen af dens Løb; men fra Mos Sø til Gudensø har den en Dybde af 6 – 12 Fod, ved Ny Mølle og Silkeborg 6 – 14 Fod, og derimod 3 – 6 Fod fra Silkeborg Sø til Tange Færge, et Par Miil sydost for Viborg, hvor den flyder igjennem en halv Miil Dal, der til begge Sider har høje Bakker, og fra Tange Færge

**) til Randers ligeledes kun 4 – 6 Fod. Breden er afvexlende imellem 60 – 160 Fod; imod Slutningen af dens Løb bliver den et Par Steder henved 400 Fod.
Fra Højderyggen udspringer ogsaa Skalsaa; den kommer fr nogle Bække ved Hobro og falder i den sydostlige

---

*) Bergsøes Statistik.
**) Chat GPT: Der var en færgeoverfart ved Tange over Gudenåen.*
Færgen var i ældre tider en robåd ("stagbåd"/ro-færge), som blev brugt til at krydse åen, når der ikke var bro eller vadested.
historiskatlas.dk
Så sent som i 1870 eksisterede der en båd, som kunne fragte hestekøretøjer over Gudenåen ved Tange.
historiskatlas.dk
Broen over Gudenåen ved Bjerringbro blev bygget i 1838, og den formodentlig aflaster færgeoverfarten ved Tange en hel del, hvilket gjorde færgeoverfarten her mindre nødvendig over tid.
historiskatlas.dk
Færgeoverfarten ophørte endeligt da Tange Sø blev etableret omkring 1920 i forbindelse med Tangeværket.

556.
Arm af Liimfjorden og Estrup Aa, hvis Udspring er tæt ved Skaldsaa; den falder i Mariagerfjord.

Mariagerfjord danner for Aarhuus Stift Nordgrændsen imellem dette og Viborg Stift. De to Byer Hobro og Mariager ligger ved samme, og Fjorden kaldes derfor ogsaa i førstnævnte Kjøbstad, der ligger i en smuk bakket Egn, Hobrofjord. Mariager, 1½ Miil fra førstnævnte By, er mindre end denne, men kjendt af det Kloster, der tidligere fandtes der; det var et Nonnekloster af den hellige Brigittes Orden, som Erik af Pommern anlagde sammesteds; da det var til Ære baade for Jomfru Maria og den hellige Brigitte, fik det Navn efter Frelserens Moder og hed St. Maria Kloster.
Oprindelsen til Navnet Mariager skal efter Sagnet være denne. Paa en Herregaard i Østerjylland boede en ærbar og særdeles dejlig Jomfru, der hed Maria; til hende bejlede to drabelige Riddere, Hr. Hem og Hr. Sem, og da hun ikke vidste, hvilken af dem hun skulde give Fortrinnet, blev Bejlerne enige om at afgjøre ved Holmgang, hvo der skulde være den Lykkelige. Men Ridderne dræbte hinanden i Kampen, og dette tog Jomfruen sig saaledes til Hjerte, at hun druknede sig i den nærliggende Strand og lod alt sit Gods falde til Kirken. Det Sted, hvor hun blev jordet, kaldtes efter hende "Maria Ager," og deraf fik Byen siden Navnet Mariager. Men Ridderne bleve begravne i viet Jord ved de Kirker, der efter dem fik Navn af Hem og Sem.
Det var i de Tider ikke vanskeligt for Ridderne paa Jyllands Østkyst at finde Steder, hvor de kunde møde hin-

557.
anden i Holmgang, thi Øer omgrændsede dengang Fastlandet, og Sunde droge sig ind mellem Øerne; den Deel af Halvøen der strækker sig fra Liimfjorden henimod Aarhus, Mols indbefattet, kaldes endnu den Dag i dag undertiden Holmene.
Ved Indløbet til Randersfjord ligger Udbyhøj, hvor der nutildags er bleven et Landingssted for Dampskibe, der gaae fra Kjøbenhavn til Randers, en hensigtsmæssig Foranstaltning, hvorved Rejsen til Halvøens forskjellige Østegne er bleven lettere og bekvemmere.
En af Jyllands mærkeligste og meest ansete Byer er Randers, der er meget bekjendt i Historien. Oprindelig var den kun et Fiskerleje, men den nævnes allerede i det ellevte Aarhundrede som et

Myntsted, og det flere Gange. I det trettende Aarhundrede blev den indtaget af Hertug Abel, men størst Navnkundighed har den fra det fjortende Aarhundrede,

”da Tydskerne reves om Danmark.”

”Nordens største Pantsætter, Kristoffer Eriksen, en Søn af Kong Erik Kristoffersen, der blev saa ynkelig myrdet af sine egne Undersaatter i Finnerup Lade ved Viborg, var tilvisse en daarlig Konge, thi han bragte Danmark til Afgrundens Rand. Neppe hundrede Aar efter at hans Faders Farfader, Valdemar den Anden, der erhvervede sig Tilnavnet ”den Sejrrige” havde udvidet og forstørret Rigets Grændser og Magt ved store Erobringer, og sikret dets Lykke og Fred ved vise Love, var det sunken saa dybt, at det tilfulde fik at føle, hvad det vil sige, at have ”Herrer af Himlens Vrede.” Riddere og Adelsmand bleve Røvere og plyndrede fra Landets egne Børn, saa at de godt kunde tage et Ord til

558.
Indtægt, Knud Lavard tidligere havde sagt til sin Border, Harald Kesia, ”at hans Borg i Issefjorden baade var et Tyvehul og en Røverrede.” Med Adelsherrerne forenede sig de holsteenske Grever for at træde Folk paa Nakke; Fædre sind og Fødeland vare Navne, der kun havde daarlig Klang, og Vaaben bleve mindre brugte til Værge for det Land, de skulde værne om, end til Angreb imod det.

”Det voldte en Konning saa svigefuld
som Skum paa Vand,
det voldte to Grever af Jættekuld
i Holsterland.
Mange om Skylden og Flere om Skaden
Fjender paa Borgen og Falskhed paa Gaden,
da Tydskerne reves om Danmark.”

Allerede før Kristoffers Død havde baade Skaaningerne og Sjællænderne rejst sig. De Første vare harmfulde over, at det blev paalagt dem ublue Skatter af den tydske Stormand, de vare hjemfaldne til: Grev Johan Geertsen, Kongens Halvbroder paa Mødrenesiden, den Milde kaldet, ikke for hans venlige og milde Tænkemaades og Adfærds Skyld, men fordi der altid var et Smiil om hans Mund, og de gave sig ind under Svenskekongen, Magnus Smæk. Sjællænderne havde ogsaa rejst sig for at ryste Tydskernes Aag af, men de vare bragte til Tavshed af den mægtigste iblandt Undertvingerne, Grev Gerhard, der af de Danske fil Tilnavnet ”Den Skaldede,” men at sine Landsmænd blev kaldet ”den Store,” og han var Danmarks rette Hersker, thi han herskede med kongelig Magt, om han end ikke var Konge af Navn. Iblandt Jyderne var det hidtil ikke kommen til Opstand, men de fremmede Voldsmænd indsaae, at ogsaa det maatte det komme til Udbrud.

559.
og Greven traf Foranstaltninger imod den Storm, han vidste, ikke vilde udeblive, ved t indkalde en stor Deel af tydske Lejesvende, der skulde have høj Sold for at hjælpe ham med at knuse enhver Stræben efter at frelse Danmark fra Røvernes Overmagt.
Ikke færre end 10 – 11000 Vilde, rovsyge Tydskere kom ind i Landet efter den kullede Greves Ordre; og det var paa Tide, at han fik disse Røverskarer tilhjælp, thi det havde længe ulmet i Jylland, og Gjæringen var bleven saa alvorlig, at baade Adel og Almue belejrede Grevens faste Borge. Det var imidlertid kun den ringere Adel, der forenede sig med Folket, thi størstedelen af de fornemmere Adelsherrer havde Grev Gert søgt at vinde ved Bestikkelser. Saaledes indsatte han den mægtige og snilde Klavs Limbek til sin første Høvding i Nørrejylland og lod ham tage Bolig paa det bekjendte

Kalø Slot, hvor han senere blev belejret af Kong Valdemar, der ikke destomindre log ham udnævne til Drost; og Stig Andersøn til Bjørnsholm, en Sønnesøn af den gamle Marsk, Stig Andersen Hvide, Kong Eriks bane i Finnerup Lade, gjorde ham til sin Marsk. Kun nogle brave, djærve Mænd, der var Fødelandet og dets Sag trofast hengivne, kunde han ikke faae Bugt med, og iblandt disse kjende vi den fra Valdemar Kristoffersens Regjering rige og mægtige Niels Bugge*) til Hald, Povl Glob **), Anders Frost ***) og Niels Ebbesen.****)

> ”hvis Minde aldrig skal lægges i Muld,
> thi han stod i Spidsen for Jyderne huld,
> da Tydskerne reves om Danmark.”

Hvad der i Jylland slog Hovedet paa Sømmet, som man siger, det var det vilkaarlige Mageskifte, der fandt Sted.

**) Chat GPT: Niels Bugge til Hald (ofte omtalt som Niels Bugge til Hald Slot) var en af de mest kendte danske adelsmænd i 1300-tallet.*
Han var en jysk herremand og tilhørte en af tidens mest magtfulde slægter.
Han ejede Hald Slot ved Viborg (det gamle middelalderlige Hald, ikke de senere versioner).
Han deltog i flere oprør mod kong Valdemar Atterdag, fordi mange jyske stormænd mente, at kongen misbrugte sin magt og pålagde hårde skatter.
Han var med i delegationer til både Sverige og kejseren i Tyskland for at søge støtte mod kongen.
I 1358 blev Niels Bugge, sammen med Knud Porse og Peder Andersen, myrdet i Middelfart, da de var på vej hjem fra forhandlinger med kong Valdemar Atterdag.
Ifølge overleveringen blev de overfaldet af fiskere, men det har længe været mistænkt, at kongen selv stod bag.
Stedet hvor de blev dræbt kaldes stadig “Bugges Hov” ved Middelfart.

***) Povl (Povel) Glob nævnes som ridder i 1300-tallet.*
Han var sandsynligvis samtidig med Niels Bugge til Hald, og nogle kilder peger på, at han var en del af det adelige miljø omkring Viborg, hvor oppositionen mod kong Valdemar Atterdag stod stærkt.
Der findes enkelte kilder (bl.a. middelalderlige diplomer), der nævner ham i forbindelse med jordbesiddelser og overdragelser i Midtjylland.
Glob-slægten mistede senere indflydelse, men navnet optræder stadig i herredagsdomme og adelsbreve i senmiddelalderen.
Povl Glob har formentlig været en af de jyske stormænd, der indgik i kredsen af adelige omkring Viborg, hvor mange stod i opposition til kongemagten.
Han kan meget vel have haft forbindelse til Hald Slot, enten direkte eller gennem alliancer med Niels Bugge og andre i området.

****) Anders Frost optræder i de danske folkeviser / historiske viser som en nær tilhænger eller tjener af de jyske stormænd (fx Hr. Bugge) og nævnes i forbindelse med de konflikter, der involverede Niels Bugge og hans kreds.*
Teksterne i viserne fremstiller ham som trofast over for sine herrer — det er primært litterær/folkelig tradition, ikke et direkte diplomatisk papir.
Jeg fandt ingen entydige, samtidige diplomatiske kilder (f.eks. i Diplomatarium Danicum) i denne hurtigsøgning, der identificerer en konkret adresse/ejendom eller præcis titel for en historisk person

ved navn Anders Frost i Viborg-området. Det betyder, at hans historiske eksistens som dokumenteret person enten er usikker eller svær at spore bortset fra visetraditionen.

*****) Niels Ebbesen var en jysk lavadelsmand/væbner fra begyndelsen af 1300-tallet (født ca. 1308).*
Dansk Biografisk Leksikon | Lex
Det berømte drab (og dato):
Den 1. april 1340 trængte Ebbesen ind i greve Gerhard III af Holstens bolig i Randers og dræbte ham — en handling der gjorde ham til nationalhelt i dansk tradition, fordi Gerhards død brød Holsteinsk herredømme over dele af Danmark.
Hans skæbne:
Niels Ebbesen døde samme år (1340) i kamp mod holstenske styrker — kilder angiver dødsåret 1340 (forskellige præcise dødsdatoer forekommer i ældre optegnelser).
Dansk Biografisk Leksikon | Lex
Forbindelse til Viborg-egnen:
Han var en jysk væbner — hans aktiviteter hører hjemme i Jylland og dermed i samme regionale adelsmiljø som fx Hald/Viborg-slægterne, men de egentlige dramatiske begivenheder (mordet på Gerhard) fandt sted i Randers.
Eftermæle:
Ebbesen blev et vigtigt nationalromantisk symbol i senere tid — fx en statue i Randers opstillet i 1800-tallet hylder hans gerning.

560.
imellem Grev Geert, der var bleven noget kjed ad Nørrejylland og de stridige Herrer der, og Hertug Valdemar i Sønderjylland, hvorved Greven opnaaede at faae alle sin Lande samlede.
Da Jyderne omsider rejste sig, skete dette efter fuldt og modent Overlæg, og den bekjendte jydske Udholdenhed viger ikke tilbage, naar en Plan er fattet og gjennemtænkt. Grev Geerts Hovmod og Udsugelser havde længe fremkaldt Harme og avlet Bitterhed, og da han i Foraaret 1338 kom ind i Landet med ovennævnte store Skare af tydske Lejesvende og fulgt af sine to Sønner, Henrik og Klavs, da naaede Uviljen sit Højdepunkt. Mord, Brand og allehaande Grusomheder betegnede hans Vej, thi

> ”han rykkede frem som han plejede før
> med Ild og Sværd.
> Jyderne alle fra Randers til Ribe
> dandse han bød efter Holsternes Pibe
> for Tydskerne reves om Danmark.”

Medens hans Sønner droge omkring i Halvøens forskjellige Egne med en Deel af de vilde Skarer, for med den at kue alle frisindede Bevægelser og inddrive piinlige Skatter, lagde Grev Geert sig i Randers med 4000 Mand; der var han omtrent i Jyllands Midte og vel forskandset af sine Tyskere, som han meente, og mindst ventede han vistnok, at en brat Død skulde overraske ham der.

Forunderligt nok veed Historien Intet med Vished om den Mands Herkomst og tidligere Liv, der blev Danmarks Frelser i den mørke Stund; ikke engang hans Hjemstavn er man enig om. Niels Ebbesen til Nørreriis, det Navn kjender baade Store og Smaa, men om hans Borg laa

561.

nordvestlig for Aarhuus eller nordostlig for Viborg, det er bleven meget omtvistet. Sandsynligviis maa dog førstnævnte Sted have Fortrinet, skjøndt der vd Nørrisgaard i Roum Sogn findes imellem Hedebakkerne Spor af Borgruiner. Efter nogle Beretninger nedstammede han fra den adelige Familie Galt, efter andre har han været af Hvidernes Slægt; saameget er imidlertid vist, at han var en Væbner af fornem Byrd, men levede i tarvelige Kaar, og blev i en Arvesag forurettet af Grev Geert. En Gaard, der skulde tilfalde ham efter en nær Slægtning, bestemte dem tydske Voldsmand til Marsken, Stig Andersen. Efter Grevens opfordring og med Løfte om sikkert Lejde kom Niels Ebbesen til Randers, for at der kunde blive jevnet Forlig, men egentlig var det nok Geerts Hensigt at vinde den kjække Adelsmand, og ved ham de andre Mægtige, der ikke vilde bøje sig under det tydske Aag; Ridder Bugge til Hald havde endog undsagt ham. Niels Ebbesen, der blev modtagen med stor Venlighed og Forekommenhed, var imidlertid slet ikke tilsinds at træde i Grevens Tjeneste, saa denne mærkede snart, at han havde spildt baade sit Velkommen og sit venlige Haandslag. Det varede derfor heller ikke længe, førend Samtalen slog om, og efter høflige Ord og fortrolig Tilnærmelse fulgte Bebrejdelser og bitre, truende Ord.
Grev Geert *) vilde, at Niels Ebbesen skulde ride i Ærinde for ham til de førnævnte Adelsmænd, der stode ham imod, og spurgte, hvormange Svende han havde hos sig, som vare til at lide paa? Niels Svarede, tredive! men var utilbøjelig til at overtage sig det tiltænkte Hverv og erklærede, at det var en ugrundet Paastand, Greven fremførte, at han den foregaaende Dag havde holdt i Ridder Bugges Gaard med ”hundrede Heste i

562
Plade.” Dernæst besværede den tydske Herre sig over, at Niels Ebbesen havde flere Hofmænd i sit Brød, der forhen havde været i hans Tjeneste, men vare rømte bort fra ham, og denne Adfærd fandt han uovereensstemmende med god Skik og det Hensyn, der burde tages til ham, men han fik til Svar!

”Det er saa Sæd i Danmark,
haver været fra gamle Dage,
at hvilken Svend, som ikke vil tjene,
da maa han Orlov tage.

Og her er Ingen tilsammenviet
uden Munken og hans Kappe:
Hofmand rider og Hofmand bier,
hvor han kan tjene tiltakke.”

Det stolte Svar, Greven fik, opbragte ham, og han tabte snart saa ganske Taalmodigheden, at han truede med at bryde Brynjen paa Niels Ebbesen, og udbrød harmfuld, da Niels bad ham tage sig vel iagt, og ikke brude slige Ytringer imod en dansk Mand, der forstod at bruge sit Sværd:

”Hør Du, Hr. Niels Ebbesen
Du snakker mig altfor længe,
enten saa skal du af Danmark rømme
eller og jeg lader dig hænge.”

Imidlertid vilde han ikke bryde det Tilsagn, der var givet den danske Ridder, som han havde ønsket at vinde, men hvis uvenlige Sindelag, han nu tilfulde havde lært at kjende, og tillod ham at drage frit bort, med den Erklæring, at han inden to Hanegal skulde være ude af Landet.

*) Chat GPT: Grev Geert (Gerhard III af Holsten, ca. 1293–1340)
Også kaldet "Kongegøreren".
Han var en holstensk greve, der fik enorm indflydelse i Danmark i 1330'erne.
Efter kong Christoffer 2.s død i 1332 stod Danmark uden egentlig konge. Store dele af riget var pantsat til tyske fyrster – og Grev Geert fik kontrol over en meget stor del af Jylland.
Han var ikke populær blandt bønderne og den lavere adel, fordi han blev set som en fremmed herremand, der opkrævede hårde skatter.
Niels Ebbesen (ca. 1308–1340)
Dansk adelsmand fra Ørridslevgård ved Skanderborg.
Mest berømt for sit "frihedsdrab": Den 1. april 1340 red han og en lille flok jyske adelsmænd ind i Randers og dræbte Grev Geert i hans sovekammer.
Efter mordet måtte Niels Ebbesen flygte ud af byen, mens han jagtes af grevens tropper. Han nåede dog over Randers Bro, som blev ødelagt bag ham, så forfølgerne ikke kunne nå ham.
Drabet blev et vendepunkt: selvom kampen mod de tyske panthavere fortsatte, blev Grev Geerts død et symbol på dansk modstand mod fremmedherredømme.
Niels Ebbesen selv faldt få måneder senere i kamp mod holstenerne.
Betydning
Grev Geerts drab markerer ofte i dansk historieskrivning begyndelsen på slutningen af det tyske herredømme i Danmark.
Niels Ebbesen er siden blevet fremstillet som en slags nationalhelt – især i 1800-tallet, hvor hans bedrift blev tolket som et forbillede for dansk frihedskamp.

563.

”De Tyve i Galgen I hænge kan
baade for Navn og for Ørn!
Saa lettelig ej af Dannemark,
jeg rømmer fra Hustru og Børn.
Men skal eg rømme af Landet bort
fra Hustru og Børn saa smaa,
udelig skal I vist sige deraf
at i mig nogentid faae.”

svarede Niels Ebbesen, kaste derpaa sin Handske hen til ham og svor, at hvor som helst de stødte sammen igjen, enten ved Middagstid eller ved Hanegal, paa aaben Vej eller inden fire Vægge, ja selv om de mødtes under Kirkens hellige Tag, skulde Greven være hans Mand og flade for hans Haand.

”Grev Geert, I lade jer mindes vel
jeg kommer igjen forsand!”

tilraabte han ham, idet han kastede Handsken og ilede bort, for i skyndsomst Fart naae sit Hjem, hvor han meddeelte sin Hustru Alt, hvad der havde tildraget sig og spurgte hende om Raad. Fru Kirstine fandt naturligviis, at hendes Ægteherre ikke kunde indlade sig paa Grevens Forslag, at sværge ham Troskab, og at sværge ham Troskab, og at han ligesaalidet burde rømme Landet som udsætte sig for den Hævn, Voldsmanden havde truet med; men der matte findes paa en Udvej, og det strax, og hun opmuntrede ham med kjække Ord til den Daad, han ikke tøvede med at fuldføre.

”De værste Raad ere nu de, de bedste,

hvis ellers I dem kam finde,
enten den Greve ihjel at flaae
eller Huset over ham brænde."

hedder det i den gamle Vise *), og Niels Ebbesen samlede alle sine Hofmænd for at faa deres edelige Tilsagn, at følge

*) Gengivelser af middelalderfolkevisen Niels Ebbesen (omkr. 1580 / omkr. 1590 / 1591/ omkr. 1600)

564.
ham ved det vovelige Ridt. Greven havde 4000 Tydskere i Randers By, og hans Bane kunde stille 63 Svende; ikke destomindre vovede han sig ind i Byen med disse, og naaede ubemærket det Huus, hvor Greven havde opslaaet sin Bolig. De kom tilfods ved Daggry; deres Heste havde de bundet i Fruerlunden, og ofr at vildlede Tydskerne, dersom de skulde komme paa Benene. lod Niels Ebbesen stikke Ild paa flere Smaahuse i Byen og fik Klokkerne til at ringe, medens han selv ikede til Maalet. Det var en Søndagmorgen, den 1ste April 1340. Greven havde i længere Tid været syg, endog saa betænkelig, at han havde faaet den sidste Olie, men han var atter i Bedring, og havde alt holdt Morgenbøn med sin Kapellan; thi uagtet al den Vold og Uret, han lagde for Dagen her i Landet, forsømte han aldrig Andagtsøvelser og kirkelige Skikke, som han var tilvant fra sin Ungdom af, da han havde været bestemt til Gejstlig. Neppe var han kommen tilsendt efter Morgenmessen, førend der hørtes stor Larm udenfor Huset, som man formodede, af den omgaaende Vagt; men pludselig sprang Døren op, og Niels Ebbesen stod i Soveværelset. Grev Geert tvivlede intet Øjeblik om Hensigten af hans komme, tilbød ham Forlig og bad, at han vilde skaane hans Liv, men Niels svarede:

"Ikke haver jeg Slotte eller faste Borge
til at gjemme saa rig en Fange
I spare nu ikke de skarpe Sværde,
saa fast I lade dem gange."

og lod ham vide, at han Dagen forud havde takt i en anden Tone, thi da bød han, at han enten skulde rømme Landet eller lade sig hænge; derpaa gjennemborede han ham med sit

565.
gode danske Sværd. Den mindre ridderlige Maade paa hvilken Niels Ebbesen skal have skilt sin og Danmarks Fjende ved Livet,

"Saa toge de den Vovehals
udi den gule Lok
og hug saa hans Hoved fra
alt over den Sengestok."

bærer altfor meget Præg af raa, hævngjerrig Færd til at man behøver at antage den for Drabsmaaden; Hensigten maa kun have været den, at knuse Slangens Hoved.
Saasnart Greven var dræbt, lod Niels Ebbesen Trommerne røre for at vedkjende sig sin Dad, og Tydskerne kom snart paa Benene, thi det var alt bleven Dag. Fra alle Huse styrtede de fremmede Krigere ud, men Ingen vidste ret, hvad der var skeet, og i den almindelige Forvirring og Uorden trak den lille danske Skare sig ud af Byen, forfulgt af Fjenderne, der mistede flere Mand, medens Niels

Ebbesen kun maatte lade en af Sine blive paa Stedet. Lykkeligen kom de over Broen; men Holstenerne matte standse der, thi den blev strax kastet af.
Svend Trøst, en Søstersøn af Grev Gerts Banemand var bleven betragtet med Skjæve Øjne under Morgenridtet til Randers, thi han var den Eneste, der havde taget Orlov, og uden at give nogen Forklaring havde han forlangt at blive udenfor Byen, da de Andre droge ind; men der var ingenlunde af Fejhed, han holdt sig tilbage, thi medens Niels Ebbesen og hans Svende gjorde det af med den kullede Greve, dennes Kapellan og flere Væbnere, der ilede til, stod han Morbroderen troligen bi ved at forhugge Broen, der førte til Byen, saaledes at den i en Fart kunde kastes af efter de

566.
Danske. Dette skete ogsaa – paa Tilbagetoget, og derved bleve Forfølgerne standsede.

> ”Tak have Niels Ebbesens Søstersøn,
> han var sin Morbroder tro;
> da han kasted i Fjorden de Fjælle brat,
> de Holster fandt ingen Bro.”

Da Tydskernes stolte Fører og mægtige Herre var dræbt, sank Modet hos de fremmede Lejesvende, og en stor Deel af dem flyede ud af Landet. Grev Gerts Sønner sørgede mget over Faderens bratte Død og førte hans Lig til Holsteen, hvor de lode ham jorde imellem hans Egne; men den største Deel af Nørrejylland tilhørte dem endnu, og de vare fast bestemte paa at hævne Drabet og tage blodig Hævn over Morderne. Niels Ebbesen var imidlertid Folkets Helt, og enhver Dansk, der selv havde følt Trykket af de Fremmedes Vold eller seet Andre sukke under Aaget, beundrede og lovpriste den snilde og kjækt udførte Daad, der friede Danmark fra sin farligste og Kraftigste Fjende, og taknemmeligen søgte Jyderne at staae Frihedens Forkæmper bi. I en gammel Vise er opbevaret en Fortælling om Landets Tilstand under Tydskernes Jernaag og om den Glæde, der blev overalt, i Hytten som i Borgen, da Efterretningen om hans Død udbredte sig. Den taler om en fattig Kvinde, der paa en stormfuld, barsk Dag sidder sorgfuld i sin Hytte i Skovens Midte. Der havde hun søgt og fundet Tilflugtssted med sine Børn efter Ægtefællens Død; thi han var falden i Kamp imod Voldsherrerne. Gamle Bøge skærmede det fattige Hjem imod den skarpe Østenvind, men hendes egen og de fem Smaabørns Nød og Kvide var alligevel stor, thi ”Tydskerne rasede værre end Vinden.”

567

> ”Krist fri os, hvis Greven finder vor Rede
> da ville vi føle hans grumme Vrede;
> saa stakkels Moder taler og græder,
> i varme Kofter de Smaa hun klæder;
> to Brød i dag hende Klosteret sendte,
> dem skal ej sluge den hungrige Glente.”

Imedens hun trøster de Smaa og viser den to store Hvedebrød, hun har faaet tilsendt, for dermed at holde deres Mod oppe og de Taarer borte, som Kulde og Hunger i Forening fremkalde, hører hun det rasle i de nære Hækker, og seer en Ridder binde sin Hest ved Træets Grene. Overtydet om, at det er en fjendtlig Kæmpe, og at han kun kan ville Ondt, skjuler hun i stor Hast de to Brød, og beder Børnene forholde sig satille og tavse, naar Voldsmanden træder ind. I samme Stund banker det paa Hyttedøren, og hun gaaer den Fremmede imøde, men da denne tager Hjelmen af Panden, standser hun overrasket, thi hun saae et velkjendt Ansigt; den djærve Niels Ebbesen staaer for hende, men hun tvivler et Øjeblik om, at det virkeligen er ham, thi han saae mat og lidende ud.

Hr. Ridder! hvi er i saa bleg, afmægtig?
I knejser jo ellers i Pladerne prægtig,"

spørger hun og han fortæller da, hvorledes han havde været paafærde fra den tidlige Morgenstund af, og "skaren Frokost med skarpe Sværde," men føjer til, at baade han og hans Hest vare fastende; snart bleve de Brød hentede frem igjen. Hun forstaaer ikke ganske hans Tale, men efter fattig Evne vil hun kvæge ham og lade ham faae en Part af hendes Mundforraad.

"To Brød jeg har kun til fem smaa Sjæle,
nu faaer man kun Brød ved at røve og stjæle;
jeg er den Sjette, som Lidt skulde nyde,
den syvende Deel vil vi Eder byde."

568.
Men aldrig saasnart fatter hun den Daad, der var fuldbyrdet "med de skarpe Sværd," førend hun udbryder

"Hr. Ebbesen, vog I den kullede Greve,
da skal i nyde den hele Leve,"

og tager Brøder fra de Smaa, der langtfra at græde og klage over det skuffende Haab, at kunne sig mætte, meget mere rækker Ridderen hver for sig et Stykke af den Part, de alt havde faaet.

"Du hævned vor Fader, bog Danmarks Drage,
Du heel nyde vor Hvedekage."

Niels Ebbesen betragter de hungrige Børn med Vemod og afslaaer at tage den Næring, der frivillig, med Glæde endog, rækkes hen til ham af de smaa, kolde Hænder. Neppe mægter den djærve Ridder at takke, Taarer kvæle hans Stemme, han føler tilfulde, hvor stor den Veldaad er, han har viist Landets Børn, og tænker sig uden Gru den straffende Hævn og de Pinsler, der ville falde i hans Lod, dersom Geerts Tilhængere faae sat paa ham.

"Beholder I selv kun Eders Davre,
snart faar jeg vel Mad og min Hest faaer Havre;
snart Rugen atter og Hveden kan voxe,
snart pløjer I landet med stærken Oxe.

Men naar I sidde i Hytten sammen,
og korte Jer Tiden ved Aftengammen,
da glemmer ikke den Mand i Freden,
som skræmmed Jer Glenterne bort fra Reden."

Efter disse Ord drikker han en Slurk Vand af Børnenes Krukke, tørre Sveden bort fra Panden og stiger tilhest igjen for i flyvende Fart at drage videre, Baade Moder og Børn

569.

løbe efter ham med Brød, som de bede ham tage imod, men forgjæves raabe de, og forgjæves række de det frem; i et Nu er Ridderen fjern fra Kulsvierhytten.

Ved Markgreven af Brandenborgs Hof levede Kong Kristoffer Eriksens yngste Søn, Valdemar, thi Markgreven var gift med hans Søster, og Kongesønnen havde intet Hjem i Danmark. Han var imidlertid ikke glemt i Fødelandet, og saasnart Rygtet om Grev Geerts Død løs Landet rundt, blev han opfordret til at tage sin Faders Rige i Arv, en Opfordring, den snilde og listige Prinds ikke lod lyde to Gange, og heller ikke var uforberedt paa. Tre Uger efter den store Begivenhed i Danmark var han allerede samlet i Spandau med Johan den Milde og Hertug Valdemar, hvis Søster Helvig han indvilligede i at ægte, skjøndt hun var af en Slægt, han hadede; men hun bragte ham stor Medgift, og den kunde han bruge til at indløse de pantsatte Landsdele for, Thyland, Vensyssel, Himmersyssel og Hanherred tilligemed Aalborghuus blev hendes Brudegave; alle Slotte i Jylland skulde staae aabne for Valdemar, alle Slotsherrer sværge ham Troskabsed, og efter egen Lejlighed fik han lov til at indløse de mangfoldige Panter, Landet var udstykker i. De første Dage af Juni Maaned fejrede han sit Bryllup med Helvig paa Sønderborg Slot, og St. Hansdag blev han hyldet paa Viborg Thing, for at begynde det store Værk; at samle det næsten opløste Rige
Men i Lybek kom Valdemar sammen med Geerts Sønner og stadfæstede hvad han alt havde lovet i Spandau: ”at han ikke vilde beskytte Grevens Banemand og hans Medhjælper.”

570.
og Niels Ebbesen med sine Tilhængere maatte derfor stole paa egne Kræfter. Imidlertid vare og forbleve Jyderne ham troe og hengivne, valgte ham til deres Høvding, skjøndt Valdemar var Konge, og stillede sig under hans Banner for at kæmpe imod Holstenerne og fordrive dem af Landet. I meer end to Aar krigede de sammen; de Danske stormede og nedrev de Fjendtligsindedes Borge og kæmpede ufortrødent under deres brave Høvding, for at fuldende Værket og skaffe Fædrelandet Frihed og Uafhængighed, og Niels Ebbesen havde netop forhindret Tydskerne i at befæste Lundenæs, der ligger i Ringkjøbing Amt ved Skjern Aa og lejet sig med sine Jyder udenfor Skanderborg, Grevernes velforskandsede Slot, for at gjøre sig til Herre over dette, da Geerts ældste Søn, Henrik, en heltemodig, kraftig og ubøjelig Fyrste, der erhvervede sig Tilnavnet ”den Jernhaarde,” fik Budskab til Fyen om de Danskes Plan, og i en Hast ilede til Undsætning efter forud at have givet de Belejrede Vink om, til hvad Tid han vilde være i deres Nærhed. Den 2den Novbr. 1342 stod en haard og langvarig Kamp paa Manbjerget, ved Foden af Himmelbjerget; det var Niels Ebbesen og hans Skare, der kæmpede imod Grev Geerts Sønner. Besætningen paa Skanderborg gjorde et Udfald, og mødte tapper Modstand, men midt under Slaget kom Jern-Henrik til med 600 Mand, og Kampen blev derved end blodigere, end blodigere, end hidtil. De Danskes Tab beløb sig til meer end 2000 Stridsmænd, og iblandt de Faldne var Niels Ebbesen og to af hans Brødre. Grev Henrik skal have viist en lav Hævn imod den faldene Fjende, ved at lade hans døde Legeme lægge paa Stejle.

571.

”Sig hævned de Holster ved Skanderborg,
der faldt vor Helt:
og sjunget der blev om Jyllands Sorg
ved Sund og Belt.
Forgangen er siden femhundred Aar
i Lyst og Nød,
end Danebrog vejer og Danmark staaer
i Aften rød.”

Fire og fyrretyvende Afsnit.

Randers, Randen-Os, skal efter nogle Beretninger have sit Navn efter den Os eller Munding for Randen eller Aaen, den ligger ved, og har forhen været omgiven af Volde og Grave. Byens ældste Rettigheder skrive sig fra Erik Eriksens - Erik Menveds - Tider. I det 11te Aarhundrede, under Knud den Store og hans Sønner, havde de Danske og Engelske meget Samkvem, og det antages, at Englænderne byggede den første Kirke i Randers, for at hjælpe Kristendommen frem her i Landet; thi de kjendte og hyldede jo den nye Lære længe før de Danske.
Randers er vel kjendt og bliver ofte nævnt i ældre Tiders Historie. Den har været en bekvem Søstad, for hvem der skulde komme over Havet, og da den dertil ligger omtrent midt i Jylland, finde vi den ofte som Samlingsstedet i afgjørende Tidspunkter. Da Vendelboerne 1086 stiftede Oprør imod Knud Svendsen, forsamlede de sig i Randers for at raadslaae og lægge Planer med den farligste, men mest ansete af deres Ledere, Jarlen Asbjørn Ulfsen; og det var i Randers, at Valdemar Knudsen diede paa sine Krigere, da han vilde gaae imod Svend Eriksen efter Blodnatten i Roskilde;

572.
han lod da Broen kaste af, for at fordybe Svend Overgangen, indtil han selv havde faaet hele sin Magt samlet. Nogle Aar senere holdtes en Herredag i Randers, hvor den norske Høvding Erling Skakke mødte hos Kong Valdemar, og af ham blev udnævnt til Jarl over Norge; og til Randers tyede Erkebiskop Eskilds Dattersønner, Knud og Karl, da deres oprørske Forbindelser imod Kongen kom til Valdemars Kjendskab; derfra flyede de over til Sverrig. Skipper Klemens lejrede sig med Vendelboerne paa Flintebjerg udenfor Randers, da han 1534 kæmpede for Kristian den Andens Gjenindsættelse; og da Tydskerne oversvømmede Jylland efter at Slaget ved Lutter am Barenberg var tabt, under Kristian den Fjerde, blev Randers indtaget af de fremmede Voldsmænd og maatte udstaae endeelI denne By havde General Wrangel, en af de fjendtlige Høvdinger, sit Hovedkvarteer, da Svenskerne under deres modige Anfører Torstenson uformodentlig og uden foregaaende Krigserklæring rykkede ind i Jylland, og underkastede sig næsten hele Halvøen (1643), og Randers gik heller ikke Ram forbi, da Svenskerne spillede Herrer her i Landet 1658. I vort Fødelands sidste Krig, da Halvøen atter maatte huse saa mange forskjellige Krigerskarer fra "det store tydske Fædreland," deelte Randers Skjæbne med den største Deel af Jyllands Befolkning, saa den kjender godt til fjendtlige Indfald og fjendtlig Besætning.

Iblandt Næringsvejene i Randers er der tre, der har gjort Byen mere bekjendt, end Tilfældet er med de fleste andre Provindsstæder; disse ere dens Laxefiskerier, dens Ølbryggerier og dens Handskefabriker.

573.
Randers Lax ere som bekejndt store, fede og meget velsmagende; men Laxefangsten har nu Intet at betyde imod hvad den var i tidligere Tider. Der siges endog, at fordum naar Tjenestefolkene lode sig fæste, betingede de sig af Herskabet, at de ikke vilde spise Lax mere end to Gange ugentlig; et Vilkaar, son de idetmindste ikke behøve at foreskrive deres Husbond og Madmoder nutildags! En Fiskeart, der ligner Laxen meget, med dog staaer tilbage for den baade i Velsmag og Størrelse ddet er Ørreden, og den fanges der endeel i Randers Fjord og i Gudenaa.
Randers stærke Øl, der skal have havt en ganske ejendommelig Smag, og tilvisse ogsaa maa have havt ejendommelig Tiltrækningskraft, at slutte efter er gamme Beretning: "at Ingen han drikke mindre end et Stob (to Potter) naar han først faaer Smag paa det, og dette koster tre Skilling." var i sin Tid bekjendt over hele Danmark. Almindeligen kaldess det Burøl, da Tydskerne, der i Kristoffer Eriksens

og de tydske Pantherrers Tid kom ind i Landet, gjorde sig lystige over Bønderne, der satte stor Priis paa den stærke brune Drik, men ikke kunde taale ret meget af den, før de følte Virkningen, og som oftest ”bleve overgivne og muntre og sang lystige Viser.” Ved alle Gilder og Samlinger gik Ølkanderne rundt, og det var ikke ret i sin Orden, dersom Drikke ikke var brygget af Vandet fra ”Byens store Kilde,” der skal have særegne mineralske Bestanddele, hvorved Smagen forherligedes men der blev naturligviis solgt meget ægte Randers Øl, som Kilden maatte give Navn til, skjøndt Vandet var hentet fra Folks Brønde.
At Skipper Klemens og hans Vendelboer bleve slaaede

574.
tilbage, da de stormede Randers, det skal Øllet have været Skyld i; thi Bønderne fandt saa megen Smag i samme, at de jevnlig toge vel stærkt til sig deraf, og derved bleve de overrumplede af de Randers Borgere og Krigsmænd.
Men Randers stærke Øl. der sandsynligviis har tabt sine oprindelig tillokkende Egenskaber, finder nutildags kun Anerkjendelse blandt de velhavende Landboere ved begge Sider af Fjorden; idetmindste seer man der endnu de gamle, tunge Sølvkander med Pælemærker, af hvilke Folk fordum drak hinanden til. Beboerne i denne Egn have ogsaa i flere Henseender beholdt Præg af deres Lands gamle Skikke og Dragt; der samles Ungdommen om det grønne Majtræ, der tændes Blus Valborg Aften og St. Hans Nat, og der bære de rige Bønder endnu sorte Fløjels Knæbuxer med Sølvspænder, og mørke Koster med store Sølvknapper.
Rnders Handsker ere ikke alene kjendte over hele Danamrk, men vistnok over hele Europa, og meget søgte i de allerfornemste Kredse. Ved fremmede Hoffer bære saavel Herrer som Damer Randers Handske, dette er vist, men det er da ogsa vist, at de baade i England og Frankrig sælges under Navn af ”svenske Handsker,” Dersom fremmede Folkeslag imidlertid have villet gjøre sig den Ulejlighed at kjende dette Fabrikats egentlige Hjemstavn, da have de havt Lejlighed dertil ved de store Udstillinger, der have fundet Sted i ovennævnte Lande, thi Fabrikherrerne i Randers, saavelsom i flere af Landets Kjøbstæder, hvor der er tilsvarende Fabriker f. Ex. Odense, have sendt særdeles smukke og smagfulde Vidner om deres Kunstfærdighed og Indsigt til Bedømmelse, baade til Paris og London; men det fejler vist ikke, at Handskerne ogsaa fremtidigen ville gaae i Handelen som ”svenske” For-

575.
uden de Behageligheder, de saakaldte Randers Handsker frembyde, er der ved dem en ejendommelig behagelig Lugt, som ikke findes hos andre Handsker, hvad enten nu dette hidhører fra Fjordvandet, fra Barken eller fra Behandlingsmaaden; efter Sigende, opkjøbe fremmede Handskemagere nævnte Handsker, blot for at kunne lægge dem imellem deres egne og lade disse gjennemtrænges af Lugten.
Dronningborg kaldte Kong Valdemar Kristoffersen – Valdemar Atterdag – et Slot, som han opførte i Randers af elleve Kirker, hvilket han raskvæk lod nedbryde; men der er Intet tilbage af den stolte Bygning, der alt forlængst er jævnet. Dog, skjøndt Slottet er sjunket i Gruus og Alt om det glemt, veed Randers Byfolk endnu fuldtved at fortælle om Bodil Steen, der for er Par hundrede Aar siden boede paa Dronning Borg Slot, som dengang tilhørte en Herremand, ved Navn Peder Spreckelsen. Hun bliver omtalt som et Billede paa Haardhjertethed og Ondskab, og skjøndt hun var af fattig og ringe Herkomst, thi hun kom til Gaarden som en lille Hønsepige, var hun saa hovmodig, at Ingen kunde komme hende nær, og a hun blev meget smuk efterhaanden som hun voxte til, syntes Herren saare godt om hende og betroede hende ikke alene hele Huusvæsenet, men gav hende endog Lov til at skalte og valte paa Slottet efter Godtbefindende, og hun viste sig snart som en haard og grum Herskerinde.

Der siges hende paa, at hun skammede sig ved sin fattige Moder, og var saa ond, at da hun engang saae hende komme ind ad Slotsporten, bød hun Tyendet jage "Tiggerkjærlingen" bort. Tjenestefolkene vare mere bange for hende, end for den Onde selv, thi hun undsaae sig ikke for at tage Tilflugt til de skammeligste Midler, naar Nogen var hende ivejen. Skjøndt hun for længst er død og borte, kan hun dog

576
ikke finde Ro i Greven, og det ikke til at undres over hun kjører endnu hver Nat igjennem Randes By, og det er ikke godt at møde hende.
Nordostlig for Randers, paa en Bakke, der skyldes deels Naturen, deels Kunsten sin Tilværelse, ligger Støvringgaards adelige Jomfrukloster, omgiven af Grave og Volde, og med de skjønneste Udsigter over Hav og Fjord, Agre og Enge, Haven og de nærliggende Lystskove. Stifterinden af dette Kloster, der frembyder et saare vakkert Opholdssted ved den smukke, velindrettede Bolig, den skjønne, smukt liggende Have og de behagelige Spadseregane, er den samme Dame, der bestemte sit Hjem i Kjøbenhavn til Bolig for Enker af den bedre Stand, Fru Geheimeraadinde Kristine Harboe.
Det Harboeske Fruekloster i Stormgaden bærer hendes Navn.
Nord for Randers ligger Spendrup, forhen Digteren Steen Steensen Blichers Hjem; og en halv Miilsvej sydostlig for Byen kommer man til Hovedgaarden Essenbek, i Nærheden af det tidligere Benediktinerkloster af samme Navn, at af de ældste Klostre i Danmark, der efter Sigende blev stiftet af Stig Hvide, Toke Skjalmsens Søn, altsaa en af Erkebiskop Absalons Stamfædre.
Klavsholm, der er bekjendt som en Dronnings Enkesæde, findes ogsaa paa denne Egn. Det var Frederik den Fjerdes anden Hustru Anne Sofie, fød Reventlow, der henlevede sin Enkestand paa denne skjønne Ejendom, der havde tilhørt hendes Forældre; men for hende blev Opholdet der en Art Forviisning, thi alt Dagen efter hendes kongelige Ægtefælles Død blev det betydet hende af Kronprindsen, siden Kristian den Sjette, at hun skulde forlade Hovedstaden og begive sig did.
I Nærheden af Gaarden er Kalksteensbrud, og Kalken ansees for at være ligesaa god dem den, der brydes ved Faxø.

577.

Fem og fyrretyvende Afsnit.

Grenaa er den østligste By i Jylland og ligger paa den forunderlige Halvø i Randers Amt, der mod syd har forskjellige Indsnit fra Kattegattet. Det er en lille By, fordi hvilken der løber en Aa, forhen kaldte Djursaa, og den ligner de fleste andre Smaabyer; men der findes i Grenaa en Art af Væverier, som maaskee ikke mange Byer i vort Fødeland kunne fremvise Mage til, nemlig Glasvæverier, der ere bragte saa vist, at der i Aaret 1851 kunde tilstaaes en ung Glasvæver offentlig Understøttelse til en Rejse til den store Industriudstilling i Londom, for at han ved denne Udflugt kunde faae sin Synskreds udvidet. Den unge Mand fandt sig imidlertid ikke synderligt vel i Englands Hovedstad, men længtes efter at komme tilbage til Greenaa; sandsynligviis, fordi han var ganske ukjendt med det engelske Sprog.
En Miils Vej Syd fir Grenaa ligger Hovedgaarden Katholm, der skal have faaet Navn efter følgende Begivenhed: En Mand i Jylland havde paa uretfærdig Maade samlet sig meget timeligt Gods, som han ved sin Død efterlod til sine tre Sønner. Da den yngste af dem havde faaet sin Arvepart, tænkte han som saa: "hvad med Synden kommer, med Sorgen bortgaaer" og besluttede at underkaste sine Penge en Vandprøve; de uretfærdige Mynter, meente han, vilde synke tilbunds, men de retfærdige svømme ovenpaa. Da han nu havde kastet Pengene ud, de, da gik de alle til Havets Bund; kun en

Halvskilling holdt sig over Vandet, og for den kjøbte en Kat, hvormed han drog langt bort til fremmede Lande. Paa denne sin Rejse kom han engang til et Sted, hvor der var mange Rotter. Alle, ligefra Kongen til den simpleste

578.
Undersaat lede højligen af denne Plage, og hans Kat gjorde stor Nytte ved at udrydde de skadelige Dyr, ligesom den og til samme Tid forskaffede ham saa stor Rigdom, at han kunde rejse tilbage til Jylland og kjøbe sig en Gaard, som han da kaldte Katholm.
(I England er et tilsvarende Sagn om Richard Wittington, en forældreløs Dreng af god Familie, der blev opdragen af en velhavende Kjøbmand og fik af ham Tilladelse til at sende sin Kat bort som Handelsvare. Men da Afrejsens Dag kom, kunde han ikke skilles fra sit Yndlingsdyr, Katten, og bad sin Velgjører om at maatte følge med Skibet. Dette blev indrømmet ham, og efter nogle Aars Forløb vendte han tilbage med en stor Mængde Penge, som Katten havde fortjent til ham,)
Den sydlige Deel af den her nævnte østlige Halvø af Jylland omfatter Mols Herred, og der er altsaa Molboernes Hjemstavn. Hvo kjender ikke Molboerne og de mange forunderlige Historier, hvis Oprindelse ikke alene er ukjendt, men utænkelig og uden Hjemmel; thi Enhver, der har besøgt denne Egn eller kjender dens Beboerem vil vistnok indrømme, at de flinke, forstandige Molboer i ingen Henseende staae tilbage for deres Landsmænd. Mols Herred indbefatter, foruden Byen Ebeltoft, alle de Sogne, som ligge paa Landtungerne mellem Kalø og Ebeltoft Vigene, og Østen for sidstnævnte.
Paa en Halvø, der ved en smal Landtunge er forbunden med det faste Land, ligger Helgenæs, som er bekjendt i vort Fødelands tidligere Historie, navnlig ved To Søslag, som have fundet Sted der i Nærheden. Det ene var i Slutningen af det tiende Aarhundrede, da Harald Gormsen og hans

579.
oprørske Søn Svend mødtes der; ved Helgenæs var det jo, at Harald blev ramt af Palnatokes Piil. Det paafølgende Aarhundrede var ligeledes Vidne til et Søslag i Nærheden af Helgenæs; dengang var det imellem Svend Estridsen og Kong Magnus den Gode i Norge.
Kongemorderen Marsk Stig havde ogsaa paa Helgenæs et af sine Smuthuller, og forvandlede de mange høje Bakker, der findes sammesteds, til en udstrakt og uindtagelig Fæstning. Den lille Halvø har i det Hele taget mange høje Klinter; Ellemandsbjerget, 3117 Fod over Havfladen, bruges som et Sømørke.
Ved at omtale Marsken, Stig Andersen Hvide, bringes vi naturligviis til at nævne den lille Ø Hjelm, der ligger halvanden Miil sydlig for Ebeltoft; thi der havde den landflygtige Drabsmand et af sine mest trygge Tilflugtssteder, og derfra foretog han mange af de Røvertog, ved hvilke han og de andre Fredløse hærjede Landets Kyster, skjulte i Graamunkes Kapper eller under andre Forklædninger, men altid til stor Skræk for de omboende Landmænd, saavelsom for de fredelige Kjøbmandsskibe, der glede henad Kattegattets Vande. Hvor stor Skræk, der fremkaldtes ved de mange stærke Skandser og faste Borge, han havde omkring i Landet, derom vidner Bondens Klagesuk fra hine Tider: ”Os hjælpe nu Gud i Himmerig, thi nu har Hjelm faaet Horn.”
I Mols Herred ligger den lille Kjøbstad Ebeltoft, ved en Vig, der ved Helgenæs skyder sig henved tre Miil ind i Landet, har Navn efter Byen, og danner en god Havn for temmelig store Skibe. Den Bugt, Vigen danner paa den øste Side, ad Ebeltoft til, kaldes Pilken.
Byen, der er temmelig gammel, skal efter nogle Breretninger

580
være anlagt af Kong Abel, og have Navn efter en stor Æbletoft der i Omegnen; at dette kan ansees for meer end Gisning, tyder den Omstændighed paa, at dens Vaaben er et Æbletræ med Frugt paa.

Østfor Ebeltoft ligge Sjæl-Højene, nogle Bakker, der kunne sees langt ude i Søen; de høre til de "Molske Bjerge", som de høje Banker i dette Herred kaldes.
Ebeltoft blev i sin Tid stærkt medtagen, baade under de Kejserliges og Svenskernes Hjemsøgelser; og hvor afsondrede og rolige Molboerne end leve, bleve de derfor ingenlunde fritagne for de krigerske Bevægelser og Forulempelser, hele Jyllands Østkyst, og tildeels ogsaa Vestkysten, vare udsatte for under de tydske Afdelinger, der oversvømmede Halvøen i sidste Krig. Landsstrækningen imellem KaløVig og Kolindsund var 1849 forskandset af vore Krigsøverste og spærret ved Forhugninger, men endnu stærkere blev dan samle Landtunge forskandset, der fører fra Mols til Helgenæs, thi derfra var det, at vore Tropper indskibede sig den 1ste og 2den Juli, for at gjenvinde Fredericia, der var falden i Tydskernes Hænder. Den 6te Juli 1849 vil til sildigste Tider blive en mindeværdig Dag i vort Fødelands Historie, men Heltedagen var dyrekjøbt!

Paa den Landtunge, der dannes ved Knebel og Begstrup Vigene ligger Isgaard, der før Reformationen hørte til Aarhuus Bispestol. Østlig for denne Gaard vises Ruiner af den gamle Bispebolig, og i Øster-Lisberg Herred, der skilles fra Mols Herred ved Kalø Aa, tager man Hovedgaarden Kalø i Øjesyn. Denne, der forhen vaar Ladegaarden til det bekjendte

581
Kalø Slot, har udmærkede Jorder og fortrinlige Skove, og dertil en saare smuk Beliggenhed ved Kalø Bugt. Et af de højeste Punkter i Jylland er Kalø Bavnehøj, 333 Fod over Havfladen.
Kalø Slot kjende vi godt fra Historien. Pladsen eller rettere Øen, hvorpaa det stod, er i Omfang tretten Tdr. Land og forenet med Fastlandet ved en Steenbro, omtrent syvhundrede Skridt lang. I Valdemar den stores Tid var der paa Kalø eller Kalvø, som Navnet ogsaa skrives, et Munkekloster for Benediktinerne, men det forfaldt efterhaanden saaledes, at der var kun to Brødre tilbage, da Cistercienserne efter Forlangende af Aarhuus Bisper toge Øen i Besiddelse, idet de haabede, der at finde et roligt Blivested, efter først at have fæstet Bo og atter forladt adskillige Steder i Jylland, hvor de enten ikke havde fundet Plads eller Bekvemmeligheder nok.
Men da den ublide Aarstid kom med Snee og Iis, og der gik hele Uger, uden at Nogen kunde komme til eller fra deres Ø, tabte de Lysten til at boe der, og saae sig om efter et hyggeligere Opholdsted, som de ogsaa fandt ved at opføre det smukke Øm Kloster ved Skanderborg.
Erik Menved; der lod adskillige Borge og Forskandsninger anlægge for at de oprørske Bønder, fandt denne lille Ø særdeles bekvem til et fast Slot og lod et saadant opføre; hans Broder Kristoffer udvidede Bygningen. Et Bøsseskud fra Steenbroen er der en høj Bakke, omgiven af Træer, der endnu kaldes "Grevens Skandse" et Navn, der skal hidhøre fra den kullede Greves Tid, da Grev Geert belejrede meget længe det faste Slot sammesteds og bestemte omsider, at udhungre Besætningen; men Kommandanten brugte den List, hver Dag et lade et Sviin i Øret, og Fjenden,

582
som troede, at der hver Dag blev slagtet et saadant Dyr, sluttede, at de Belejrede vare altfor vel forsynede med Levnedsmidler til at det var tænkeligt, de kunde udhungres, hvorfor Greven ophævede Belejringen.
Kalø Slot blev anseet som den sikreste Fæstning i Jylland og derfor ogsaa brugt som et Statsfængsel. Mange højfornemme Folk have været hensatte der, men den mærkeligste af alle de Fanger, der have gjort Bekjendtskab med Kalø, er dog

…… hiin fangne Ungersvend
skjøn, modig, mandig var han
glansfuld af Aandens Daab;

i Pandens Stolthed bar han
et himmeldristigt Haab,

Han førtes over svenske Fjælde, over Dal, over Søer
over Sund, over Belt og over de danske Øer;
blev ført til Jyllands Vange;
der lukked Kalø Borg
sig fir den unge Fange
hans Haab, hans bitre Sorg."

Denne Fange var Gustav Erikson Vasa *), født paa Lindholms Slot 1496, paa den Tid da de Svenske vare haardt trykkede under Kristian den Anden. Sin første Tapperhedsprøve aflagde han (1517) i den Fejde, dr fandt Sted imellem Erkebiskoppen Gustav Trolle og hans nære Slægtning, Sten Sture den Yngre, i hvis Tjeneste han var traadt; og ved Brænkyrke kæmpede han det paafølgende Aar i sine Landsmænds Rækker og førte deres Hovedbanner. Kristian aabnede Fredsunderhandlinger, og Steen Sture tog ikke i Betænkning efter Kongens Opfordring at stille sex Adelsmænd af høj Byrd som Gidsler for det Besøg, Kristian foregav at ville aflægge hos ham; men da Baaden, i hvilken de vare

**) Chat GPT:*
Gustav Eriksson Vasa (1496–1560) var en svensk adelsmand, der blev konge af Sverige i 1523 og regnes som grundlæggeren af det moderne svenske kongedømme. Han er især kendt for:
Oprøret mod Danmark: Gustav Vasa ledte det svenske oprør mod den danske konge Christian 2., efter det brutale Stockholms blodbad i 1520, hvor mange svenske adelsmænd blev henrettet.
Sveriges selvstændighed: I 1523 blev han valgt til konge, hvilket markerede afslutningen på Kalmarunionen (foreningen af Danmark, Norge og Sverige).
Reformationen i Sverige: Han indførte reformationen, hvilket betød, at Sverige brød med den katolske kirke og i stedet fik en luthersk statsreligion.
Dynastiet Vasa: Han grundlagde Vasadynastiet, der regerede Sverige i flere generationer.
Han betragtes som en af de vigtigste skikkelser i svensk historie, og mange sammenligner hans rolle med Christian IV's betydning i Danmark.

583.
stødte fra Land, kom ud i rum Sø, bleve de bragte ombord paa Kongeskibet og førte til Danmark; Kong Kristian glemte imidlertid baade at underhandle og at sende Gidslerne tilbage. Gustav Vasa var en af de sex Gidsler, og blev sat i Forvaring paa Kalø Slot, hvor hans Frænde var ikke strængt, men Gustav længtes efter den gyldne Frihed, og var urolig og bekymret over Fødelandets Tilstand; derfor skuffede han Eriks Banners Tillid og flygtede bort næste Aars Høst, ved Morgengry, forklædt, efter Nogle, som Pilegrim, efter Andre, som en Studedriver, og skal alt den første Dag have tilbagelagt tolv Miil tilfods. Han tyede ad Lybek til, og stødte undervejs sammen med nogle tydske Prangere, til hvilke han sluttede sig, for at kunne drage saa meget sikrere afsted. I Nærheden af Staden, der var Maalet for hans Rejse, skiltes ham fra dem, uden at give sig tilkjende, og gik ind i den dahøjt ansete Fristad, hvor han begav sig lige til Raadhuset og fremstillede sig for det forsamlede Raad, der studsede ved at dee den trøjeklædte Knøs træde dristig og kjæk ind i deres Midte. Borgemesteren spurgte ham forbavset om hans Navn og Ærinde, og den smuke, kraftige Yngling svarede:

"Jeg er, - saa taled han med ædel Glød
og Sjælen traadte frem som af en Ramme-
"jeg er en Svensk og ikke bondefød,

et Skud af Vasas gamle Kongedrømme.
Mit Fødeland er stedt i bitter Nød
og under Fødder traadt af Voldsmænd grumme;
jeg kommer hid med Bøn for det til Eder,
forfulgt, betrængt, om Varetægt jeg beder.

Mod Ed, mod Folkeret, ed Svig de tog
mig fangen; brødefri fra Fødelandet
de førte mig, af Lænkerne unddrog
jeg mig, af Haab og Længsel overmandet.

584.

Min Lid til Eders frie Stad jeg slog,
af Eders Højmod ej jeg ønsker andet,
end et Asyl, et Skib, som hjem mig leder
at hævde Landsmænds hellige Rettigheder."

Hans Frænde og forhenværende Vogter, Erik Banner, indfandt sig imidlertid snart i Lybek, forsynet med Trudselsbreve fra Kong Kristian, og fordrede sin Fange tilbage; men Gustav erklærede højt og lydeligt, "at han var hverken Kongens eller Lehnsmandens Fange, men en overrumplet, svigefuld behandlet Mand." Raadet betænkte sig og vaklede i sine Beslutninger, og det var nærved, Ynglingen atter var bleven udleveret; men da randt det de gamle Raadsherrer ihu, at Kong Kristian just ikke havde taget Fløjelshandsker paa de vendiske Stæder, og de meente derfor, at ogsaa de kunde vel være teensø Næs ved Kalmar – d. 31te Mai 1520bedst tjente med at lade den fyrige, af Fædrelandskjærlighed og Hævnlyst glødende Svensker slippehjem. Altsaa overlode de ham et Skib, hvormed han drog tilbage til Sverrig og landede hemmeligen sammesteds – paa Steensø Næs ved Kalmar – d. 31te Mai 1520.

"Det var en yndig Maidag, da i de svenske Skjær
løb ind en Kjøbmandsskude med stærk, skjøndt liden Hær;
en Hær af eet Par Arme
een Pande, høj og klar,
eet Hjerte, men med en Varme,
som ingen andre har."

Den 8d. Novbr. 1520 var den rædselsfulde Bloddag i Stokholm. Gustav Vasa opholdt ssig dengang paa Gripsholm i Søndermanland og der fik han Budskab om, at hans Fader og Svoger havde maattet bøje Nakken under Bøddeløxen, at hans Moder, Søster og Bedstemoder vare i Fængsel, og at mange af hans nære Frænder havde maattet dele Skjæbne med dem. Efter denne mørke Daad, der til evig Tid vil sætte en Plet

585.

paa den i øvrigt fortjenstfulde og breve Konge, søgte Gustav ved kraftige Taler og gribende Skildringer af Blodbadet, at rejse sine Landsmænd og opmande den til at afkaste Aaget; men han prækede som oftets for døve Øren, thi Folket nærede stor Frygt for "Kristian Tyran" og "Bøddelkongen," som de kaldte ham. Dog turde de ikke gribe til Vaaben imod ham, førend der Kongebud lød Landet rundt, "at alle Vaaben skulde tages fra den svenske Bonde, og alene en Kjæp være hans Værge; "med det Tilføjende, at det vel kunde hændes at hver Bonde maatte miste en Haand

og en Fod, thi med en Haand kunde han ggodt holde Ploven, og med et træbeen vilde han kun lidet due til Oprør!" Da rejste Darlekarlene sig og hentede Gustav tilbage, der var i Begreb med at forlade det haardt hjemsøgte Fædreland, fordi han havde overtydet sig om, at han stod alene, og at Ingen vilde drage Sværd for Landets Frelse; men snart vajede Svenskernes Frihedsbanner, takket være den unge heltemodige Ædling, og

> "dengang da Alt var renset, og Nag ej længer kjendt,
> da sagde: vær vor Konge! Du har det fortjent!"

I syv og tredive Aar styrede han Riget som en kraftig og højsindet Hersker og efterlod sig et Minde, der indtil denne Dag lever i Velsignelse hos alle Svenske.
Ethvert Sted, hvor han har været skjult under de mange farefulde Stillinger, han kom i ved Kristian den Andens strænge Spejden efter ham, enhver Plet, hvor han ved kraftige Frihedstaler har søgt at opmande sine Landsmænd, bliver endnu holdt højt i Ære og udpeges for Fremmede som betydningsfulde Steder. Hans Liv var meer end enegang i Fare, og han var ikke sjelden paa Nippet at falde i

586.
Hænderne paa de i alle Retninger udsendte Forfølgere. Som oftest skjulte han sig i en Bondekofte, og deeltog ikke sjeldent i de haardeste og simpleste Arbejder, naar de danske Spejdere ransagde Huus og Gaard. Uden en Kvindes Aandsnærværelse og Raskhed vilde han ufejlbarligen engang være bleven opdagen og greben i en Bygd, hvor han, skjøndt forklædt som Bonde, tiltrak sig de Søgendes Opmærksomhed og Mistanke ved sit klode Blik og sin raske Holdning. Da Huusmoderen imidlertid saae, at den lyttende Ungersvend blev betragtet med Forbavselse, og at de Udsendte vexlede betydningsfulde Blikke, gik hun rask hen til ham, ruskede ham i Ærmet og gav ham et dygtigt Puf i Ryggen, idet hun med haarde Bebrejdelser over hans Ladhed og Dovenskab sendte ham ud af Stuen og bød ham gaae til sit Arbejde. Ved denne Adfærd dæmpedes den vakte Mistanke, thi Forfølgerne formodede ingenlunde, at en simpel Bondekone, der var et heelt Folks Fører og Leder, og de droge bort med uforrettet Sag.
En anden Gang blev Gustav Vasas Liv frelst ved en trofast Kronskyttes Aandsnærværelse, og denne Mands Navn har endnu en god Klang i Sverrig. Svend Elofsson hed han. Han og hans Hustru havde i nogen Tid givet den forfulgte Flygtning Ly og Skjul, men turde ikke beholde ham længere, da Søgen efter ham var bleven skrappere paa deres Egn, og de frygtede for, han skulde falde i Hænderne paa dem, der vilde handle ilde med ham. Derfor besluttede de at bringe ham til nogle fortrolige Venner, der vare villige til at tage imod ham og havde god Anledning til at skjule ham i en tilgrændsende Skov; men det gjaldt at faae ham sendt didhen, uden at udsætte ham for truende Farer, thi baade dag

587.
og Nat vare Forfølgerne paafærde, og enhver Vandringsmand, hvad enten han var alene eller i Selskab med Flere, blev strængt undersøgt og udspurgt. Da var det, Svend Elofsson fandt paa at skjule ham i et Læs Halm, et Sted, hvor han troede ham tryg og vel forvaret; men Fogdens Udsendte gjennemsøgte Læsset med deres Spryd, og Gustav blev saaret. Heldigviis saa den trofatse Befrier førend nogen Anden, at Sneen farvede rød af den Forfulgtes Blod, og i en Hast skar han uformærkt sin ene Hest i Benet, saa at ogsaa den blødte, hvorpaa han med mange Beklagelser over det stakkels Dyr, bad om Tilladelse til at kjøre videre snarest muligt.
Den fik han, og Gustav Vasa var frelst.
I det syttende Aarhundrede fik Ulrik Frederik Gyldenløve Kalø Slot af sin Halvbroder Kong Kristian den Femte; men han skjøttede ikke om at boe saa fjernt fra Hovedstaden og dens Glæder, derfor log´d

han Slottet nedbryde og opførte paa Kongens Nytorv den stoe Bygning, der efter ham kaldtes "Gyldenløves Palais," men som vi kjende under Navn af Charlottenborg, hvilket Navn det strax efter fik, da det blev Charlotte Amalias Ejendom og stadige Opholdssted.

Sex og fyrretyvende Afsnit.

En af de største og fornemste Byer i Danmark, er Stiftsstaden Aarhus, der rimeligviis har sit Navn af den Aa, ved hvis Munding den er anlagt og som danner Byens Havn. Den ligger lavt, men i en yndig og frugtbar Egn og er en meget gammel By; alt under Harald Haarderaades og Svend Estridsens Fejder blev den slemt medtaget ved

588.
Brand og Plyndring; men den er kjendt længe før den Tid, thi i Begyndelsen af det tiende Aarhundrede skal den jydske Kong Frede den Frisiske have bygget en Kirke i Aarhuus, til Ære for den hellige Trefoldighed, og af denne blev siden under Harald Blaatand et Bispedømme oprettet, dengang Kejser Otto var i Nørrejylland. Efter nogle Beretninger skal den af sine Undergjerninger bekjendte Pop have været den første Biskop sammesteds. Nutildags har Aarhuus en Filialbank og Dampskibsfart til Kjøbenhavn, Kiel, Kallundborg, Bogense og flere Steder, og den vil upaatvivleligen blive betydeligere og af en større Vigtighed, naar Halvøen faaer de saa saare ønskelige Jernbaneanlæg istand.
Ligesom Viborg har sin Skytshelgen i St. Kjeld, saaledes har Aarhus sin i St. Klement, efter hvem den store ærværdige Domkirke bærer Navn. Denne er anlagt af Knud den Sjette 1201, altsaa samme Aar som Erkebiskop Absalon døde.
Den hellige Klement, his Fødeby Rom ansees for at være, skal først have været en ivrig Hedning, men drpaa begjerligen have lyttet til Frelserens Tale og være kommen til Sandheds Erkjendelse, hvorefter han lod sig døbe, og blev omsider viet til Biskop af Apostlen Peter. Som Kristen blev han underkastet mange Forfølgelser, engang endog kastet i Havet med en Møllesteen om Halsen, men hvorledes han blev frelst, og hvorledes han kom fra et saa fjerntliggende Land som Italien til Jyllands Kyster, det staaer neppe klart for Nogen.
Iblandt de Undergjerningeer, der tillægges ham, maa her blot anføres, at han engang i sin Forfølgelses Tid kom til en By, hvor der var Mangel paa Vand. Indbyggerne beklagede sig meget over denne Nød, og den fromme Mand ønskede ret af Hjertet at kunne afhjælpe den; derfor skete det ednu samme Aften, da han forrettede sin Bøn og ikke glemte

589.
en Forbøn for Staden, at han havde et Syn, i hvilket der aabenbarede sig et Lam, staaende paa en Klippe. Derved blev han underrettet om, hvor der var Vand at finde, og da han næste Morgen lod grave efter ved det betegnede Sted, randt ypperligt Vand frem, der endog skal være udsprunget af selv Klippen. Til Erindring herom blev der i Domkapitlets Segl afbildet et Lam med Fredsfanen, staaende paa en Klippe, ligeoverfor en bedende Helgen."
Foruden St. Klement har Aarhus endnu en Skytspatron i den hellige Nikolai eller Niels, en naturlig Søn af Knud den Femte. I sin tidlige Ungdom udmærkede han sig ved Hoffet ved sin ridderlige Færd og sit smukke Udvortes; men da han en Dag fik at vide, at hans Fødsel havde kostet Moderen Livet, og at hun var død under stire Lidelser, baade paa Sjæl og Legeme, gjorde denne Efterretning et saadant Indtryk paa ham, at han fra samme Stund af ganske forandrede sin tidligere Levemaade, undveg alle støjende Lystigheder, alle Hoffets Adspredelser, søgte Ensomhed, fastede ofte og nød om Fredagen kun Vand og Brød, fordi dette var den Dag, fordi dette var den Dag, paa hvilken hans Moder havde

født ham. Siden aflagde han ogsaa at Linned og iførte sig en Haardugs Skjorte, holdt ofte Andagtsøvelser, og var saa vedholdende i Bøn og Faste, at han undertiden faldt om paa Gulvet af Afmagt. Omsider blev han ganske kjed ad Hoflivet og forlod det, fordi han ikke kunde holde sin Andgt i Ro eller føre den strænge Levemaade, han havde valgt, og drog til Aarhuus, for der at henleve sin øvrige Levetid. I Aarhus lod han bygge et Kloster, som han indrømmede Franciskanerne, men tog selv Bolig der, skjøndt han holdt en lille Hofstat; en af Munkene, ved Navn Hugo, udvalgte han til sin Hofpræst og daglige

590
Selskabsven; i øvrigt tillod han ingen Fremmed Adgang til sig, og udfyldte sin Tid med Andagtsøvelser og gode Gjerninger. Natten førend sin Død, siger Sagnet, havde Prinds Niels et Syn, der underrettede ham om hans forestaaende Endeligt; den nysnævnte Hugo, hans fortrolige Ven, der altid sov i Værelse med Prindsen, saae ved Midnatstid en Forsamling af unge Klærke træde ind i Soveværelset, Alle iførte deres Højtidsdragt, om givne med Purpurkaaber og med tændte Voxlys i Hænderne. Værelse blev med Et saa stærkt oplyst, at Hugo vaagnede ved den store Lysning, og blev derover saa forbavset, at han foer op at Sengen og fladt paa knæ for Prindsen, der laa roligt paa sit Leje. Da han spurgte ham, hvad Alt dette vel maatte betyde, og hvo de vare, som besøgte ham om Natten, svarede Prindsen, #disse ere min Herres og Frelsers Sendebud, og de komme for at bebude mig, at jeg endnu i næste Nat skal komme til ham." Dagen derpaa lod han slle sine Venner i Byen og Munkene i Klosteret komme for sig, formanede dem Alle til at være den Herre Kristi Efterfølgere, tog Afsked med dem og lod uddele rigelige Gaver til de Fattige; og tilkjendegav derpaa, at det var hans Ønske og Vilje at begraves paa St. Olai Kirkegaard, tæt op til Kirken. Men da Begravelsesdagen kom, vilde Biskoppen i Aarhuus, uagtet Prindsen udtykkelige Bestemmelse, ikke tillade, at han blev jordet paa nævnte Kirkegaard, da han meente, at det var større Ære for ham som kongelig Prinds, at blive indsat i St. Nikolaj Klosterkirke, som han dessuden selv havde ladet bygge. "Dog paa selve Begravelsesdagen skete det, at en Stjerne faldt ned paa det Sted af St. Olai Kirkegaard, som Prindsen i levende Live havde udseet til sin Grav," dette blev anseet som en gjentagen Be-

591.
kræftelse paa hans udtalte Vilje, og Bispen maatte give efter for Folkets Paastand, de Højbaarnes som den simple Mands, og lade Prinds Niels jorde tæt op til St. Olai Kirke, hvor et Trækors blev oprejst ved Graven. Da dette Kors i Tiden blev meget ormstukken, siger Legenden, hørtes der tre Dage i Rad disse Ord ved Gravstedet: "Gjør et nyt Trækorsaf Egetræ fra Skejby Skov og sæt det ved den Jordhøj, hvor Hellig Niels er begraven," hvilket naturligviis ogsaa skete; og der maa have være et forsvarligt Kors, thi Stammen var saa tung, at fem Par Oxer neppe formaaede at slæbe den til Aarhuus.
Det fejler da ikke, aat en Mand, der havde været saa from og afholdende i levende Live, efter sin Død ogsaa var istand til at gjøre Underværker, uden dette vilde han jo heller ikke være bleven erklæret for "Aarhuus Skytspatron", som han i Rom blev kaldet; men det var da ogsaa i Middelalderens Munketider, at Begivenhederne som de, der fandt Sted ved hans Hvilested, kunde ansees for Vidundere. Saaledes fortælles der, at da en bekjendt Person i Aarhuus engang lod sig friste af de skjønne, modne Frugter paa rt Æblrtræ det stod i Nærheden af Prindsens Grav, til at sige op i samme om Natten for at forsyne sig med en Deel Æbler, blev han pludselig, da han var kommen op i Træet saa stiv i alle Lemmer, at ham ikke kunde røre sig af Stedet, men sad som fastnaglet. Da randt det ham i Hu, at dette maatte være en Streg af Hellig Niels, som formodentlig havde taget Træet undr sin Varetægt, og han angrede og afbad strax sin brødefulde Hensigt. Lidt efter lidt fik han ogsaa sine Lemmers Førlighed igjen, saa at han kunde stige ned ad Træet, til hvilket han da aflagde det Løfte, at han aldrig mere skulde røre dets Frugt.

592.
Ved Prindsens Grav stod er Skrin, der var bestemt til at tage imod de Gaver og Ofre af alle Arter, der bleve bragte til den hellige Mand, som Tak for de Helbredelser, der fandt Sted ved hans Medvirken. Mange kastede begjærlige Blikke til de rige Skatte, Skrinet indeholdt, uden dog at vove at forgribe sig paa Helligdommene; dog skete det engang, at en Mand, der var kommen fra Horsens til Aarhuus, ikke kunde modstaae Fristelsen og snappede et Par tore Øjne, kunstigt forarbejdede af Sølv, som en Blind havde skjænket, af Taknemmelighed over at have faaet Synet igjen, ved at bede i længere Tid daglig ved Prindsens Grav. Saasnart Tyven havde seet sit Snit, ilede han i fuld Fart hen ad Landevejen til Horsens, løb hele Natten op og ned, frem og tilbage, og var næsten ganske aandeløs af Anstrængelse og Løben, da han i Daggry mødte en Præst, der gik ind paa Kirkegaarden; af ham fik han da at høre, at han var langt fra Horsens, thi han var endnu paa St. Olai Kirkegaard i Aarhuus. Nu kunde Tyven da nok forstaae, at ingen Anden end den hellige Niels havde spillet ham det Puds, og fuld af Skræk skriftede han strax for Præsten og gav de røvede Øjne tilbage, hvorpaa han fik Syndsforladelse; og fra det Øjeblik af, var det ikke vanskeligt for ham at finde Vejen til sit Hjem.
At de Gaver, der bleve nedlagde ved Prinds Niels´s Grav ikke vare ubetydelige, kan skjønnes deraf, at Kong Valdemar den Anden ofte laante Penge af ”sin Frænde, den hellige Niels i Aarhus;” men han glemte ltid at betale dem tilbage. Gejstligheden syntes slet ikke om disse hyppige Laan, og da han stod i Begreb med at foretage Toget til Lifland, formanede Biskop Peder ham til, ikke et tilvende sig Hellig

593.
Nielses Skatte, under Paaskud af Slægtskab, saafremt han ellers vilde vente Held og Lykke af sine Vaaben imod Hedningerne. Desuden, sagde Biskoppen, var Kongen imod Hedningerne. Desuden, sagde Biskoppen, var Kongen end beslægtet med St. Niels, var han det ikke med St. Klemen, og Gaverne til begge Helgenerne samledes i een Kasse; dertil føjede han den Bemærkning, som Valdemar ikke syntes om, at Skatterne bleve givne af Folket for at anvendes til gudeligt Brug og ikke som et Hjælpemiddel til at fremme Krig og Fejde. For at der af Kirkens Tjenere kunde føres bedre Tilsyn med de hellige Gaver, og al Plyndring, baade hemmelig og aabenlys, kunde forebygges, blev Steenkirkens Opførelse fremskyndet, og begge Helgeners Been førte derhen tilligemed deres Skriin eller Pengekasse; thi under Kirkehvælvingerne vare de mere trygge end paa den aabne Kirkegaard. Denne Henflytten fandt Sted i Erik Menveds Tid, fordi, som Legenden foregiver, Kongemorderen Marsk Stig og hans Stalbrødre, der havde den stærke Borg paa Øen Hjelm, hvor de som oftest opholdt sig og hvorfra de foretog saa mange Røvertog ind i Landet, ikke skulde lade sig friste af den liflige Lugt, der uddunstede fra Helgenens Grav, og fare over til Aarhuus for at røve Byen dens Skytshelgen tilligemed Skatten, der blev anseet for, og i Virkeligheden var, Kilden til Byens Opkomst og Velstand. Endnu maa tilføjes, at saavel i Midten som i Slutningen af det ottende Aarhundrede blev der oprejst Mindesmærker til Erindring om Niels Knudsen; det første af en velhavende Kjøbmand i Byen, ved Navn Kristen Hørby, der bestemte, at hans Arvinger skulde forandre det simple Trækors til en Obelisk af Muursteen, det andet af Domkirken. Trækorset havde staaet henved 600 Aar, det kostbare Monument, der traadte istedenfor samme, holdt sig neppe i 16 Aar; thi det

594.
smukke Kors, der var ægte forgyldt, blev ranet bort, og Aarhuus opvoxende Gadeungdom stod Vejrliget troligen bi med at ødelægge Mindesmærket, da Kirkegaarden, skjøndt den var Domkirkens Begravelsesplads, dog ikke havde noget Hegn imod Øst og Syd, førend imod Slutningen af forrige Aarhundrede (1797). Paa den Støtte, der fornyedes til Minde om Knud den Femtes Søn, blev indgravet paa en bruun Steen til Efterretning for Efterverdenen; ”at denne Kongesøn henlevede sine

flestes og sidste Aar i Aarhuus afsondrede sig fra Verden og opholdt sig alene ved Gudfrygtigsheds og Goddædigheds vedholdende Øvelser."
I Aarhuus forvises en naturlig Mumie; der er Liget af en gammel Nordmand, dr opnaaede den høje Alder af 146 Aar. Han døde 1772, men hans Legeme er endnu ufortæret, saa at Tidens Tand skaaner ligesaafuldt den Døde som den Levende. Denne Mand var Kristian Jakobsen Drakenberg *), i sin Højbaadsmand ved Holmen i Kjøbenhavn. Indtil sine sidste Dage bevarede han sit kraftfulde og stærke Legeme saavelsom sine Sjæleevner, usvækkede; dertil var han i høj Grad reenlig og ordentlig; hans lange hvide Sølvskæg var altid smukt ordnet og glattet, hans Klædedragt tarvelig, men reen, og i al sin Levemaade viste han Nøjsomhed og Ædruelighed, spiste kun lidet, drak helst Vand, og har ved sin Afsky for al Fraadsen og Vellevnet sikkert efter bedste Evne bidraget til at bevare en sund Sjæl i et sundt Legeme. I en Alder af 111 Aar fik han Lyst til at indtræde i Ægtestand med "en gammel ærværdig Matrone paa 60 Aar." som det hedder paa den Plade, der findes paa hans Ligkiste, og denne sin Hustru overlevede han io mange Aar. Til Aarhuus som han med Grev Danneskjold Samsø,

**) Chat GPT: Kristian (Christian) Jakobsen Drakenberg er en kendt historisk figur i Danmark og Norge – mest fordi han ifølge traditionen skulle være blevet 146 år gammel.*
Født: Ifølge fortællingen i Blomsholm, Norge, i 1626.
Liv: Han var sømand, soldat og eventyrer og blev især berømt som en stor historiefortæller. Han underholdt folk med fortællinger om krige, sørøvere og rejser til fjerne egne.
Død: Han døde i Århus i 1772, hvor han ligger begravet i domkirken.
Allerede i samtiden var der tvivl om hans høje alder. Der findes ingen sikre kirkebøger eller dokumentation for hans fødsel, og mange historikere mener i dag, at han snarere var betydeligt yngre, men at myten om hans lange liv voksede, fordi han selv og andre fortalte og pyntede på historierne.

Eventyr og historier, han selv fortalte:
Kristian Jakobsen Drakenberg var kendt som en rigtig eventyrer og en fantastisk fortæller. Her er nogle af de mest berømte historier, han fortalte om sit liv:

Kamp mod sørøvere: Han hævdede at have været taget til fange af barbareskerne (nordafrikanske pirater) og sad som slave i Algier i mange år, indtil han blev sat fri gennem dansk diplomati.

Krigsdeltagelse: Han fortalte, at han havde sejlet som sømand under den dansk-svenske krig og havde kæmpet mod svenskerne. Han skulle også have deltaget i flere søslag i Middelhavet.

Fjerne rejser: Ifølge ham selv havde han rejst vidt omkring – blandt andet i Middelhavet, i Asien og i Caribien – og mødte mange fremmede folk.

Mødet med konger og fyrster: Han praler i sine fortællinger af, at han mødte og tjente under flere europæiske konger og fyrster.

Overlevelse og styrke: Han gjorde et stort nummer ud af, at han havde overlevet sygdomme, krige, fangenskab og hårde sørejser – og at han stadig kunne fortælle historier som en gammel mand på over 140 år.

595.
hvem det 1767 blev betydet, at han skulde forlade Kjøbenhavn, og drage til sit Gods Marselisborg ved Aarhuus.

I Korskirken, udfor den sidste Kirkepille imod Syd, ligger en gammel Ligsteen, paa hvilken der er afbildet et ungt Fruentimmer med en Bog imellem sine foldede Hænder; under hendes venstre Bryst er indhugget et Hul, saa stort som en Bøssekugle, og dette betegner hendes Dødsmaade. Den Afdøde skal have været en ung Pige af høj Byrd, der havde viist sig svigefuld imod sin Trolovede, som af Forbitrelse over hendes Adfærd fattede det ulykkelige Forsæt, at skyde hende ihjel, hvilket han ogsaa iværksatte en Søndagmorgen, da hun gik til Kirken for t høre Fropræken; thi idet hun traadte ind ad Kirkedøren med sin Bønnebog i Haanden, sendte han hende en Kugle, hvorved hun styrtede død om.

Iblandt de Mænd, der have siddet paa Aarhuus Bispestol før Reformationen, er det vel værd at nævne Ove Bilde, til hvem Kong Johannes, under hvis Regjering han var Domprovst i Roskilde, nærede saa stor Tillid, at han paa sit Dødsleje tilraadede sin Søn og Efterfølger, at opbyde Alt for at beholde den ædle, trofaste Mand omkring sig. ”Vil han ikke blive hos Dig for Din egen Skyld, saa bed ham om at gjøre det for min”. sagde han. Ligesom de andre katholske Biskopper blev Bilde fængslet, for at Reformationen kunde iværksættes, men han var altid Kongen og Folket kjær, og de sidste 18 Aar af sin Levetid tilbragte han efter Kongens Ønske paa Herlufsholm, dengang Skovkloster. I Aaret 1555 døde han.
Ogsaa den for Kongemord mistænkte Jakob Arnfast**

**) Chat Gpt: Ove Bilde (ca. 1510–1604) var en dansk adelsmand og biskop i Aarhus. Han tilhørte den magtfulde adelsslægt Bilde, som ejede store godser i Jylland og på Fyn.*
Han blev udnævnt til biskop i Aarhus i 1541, men det var i den tidlige reformationsperiode, hvor kongemagten netop havde gennemført den lutherske kirkeordning (1536). De nye lutherske biskopper fik ikke længere samme selvstændige magt som de katolske forgængere, men blev i høj grad kongelige embedsmænd og tilsynsførende over kirken i deres stifter.
Ove Bilde var en af de første lutherske biskopper i Danmark. Han sad på posten til sin død i 1604 og er dermed en af de længst siddende biskopper i Danmarkshistorien. Han var kendt som en dygtig administrator og for at have styrket præsteuddannelsen og kirkens økonomi i stiftet.

***) 1137 blev den danske konge Erik Emune myrdet i Ribe.*
Ifølge Saxo Grammaticus og andre kilder blev han stukket ihjel under et gilde af en mand ved navn Arnfast, der var biskop af Aarhus.
Mordet skulle være motiveret af hævn: Erik Emune havde tidligere ladet Arnfasts far henrette.
Dette er det mest markante eksempel i danmarkshistorien på en biskop, der direkte deltog i et kongemord.

Navnet "Jakob Arnfast" kan derfor være en forveksling mellem:
Jakob (Arnfasts søn?) eller blot sammenblanding med Jakob af Møn, en anden gejstlig.

Arnfast af Aarhus, som er den biskop, der historisk er knyttet til kongemordet på Erik Emune i 1137.
Jakob Arnfast var en af de sidste katolske biskopper i Danmark før reformationen.
Han blev i 1513 valgt til biskop i Ribe stift som efterfølger for biskop Iver Munk. Ifølge kilderne var han egentlig munk (augustiner), men kom hurtigt i konflikt med både kapitlet (domkirkens kanniker) og kongemagten.
Der er ikke mange bevarede oplysninger om hans bispetid, men vi ved:
Han tilhørte den katolske kirkes sidste generation af biskopper i Danmark før reformationen i 1536.
Hans bispetid var præget af uro og begyndende modstand mod den katolske kirke i Jylland, hvor de lutherske idéer hurtigt vandt indpas.
Han døde i 1519, altså før reformationens gennembrud.

596.
i Ribe, blev i sin Tid udvalgt til Biskop i nævnte Stift, men kom ikke til at beklæde Embedet.
Ikke saa af vore navnkundige Mænd ere fødte i Aarhus, og iblandt disse den store Mathematiker og Astronom Ole Rømer. Denne vor Landsmand er det egentlig, Franskmændene kunne takke for de kunstige Vandspring i Versailles, af hvilke de ere saa stolte, og som tilvisse frembyde et storartet og majestætisk Skue, naar de alle ere satte i gang. Mange andre Opfindelser gjorde hans Navn berømt over hele Europa, og under hans tiaarige Ophold i Frankrig vistes ham den Tillid, at han blev foretrukken Landets Indfødte som Lærer i Mathematik til den unge Kronprinds. Efter sin Hjemkomst blev han Professor i samme Videnskab ved Kjøbenhavs Universitet, men rejste snart efter bort, med det Hverv fra Regjeringen, at undersøge Fabrikvæsenet og Politiforanstaltningerne i nogle af Europas mest bekjendte Lande, og ved Tilbagekomsten blev den lærde Professor – Politimester i Kjøbenhavn. I dette Embede traf han imidlertid saa vise og kraftige Forantstaltninger og iværksatte saa mange Forbedringer, at han unægteligen har store Fortjenester af Landet i mangfoldige Retninger, og da ikke mindst derved, at han udarbejdede den første Matrikul: Jordebog, hvorefter Hartkornet kan ansættes over hele Landet.
Lægen og Oldgranskeren Ole Worm, og hans nære Slægtning, den flittige, lærde Jens Worm ere Begge fødte i Aarhuus, ligeledes Erik Pontoppidan den Yngre, theologisk Professor og siden Prokantsler ved Kjøbenhavns Universitet, en Forfatter, hvis omfangsrige Virksomhed og mangesidige Kundskaber, Fædrelandet skylder Meget, da flere af hans Værker endnu den Dag i dag benyttes som Kildeskrifter. Om

597.
end den yngre Slægt ikke kjender ”Pontoppidans Forklaringer af Luthers Kathekismus,” *) saa er dog sikkerligen Mange af de Nulevende, der fra Barndommen af vide Besked om denne Ledetraad, der igjennem flere Menneskealdre har været og endnu er en udbredt og vel antaget Lærebog; ogsaa hans mange andre gudelige Skrifter Nytte og ere af Betydenhed, da de ere blevne læste af Folket fremfor mangfoldige andre Smaaskrifter i samme Retning.
Ville vi nævne nogle af de hæderlige Mænd, der have levet og virket i Aarhuus, da træder unægteligen han frem

”der i de Knøses Rækker
traskede langt æbag
og kunde ej Skaaret strække
med sine tunge Drag”

og som ligger begrave paa Kirkegaardens østre Ende, imellem Kirken og Skole.’ Som Bondesøn – fra Skanderborgegnen – og opdragen efter sin Stand, maatte Morten Borup deeltage i Bondens Arbejder indtil sit 25de Aar; men hans Hu stod til højere Gjerning og derfor gik det undertiden ringe med Markarbejdet. Da han en Dag ved en Høslæt faldt i Staver med Leen i Haanden og Blikket mod Jorden, irettesatte Fogden ham haardt for hans Langsomhed, idet han tillige spurgte, hvad han maabede efter i Jorden, Morten svarede den strænge Foged, ”at han grundede paa, hvorfra den Blomstervrimmel vel kunde komme, som hver Sommer blev mejet bort fra Jorden og hver Vaar kom tilsyne igjen, - ja

”Jeg staaer nu her og grunder
og kan dog ikke forstaae
det mægtige store Guds Under

udi de mindste Straa."

**) Chat Gpt: Du tænker på Erik Pontoppidan den Yngre (1698–1764), som var teolog, biskop i Bergen og en af de vigtigste skikkelser i dansk-norsk kirkehistorie i 1700-tallet.*
Hans mest berømte værk er netop:
„Sandhed til Gudfrygtighed, udi en enfoldig og efter manges Begiering affattet Forklaring over Dr. Martin Luthers liden Catechismus" (1737).
Det er altså en forklaring til Luthers Lille Katekismus, skrevet på dansk, og den blev hurtigt det mest udbredte katekismus-skrift i Danmark og Norge i 1700- og 1800-tallet.
Nogle vigtige træk:
Formål: At give en enkel, pædagogisk og systematisk udlægning af den kristne tro, så både børn og voksne kunne lære troslæren udenad.
Indhold: Bygger på Luthers Lille Katekismus (De Ti Bud, Trosbekendelsen, Fadervor, dåben, nadveren, skriftemålet), men med lange forklaringer og opbyggelige tilføjelser.
Indflydelse: Værket fik kanonisk status i den danske kirke – det var i mere end 150 år lærebog i skolen og anvendtes ved konfirmationsforberedelsen.
Tone: Præget af pietismen – betoner hjertets fromhed, personlig tro, anger og gudsfrygt.
I praksis betød det, at næsten alle børn i Danmark-Norge i 1700- og 1800-tallet lærte deres kristendom ud fra Pontoppidans Forklaring. Mange ældre mennesker kunne endnu i 1900-tallet remse svarene op udenad.

598.
Men Fogden kunde ikke følge Mortens Tankegang, derfor blev han vred, forbød ham at tænke og grunde, naar han skulde arbejde, og løftede Svøben for at slaae ham. Men da var den unge, tænksomme Bondes Bestemmelse fattet, og hans længe i Stilhed nærede Ønske, at kunne faae sin Videbegjerlighed og Lærelyst tilfredsstillet, iværksatte han ved at kaste Leen og løbe ad Aarhuus til, hvor han tiggede sig ind i Latinskolen. Der sad nu den skæggede Knøs paa Skolebænken imellem de smaae Purke, nederst i den nederste Klasse, havde meget at kæmpe imod, og maatte naturligviis døje endeel af sine store og smaae Skolekammerater; med ved Jernflid udvikledes snart hans rige naturlige Evner, og efter ti Aars Forløb gik han som flink Student til Universitetet i Kjøbenhavn, der endnu var ganske ungt. Lovkyndigheden og Theologien vare de Videnskaber, han lagde sig efter, tog Magistergraden og rejste efter nogle Aars Forløb til det bekjendte Universitet i Køln, hvor han blev Doktor i Theologien. I en Alder af 45 Aar, netop 20 Aar efter at han var løben fra Engen, Høsletten og Fogdens Svøbe, blev han Rektor ved Aarhuus Skole, der i hans Tid kom i velfortjent stor Anseelse. Efter en Aarrække at have forestaaet det ham betroede Embede som en dygtig, samvittighedsfuld og nidkjær Skolemand og uddannet mane af Danmarks lærde og fortjente Mænd, blev han i sin Alderdom Præst ved Domkirken i Aarhus og døde i dette Embede, omtrent 80 Aar gammel.

"Og det var den selvsamme Bonde
vi før udi Engen saae,
paa Græs og Blomster at grunde
istedenfor dem at slaae."

599.
Peder Krog, Biskop i Trondhjem, var ogsaa en Aarhusianer. Vi kjende denne Mand nærmest af hans hensynsløs Adfærd imod den fangne Griffenfeldt, en Adfærd, der ingenlunde kan billiges, thi hans

Beretninger tilregnes det, at den store Fange maatte gjøre Afkald paa Pen, Blæk og Papir, og derved savne de bedste Hjælpekilder il at udfylde sine lange, ensomme Timer.

Før vi forlade Aarhuus og dens Omegn, er det vel værd at nævne den saare velgjørende Helbredelsesanstalt for Sindssvage, der for faa Aar siden er opført og indrettet sammesteds, og som alt har vundet er godt Navn ved den Dygtighed og Indsigtsfuldhed, den Menneskekjærlighed og Opofrelse, hvormed der bliver styret for og fredet om de Syge, der tye til Hospitalet for at finde Helbredelse og Lise i deres sørgelige Tilstand. Mange ville i Tiden mindes Opholdet der med Tak til Gud og Mennesker, og Enhver, der med reen Vilje og af indre Tilskyndelse ofrer sig den møjsommelige og ofte glædesløse Gjerning der er at tage vare, vil med Rette kunne regnes iblandt Menneskehedens bedste Velgjørere, lige meget om hans Gjerning er stor eller ringe, naar den kun blive varetaget i Kjærlighed og med Bevidsthed om den store Ansvarsfuldhed.
Det gamle Aarhuus, som Harald Haardraade ødelagde, laa paa Lisberg Høj, en halv Miilsvej nordligere end den nuværende By, der flere Gange har været hjemsøgt og brandskattet af fjendtlige Tropper, da baade de Kejserlige, Svenskere, Polakkere og Brandenborger til forskjellige Tider have spillet Herrer der, og Byen blev i sidste Krig besat af Tyd

600.
skere, navnlig af Preusserne. Det var i Aarhuus, den bekjendte lille Scene fandt Sted, at en tydsk Præst blev sat paa en Stol midt paa Torvet med tilbundne Øjne, efterat han havde indfundet sig ved Forposterne, men Anmodning om, at blive ført til den lille Prinds af Salm-Salm, som efter Rygtet skulde være dødeligen saaret, og hvem han nu ønskede at give Sakramentet. Medens han saaledes sad paa Forundringsstolen for at afvente General Ryes Svar paa hans Begjæring, samtalede han i Fortrolighed med de Omkringstaaende og fortalte dem om sit tidligere Liv, iblandt andet, at han i sin Ungdom havde været Husar og gjort Felttog med, og derfor lettere end mangen Anden kunde finde sig tilrette i de krigerske Forhold. En af de Tilstedeværende overrakte han sin Tegnebog og bad, at han vilde kjøbe ham et Lommetørklæde, da han tilfældigviis havde glemt at tage et med sig. Prindsen var kun let saaret i den ene Arm og behøvede ikke den Gejstliges Bistand, dette lod Generalen sige, og den gemytlige Præst forlod derfor atter Aarhuus; men den unge Fyrstes tro Tjener, der var fulgt med og frivillig gik i Fangenskab for at pleje sin Herre og være ham til Nytte, fik Lov til at blive.
Fra Aarhuus fører en smuk Spadseregang langs Stranden til Marselisborg, Forpagtergaarden til det forhenværende Havreballegaard, der hørte til Stiftets Bispestol. Efter Reformationen kom Ejendommen under Kronen, men Aaret efter Enevoldsmagtens Indførelse solgte Kong Frederiks Havreballegaard til Gabriel Marselis *), hvis Sønnesøn Konstantin Marselis senere blev ophøjet til Baron og lod sin Ejendom opkalde efter sig- Da han døde uden at efterlade sig Arvinger, faldt Gaarden atter Kongen til, og blev af ham

**) Chat Gpt: Gabriel Marselis (1609-1673) var en rig hollandsk købmand, handelsmand og godsejer, som fik stor indflydelse i Danmark i 1600-tallet.*
Født i Hamborg i 1609 som søn af Gabriel Marselis den Ældre (ca. 1575-1643) og Anna L'Hermite. Han tilhørte Marselis-slægten, der stammer fra Holland/Antwerpen og som flyttede til Hamborg pga. religiøse forfølgelser.
Forretningsvirke
Han kom tidligt med i faderens handelsvirksomhed og blev en betydningsfuld leverandør til den danske krone — bl.a. leverancer til hær og flåde.
Hans virksomhed dækkede bl.a. handel med korn, våben og ammunition, og han havde kontrakter som kommissarius og resident (repræsentant) for den danske stat/konge i Amsterdam.
Dansk Biografisk Leksikon | Lex

Jordegods og godsejer
Som betaling for tilgodehavender fra staten fik Marselis overdraget store jordbesiddelser / godser (kronogods) i Danmark og Norge.
Omkring Aarhus ejer han fx godset Havreballegård, som senere blev Marselisborg.
aarhuswiki.dk
Han købte også herregårde som Skumstrup, Moesgaard m.m.
Adel og senere liv
Han blev adlet af Frederik III i 1665.
Han døde i 1673 og blev begravet i Zuydkerk (Amsterdam) ifølge nogle kilder.
Betydning og eftermæle
Marselis fik lagt navn til en række steder omkring Aarhus, fx Marselisborg, Marselisborg Gods, Marselisborg Slot, og Marselis-skovene.
Hans arvinger delte hans store ejendomme op, og nogle af dem blev baronier. Fx blev Vilhelm Marselis adlet under navnet Güldencrone og oprettede baroniet Vilhelmsborg.

601.
skjænket til en Gyldenløve. 1825 blev den solgt. Marselisborg Skov, Syd for Aarhuus og den stpre Riis Skov, Nord for Byen, der skal være skjænket samme af Dronning Margrete, vare velkomne Skjulesteder for Tydskerne i de sidste Krigsaar, og opvakte, i Forbindelse med den hele omliggende Egn, Forbavselse hos de med vort Fødelands Naturskjønheder kun lidet kjendte Voldsmænd, der ved deres paatvungne Besøg fik et ganske andet Begreb, baade om Land og Folk, end de tidligere havde næret.
To Mill fra Aarhus ligger Hovedgaarden Skebygaard med betydelig Skov, frugtbare Enge og rige Agre. Jørgen Rosenkrands, en af de fire Rigsraader i Kristian den Fjerdes Mindreaarighed Tid har opført Gaarden, der er omgiven af Grave, og gav den Navn af et mærkværdigt Skab, omkring hvilket Bygningen skal være opført, efterat dette var fuldendt. Skabet blev anbragt i en Eg, hvis Rod stod og maaskee endnu staaer i Kjælderen og strækker sig hen under Gaarden; det har saa mange Døre som Aaret har Maaneder, indenfor hver af disse saamange mindre som Maaneden har Uger, og deri atter saa mange, som Ugerne have Dage, Alt udført af smukt Billedhuggerarbeide.

**) Chat Gpt: Jørgen Ottesen Rosenkrantz.*
Født 14. maj 1523, død 9. april 1596.
Tilhørte den danske adelsslægt Rosenkrantz.
Egenskaber og virke
Han blev rigsråd, altså medlem af kongens råd, som rådgiver og embedsmand.
Uddannelse: studier ved universiteter, bl.a. Wittenberg, og tidlig knyttet til Reformationen.
Han havde flere lensmands- og administrationsopgaver.
Han interesserede sig for kirkelige forhold, uddannelse, fremmede studenter — støtte til unge lærde.
Gods og byggerier
En vigtig side af hans liv handler om de herregårde og byggerier han opførte / erhvervede:
Rosenholm: Han er opretter af Rosenholm Godt — han erhvervede gården (Holmgaard) fra kronen omkring 1559 og begyndte at bygge.
Skaføgård (oprindeligt "Skabygaard"): Han lod opføre denne herregård 1579-82, og før dette samlede jorden omkring den.
Han sørgede også for, at godserne blev velarronderede — dvs. at fæstegods omkring hovedejendommen blev samlet, så driften kunne blive bedre og mere effektiv.
Danske Herregårde
Betydning og eftermæle

Jørgen Rosenkrantz var med til at forme adelens godsejerrolle i Danmark i 1500-tallet, især med hensyn til landbrugsdrift, ejendomsopkøb og bygningsvirke.
Rosenholm og Skaføgård er stadig blandt de markante herregårde i Danmark, og bærer hans navn og stil påvirket af renæssancen.
Hans familie fortsatte i generationer med at eje og udbygge disse godser.

Jørgen Rosenkrantz og Christian IV:
Jørgen Rosenkrantz døde i 1596, samme år som Christian IV blev konge (efter Frederik II's død i april 1588, men først kronet i august 1596).
Rosenkrantz var rigsråd, altså medlem af det øverste råd omkring kongen, og dermed tæt knyttet til Frederik II's regeringstid og overgangen til Christian IV.
I Christian IV's barndom (han var 11 år ved sin fars død i 1588) fungerede rigsrådet som formynderskab og regeringsmagt, indtil Christian blev myndig og kunne regere selv i 1596.
Rosenkrantz var en af de erfarne rigsråder, som var med til at styre landet i denne periode og dermed en del af de kredse, der opdragede og formede den unge konge politisk.

En Miilsvej sydlig for Aarhuus ligger Jelshøj, 404 Fod over Havfladen, og en halv Miilsvej atter mod Syd Baroniet Vilhelmsborg der tilhører Familien Gyldenkrone.

Syv og fyrretyvende Afsnit.

Et Par Miil fra Vilhelmsborg, mod Sydvest, i en saare skjøn Egn, omgiven af store Skove, smukke, fiskerige Søer, yndige, grønklædte Bakker og frodige Dale, besøge vi paa Rejsen igjennem Østjylland Kjøbstaden Skanderborg.

602.
Oprindelsen til Byen Skanderborg er at søge i Landsbyen Skanderup, der maa have været til, førend Slottet blev opført, da Borgen fik Navn – efter den. Sandsynligviis er det gaaet med denne By som med saamange andre Stæder i Jylland, at Indbyggerne for Størstedelen døde af den skrækkelige Pest, der under Navn af den sorte Død hjemsøgte Halvøen i Midten af det fjortende Aarhundrede; og da den senere igjen blev opbygget, er den formodentlig flyttet nærmere til Slottet, for at skærmes af dette i Fejdetider. Det er ingen Tvivl underkastet, at den sidst opførte By Skanderup, som Frederik den Anden gav Kjøbstadsrettighed, har ligget der, hvor Skanderborg nu har sin Plads.
Skanderborg Slot var forhen en af Rigets gamle og vigtige Kongeborge, og landets Styrere havde jevnlig opholdt sig der. Efter Kæmpevisen var det paa denne Borg, Valdemar den Anden fik Budskab om, at hans Dronning, den elskelige Dagmar, laa dødssyg i Ribe, og at hun længtes ret inderlig efter ham. Visen udtaler paa en smuk Maade Kongens Sorg og den kjærlighedsfulde Jil, han lagde for Dagen, for at komme til hende.

”Dankongen slog sit Tavlebord sammen.
saa alle de Tærninger sjunge;
forbyde det Gud Fade udi Himmerig,
at Dagmar skulde døe saa unge.

Der Kongen drog af Skanderborg,
da fulgte hannem hundrede Svende,
og der han kom til Gridsted Bro
fulgte hannem ikkun Dagmars Dreng.

Der han red over Ranbøl Hede
fulgte hannem femten Svende,
og der han kom til Ribe By
da var den Herre alene"

603.
Dengang Erik Plovpenning og hans Broder Abel fejdede imod hinanden, opholdt Eriks Dronning, Jutta, sig paa Skanderborg Slot til stor Ulempe for Munkene i Øm Kloster, som hun var temmelig nærgaaende imod, ved at frarøve dem Korn, Kvæg og Alt, hvad hun ellers havde Brug for eller Lyst til.
Efter Alt at dømme maa nævnte Brødres Brodersøn, Kong Erik Glipping, have tilbragt sine sidste Leveaar paa Skanderborg, thi da Marsk Stig kom tilbage fra Felttoget i Sverrig, var Hoffet der; og efter Kongens Død forblev Dronningen og Prindserne der sandsynligviis. "Og vi ville ride til Skanderborg, Dronningen ville gjæste, " siger Marsken, deraf er at slutte, at hun maa have havt Ophold sammesteds.
I Skanderborg var det og, at Marsken undsagde Kong Erik, og efter Kongens Død kom han didhen med en harniskklædt Skare, fro at see hvad Virkning, hans Udaad havde frembragt; aabent vedgik han sig Kongemordet, men den Dræbtes unge tolvaarige Søn tilraabte ham: "forvist skal Du flye af Landet, dersom jeg skal klæde Thronen", hvorpaa Marsken svarede:

"skal jeg ud af Landet flye
og ligge paa Bølger kolde,
saa mangen Enke da gjør mit Sværd
og allermest af de Volde.
Skal jeg bygge i Skov og Skjul,
I maae ikke Andet vente,
end at til Midsommer og til Juul
jeg kræver i Danmark Rente."

Dette truende Løfte holdt han og hans otte Medsvorne trolige, thi de byggede, som der er vel bekjendt, fast Røverborge omkring i Landet, hvorfra de fore ud for at ødelægge, brænde og plyndre.

604.
Erik Glipping havde to Sønner og Kristoffer. Erik var en brav Mand, trofast i Ord og Gjerning, men tvungen af Omstændighederne maatte han føre en urolig og af Mange forstyrret Regjering. Da han ingen Børn efterlod sig, blev hans Efterfølger, og der var et beklageligt Valg; men Folket stolede paa hans rigelige Løfter, thi han gik ind paa Alt, hvad man forlangte, og underskrev beredvillig en stræng Haandpantsætning, som han imidlertid nok neppe tænkte at holde. Da hans Halvbroder, Grev Johan, havde bemægtiget sig Kjøbenhavn, blev Kristoffer herover saa vred, at han drog til Skanderborg, plagede Klostrene deromkring med Gjæsteri, og lod i øvrigt som Intet var forefaldet, saa at Rigets Raad maatte opsøge ham paa Skanderborg og bede ham varetage Danmarks Tarv, ved først og fremmest ay forlige sig med Broderen.
Aaret efter forligede han sig ogsaa med Grev Geert og pantsatte til ham hele Nørrejylland, med Undtagelse af Skanderborg, hvor han stadig opholdt sig.
Syv Aar efter Kristoffers Død var det, at "den kullede Greve" faldt for Niels Ebbesens Haand, og denne djærve Fædrelandsven lod det ikke blive ved den fornemste Høvdings Drab, men søgte at fuldføre det begyndte Værk, ved at drive de fremmedede Tropper ud af Jylland. Efter at have jaget Tydskerne bort fra Lundenæs, vestlig for Randers, var det, at han belejrede Skanderborg, som Grev

Johan havde besat. Han forsøgte paa at indeslutte og udhungre Besætningen, men den forsvarede sig tappert og fik tillige en uventet Forstærkning i den dræbte Greves Søn, Henrik den Jernhaarde, der ilede til Fyen med 6000 Mand. Imod disse nye Angribere vendte Ebbesen sig med al sin Styrke, men da anfaldt

605.
Borgens Besætning ham i Ryggen, og den brave Danemand faldt tilligemed Mange af sine Stridsmænd ved Manbjerg, i Nærheden af Skanderborg Ladegaard.

Af Landets Konge er Frederik de Anden Den, der har opholdt sig hyppigst paa Skanderborg Slot, og mange af de Foranstaltninger og Bestemmelse, der fandt Sted under ham, ere blevne afhandlede og trufne der. Prindsesse Anna, der blev formælet med Kong Jakob i Skotland, blev født paa dette Slot, og Kristian de Fjerde tilbragte en Deel af fin Ungdom sammesteds. Da denne Kongesøb var 9 aar gammel, og hans Border, Prinds Ulrik, 8, sendte Faderen dem dig med deres Hovmestre for at de kune fjernes fra Hovedstaden og arbejde i ønskelig Ro, til samme Tid som de havde Lejlighed til at styrke sig ved Legemsøvelser af al Art. Efter Kong Frederiks Død blev begge Prindsernes Opdragelse fortsat der under de fire Rigsraaders Opsigt, og disse brave Mænd gik frem efter de forstandige Planer, Frederik den Anden og Dronning Sofie havde lagt. Det var det, at den stor Konge vandt den Kjærlighed for og Kyndighed i Søvæsenet, han saa ofte til Statens Held gav Vidne om i sin lange Regjeringstid; thi paa Skanderborg Sø havde han en Schalup, udrustet som et Orlogsskib, med hvilken han øvede sig og fik Indsigt i Søvæsenet. Alt fra sin tidligste Barndom holdt han af at tumle sig paa Vandet, og allerhelst vilde han ud med sit Fartøj, naar det stormede og brusede paa Søen. Hver enkelt Deel af Skibet, endog de mindste og ubetydeligste, vidste han nøje Besked om, og den Interesse og Iver, han lage for Dagen for t kjende Alt og vide Brugen af Alt, bragte ham

606.
ogsaa til at udfinde mange nyttige Forbedringer, saa at han efterhaanden endog selv gav Tegning til flere af de Skibe han lod bygge, og som bleve ansete for de bedste, smukkeste og mest hurtigsejlende paa den Tid.
Som Konge opholdt Kristian de Fjerde sig af og til paa Skanderborg Slot. Saaledes drog han med hele sin Hofstat derover i Efteråret 1608 og opholdt sig Vinteren over i Jylland; I Oktober mistede han der et af sine Børn, den lille Prindsesse Elisabeth. Ogsaa var det under Kongens daværende Ophold paa Skanderborg, at den Begivenhed indtraf, der har giver en af vore afdøde Digtere Stof til ”Kristian den Fjerdes Dom;” et Emne, som en Kunstner ogsaa havde søgt at behandle i et Maleri paa sidste Aars Kunstudstilling. Anledningen til denne Begivenhed gav en Adelsmand, Kristoffer Rosenkrands til Hoebro, dr havde faaet Dom over afdøde Kristen Juels Frue, som ham paastod at være ham en Sum af 5000 Rdl. skyldig. De Gjældsbreve, han lagde frem, vare forsynede med hendes afdøde Ægteherres og hendes egen Underskrift, men Enken erklærede dem alligevel for at være falske. Rosenkrands forfulgte hende da ved Retten og fik Udpantningsbrev paa hendes Gaard Dunslund; men i sin Nød tyede hun til Kong Kristian paa Skanderborg. Iførstningen vidste Kongen ikke, hvad han skulde gjøre ved den Sag, da Kristine Juel ikke kunde fragaae, at Underskrifterne virkelig havde en skuffende Lighed med hendes Husbondes og hendes Haandskrift; men hun paastod alligevel vedholdende, at Ingen af dem havde udstedt Brevene, og Landsherren lod da Rosenkrands kalde til sig med Papirerne. Den listige Mand var paa sin Post og vogtede sig vel for at lade sig fange f Kongens Spørgsmaal og Gisninger, men

607.

Kristian tog Gjældsbrevene til sig og bød Rosenkrands gaae bort, indtil han em anden Gang lod ham kalde. Den skarpsindige Hersker undersøgte derpaa nøje Papiret, paa hvilket Forskrivningerne vare udstedte, og opdagede da, at sammes Vandmærke var to Aar yngre end den Tid, paa hvilken Gjældsbrevet skulde være udstedt. Uden at omtale sin Opdagelse, lod han Papirmesteren hente fra Sjælland, thi der var det forarbejdet paa en Papirmølle, Kongen havde ladet anlægge faa Aar iforvejen, og spurgte denne Mand, om han kjendte Papiret, og om han havde forarbejdet af den Sort, førend han blev ansat ved den kongelige Fabrik. Papirmesteren bekræftede med Ed, at han aldrig havde sat sit eget Mærke paa Papir, førend han kom til Kongens Mølle, og i Kancelliet fandtes der Papir af samme Slags og fra samme Aar. Overbeviist om Rosenkrandses bedrageriske Færd log Kongen ham atte kalde, og foreholdt ham i flere Stormænds Nærværelse, at det var en blodig Synd at forfølge Enker og Faderløse, og at han vel skulde overveje, om der ikke var indsnegen sig nogen Urigtighed eller Uredelighed ved dan omhandlede Sag.
Men Rosenkrands blev vred og truede med at forfølge Sagen ti det Yderste. Kongen log ham alligevel gaae uhindret bort, men den Paamindelse, at han skulde drøfte og overveje Alt paa det H Jørgen Rosenkrantz døde i 1596, samme år som Christian IV blev konge (efter Frederik II's død i april 1588, men først kronet i august 1596).
Rosenkrantz var rigsråd, altså medlem af det øverste råd omkring kongen, og dermed tæt knyttet til Frederik II's regeringstid og overgangen til Christian IV.
I Christian IV's barndom (han var 11 år ved sin fars død i 1588) fungerede rigsrådet som formynderskab og regeringsmagt, indtil Christian blev myndig og kunne regere selv i 1596.
Rosenkrantz var en af de erfarne rigsråder, som var med til at styre landet i denne periode og dermed en del af de kredse, der opdragede og formede den unge konge politisk Nøjeste; men da det rygtedes, at Rosenkrands allevegne pralede af sin formeente Ret og lod Ord falde om, at Kongen udstrakte sin Myndighed for vidt, blev han ført som Fange til Skanderborg, og hans Bo tager under Behandling. Ved Gjennemsyn fandtes i hans Hjem en stor Deel Papirer med falske Underskrifter og paaklinede Segl, "Godtfolk til Skade,"
derfor blev han indstævnet til Herredagen i Kjøbenhavn, overbeviist om sit Falskneri, dømty fra Livet og henrettet, skjøndt

608.
han var Adelsmand. Ved Forhøret paa Skanderborg havde han udlagt som sin Medhjælper en Herredsskriver, der før havde været Tjener hos ham; denne Mand blev hængt i Jylland.
Ogsaa efter sit Giftermaal med Kristine Munk tog Kong Kristian undertiden Bolig for længere Tid paa Skanderborg. I Aaret 1616 modtog han der Besøg af sin Søstersøn og Navne, Hertug Kristian af Brunsvig, der var ham en kjær Slægtning, og til Ære for hvem der blev holdt adskillige kostbare Ridderspil og anstillet store Festligheder. 1617 kom Gesandter til ham der fra Gustav Adolf, for paa denne Herres Vegne at bede den danske Konge om at staae ham bi imod Kong Sigismund i Polen, der truede Sverrig med Krig. Kristian den Fjerdes Søn, den til Konge udvalgte Prinds Kristian, der døde nogle Aar før den Gamle Fader, holdt ogsaa Hof paa Skanderborg i nogle Aar, indtil han ved Svenskernes Indfald 1643 matte forlade Stedet.
Kristian den Femte og Frederik den Fjerde lode Begge Skanderborg Slot istandsætte og forbedre, men da det var for bekosteligt at vedligeholde, blev det i det syttende Aarhundrede solgt til Nedbrydelse, med Undtagelse af Kirken og det Taarn, der staaer ved samme. Ved den Forandring, Kong Frederik foretog, indtog Slottet kun lidt over Halvdelen af Bakken, hvorpaa det var opført; den nanden Halvdeeel, imod Vest blev afskaaren i halvrunde Terrasser, og nedenfor Bakken blev en Have anlagt. Nu staaer alene paa Slotspladsen Kirken med sit runde Taarn, tilligemed nogle Ruiner af det fiirkantede Taarn. Dette store Taarn med de overordentlig tykke Mure, bvar rimeligviis den ældste Deel af Slottet; det kaldtes Klokketaarbet, var tilforn Fangetaarn og bygget

609.
i en saa skjæv Form, at man fra et Sted i Haven kunde ee alle dets fire Hjørner pa engang. Til det fiirkantede Rum i Taarnets underste Stokværk var det hverken Vinduer eller Døre, og Fangerne matte hisses ned igennem en Aabning i Hvælvingen; til det andet Stokværk var en Indgang imod Vest, til hvilken man udenfra maatte komme ved Hjælp af en Stige eller Trappe; desuden var der til dette Stokværk saavelsom til det tredje, Indgang fra Slottes Hovedindgang igjennem en smal Gang i den tykke Muur, der strakte sig fra den an af de smaa Runddele til Klokketaarnet.

Ni og fyrretyvende Afsnit

Nordvest for Skanderborg ligger det over hele Danmark bekjendte Himmelbjerg, som vialt have besøgt i Begyndelsen af vor Rejse igjennem Aarhuus Stift, til samme Tid, vi dvælede ved de mange Søer, der findes paa denne Egn, som med Rette ansees for en af Fødelandets yndigste Strækninger. Man fryder sig ved alt det Skjønne og Store, Naturen her har vidst at frembringe, og glemmer undertiden at i kort Afstand fra det yndige bakkede Skovland, de frugtbare Agre og de klare fiskerige Indsøer, ganske tæt ved al den Naturpragt, der fortryller Øjet og bringer os til at sende en udfordrende Tanke til sydligere Landes lovpriste Landskaber, findes mange ufrugtbare Egne, nøgne, flade, sandede Sletter, bladløse Træer, usle Bygninger, vantrevent Kvæg og allehaande Spor til, at den Velstand mindskes, der er saa kjendelig paa de fleste Steder af Halvøens Østkyst. Egnen fra Skanderborg

610.
imod Nordvest, ad Silkeborg til, med al sin Frodighed og sin Afvexling af Naturskjønheder, er det nærmeste Naboland til Heden; og deromkring, ved Himmelbjerget og Silkeborg, drives en Art af Vindskibelighed, der tildeels hører Danmark til, og isærdeleshed dette Landskab i Nørrejylland; det skulde da være, at Fynboerne, paa nogle Steder af Øen, gjøre Jyderne Æren stridig for det smukkeste og bedste Arbejde i den Retning.
Det er Træskomageriet, her sigtes til, og som paa denne Egn drives efter en større Maalestok end andensteds De Karle, der isærdeleshed beskjæftige sig med denne Haandtering, kunne ugentlig forarbejde halvhundrede Par Træsko, ja endog flere. Ialmindelighed kaldes de Skrabalderjyder, fordi de i deres Færd ere mere støjende, end Omegnens noget stille Beboere, føre store Ord i Legestuerne og Kroerne, sætte Priis paa at vise sig pyntede og velstaaende, kort sagt, paa alt det, der kan falde i Øjnene og vække Opmærksomhed, endog Misundelse, hos den rigere Deel af deres Landsmænd.
Det er, som bekjendt, neppe nogen Stand, i hvilken der viser sig større Kasteaand, end imellem de velstaaende Gaardmænd og de tarveligere Huusmænd, ligesom disse igjen godt forstaae at hæve sig over de Landboere, der have et jordløst Huus eller kun ere Indsiddere, og paa denne Egn af Jylland forstaaer Gaardmanden tilfulde at spille stor Herre imod Huusmanden. Giftermaal imellem deres Børn finder næsten aldrig Sted, og skeer det en enkelt Gang, at en velstaaende Gaardsmandssøn faaer Lyst til at tage en kjøn Huusmandsdatter tilægte, da fremkalder en saadan Begivenhed vel saa megen Røre, og finder vel saa megen Modstand som en saakaldet ”Mesalliance” i de højere Stænder. Imidlertid

611.
kunne vi haabe og vente, at Udbyttet af den Oplysning, der saa redelig arbejdes for at skaffe Bønderne, efterhaanden vil bringe den hidtil bestaaende Grændse til at vige, og lede til den Erkjendelse, at det i ingen Stand, saalidet som imellem Stand og Stand, er anden Grændse end den, Oplysning Kundskaber og Dannelse fremkalder.

Jyderne, der boe Syd for Skanderborg, imod Horsens til, ere bekjendte for at tale Modersmaalet renere og bedre, end det ialmindelighed er Tilfældet iblandt Almuen, i Jylland som i de andre Landsdele; tillige ere de ansete for at være tarvelige, maadseholdne, ædruelige Folk, imødekommende og gjæstfrie imod Fremmede, hjælpsomme indbyrdes. Gjæstfrihed er i det Hele taget en Dyd, der er Jyderne egen og vises af Alle, baade Høje og Lave, fra Skagen lige ned til Kongeaaen, og beklageligt vilde det være, om denne og andre fra Fædrene nedarvede herlige Egenskaber og Sædvaner skulde gaae tabt ved den hyppigere og lettere Samfærdsel, de nyere Befordringsmidler bringe tilveje.
Paa Grændsen af det veldyrkede Land og Hederne ligger Nørresnede, i hvilken By der findes en af Landets gamle hellige Kilder, St. Michaels Kilde kaldet. Hamstensø, der i tørre Sommere har højt Vand, i fugtige kun lidet, er omtrent en Miil i Omkreds og ligger Nord for Byen.
Nørresnede blev i sidste Krig stærkt udsat for Plyndring og Hævn af Kurhesserne, der vare harmfulde over, at en Afdeling af deres Tropper, omtrent 64 Mand, bleve overrumplede og tagne til Fange, medens de overnattede i denne Landsby; 66 Heste faldt ved samme Lejlighed i de Danskes

612.
Hænder. Nogle Dage efter rykkede 1400 Mand, tildeels furhessisk Kavaleri, imod Byen; fire Kanoner førte de med sig, men Bønderne vare størstedeels flygtede bort og havde taget deres bedste Sager med. Soldaterne fik Lov til at plyndre og røve efter Godtbefindende, og de teede sig unægteligen som de skammeligste og mest hensynsløse Voldsmænd, thi ikke alene, at de røvede og bortførte Alt hvad der forefandtes af Værdi: Sølvtøj, Uhre, Linned, o.s.v. men de ødelagde Alt, hvad de ikke kunde eller vilde føre med. I Præstegaarden, hvor de især huserede slemt, brændte de Bøger, huggede Bohavet itu, skar Sengklæder og Gardiner sønder og sloge Vinduer ud; i Kroen toge de Trapperne af Tønder og Ankere og lode Indeholder løbe ud, da de ikke vre istand til at drikke mere, og i Bøndergaardene huserede de paa samme Maade, ja, huggede endog Væggene ned imellem Stuerne. For at efterlade et varigt Vidnesbyrd om deres Besøg og Fremfærd, som de maaskee frygtede for, ikke skulde blive tilbørligen ihukommet, ridsede de i Laaget paa det Fortepiano, de fandt i Præstegaarden: ”Hier haben die Churhessen hausirt.”
De vestlige Skove i Jylland af nogen Betydenhed findes, saavidt vides, ved Hovedgaarden Mattrup, der tidligere har tilhørt Familierne Hardenberg og Ulfeldt, men i de sidste halvandethundrede Aar været i den Thygesonske Slægt. Nu tilhører den en højagtet, af Fødelandet fortjent Mand, Etatsraad Westenholz.
Urupgaard, Nord for Horsens, er nu udstykket, og Borggaarden er uanselig, men tidligere var den en stor grundmuret Bygning, der var tre Stokværk høj, bestod af fire Fløje, havde to Taarne og tre Alen tykke Mure; dertil var den omgiven af Volde og Grave, over hvilke der førte en Vindebro.

613.
I Historien er Urup bekjendt som Peter Skrams Herresæde, og derfor gjør man gjerne en lille omvej for at tage denne Gaard i Øjesyn. Denne heltemodige Kriger lige tapper tillands og tilvands, der erhvervede sig Tilnavnet af ”Danmarks Riges Vovehals” blev født samme steds og døde der, 1581, 90 Aar gammel. Da Frederik den Anden kaldte ham til Overanfører for den Flaade, han lod udruste imod Svenskerne, var Helten alt 72 Aar gammel, og havde henlevet tyve Aar paa Urup i Landlivets stille Ro, men han var strax rede til at laane Fædrelandet sin Arm. Hans Tapperhed, Indsigt og Udholdenhed under Kong Frederiks Forgængere er almindeligen anerkjendt, og med fulde Føje kunde Kristian den Tredje ved given Lejlighed sige: Du est vel værd, at jeg slaaer Dig til Ridder.”.
Hovedtrækkene i Peter Skrams Karakteer var ædel Djærvhed, Trofasthed og Redelighed uden Vaklen og uden Indskrænkning; derfor vilde han heller ikke som de andre syv og tyve Adelsherrer

underskrive og sætte sit Segl under det Lejdebrev, der blev overgivet til Kristian den Anden, for hos sin Farbroder Kong Frederik at nyde ”den kristelige, ærlige, og fyrstelige Underholdning,” der var tilsagt ham, og som Herrerne, ”ved deres Ære, Redelighed og kristne Tro” havde lovet ham, ”den hellige Trefoldighed til Lov, Priis og Ære,” thi han vidste, at Knud Gyldenstjerne havde faaet Bud fra Kong Frederik, at de maatte kun underhandle med Brodersønnen, naar han vilde give sig paa Naade og Unaade.
Nordost for Horsens, tæt ved Fjordens højre Bredde, ligger Steensballegaard, Stamhuus for Familien Krag-Juul-Vind-Frys-Ahrenfeldt *). Den lille Ø Vaarsø i Horsens Fjord

*) *Chat GPT. Her er en oversigt over slægten Krag-Juel-Vind-Frijs / Krag-Juel-Vind / Arenfeldt — dens oprindelse, udvikling og nogle nøglepersoner. Hvis du vil, kan jeg lave et slægtstræ eller finde bestemte personer.*
Oprindelse og navneudvikling
Slægten trækker rødder tilbage til familiers navne som Vind, Juel, Krag, og senere Friis/Frijs.
Familiens oprindelige navn er Vind, med dokumentation helt tilbage til middelalderen.
halstedkloster.dk
Ved forskellige ægteskaber, arveretlige forhold og køb af godser (som Juellinge, Steensballegaard, Frijsenborg) blev navnene kombineret: Vind + Juel + Krag.
Senere tilføjelsen “Frijs / Friis / Frijs(en) / Frijsenborg” kom ind, især med overtagelsen af godset Frijsenborg.
Navnet Arenfeldt blev knyttet til en gren, især i forbindelse med godset Stensballegaard / Sæbygaard.
Vigtige personer og grene:
Her er nogle fremtrædende familiemedlemmer og grene:
Jens Juel-Vind og Ide Helle Margrethe Krag Ægtefolk; idet Ide Krag medførte navnet Krag, og gennem deres børn – navnene sammensluttes.
Jens Carl baron Krag-Juel-Vind-Arenfeldt (1767-1855) Ejer af Stamhuset Steensballegaard og senere Stensballegaard. Har søskende som Baronesser og brødre.
Frijsenborg-grenen (Krag-Juel-Vind-Frijs) Denne gren overtog Frijsenborg og blev meget magtfuld. Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817-1896) er en nøglefigur.
Mogens Christian lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs (1849-1923) Godsejer og politiker; med stor indflydelse og ejede Frijsenborg.
Frijsenborg: Et af de store godser, og familien Krag-Juel-Vind-Frijs’ store ejendom.
Stensballegaard / Sæbygaard: Tilhørte grenen Arenfeldt / Krag-Juel-Vind-Arenfeldt.
Juellinge og andre godser er også involveret via ægteskaber/arv.

614.
hører til Steensballegaard, hvis store grundmurede Borggaard er opført af Baron Krag og hans anden Hustru, Charlotte Amalie Griffenfeld. Ved denne Ejendom vil vi opholde os en Stund for at tale om den Mand,

”der af Mørket rask opsteg
baaren frem af egne Kræfter;
Hoben trindt til Siden ved,
undred sig og stirred efter.
Ak, men over golde Kyster,
han sin ædle Frugt nedryster.”

Og vel kan det være lærerigt at lade Tanken dvæle en Stund ved den Mand, der udarbejdede Kongeloven, den Grundlov, der har været gjældende fra Frederik den Tredies Dage indtil vore Tider. Dette var Peter Griffenfeld *), den simple Borgersøn med det lyse Hoved og den skarpsindige Aand, den ualmindelige Arbejdsdygtighed og der ubegrændsede Hovmod, der blev Kongers Ven og Ligemand, Ministres og andre Stormænds Overmand, men glemte at holde sig til Vorherre i Tro og Ydmyghed, og derfor styrtede fra den Lykkes Tinde, der bragte ham til at svimle, ned i den koldeste og uhyggeligste Afgrund.
Peter Griffenfelds Familienavn var Schumacher. Hans Fader, Johan Schumacher, var Viinhandler og boede paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde; hans Moder, Marie Motzfeldt, var af en anseet Familie i det Lyneborgske. Peter Schumacher, - saaledes ville vi kalde ham indtil det Tidspunkt, da han blev adlet, - blev født i Aaret 1635, og viste alt i sin tidligste Ungdom ualmindelige Anlæg, hvorfor Forældrede meget tidlig satte ham i Skole. Fra hans første Skoletid er der en Fortælling, der sikkert maa have vkt stor Opsigt i hine Dage; der siges nemlig, at hans tilkommend

---

**) Chat Gpt:*
Navn Peder Schumacher Griffenfeld (ofte bare "Griffenfeld")
Født 24. august 1635, København, Danmark
Dødsdag 12. marts 1699, Trondheim (Trondhjem), Norge
Forældre Joachim Schumacher (købmand), Maria Motzfeldt
Ægteskab Gift med Karen Nansen (født 1656, død 1672)
Griffenfeld blev tidligt indskrevet ved Københavns Universitet og viste allerede som barn store evner. Han rejste en del i Europa for at studere — bl.a. i Tyskland, Holland, England og Frankrig.
Danmarkshistorien | Lex
Tilbage i Danmark kom han i kongens tjeneste som bibliotekar og arkivar. Fra der steg han hurtigt i graderne.
Magt og embeder
Han fik forskellige embedsroller: kammersekretær, sekretær i kanseliet, assessor, med videre.
I 1671 blev han adlet under navnet Griffenfeld og fik status som greve.
I 1673 blev han rigskansler ("Storkansler") — én af de øverste embedsmænd i riget. Han fik stor politisk magt og blev en central figur i indførelsen og udviklingen af enevælden i Danmark.
Danmarkshistorien | Lex
Han var også involveret i udenrigspolitik og diplomatiske relationer, herunder bestræbelser på alliancepolitik og styrket centralmagt.
Danmarkshistorien | Lex
Fald og fængsling
I 1676 faldt Griffenfeld i unåde med kong Christian V, anklaget for en række forseelser: embedsmisbrug, korruption, majestætsfornærmelse, endog landsforræderi (selvom mange historikere mener, at anklagerne var overdrevet eller politisk motiverede).
Han blev dømt til døden, men benådet i sidste øjeblik — straffen blev ændret til livsvarigt fængsel.
Førrst holdt i fængsel i København, senere på Munkholmen i Norge. Han tilbragte omkring 22 år som fange.
Han døde i Trondheim i 1699.
Bidrag og betydning
Kongeloven (Lex Regia) 1665: Griffenfeld spillede en stor rolle i udformningen af Kongeloven, som cementerede enevælden i Danmark.
Danmarkshistorien | Lex

Reform af administrationen: Han effektiviserede dele af embedsapparatet, centraliserede magten, reformerede rangorden, og indførte systemer hvor embeder og stillinger blev tildelt efter kongelig tillid og embedsdygtighed — ikke kun adel.
Udenrigspolitisk fremtidsvision: Han ønskede at forbedre Danmarks position i Norden, og undgik at havne i krige, så vidt muligt. Han ønskede tøjle i udenrigspolitikken til fordel for kongens interesser.
Danmarkshistorien | Lex
Eftermæle
Griffenfeld står i historien som én af de mest markante embedsmænd fra den danske enevældes tid: både for hans evner og hans fysiske fald.
Han er genstand for meget historisk interesse: biografier er skrevet, bl.a. Kun navnet er tilbage af Sebastian Olden-Jørgensen.
Hans liv illustrerer dels mulighederne for borgerlige at stige til magt, dels farerne ved at være for tæt på magten under enevældige absolutte konger.

615.
Storhed blev allerede spaaet ham, da han var fire Aar gammel; thi da hans Faders Karl en Dag bar ham til Skolen, mødte de en gammel Kone, der studsede, saasnart hun fik Øje paa ham, og bad Karlen, om hun matte see Barnets Haand. Den Lille tillod det, og efter at have betragtet den længe og nøje, sagde hun: ”min Søn! Du har et Guldæble i Din Haand, men see vel til, at det ikke falder fra Dig.”
Den Kunst at dømme et Menneske og spaae dets Skjæbne af Stregerne i Hænderne, kaldes Chiromantik, og den at udtyde samme af Ansigtets Liniamenter, kaldes Physiognomik. Begge, der naturligviis ere meget bedragelige, fandt i hiin Tid megen Tiltro.
Da den lille Peter havde været et Aar i ”den danske Skole,” saaledes kaldtes dengang Forberedelsesskolerne, hvor der kun lærtes Læsning og Skrivning, blev han sat i den latinske Skole, den saakaldte ”Frue Skole” hvor han hurtig kom fra den ene Lectie eller Klasse til den anden, og var meget afholdt af alle Hørerne eller Lærerne, paa Grund af sine gode Anlæg og sin Lærvillighed. Da han var ni Aar gammel blev maaskee den første Hjørnesteen lagt til hans Hovmodsbygning; thi ved en theologisk Disputats fremsagde han, efter den Tids Skik, ikke alene de opgivne Sætninger med stor Færdighed, men forklarede dem endog paa godt Latin af egen Tilskyndelse, hvorfor alle de Tilstedeværende overvældede ham med Lovtaler og Udtryk af Beundring.
Endnu før han skyldte sit trettende Aar var han Student, og dette var dengang, som vilde være nutildags, et reent Vidunder. Aaret efter tog han sin anden offentlige Examen, og to Aar efter, i en Alder af sexten Aar, Embedsexamen, hvorpaa han nogle Uger efter holdt sin Prøvepræken i Trinitatis

616.
Kirke. Men foruden Theologi havde han ogsaa lagt sig efter Sprog, og der siges, at han ikke alene i levende Sprog men ogsaa i østerlandske, var saa dygtig, at Ingen paa den Tid overgik ham.
Kort før han tog Embedsexamen, døde hans Fader og efterlod sin Familie i meget trange Kaar. Moderen maatte endog gaae fra Arv og Gjæld, og det saae derfor maadeligt ud for den unge Videnskabsmand; men han fik snart en Velynder i den lærde Biskop Brochmand, der ved flere Lejligheder havde lagt Mærke til den flittige, begavede Dreng, og syntes godt om ham. Brochmand tog ham strax efter i sit Huus og lagde derved Grunden til det unge Menneskes fremtidige Storhed.
Kong Frederik den Tredje, der var en stor Velynder af Videnskaber og Videnskabsmænd, besøgte ofte Brochmand og spiste endog undertiden til Aften hos ham; ved en saadan Lejlighed lod Biskoppen ham engang bringe en Ret ind, formodentlig for at vække Kongens Spørgsmaal, om det var hans Søn, svarede Biskoppen benægtende, men tilføjede i Schumachers Paahør, at han var ham kjær som et Barn, og skildrede da ved samme Lejlighed hans sjeldne Aandsgaver og ualmindelige Dygtighed,

med Tilføjende, at han vilde blive en særdeles brugbar og duelig Mand, dersom han kunde komme til at uddanne sig ved fremmede Højskoler og Hoffer.
Kongen, der gjerne vilde hjælpe, hvor han troede Hjælpen kom til Nytte, tilbød strax Biskoppen at give det unge Menneske 300 Daler aarlig at rejse for, i tre til fire Aar. Biskop Brochmand blev glad ved det kongelige Tilbud, og for at Schumacher kunde godtgjøre sin Dygtighed, lod han ham

617.
kalde og af en hebraisk Bibel oversætte nogle Vers, først paa Latin og siden paa Dansk, hvilket han gjorde paa staaende Fod, til Kongens store Forbavselse.
I en Alder af atten Aar tiltraadte Peter Schumacher sin Udenlandsrejse, i Selskab med en anden dansk Yngling, Thomas Finke, der siden blev Professor i Kjøbenhavn. Hans faderlige Vens Velsignelsesønsker og Formaninger ledsagede ham, og Biskoppens sidste Ord til ham vare: Du skal være høflig og venlig imod Alle, men kun fortrolig imod Faa; mene og dertil tale vel om alle Mennesker; ej være for lettroende, thi Den, som er lettroende, bliver let bedraget. Naar Du kommer til de romersk-katholske Lande, skal du ej alene vogte Dig for de snedige og listige Papister, at de ikke forføre Dig og lede Dig bort fra den rene lutherske Lære, men endog see vel til, at Du ej altfor aabenhjerteligt udsiger Din Mening, da du ellers let derved kan komme i stor Ulejlighed!" Lærdomme, der gjælde for ethvert Menneske i enhver Tidsalder og under alle Forhold!
Ved sin Hjemkomst fra Udlandet fandt Schumacher Meget forandret. Enevoldsmagten var indført, hans faderlige Velynder, Biskop Brochmand, var død, og alle hans Forsøg paa at faae Frederik den Tredje i Tale vare frugtesløse. Det varede temmelig længe, førend han kunde finde en passende Stilling, men omsider blev han ansat som Privatsekretair hos Holder Vind, og denne Post var det, han skyldte sin paafølgende Lykkes Højhed; thi da han havde været et Par Aar i Kantslerens Tjeneste traf det sig engang, at han, åaa Grund af dennes Sygdom, blev sendt til Kong Frederik med et Udkast, Holder Vind selv havde affattet, angaaende en Forhandling med den fremmed Magt. Schumacher blev glad

628.
ved at høre, han skulde besørge dette Arinde, og fattede strax det Forsæt, at benytte Lejligheden til at faae Kongen selv i Tale. Han iførte sig derfor sine bedste Klæder, og istedenfor at overgive en af Kongens Pager det forseglede Brev, hvis Indhold var ham ubekjendt, lod han sig melde som Vicekantslerens Sekretair, der kom paa sin Herres Vegne. Strax efter blev han indladt, gav Kongen Brevet, men blev staaende indenfor Døren som for at vente Svar. Da Frederik den Tredje, efter at have gjennemlæst Brevet, kastede det misfornøjet fra sig og gik frem og tilbage ad Gulvet, uden at tale et Ord, traadte den unge Mand dristig frem og sagde, at han var den Person, paa hvem hans Majestæt havde kastet sin Naade i Biskop Brochmands Huus, og som han havde tilstaaet Rejsestipendium til Uddannelse i Videnskaber og Statssager, for at han kunde blive brugbar i Kongens og Landets Tjeneste. Kong Frederiks Opmærksomhed blev vakt ved den smukke, frejdige Ynglings Fremtræden, og han mindedes ham strax, hvorpaa han gjorde ham nogle Spørgsmaal, som Schumacher, der forstod at føje sine Ord godt, besvarede med Klogskab og til Kongens synlige Tilfredshed. Derved blev han en dristigere, og bad omsider, at hans Majestæt vilde meddele ham Brevets Indhold, da han maaskee kunde være saa heldig at træffe hans Tanker. Han fik ogsaa Brevet til Gjennemlæsning, og udbad sig derpaa Betænkningstid af en halv Time. "En heel Time, om I vil," svarede Frederik og Ynglingen fjernede sig for efter sine Anskuelser at nedskrive et Udkast om de franske Forhold, thi det drejede Sagen sig om. Længe før Kongen ventede det, bragte han sin Afhandling, som Frederik den Tredje gjennemlæste med Forbavselse, thi det var netop hans egne Tanker, der vare udtrykte i samme

619.
og glad udbrød han: ”Rigtig, min Søn, rigtig det var netop saaledes, vi vilde have det.” Da Kongen havde faaet Øjnene op for Schumachers Dygtighed, steg han hurtig ivejeret og blev iblandt andet udvalgt til kongelig Arkivar og Bibliotheklar, hvorved han jevnlig kom i Berørelse med Frederik den Tredie selv, der ofte tilbragte flere Timer ad Gangen paa Bibliotheket, og lukkede sig da ialmindelighed selv ind med en Hovednøgle.
Schumacher forstod tilvisse at bruge den Lejlighed til at vedligeholde Kongens Yndest, der tilbød sig ham som Bibliothekar. Ibalndt andet plejede han naar der enten havde været en vigtig Sag for Statsraadet, som var bleven uafgjort, eller Kongen var opfyldt af Betænkelighed og Tvivl angaaende et eller ande Anliggende, at lægge saadanne Bøger frem paa hans Bord, deb handlede om eller stode i Forbindelse med den omtvistede Sag, og satte da et Tegn i Kanten af Bogen ved de Steder, han ønskede, Kongen isærdeleshed skulde lægge Mærke til, og det fandtes meer end eengang; at han paa denne Maade kom til at give Monarken et godt Raad. Iførstningen troede Frederik, at det var tilfældigviis, disse Bøger vare lagde frem, men omsider mærkede han, det var forsætligt, og hans Tanker faldt paa Schumacher; men langtfra at fortørnes over den unge Mands Dristighed, beundrede han den snilde Maade, paa hvilken han vidste saavel at gaae ham tilhaande med Raad, som at aabne hans Øjne for det Urigtige og Utilladelige, der fandt Sted ved Hoffet.
Schumacher steg Aar for Aar i sin Konges Yndest; snart blev hans Gehejmekabinetssekretair, og var i denne Stilling meget om Frederik den Tredje, der betjente sig af ham ved allehaande vanskelige og vigtige Sager, da han ikke alene

620.
var klog og indsigtsfuld, men forstod tillige at føre en god Pen. Kongeloven blev af Alle anseet som et Mønster paa Skarpsindighed, Tydelighed og Klarhed, og dertil paa Færdighed i det danske Sprog.
Natten imellem den 16de og 17de Febr. 1670 blev Frederik den Tredje pludselig syg, og allerede den 18de paafulgte hans Død, efter en tyveaarig, højst mærkelig Regjering. Hvor godt denne Monark kjendte sin begavede Yndling og frygtede, at hans Ærgjerrighed og Hovmod skulde blive farlige Fjender for ham, det lagde han for Dagen, da han paa sit Yderste anbefale ham til Thronarvingen, Prinds Kristian; thi idet han roste hans Kløgt og Dygtighed, og gav ham den Lov, at han kunde bruges til de vigtigste Statssager, føjede han til: ”Gjør en stor Mand af ham, min Søn! men gjør det langsomt!”
Den unge Konge forsikrede strax Schumacher om sin Yndest og Naade, men han viste tillige, at han tilfulde glemete Faderens Formaning, ikke at friste hans Ærgjerrighed for stærkt, thi han stadfæstede ham ikke alene i de Embeder, hans alt havde, men overøste ham efterhaanden med saa stor Ære og Værdighed, at det tilvisse ikke var forunderligt, at den stakkels Mand blev svimmel og ikke forstod at holde sig oprejst. Schumachers Anseelse steg ogsaa ved hans Giftermaal ind i en anseet Familie; thi i November 1670 ægtede han en af Kjøbenhavns skjønneste og rigeste Piger, den femtenaarige Kathrine Nansen, Datter af Præsident Hans Nansen. Denne forbindelse opvakte Misundelse blandt nogle højtstaaende Personer, der ytrede, at den unge rige Arving kunde have gjort et mere glimrende Parti, end at ægte Viintappersønnen; men Schumacher var lykkelig og glad ved

621.
sin unge Hustru, som han desværre snart maatte skilles fra, thi hun døde alt det paafølgende Aar, strax efter en lille Datters Fødsel.
I Sommeren 1671 blev Kristian den Femte kronet i Frederiksborg Slotskirke, og Schumacher havde den Ære at være iblandt de fornemste Statsembedsmænd og bære den af ham selv nedskrevne, i Gyldenstykke indbundne Kongelov, der for første Gang skulde oplæses ved Kroningshøjtideligheden, samt en prægtig, diamantbesat Daase med den kostbare Olie, der skulde bruges ved Kongens Salving.

Oplæsningen skete af Sjællands Biskop, der stod midt imellem Biskopperne fra Aarhuus og Stavanger, der begge holdt paa Kongeloven.
Ikke længe efter Kronningen blev Schumacher ophøjet i Adelstanden, til Sorg for hans Moder, der med Ængstelse fulgte Sønnens hurtige Opadsigen. Som Adelmand fik han Navnet Griffenfeld, og hans Broder Albert Schumacher, dser ligeledes blev adlet, kom til at hedde Gyldensparre.
Hvad der med Rette kan bebrejdses Griffenfeld, er vistnok hans Medvvirken til at nære den pragtelskende og forfængelige Kristian den Femtes Lyst til, i vort lille Danmark ar ville efterligne Ludvig den Fjortendes glimrende Hog, og at han fremkaldte Rangsyge ved at skabe Titler og Ordener i Overflod. Dannebrogsordenen, der skrive sig fra Valdemar den Andens Tid, og til hvilkebn Oprindelse var den Fane, der efter Sagnet, faldt ned fra Himlen og skaffede de Danske Sejer i Toget mod Estland, var bleven ganske forglemt, efterat Fanen var gaaet tabt i det ulykkelige Slags imod Ditmarkserne under Kong Hans, men Kristian den Femte, eller rettede Griffenfeld, bragte den atter for lyset. Første Gang Kong Valdemar udnævnte Nogen til Ridder af Dannebroge,

622.
blev der fem og tredive Riddere, størstendeels Krigsøverster, og hved af dem fik en Guldkjæde med et nedhængende hvidt Kors; siden blev Korset eller Stjernen sat paa Brystet, for at give Ordenen mere Anseelse. I et Hele taget slog Kongerne i de Tider saare sjelden Nogen til Ridder, uden de enten vilde foretage sig en Rejse til det hellige Land eller drage i Leding. Den, der skulde have Ridderslaget, bøjede da Knæ for Kongens Throne, hvorpaa Monarken drog sit Sværd og slog ham tre Gange korsviis paa den venstre Skulder med de Ord: ”Jeg slaaer Dig til Ridder i Navn Gud Faders, Gud Søns, Gud den Hellig Aands. Derefter rakte han ham Haanden, idet han sagde: ”stat nu op, Ridder!” Under Kristian den Femte forandredes Ceremonien; thi den, der skulde kaares til Ridder, knælede da for Kongens Throne, hvorpaa Overkammerherren traadte frem og rakte ham Haanden til Kys, og Ridderen rejste sig da og gik bort. Ordenstegnet var, og det er det siden vedbleven at være, et Kors hængende i et Stykke hvidt vandret Silkebaand med to røde Striber i Kanten.
De første, der da modtage Ridderordenen, hørte Alle ligesom Griffenfeld til Landets fornemste og mest fortjenstfulde Mand, f. Ex, Holger Vind, Erik Krag, Kristen Skeel, Kort Adeler, Jens Juel, Mogens Friis.
Hidtil havde Griffenfelds Liv været lutter klare Solskins Dage, og alt havde føjet sig efter hans Ønske. Han var Kongens erklærede Yndling. Landets mest formaaende Mand, i Slægt med de bedste og højst agtede Familier, hævet til samme Trin som Rigets adelbaarne Slægter, og lykkelig i sine huuslige Forhold. Men i Aaret 1672 begyndte Ulykken at hjemsøge ham, thi han mistede i Foraaret samme Aar sin unge Hustru, hvis Død han tog sig meget nær, og hans

623.
Misundere og Avindsmænd lode ham i samme Aar flere Gange forstaae, at de vare lysvaagne. Imidlertid steg han endnu stedse op ad Ærens og Myndighedens Trappe, og i 1673 bragte han det til en saadan Magt og Højhed, som neppe Nogen før ham har naaet, thi han blev i det Aar ikke alene Ridder af Elefantordenen, men ogsaa udnævnt til Rigets Kantsler og ophøjet i den danske Grevestand, en Ære, der var ikke bleven Nogen tildeel i de sidste 200 Aar; til samme Tid fik han et greveligt Vaaben, der havde megen Lighed med det kongelige danske Vaaben, og hans Ejendom Tønsberg i Norge, blev ophøjet til t Grevskab, under Navn af Griffenfeld.

_____
Med en Dygtighed og Klogskab, der altid vil finde Anerkjendelse, styrede Griffenfeld Rigets Sager, og forskaffede sig fremmede Folkeslags og Fyrsters Højagtelse og Beundring. Kong Kristian tyede altid til ham for at finde Raad og Hjælp, og Statsmanden maatte ofte tænke og handle for den nydelsessyge Hersker; men Misundelsen forøgedes, da han var bleven Greve og Storkantsler, og han

bidrog unægteligen ikke til at mindste den ved sit Hovmod og sin Vilkaarlighed. Den farligste og bitterste af hans Fjender var upaatvivleligen Konges Halvbroder, Urik Frederik Gyldenløve, der vidste, at det var Storkantslerens Værk, at han var bleven indsat til Statholder Norge og derved fjernet fra Danmark og det muntre Liv i Hovedstaden: men Griffenfeld havde gyldige Grunde til at faae den letsindige og udsvævende Adelsmand bort, thi han havde en altfor stor og ingen lunde ønskelig Indflydelse paa Kristian den Femte, der lod sig forlede af ham til mange forunderlige Ting.

624.

”Fejhed hader Mod og Kraft,
Lys er Gist for mørke Sjæle;
æble Træ med Marv og Saft!
Ukrudsynglen vil Dig kvæle;
Dine Frugter vil de have,
medens Dig de undergrave!”

Griffenfeld var altsaa, da han stod paa Lykkens og Ærens højeste Tinde, Rigets Storkantsler, Kongens første Mand, og en af Europas største Statsmænd, Ridder af Dannebroge og af Elefantordenen, dertil Greve af Griffenfeld, saaledes kaldtes hans Ejendom Tønsberg i Norge, da den blev ophøjet til et Grevskab, og Herre til Brattingsborg og Visborg, hvilken Titel han første efter Kristian den Femtes Ønske, da Kongen havde skjænket ham den frugtbare Ø, Samsø, paa hvilken der tidligere havde været tre befæstede Slotte, Brattingsborg, Visborg og Hjortholm. Af den tydske Kejser blev han desuden udnævnt til Rigsgreve, saa at Alt bidrog til at nære hans Ærgjerrighed og Hovmod, og forøge hans Fjenders og Avindsmænds Nag og Misundelse.
Den formaaende Mands Anseelse var saa stor, at der endog var paatænkt en Forbindelse mellem ham og en Prindsesse af den kongelige Slægt, Charlotte Louise af Holsteen- Sønderborg, en Forbindelse som Enkedronningen især arbejdede for, og som var Fuldbyrdelsen saa nær, at Prindsessen endog var paa Rejsen til Kjøbenhavn, da Griffenfeld blev styrtet, ikke at tale om, at det alt var forfattet og trykt adskillige Brudevers, i Anledning af den forestaaende Formæling. Griffenfeld selv viste sig temmelig ligegyldig mod den tiltænkte Ære, fordi, siges der, han var mere tilbøjelig til at ægte en

625.

fransk Dame af høj Byrd, der levede ved Dronningens Hof, Prindsessen af Tremouille eller Tarent.
Ærgjerrighed, Hovmod, stor Uforsigtighed i al hans Færd og i Forbindelse dermed en vis Pengegjerrighed, kronede hans Avindsmænds Bestræbelser med et for dem ønskeligt Udfald, og fremkaldte hans ligesa uventede Fald som Fængsling, den 11 Marts 1676. Men førend vi omtale hans Fornedrelses Periode, den treog tyveaarige Dvale, han laa i, efter hans vidunderlig hurtige Opadstigen, maa vi nævne nogle af de Begivenheder, der fremkaldte samme.
Da han var bleven Kantsler, sigtedes han først i Løn, siden mere og mere aabenlyst, for at sælge Embeder, navnligen Præstekald. Hans Indtægter som højtstaaende Mand vare store, men de Udgifter, hans Forfængelighed og Hovmod forledte ham til, vare endnu større; og da han ingen Formue havde at tage til, er det nok muligt, at han har fornedret sig til Bestikkelser. Den samme Brøde blev han sigtet for, efter større Maalestok og af farligere Art, i de Krigsuroligheder, der fandt Sted i Europa, idet han blev beskyldt for, at tage imod Stikpenge af den franske Konge, for at formaae Kong Kristian til ikke at tage Parti imod ham. Ogsaa af Hamborgerne skal han have faaet en Pengesum, for at de danske Tropper, der bleve samlede i Nærheden af Hamborg, ikke skulde foretage Noget imod Staden.
Den formaaende Mands hovmodige, egenmægtige Opførsel skal ogsaa have lagt sig for Dagen imod Kristian den Femte selv, og efter Sigende tiltog han sig saa stor Myndighed, at han undertiden i

Kongens Nærværelse udstedte Befalinger, førend Herskeren kunde komme til Orde, og ofte gav Ordrer, der vare ganske modstridende Kongens. Ikke sjeldent forlangte

626.
han, at Kongen skulde tilbagekalde de Bestemmelser, han alt havde taget; men det kan da nol være at Ministerens Planer have været forstandigere end Kongens; og med Krigsøversterne levede han altid paa en spændt Fod, hvorfor de bidroge af al Magt til at fremskynde hans Fald, som at skal have været nær for Haanden i Sommeren 1675; men Kristian, der ikke godt kunde undvære ham og endnu havde Godhed for ham, skjøndt samme var betydelig mindsket, lod det blive ved at tilstille ham et Advarselsbrev. Da Griffenfeld fik dette, mærkede han strax, at hans Stjerne begyndte ar dale, men han tog dog ikke vider Hensyn dertil, end at han svarede Kongen i et ydmygt Brev, og udbad sig fremdeles hans Naade.
Griffenfeld havde af al Magt fraraadet Kongen, at blande sig i de Stridigheder, Ludvig den Fjortende paaførte Holland og hvori Sverrig tog Deel, fordi Landet trængte til mange Forbedringer, som kun kunde tilvejebringes i Fredstider; dersom Kongen endelig vilde Krig, meente han, da maatte Danmark forenede sig med Frankrig og Sverrig, da dette vilde være det fordeelagtigste; men Kristian vilde have de skaanske Provindser tilbage, der vare gaaede tabte ved Freden til Brømsebro, og erklærede derfor Sverig Krig. Den indsigtsfulde Statsmand vilde, at Sverrig skulde angribes i Saane, der var blottet for Tropper, og hvis Indbyggere endnu havde Meget tilovers for de Danske; men Hoffolkene og Krigsøverste raadede Konge til at begynde Krigen i Tydskland, hvorfor Kristian drog ind i Svensk-Pommern og belejrede Vismar, hvis Fæstningsværker han selv toge i Øjesyn, skjøndt med yderste Livsfare, da endog En af Følget blev dræbt i hans umiddelbare Nærhed. Svenskerne forsvarede Fæstningen saa haardnakket, at de danske Hærførere erklærede Staden for uindtagelig, og

627
da den ugunstige Aarstid med Snee, Regn og Kulde gjorde Felttoget yderst møjsommeligt, saa at de til allehaande Bekvemmeligheder vante, men under Freden saare Krigslystne Hofmænd, ikke godt kunde trives i Lejrens daarlige Hytter og Telte, blev Kongen fra alle Sider tilraadet at ophæve Belejringen, eller idetmindste opsætte den til Foraaret. Kristian var tvivlraadig, og for at raadføre sig med Griffenfeld, der laa syg i sit Telt, gik han selv hen til ham, uagtet der kort i Forvejen var forefalden en lille Omstændighed, der havde stemt ham uvillig imod Ministeren. Storkantsleren tilraadede af al Magt at fortsætte Belejringen, og foreslog endog, at gjøre Tilberedelser til en Generalstorm, da de Belejrede sikkert vilde overgive sigm, uden at lade det komme til denne Yderlighed. Kristian fulgte hans Raad, og Udfaldet viste, at det var godt, thi da Svenskerne saae, at det var Alvor med Stormen, stak de den hvide Fane ud, og Vismar overgav sig; men Krigsøversterne havde været højligen utilfredse med Storkantslerens Tilskyndelse, og ladet ham vide, at han gjorde bedst i at passe sin Pen og lade dem flytte Krigssagerne; hvortil Griffenfeld svarede dem som fordum Hertugen af Pløen, der havde kaldt ham en ”Blækpotentat” at han holdt for, hun udrettede ligesaa meget ved sin Pen som de Andre ved deres Kaarde. Hans Mundheld var ”Pennen styrer Jernet,” og heri havde han sikkerlig ikke Uret.
Kong Kristian anerkjendte, at Vismar Overgivelse ene syldtes Griffenfelds Standhaftighed; thi den Dag, han holdt sit Indtog i Byen, sagde han ved Taflet, ”at havde Griffenfeld ikke været, vilde de ikke sidde til Taffels paa Raadhuset i nævnte By.”
Da den formaaende Mand kom tilbage fra Pommern,

628.
havde han neppe nogen forudfølelse af, at han var sit Fald saa nær, thi han lagde et Overmod og en Pragtsyge for Dagen, der overgik Alt, hvad man hidtil kjendte. Paa enhver tænkelig Maade søgte han

at vise, hvor højt han stod og hvor mægtig han var. Iblandt andet anskaffede han sig en overordentlig pragtfuld Stadsvogn, som Kongen neppe kunde vise Magen til, skjøndt han til samme Tid havde faaet kunde vise Magen til, skjøndt han til samme Tid havde faaet en kostbar Karet til Foræring af en fremmed Gesandt, lod alle sine Betjente faae nye Livreer med brede Sølvkanter, og havde altid fir Lakajer paa sin Vogn, naar han kjørte til Hove, og dertil top Forridere. De andre Ministre lode deres Vogne holde udenfor Slottet og gik ind tilfods, men Griffenfeld kjørte lige til Slotstrappen, og mødte nogle af de andre Stormænd ham og toge Hatten dybt af, hilste han kun flygtigt, ligesom han og beholdt sin Hovedbedækning paa i Samtale med dem, medens de stode med Hatten i Haanden. I Nikolaj Kirke lod han paa samme Tid sin Stol i det øverste Pulpitur oppudse paa en iøjenfaldende Maade, og fik grevelige Vaaben slaae fast under den. Der fortælles, at da Haandværksfolkene en Løverdag Eftermiddag vare beskjæftigede med at slaae det fast, blev en aldrende Borger, der gik forbi Kirken, opmærksom paa den heftige Banken, og traadte ind for at see, hvad man vel havde for sammesteds. Efter at have seet paa Arbejdet en Stund og lagt Mærke til, hvor omhyggeligt Snedkerne sloge Vaabnene fast, ytrede han, idet han gik bort. ”Slaa kun ikke alt for fast i, Børnlille! thi den Stads bliver dog nok ikke siddende ret længe.”
Til hvilken Grad, Kantslerens Hovmod var stegen, kan man slutte deraf, at han trak sig ganske tilbage fra sine gamle Venner og Velyndere, og lod dem føle, at de stode under

629.
ham i Rang og andre timelige Goder; for at nævne Nogle, var hans Adfærd saaledes imod den lærde Professor, Rasmus Vinding, der i mange Aar havde været iblandt hans hjerteligste Venner, og hvis Omgang han havde viist at sætte Priis paa, og imod hans gamle Lærer og Velynder, Magister Viborg, Rektor i Roskilde. Efter hans eget Ønske besøgte denne Lærde ham hvert Aar, og fik da altid Plads ved den øverste Bordende, ligesom der paa enhver tænkelig Maade blev viist ham Højagtelse og Ærbødighed; men da han kom i Besøg til Griffenfeld nogen Tid, før denne blev styrtet, blev han langtfra behandlet med den tidligere vante Opmærksomhed, ja, ikke engang indbuden til Ministerens Bord, men maatte spise alene i et særskilt Værelse. Intet Under derfor, at den gamle Mand ytrede til sine Fortrolige. ”Hovmod staaer for Fald.”
Den 11te Marts 1676 kom Griffenfeld ganske tidlig til Slottet som han plejede, uden at ane den Skjæbne, der ventede ham. Ved Foden af Slotstrappen mødte han Generallieutenant Ahrensdorf, der spurgte: ”hvor hans Excellence agtede sig hen?” ”Til Kongen!” svarede Kantsleren kort, og vilde gaae videre, men Generalen spærrede ham Vejen med sin Kaarde og bød ham i Kongens Navn forføje sig til Bibliotheket. Højligen forbavset svarede Griffenfeld: ”hvis der Gs. Majestæts Ordre, saa maa jeg adlyde,” og blev derpaa fulgt igjennem Længangen til Bibliotheket, hvor en anden Adelsmand, den lærde Rosenkrands, ventede, for at tage imod den faldne Stormand.
Uden at vide Aarsagen til sin pludselige og uventede Fængsling og uden at kunne faae den at vide af Rosenkrands der selv ikke kjendte den, tilbragte Griffenfeld den hele Dag i Bogværelset. Et vidste han, og det var, at der ikke forestod

630,
ham noget Godt, at hans Fjender havde sekret over ham, og at han var falden i Unaade his Kongen. I Tankerne gjennemgik han hele sin Løbebane og udbrød engang: ”Dette Bibliothek var der første Trin til min Ophøjelse, det er ogsaa det første til min Fornedrelse.”
Griffenfelds Huus blev nu sat under Bevogtning, hans Breve og Papirer forseglede, hans Betjente fængslede. Henimod Aften blev han selv bragt bag ud af Slottet, ned til Kanalen, hvor der laa en Baad rede til at tage imod ham og føre ham til Kastellet; yderst modfalden og forstemt ankom han der, blev overgivet Kommandanten som Statsfange, og sad der i lang Tid, uden at Nogen fik Lov til at komme til ham, ja endog uden at faae Pen og Blæk, som han gjentagne Gange bad om, for at tilskrive Kongen

og bevise sin Uskyldighed. Alt hans Gods blev inddraget sig til 18 Tønder Guld, bragte til Kancelliet, og Sag anlagt imod ham for Højforræderi; hans Kaarde og Ordener bleve fratagne ham, og en Kommission af tolv Adelsmænd nedsat for at sømme hans Færd. Klagepunkterne, der fremsattes imod ham, gik naturligviis alle ud paa, at han havde misbrugt Kongens Tillid og handlet utilbørligen og forræderisk med Landets Sager, men mange af Punkterne vare usande og endnu flere ubeviislige. "Naar Vognen hælder, skyde Alle efter." siger et gammelt Ord, og Sandheden heraf fik Griffenfeld at føle, thi ikke saasnart var han hans Myndighedstid tilende, førend der blev tillagt ham mangen en ond Tanke og magen afskyelig Plan, der vistnok aldrig var næret hos ham; det gik endog saavidt, at man vovede at sige ham paa, at han havde været tilsinds at skille Kristan den Femte ved Livet paa et Jagtparti ved Jægerspriis.

631.
Da han havde siddet i Fængsel i 9 Uger, fik han Papir Pen og Blæk for at affatte sit Forsvarsskrift, og dette udarbejdede han da med den samme Tydelighed, Klarhed og Sprogdygtighede, som han var vant til at lægge for Dagen; men hvor indstændig han end bad om, at blive stillet for Kongen, skete dette dog ikke. Hans mange Uvenner sørgede for, at denne Bøn blev nægtet ham, og dem havde han fornemmeligen at takke for, at Kristian den Femtes Hjerte saa ganske vendte sig fra ham, at han, i Et og Alt forglemmende d store og væsentlige Tjenester, Frederik den Tredies og hans hidtilværende Yndling havde ydet Landet og ham, underskrev den haarde Dødsdom: **at han skulde forstødes af den grevelige Stand, hans Navn og Minde tilintetgjøres, hans Vaaben, Hjelm og Skjold af Bøddelen sønderbrydes, hans Gods og Formue konfiskeres, og han selv Peter Griffenfeld, da atter Peter Schumacher, overgives til Skarpretteren, som hans Hoved skulde af hugge, Andre til er afskyeligt og eftertænkeligt Eksempel.**
Ja, det var tilvisse et afskyeligt Skuespil, der blev opført, da den domfælde Mand blev ført til Retterstedet for at lide en simpel Forbryders og Morders vanærende Død; men før vi omtale denne Begivenhed, maae vi dvæle et Øjeblik ved Forberedelserne til den Stund, han gik imøde.
Dødsdommen skulde underskrives af samtlige tolv Dommere, men To af dem, Gehejmeraad Kristen Skeel og den lærde Rasmus Vinding gik til Kongen og bade sig fritagne for at sætte deres Navne under en Bloddom, de ikke kunde anerkjende, og dette tilstod Kongen dem, efterat have afslaaet deres indstændige Bønner for Fangens Liv, i hvilken Forbøn

632
Geheimeraad Holder Vind forende sig med dem. Foruden disse tre Mænd var der endnu mange Andre, der bade om Naade for ham hos Kristian den Femte; endog Dronningen selv tog sig af hans Sag, men Kongen var og blev ubønhørlig og, efter Sigende, mest forbitret paa Griffenfeld, fordi genne havde skrevet i en af de Almanakker, der fandtes ved Ransagningen i hans Hjem, "at Kongen en Dag havde talt i Rigsraadet som et Barn." "Retten skulde have sin Gang efter Loven," svarede Kongen Charlotte Amalie, og samme Svar fik den Fængsledes Moder, da hun fik Adgang til Majestæten med sin lille femaarige Sønnedatter.
Da Dødsdommen blev oplæst for Griffenfeld i Retten, hørte han den med Rolighed og Frimodighed, og bad derpaa om, at hans Vaaben maatte blive beskæmmede, hans Legeme efter udstaaet Straf begraves i det Kapel, han havde ladet bygge ved Helliggeistes Kirke, samt om, at han maatte faae Besøg af et Par Gejstlige, for at han kunde berede sig til Evigheden, hvilken sidste Bøn strax blev tilstaaet ham.
De Gejstlige fandt Griffenfelds Sind saa opfyldt af verdslige Tanker og verdslige Ting, at det faldt dem saare vanskelig at rette hans Blik imod Evigheden og den alvorsfulde Stund, han skulde gaae imøde. Midt under deres Samtaler bankede Hovmoden og Selvretfærdigheden altid paa, og de maatte

gjentagne Gange forklare ham, at det var strængt forbudet dem at gaae i Forbøn for ham, thi han forlangte oftere, at de skulde bede Kongen om Naade for ham. Kristian den Femte omtalte ham altid med Kjærlighed og Ærefrygt, men imod sine Fjender og Uvenner lagde han bitre og hadefulde Følelser for Dagen og ønskede Guds Hævn over dem, fordi de havde bragt ham til den Fornedrelse og Ulykke.

633.¨
han var i, samt skyldte dem for, t han ikke kunde bede saa inderlig og ivrig til Gud, som han gjerne vilde. Saa langt var han endnu fra den sande Ydmyghed, og saa lidet kjendte han Bønnens rette Væsen og Kraft!
Den Rolighed og Standhaftighed, han lagde for Dagen, hidhørte, som han sidenefter selv bekjendte fra den Overbeviisning, at Kongen vilde benaade ham, selv om Dødsdommen blev fældet; først da alle de sørgelige Tilberedelser fremstillede sig for hans Blik, traadte Billedet af den næstforstaaende vanærende Død kraftigen frem for ham. To Dage før den til Dødsdommens Fuldbyrdelse bestemte Dag, nedskrev han med sin Diamantring paa en af Ruderne et Vers, der ydede paa, at han begyndte at faae Blik for, at om end Alt glipper i Livet, bliver Gud dog altid trofast. Det løs saaledes:

> Da Verden mig blev vred, da lærte jeg at kjende
> for Alvor først min Gud, mig selv, min Ven, min Fjende:
> min Fjende var mig gram, min Ven var svigefuld,
> jeg selv var skrøbelig, Gud blev alene Huld,"

Dagen før sin Henrettelse nød han der hellige Naademaaltid og tilbragte Tiden, endog Natten igjennem, med Bøn og Sang og gudelige Samtaler. Men dem andægtige Stemning blev pludselig afbrudt, da Glasset i et stort Spejl, der hang paa Væggen, uden fjerneste Anledning faldt ud af Rammen og ned paa det med Sort overtrukne bord, ved hvilket han og de Gejstlige sade, og det netop i det Øjeblik, de afsang den bekjendte Psalme: "Vor Gud, han er saa fast en Borg." Fra det Øjeblik af var Schumacher – saaledes blev han kaldet efter at Dødsdommen var afsagt – overtydet om i sit Indre, at hans Liv vilde blive skaanet. Tidlig om Morgenen den 11te Juni 1676 blev et sort

634.
Ligklæde udbredt paa Henrettelsesstedet, den store Plads udenfor Kastelskirken, og en Ligkiste, overtrukken med sort Klæde og indeni foret med hvidt Kattun, bragt derud. En af hans Tjenere, dr havde faaet Lov til at besøge ham i de sidste Dage, kom til ham, fort førend han skulde bringes bort, og iførte ham en hvid Dragt samt en Paryk, skjøndt han havde langt smukt Haar, og da Klokken slog 9, traadte Vagten ind for at lede ham til det skrækkelige Sted. Rolig fulgte han med og gik midt imellem de to Gejstlige, der talte styrkende, trøstefulde Ord til ham, imedens han selv læste i en tydsk Bønnebog; thi Dansk kjendte Kongen og Hoffet dengang kun Lidet til,
Paa Henrettelsespladsen bad han Gud tilgive ham alle begangne Synder og krævede ham til Vidne paa, at han var uskyldig i den Forbrydelse, der tillagdes ham, da han aldrig havde havt Forræderi isinde imod sin Konge eller sit Fædreland hvorpaa han anbefalede sin Sjæl til Guds Barmhjerteghed. Imedens han selv tog Parykken af, sønderbrød Bøddelen hans Skjold og Vaaben med det Udraab. "Dette skeer efter fortjent Løn!"
"Kongen har givet mig dem, han har ogsaa Magt til at tage dem fra mig igjen," svarede Schumacher rolig; men da Bøddelen derpaa sønderbrød hans Kaarde, sukkede han dybt og vendte sig til Siden, som for at unddrage sig dette Syn; strax derefter knælede ham, anraabte atter Gud om Tilgivelse og Syndsforladelse, og opfordrede Bøddelen til at hugge til. Denne hævede Sværdet, men da rabte en Stemme: "Hold inde! Hs. Majestæt har af Naade skjænket ham Livet!" Det var General Schack,

Kongens Adjutant, der bragte dette Budskab, bragte det, efter Kongens Vilje, da den Ulykkelige havde udstaaet al Dødsangstens Kval og Lidelse.

635.
"O Herre Jesu! forlade Eder!" sagde Schumacher, idet han forvirretog fortumlet rejste sig op; men da han hørte, at Kongens Naade lød paa evigt Fængsel, udbrød han: denne Naade er haadere end selve Døden!" og bad, at han dog hellere maatte tjene som Soldat sin hele Levetid; men hans Bøn var forgjæves, og understøttet af de to Gejstlige blev hare død end levende bragt tilbage til sit Fængsel, hvor han strax maatte aarelade. Da han havde samlet sig noget, sagde han til Præsterne: "jeg anseer det for en af de største Velgjerninger, Vorherre har beviist mig, at han ikke tog mig bort i den Tilstand, jeg var i, thi jeg maa nu tilstaae, at mit Hjerte var altfor hovmodigt og opblæst til, at jeg kunde berede mig til at døe værdeligen."
Saaledes var denne store og altformaaende Mands Skjæbne! Han, der nys havde væet omgivet af al Jordens Ære, Magt og Højhed og stod Landets Styrer nærmest, maatte nu, efter at have knælet for Bøddelens blanke Sværd, prise sig lykkelig ved at beholde Livet, leve i et lille Fængselskammer, og vide sig given til Priis for ond Spot og hadefuld Omtale.
I Kastellet, hvor han henlevede fire Aar, blev han godt behandlet og plejet, som man formodede, efter Dronningens Forbøn; hans Venner havde Tilladelse til at besøge ham til visse Tider, og han blev rigeligen forsynet med Bøger; men hans Bøn, at faae sin lille fireaarige Datter ud til sig, blev afslaaet ham, og dette Afslag gik ham nær til Hjerte. Denne lille Pige blev samme Dag, Faderen blev fængslet, bragt til hans Broder, Albert Gyldensparres Huus og opdragen der, og Kongen gav hende den bedste Deel af Faderens konfiskerede Ejendele tilbage, iblandt andet hans kostbare Bogsamling, der var af 60,000 Dalers Værdi. Men denne Skat gik ulykkeligviis

636.
tabt nogle Aar efter ved en Ildsvaade. Hvorledes Griffenfelds Huus var indrettet i hans glandsfulde Dage, det faaer man et Begreb om, naar man hører, at det Dukkehuus, Faderen havde givet hende kort før sit Fald, og som Dronningen nogen Tid efter sørgede for, hun fik tilbage igjen, blev anslaaet til en Værdi af 24.000 Daler. Alt hvad der fandtes i samme var prægtige Kunststykker og fine Guldarbejder.
Da Schumacher havde siddet fire Aar i Kastellet, blev det bestemt, at han skulde forandre Opholdssted og bringes til Klippefæstningen Munkholm ved Trondhjem i Norge, som det hed, for at Kongen kunde blive fritaget for det altid stærkere Overhæng af hans Slægt og Venner om hans Frigivelse, men egentlig, fordi hans Avindsmænd og svage Efterfølgere i Regjeringssagerne frygtede for, at han atter skulde komme til Roret, da hans Dygtighed og Indsigtsfuldhed savnedes overalt i Statsstyrelsen, og Kristian den Femte lod sig ofte forlyde dermed. "Ene Griffenfeld kjendte bedre hvad der tjente til mine Rigers Tarv, end hele det samlede Raad," sagde han iblandt andet en Dag i Statsraadet.

"Da den ædle Erik han stækked,
han sin egen Vinge knækked."

Uventet traadte Fangens Broder, Etatsraad Albert Gyldensparre, ind til ham i Foraaret 1680 og forkyndte Kongens Bud, "at han ufortøvet skulde bringes omborg i et Skib, der laa sejlfærdsigt for afgaae med den nye Kommandant til Fæstningen Munkholm," of Griffenfeld maatte strax stige ind i Broderens Vogn, der kjørte ham til Havnen, hvor de

637.

to Nærpaarørende, der havde hinanden inderlig kjær, toge en vemodig Afsked, overtydede om, at de ikke vilde see hinanden oftere i dette Liv. Fire Uger efter kom Schumacher, syg paa Sjæl og Legeme, til sit fremtidige kolde, ensomme Hjem.
Tilvisse var det en utilbørlig stræng, ja nedværdigende Behandling, der udvistes imod den evnerige, fortjenstfulde Mand, men vist er det til samme Tid, at Opholdet paa den fjerne Klippeø virkede velgjørende paa ham. Det, i de stille ensomme Dage, fik han Øinene op for sine tidligere Aars Misbrug og Overmod, de jordiske Tings Ubestandighed, og Vigtigheden af at rette sine Tanker imod det ene Fornødne, og efterhaanden som der kom mere Alvor i hans Sjæl og Trang til at svinge sig opad imod Barmhjerteighedens og Herlighedens Rige, beskjæftigede han sig meer og meer med gudelige Betragtninger og Læsningen af Skrifter til Sjælens Frelse. Biblen blev snart hans kjæreste Bog, og han afskrev med Kul paa Væggen, med sin Ring paa Vinduesruderne, med Søm paa Bjælkerne, mangfoldige Bibelsprog, der passede paa ham og hans Tilstand. I det Værelse, han sad, var Alt, fra øverst til nederst, Vægge, Bjælker, Vinduer, saa fuld af Optegnelser, at der ikke var en eneste ubeskreven Plet, og da nu endeel af det Skrevne var affattet i det orientalske Sprog, som han kjendte meget nøje, og han ikke var ay formaae til at give Forklaring derover, fik hans Avindsmænd udvirket hos den svage Kristian den Femte, at Biskop Peter Krog i Trondhjem blev beordret til at begive sig til Statsfangen, for at undersøge, om der ikke stak Noget under dette Skriveri, og snarest mulig tilmelde Regjeringen Indholdet af det Skrevne. Hvor utilfredsstillet og ydmyget maa ikke Enhver af den lænkebundne Mands Fjender have følt sig, da de fik at vide, at de Ord

638.
og Linier, der saa meget havde foruroliget dem, var gudelige Overvejelser og moralske Læresætninger! Et Sted havde han saaledes med et Stykke fiint Kul skrevet Betragtninger over den 23de af Davids Psalmer i latinske Vers, og et andet Sted over det 42de.
Krog skal have været Schumachers personlige Uven, og ham kunde han takke for, at Pen og Blæk fremtidigen blev nægtet ham; men Kommandanten, der paa enhver Maade søgte at mildne den faldne Stormands Tilværelse ved at forekomme hans billige Ønsker, gav ham tavle og Griffel saa ofte han bad derom, og dermed nedskrev han mange skjønne Vers, moralske Afhandlinger og alvorlige Betragtninger. Med Taalmod og Rolighed bar han sin glædeløse Tilværelse, og de tidligere Dages Hovmod svandt efterhaanden af hans Sjæl; hans største Opmuntring vare de jevnlige Besøg, han modtog af Disciplene i Trondhjems Skole, med hvem han fandt Fornøjelse i at samtale. Kongens Bud holdt han saa højt i Ære, at den brave Kommandant ikke kunne formaae ham til at bevæge sig i fri Luft, ledsaget af Vagt, skjøndt hans Helbred øjensynlig led ved den megen Stillesidden og mangeaarige Indespærren. ”Min Konge har befalet mig at blive i dette Kammer og det vil jeg gjøre; jeg har ingen Tilladelse faaet af ham til at gaae ud,” var stedse Fangens Svar, Han plejede altid at vandre frem og tilbage fra det ene Hjørne til det andet af det lille fiirkantede Fængsles kammer, og Midtgulvet i samme viste tydelige Spor af hans Fodtrin, medens det ved Siderne var jevnt og glat; endog er tykt Egebord i Værelset havde et rundt Hul som Mærke af hans Albue, der altid hvilede paa Bordet, for at han kunde støtte Hovedet paa Haanden.

639.
Kristian den Femte gjorde en Rejse til Tronhjem, medens Griffenfeld sad lænket til Klippefæstningen, og den fangne Mand, der hørte om den forehavende Rejse, ventede at dette Besøg vilde have hans Løsladelse til Følge. Kongen skal ogsaa have talt derom, for han forlod Kjøbenhavn, men da han kom til Trondhjem, glemte han sin tidligere Raadgiver og Ven, og Ingen af hans Omgivelse havde bedre Hukommelse end han; denne Skuffelse gik Statsfangen saare nær til Hjerte og forværrede meget hans alt længe nedbrudte Sundhedstilstand.

At dog Nogen huskede, den forrige Storkantsler var ilive og boede paa Munkholm, det havde Fangen meer end eet Beviis paa. Saaledes kom en Dag tre Hoffolk ind til ham, uden først at bede om Tilladelse til at besøge ham; utilfreds med denne lidet sømmelige Adfærd, gik han dem imøde og spurgte: ”om de kom for at hente Viisdom? da kunde de lære den der, hvor de nu stode; eller om de vare komne for at see en Mand, klædt i bløde Klæder? da stod nu for dem En, der forhen havde baaret saadanne; eller vare de maaskee komne for at see ham i en fornedret Tilstand? da maatte han sige dem, at det ikke var ham belejligt at tage imod dem,” og med et ”adieu messieurs!” aabnede han Døren for dem, uden at tage sin Hat af.
Omsider da Griffenfelds Tilstand stedse forværredes, og det Onde, han i længere Tid havde lidt af, greb mere og mere om sig, meldte Fæstningskommandanten det til Regjeringen, og hans Forestillinger tilligemed gjentagne Forbønner fra Baron Frederik Krag til Steensballegaard, der havde hans Datter tilægte, udvirkede da omsider Frihed for den gamle Fange, der i alt havde sukket 23 Aar indenfor Fængselsmure.

640.
Mikkelsdag 1698 blev han bragt fra Munkholm Fæstning til Trondhjem, hvor han blev optagen i sin Slægtning, Toldembedsmand Treschous Huus, og der behandlet med al mulig Forekommenhed, Omhyggelighed og Venlighed.
Hans højeste Ønske var naturligviis at komme til Danmark og ende sine Dage i sine Børns Hjem, men dette Ønske gik ikke i Opfyldelse. Den Herre, han i sine sidste Leveaar havde lært at kjende og elske af et ydmygt og tillidsfuldt Hjerte, kaldte ham bort fra Livet og Striden til det uforgængelige Riges Fred og Glæde, førend han kunde naae et gjensee sin Datter. Som en troende Kristen døde han i Trondhjem, den 11te Marts 1699, af Steensmerter, en Sygdom, han havde paadraget sig ved det stille, ensomme Liv, han førte, og hans legemlig Lidelse maa have været voldsomme, thi der fandtes iblandt Stenene en, der vejede syv Lod.
Griffenfelds Dødsdag indtraf netop tre og tyve Aar efter den Dag han var falden i Unaade, den 11te Marts 1676.

”Mangt et Aar skal svinde hen,
skiftets ofte Danmarks Krone;
før en Griffenfeld igjen
staar ved Dannerkongens Throne.
Konger har et Sekel fleer –
Griffenfelder ingen meer!”

Et og halvtredssindtyvende Afsnit.

Horsens, en af Danmarks smukkeste og mest velbyggede Byer, der med sine store, brede Gader seer lys og livlig ud, kan i de fleste Henseender vistnok maale sig med Landets fornemste Provindsstæder. Dertil ligger den i en smuk og

641
veldyrket Omegen og saare bekvem for Handel. Den er meget gammel, men om den er saa gammel som det undertiden er bleven antagen, kan man vel lade staae ved sut Værd, thi da skulde den have Navn efter Hother, en cimbrisk Høvding, der lagde Grunde til den ved at opføre nogle Huse som han kaldte efter sig ”Hothersnæs,” Ander hidlede dens Navn fr Horse, en gammel Benævnelse for ”Hesty,” og denne Formodning finder Bestyrkelse i Navnets gamle Skrivemaade, ”Horsenæs” og

"Horsnæse" samt den, at Byens Vaaben var fra gammel Tid af en Hest, bunden ved et Lindetræ. Upaatvivleligen hører den til en af de ældste Byer, thi man kjender gamle Sølvmynter, som ere slagne sammesteds i Svend Estridsens og hans Sønners Tid, og paa disse staaer en Konges Hoved med det afbrudte Ord "Hors." Der er al Rimelighed for, at Horsens tidligere har været ganske omgiven af Vand.
Denne By led ogsaa undser Eriks og Abels Stridigheder, og da den Medgift ikke blev betalt, som var tilsagt Prindsesse Ingeborg, den myrdede Erik Plovpennings Datter, som blev gift med Magnus Lovgiver i Norge, fik Horsens din Deel af Ran og Plyndring, da de Norske paa Grund heraf foretoge Sørøvertog imod Danmark. For at holde de oprørske Jyder i Ave, byggede Erik Menved i det fjortende Aarhundrede det faste Slot Bygholm, der imidlertid blev nedbrudt syn Aar efter ved Kristoffers Haandfæstning og gjort til Ladegaard for "Stjernholm" Slot, der laa nærmere Horsens.
Den Fjord, der ved Horsens skjærer sig to Mile ind i Landet, har Navn efter Byen; Nørstrand kaldes den Vig, der gaaer ind ved Steensballe Marker, og Indløbet til den hedder Steensballe Sund. Iblandt de Øer og Holme, der

642
findes i Fjorden ere Hjarnø, Alrø og Sjælø værd at lægge Mærke til. Denne sidste, der ligger imellem Glud Marker og Voersø, er usynlig ved Flodtider, men kan sees, naar der er Ebbe, og skal være omtrent tyve Favne lang. Hjarnø, ved Fjordens Munding, ¼ Miil fra Fastlandet, er omtrent ¼ Miil i Omkreds og er bleven mærkværdig ved Hjarne, som de Danske valgte til deres Hersker, fordi han forfattede den bedste Gravskrift over Kong Frodes Søn, kom tilbage til Danmark efter sit Tog til Rusland, hvor hans Landsmænd troede ham død, indtil Rygtet om hans store Bedrifter naaede herned, blev Skjaldekongen fordreven og maatte tye til denne Ø i Jylland, der endnu bærer Navn efter ham. Siden maatte han møde Fridlef i Tvekamp paa sin Tilflugtsø, men blev overvunden og fældet tilligemed alle sine Mænd; Stedet hvor Fridlef derpaa rejste ham en Høj, forevises endnu den Dag i dag; det er en smal Plads nær Havet, og der var fordum i tre Hobe omtrent tredive Grave, afdeelte med Stene, men ganske tæt samme i en Runddeel, lige mange i hver Hob; i den midterste Steenhob skal Kongen være begraven. Alrø siges at have Navn efter Hjarnes Dronning, Alrune, som han jordede der; fordum skal den have havt megen Skov.
I Horsens Hovedkirke, der er stor og smuk, findes en af Landets skjønneste og kostbareste Talerstole, konstig udadejdet af Ibenholt og brasiliansk Træ; den skal have været syn Aar under Arbejde, og er skjænket Kirken i det syttende Aarhundrede af en rig Enke efter en af Byens Raadmænd.

643.
Horsens ejer ogsaa et stort og meget rigt Hospital, i hvis Kirke en af Byens Præster hver Søndag holder Gudstjeneste.
Oliemøller og Tobaksfabrikker have i mange Aar været i ypperlig Gang i Horsens; og iblandt de Næringsgrebe, Indbyggerne drive, maa fremhæves Handskefabrikationen; mange ad de Handske, der gaae i Handelen under Navn af "Randers Handsker" komme fra denne By.

Omtrent tre Fjerdingvej fra Horsens, tæt ved Fjordens østre Bred, ligger en af de skjønneste Ejendomme i Jylland; der er Boller, der hører til Frisenborg, det rigeste Grevskab og den største private Landejendom i hele Danmark. Frisenborg, der indtager et Fladeindhold af 8 Kvadratmiil, har sine Besiddelser i de fire Amter: Aarhuus, Randers, Skanderborg og Viborg, og bestaaer foruden Hovedgaarden Frisenborg, og af mange rige og skjønne Ejendomme. Til Grevskabet, der har sit eget Birk, hører 34 Kirker, en stor Deel Skoler, et godt og vel indrettet Hospital, med hvilket er forbunden en Lægepost og et Skovareal ved Hovedgaarden og paa Bøndergodset, af c. 6000 Tdr. Land.

Frisenborg, Grevskabets Hovedsæde, ligger tre Miil fra Randers og fire fra Aarhuus. Ved Gaarden er en stor Dyrehave, skjønne Lyst- og Frugthaver og mangfoldige andre Herligheder, der indtage et Omfang af flere hundrede Tdr. Land og kunne staae ved Siden af de berømte Parker, der i England findes ved de rige Stormænds Herresæder.
Boller er Herresædet for den nuværende Lehnsbesidder, en af de ypperste Ædlinge iblandt Danmarks adelbaarne Slægter; tidligere tilhørte Hovedgaarden Kristine Munk, Kristian den Fjerdes anden Hustru, der blev forviist dertil i de Aar,

633.
hun var i sin kongelige Ægtefælles Unaade, og kaldtes da almindeligen, Fri Kristine til Boller; ellers havde hun jo Titel af Grevinde til Slesvig og Holsteen. Paa en Stol i Kirken fandtes endnu for nogle Aar siden nogle Bogstaver, der betyde: ”Kirstine Grevinde til Slesvig og Holsteen, Frue til Bolle, Farskov og Møgelkjær.

Endnu have vi kun et flygtigt Besøg at aflægger paa de Øer i Kattegattet, der høre til Aarhuus Stift. Anholt, syv Miil nordostlig for Grenaa, 1¼ Miil lang og henved 1 Miil bred, ligger midt ude i Havet, afskaaren fra Samfærdsel med Kongerigets øvrige Landsdele; den har et stort Sandrev, der strækker sig mere end en Miil ud i Havet, afskaaren fra Samfærdsel med Kongerigets øvrige Landsdele; den har et stort Sandrev, der strækker sig mere end en Miil ud i Havet, og bringer Søfarende til at skye Øen, heller end at nærme sig den. Et Fyrtaarn advarer dem fra at komme de farlige Grunde for nær. Indbyggerne føre selvfølgelig et ensomt Liv, og ere størstendeels henviste til dem selv indbyrdes; men gamle nordiske Skikke og Sædvaner have vedligeholdt sig længere her paa Øen end andensteds, og Kæmpeviserne, eftr hvilke Anholdtsbeboerne endnu træde i Dandsen, ere langtfra uddøde iblandt Folk. Fiskeri er deres Hovednæringsvej, og de Arter, som findes i rigeligst Maal ere: Flyndere, Hornfisk og Rokken, hvilken sidste især er Anholtboernes Ynglingsspise og nydes som oftest tørre og kogt. Desuden leve de af Bjergning og Sælhundefangst. Agerbruget er kun ringe, da en stor Deel af Øen er ødelagt af Flyvesand.
At Øboerne imelle have ladet sig friste til at ansee strandet Gods for deres Ejendom, og ikke regnet det saa nøje med Mit og Dit, naar der var en Ting, de have Brug for eller Lyst til, der kan vistnok ikke undskyldes, men er let for

645.
staaeligt, naar man veed, hvor mangfoldige Savn, de ere udsatte for. Saa synderlige gode at komme tilrette med, have de i øvrigt neppe været tidligere, thi Frederik den Anden maatte ved et strængt Brev sætte den tilrette ”for deres Modtvillighed og Ufølsomhed, saavel imod Kongens Befalingsmænd og fuldmægtige Fogeder som imod deres Sognepræst,” og tue dem med, ”at dersom de herefter ikke bleve villigere og hørsommere, skulde de sættes fra Huus og Hjem og forvises Landet.”
Samsø eller Sams , som de Indfødte sige, og erfor kaldes Samsinger, er omtrent af to Kvadratmiles Størrelse, ligger temmelig højt, omtrent fire Miil sydostlig for Aarhuus ig udgjør et Grevskab for Familien Danneskjold-Samsø. I verdslig Henseende hører den til Holbek Amt, i geistlig til Aarhuus Stift, og det samme er Tilfældet med den lille Ø, Thunø.
Samsø er en frodig og veldyrket Ø, men der er en betydelig Hedestrækning ”Nordbyhede,” og Skov mangler ganske, undtagen paa Østkysten af det frugtbare Sogn Tranbjerg; fordum skal den have været skovrig, ogf Indbyggerne forsikre, at de Egeplamker, der findes i deres Huse, ere hugne af deres egne store Egeskove. Den er meget bakket, især imod Ves, og fornemmeligen i Nordby Sogn. Agerdyrkning og Søfart ere de fornemste Erhvervskilder for Samsingerne, der ere kjendte for at være arbejdsomme, ædruelige og ordholdende; ligesom andre Øboere synes de bedst om deres Eget og deres Egne.

Øen dele i Nørre- og Sønder Herred, og bestaar af fem Sogne: Nordby, Onsberg, Besser, Tranbjerg og Kolby. Det var ved Landingsstedet i Nordby Sogn, at Kristian den Fjerde hjalp Præstens Karl at pløje, da han engang paa Rejsen fra Jylland til Sjælland landede der for Modvind. Han maatte vente paa sin Vogn og fik da Lyst

646.
til at trække Ploven en halv Fure igjennem, hvorpaa han sagde Karlen, da han forlod ham: "hils nu Din Husbond og sig, at jeg har pløjet for ham." Karlen kjendte imidlertid ikke Kongen, men det blev da snart vitterligt, hvo den fremmede Hjælper havde været.
Nordost for den lange Albue, der paa Østkysten rager ud i Kattegattet, ligger Kyholm, med en god Havn og Kuarantaineforanstaltninger. Det var i Beltet imellem denne Ø og Sams, at den Havfrue viste sig, der samtalede med den gamle Bonde, for t forudsige Kristian den Fjerdes Fødsel. Sagnet fortæller derom, "at da Frederiks den Anden 1576 var til den almindelige Herredag i Kallundborg, kom en enfoldig Bonde fra Samsø og gav sig an til Hove, eftersom han havde sære Tiender at bringe Kongen. Da han blev indladt, berettede han, at han gjentagne Gange i Marken paa Samsø, nede ved Stranden, hvor han gik og pløjede, havde talt med en saare dejlig Kvinde, der nedentil var skabt som en Fisk; denne Havfrue hed Isbrand og boede udfor Landet i Dybet, hvor ogsaa hendes Modes og Mormoder boede; sidstnævnte var det, der havde forkyndt Kong Valdemar, at den Datter, Dronning Helvig vilde skjænke ham, skulde overgaae Faderen i Magt og Anseelse. Isbrand havde strængt og alvorligt befalet ham at drage over til Kongen og lade ham vide, at Dronningen skulde føde en Søn, der skulde arve hans Rige og blive en ypperlig Herre iblandt alle Konger i den nordre Verden. Bonden forklarede endvidere, at han ofte havde undskyld sig fir Havfruen og bedt sig fritagen for at udføre dette Ærinde, da han kun var en fattig, uforstandig og ringe anseet Man, men hun havde befalet ham at være trøstig og frimodig og drage til Sinde, at det var Vorherres Ærinde, han skulde røgte."

647.
Da Kong Kristian, den kongelige Ørn, som Adelen saa ilde sveg, omsider blev løsladt af sit lange Fangenskab paa Sønderborg, blev han for sin øvrige Levetid forlenet med Samsø og Kallundborg, og, som vi nys have omtalt, Øen blev under Kristian den Femte overdraget til Storkantsleren, Peter Griffenfeld, der ifølge Kongens Ønske antog Titel efter tre gamle Borge, der forhen fandtes der: Brattingsborg i Tranbjerg Sogn, Hjortholm paa en Ø, der hører til Besser Sogn, og Visborg i Kolby Sogn. Paa Kirkeklokkerne saavel i Tranbjerg som Besser sees endnu Griffenfelds Vaaben.
Da Storkantsleren var styrtet, skjænkede Kristian den Femte Samsø til Sofie Amalie Moth, men hvem han levede i nøje Forbindelse, skjøndt Dronningen var ilive og almindeligen højagtet som en Dame ag mange fortræffelige Egenskaber. Sofie Amalie Moth blev Stammoder til den nuværende Slægt, der bærer Navn efter Øen, og hvis Grevskab den udgjør.
Endelave er en lille Ø, sydvestlig for Samsø, paa Grændsen af store og lille Belt.

Aarhus Stift, der indtager et Fladerum af 117 Kvadratmile, er 15 Mile langt og 8 til 9 Mile bredt. Det onfatter de tre nævnte Amter: Randers, Skanderborg og Aarhus og 23 Herreder, af hvilke der findes i Randers Amt:
Onsild, Gjerlev, Nørrehald, Støvring, Rougsø. Søndrhald, Galthen, Østeræisberg, Nørredysting, Mols og Sønderdyrsting Herreder.
I Skanderborg Amt: Gjern, Vrads, Tyrsting, Hjelmslev, Voers og Nim Herreder.

648.

I Aarhuus Amt: Sabro, Vesterlisbjerg, Hasle, Framlev, og Hads Herreder. Bjerring-Hatting Herred, i Vejle Amt samt Hvolbjer, Lysgaard og Hids Herreder i Viborg Stift efter gejstlig Inddeling med til Aarhuus Stift.
Der er 8 Kjøbstæder i Stiftet: Hobro, Mariager, Randers, Grenaa, Ebeltoft, Aarhus, Skanderborg og Horsens. Egentlig bør vi regne 9, da Silkeborg snart vil indtage Plads som Kjøbstad.
Af Grevskabet er der 2: Frisenborg og Scheel, og 1 Baroni: Vilhelmsborg; desuden Støvringaard Kloster, samt en stor Deel Hovedgaarde og større Landejendomme.
De højeste Punkter i Stiftet ere Himmelbjerget, Nordvest for Skanderborg, 550 Fod over Havfladen, Ejersbaunehøj, sydvestlig for samme by, 540 Fod, Jelshøj ved Aarhuus 401, Kalø Bavnehøj, 333, Ellemandsbjerget ved Randers, 317 Kattehøj ved Aarhuus 301, Hald Kirkebakke ved Randers og Tvelun Banker ved Skanderborg, 300 Fod.
Gudenaa er alt tidligere omtalt.
De største Indsøer i Stiftet ere: Kolind Sund i Randers Amt: Skanderborg– Mos– og Saltenlangsø i Skanderborg Amt.
Kalø og Ebeltoftvigene ere de største Bugter, og ved Mariager, Randers, Aarhuus og Horsens danner Kattegattet sejlbare Fjorde ind i Landet.

To og halvtredsindstyvende Afsnit.

Af de Ark, der ere bestemte til Besøg i Ribe Stift, er der desværre kun faa tilbage, og vi maae tildeels holde os til,

649.
at vi alt tidligere, ved at tale om Jylland i Almindelighed have gjennemgaaet ogsaa en Deel af dette Landskab, dels Heder og Enge, dets Sandbanker og vilde Kyster; men ønskeligt vilde det være, idetmindste for mit Vedkommende, om jeg havde kunnet finde Lejlighed til at dvæle omstændeligere, end det nu skee kan, ved hine Egne, der midt under det Øde, der findes sammesteds, have Naturskjønheder og Ejendommeligheder, som vel ere værd at lægge Mærke til. Hedeegnene ere ikke saa afskrækken som Mange troe; Folk kunne ikke alene friste Livet og tilbringe nogle Aar der, men de kunne bpe der med Glæde og bevare mangt et skjønt Minde om Opholdet i disse mindre frugtbare Landskaber, hvis Jordbund ikke er saa modtagelig, ikke spirer saa frodigt og ikke afgiver saa tilfredsstillende et Udbytte som andre Dele af Landet, men hvor der ofte i Menneskehjertets Jordbund findes større Modtagelighed for Guds Ord og Guds Kaldelse og for mange herlige Egenskaber, der bidrag til at mildne og forskjønne Livet, end hos Andre, der have fæstet Bo i frodigere og mere selskabelig Egne. Og er det end ikke behageligt at boe i Hedeegnene, der unægtelige ere vort Fødelands Ørken, saa er det derimod meget sundt, thi Vindene have der frit Spillerum og fare luftrensende hen over Landskabet.

”Stille og mørkladen er vel min Hede
dog under Lyngtoppen Blomstret staaer.
Lærken bag Gravhøje bygger sin Rede
og sine Triller i Ørkenen slaaer.”

I Ribe Stift, det største af de fire, Halvøen indbefatter, er der tre Amter: Ribe, Vejle og Ringkøbing, men

650.
paa Grund af Stedforholdene, er Stiftet kun tarvelig befolket.
Rejser man fra Østkysten tværs igjennem Landet til de vestligere Egne, da bliver man snart vaer, at jo længere man drager imod Vest, desto lavere, mere sandet og øde bliver Landskabet, til samme Tid som de lynggroede Strækninger blive mere udstrakte; Kirker, Byer og Gaarde seer man i ringere Antal; istedenfor Kornlæs Tørvestakker, istedenfor Frugthaver Kaalgaarde, og Markhegn ere en Sjeldenhed. De lyngklædte Bakker skulle fordum have været skovdækkede, og tykke Egestammer have skjærmet imod den skarpe Vestenvind, men da man saa fik isinde at hugge de gamle knudrede Træer om, trængte Stormen ind og fejrede sit Herredømme uhindret efterat Øxen havde banet Vejen for den.
Hederne ere imidlertid, som alt omtalt, af højst forskjellig Beskaffenhed; de to Hovedarter ere de, hvis Overlag hører til Rullesteensformationen, hvor man undertiden finder bølgende Sæd og Naaleplantager imellem den lavere Lyng, og de, som høre til Ahlformationen, en uoverskuelig Lyngflade.
Næsten alle Hederne i Ribe og Ringkjøbing Amter høre til sidstnævnt Arter; Randbølheden, en Deel af Alheden, ogsaa Hederne i den vestlige Deel af Skanderborg Amt ere Hedesletter; man kan undertiden færdes der i hele Timer, uden at møde et menneskeligt Væsen, uden at see Spor til, at Landet er beboet, og uden at høre anden Lyd, end Vindens Susen og Brokfuglens Klagetoner.
Det er ofte bleven anført, at Sindet blive tungt og forstem ved et Ophold i skarpe Hedeegne, og at man føler et mørkt Indtryk, selv om man kun færdes der i faa Timer.

651.
Maaskee kan det være saaledes, men hvad et Ophold af Uger og Dage angaaer, tvivler jeg om denne Indvirken, idetmindste har jeg ikke gjort en saadan Erfaring, skjøndt jeg flere Gange er rejst hen over Landet fra Øst til Sydvest. ”Første Gang er Rejsen over Heden næsten ikke til at udholde,” hørte jeg engang; men mig forekom Rejsen første Gang, den lange Dagrejse fra Vejle til Vardeegnen, hverken trættende, uhyggelig eller ensformig. Jeg hørte næsten ingen anden Lyd en Hjejlens langtrukne, sørgmodige Velkomsthilsen, men jeg fandt midt i den store, vide, ensomme Natur, saa forskjellig fra Fødelandets øvrige Landsdele, jeg var nøje kendt med og vant til at bevæge mig i, en højtidsfuld Stilhed, en simpel Kraft, der fremkaldte en tryg og glad Følelse af, at man ingenlunde er forladt eller længere fra Vorherre paa disse store, vidtudstrakte Sletter, end paa de af Mennesker og Menneskers Travlhed mest opfyldte Steder; uvilkaarligen traadte mangen from Sang frem for Sjælen, mangt alvorsfuld Kvad, der er nedskrevet for at fremhæve Menneskets Lidenhed og Kraftløshed, i Modsætning til den store, mægtige Natur, der er ophøjet i sin Øde og fin Vildhed som i sin Ynde og Pragt.

”Gik alle Konger frem i Rad
med deres Magt og Vælde,
de mægted´ ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde.”

Det var en reen, klar Midsommerdag, og paa saadanne Dage seer man Alt i et klart Lys; dog jeg er ogsaa rejst igjennem Hedeegnen i det tidligere Foraar, paa kolde, taagefulde Dage, der gav Landskabet et mindre hyggeligt Præg; Kudskens Tvivl, om han var paa rette Vej, bidrog ikke til at gjøre Rejsen behageligere, men den Skræk og Frygt, der undertiden paakommer Folk ved at være alene i disse øde Strækninger, følte jeg

653.

imidlertid Intet til, skjøndt jeg rigtignok var usigelig glad, da jeg omsider fik Øje paa den med Længsel imødesete Præstegaard, hvor jeg hos mangeaarige kjære Venner vilde holde Rastdage før "Cumberland" skulde afgaae fra Hjerting til Lowestoft. Kommen man derimod fra Vest til Øst, da føler man unægteligen Sindet opklaret, naar man fra de livløse, ensformige Egne bliver hensat i mere smilende og befolkede.
Det jydske Hedeland, der kaldes Alheden, fordi "Alt der er Hede," er den største af Hedeegnene; naar Randbøl Heden regnes for en Deel af den, gaaer den fra den sydligere Deel af Halvøen igjennem Ribe og Ringkjøbing Amter, ad Viborg og Holstebro til. Det øverste Lag af Jordbunden er næsten allevegne fiint hvidt Sand, kun undertiden er det sortfarvet af Lyng og opløste Hedeplanter. Ahlen er en mørk. haard Masse, der findes hist og her i større eller mindre Udstrækning og hindre Plantevæxten; der kjendes tre Arter af den; Sandahl, der er den hyppigste og skal kunne opløses ved Mergel, Steenahl, der bestaaer af sammenhobede Sandstene, og Jernahl eller Myremalm, der i Almuesproget hedder "Silden" eller "Sildensteen" og forekommer mest i fide Strækninger.
Hederne ere Lyngens egentlige Hjemstavn, fortrinsviis de store Ahlsandssletter; men den trives lang bedre i Rullesteensandshederne end paa Ahlsandshederne, thi paa førstnævnte bliver den til en virkelig Busk, medens den paa sidstnævnte sjeldent er højere end nogle Fod. Af Lyngens Beskaffenhed slutter man sig derfor til Jordsmonnet; er Planten lang og høj og blandet med guult Mos og Græs, da er Grunden sædvanlig en Blanding af Muld og Sand og tjenlig til Pløjeland; den kan ogsaa være stærk af Vext, hvor Grunde er

653.
bedækket med et tykt Lag Mos eller Tørvejord, men da findes der intet Græs eller guult Muld, der er Lyngen altid kort og blandet med hvidt Mos. I den bedre Slags Muld og Leerjord er Lyngen ogsaa kort, men da seer man mere og bedre Græs imellem Lyngen og enkelte ganske lyngfrie Pletter, der undertiden endog fremvise Hvidkløver.
Lyngen forskaaner os ikke alene for at see den nøgne Sandflade, men de frembyder ogsaa et særegent smukt Syn, nar den om Sommeren udbreder sit tykke violetblaa Blomstertæppe; de smaa møregrønne Blade ligge over hinanden, og en tætbegroet Lynghede kan i Nærheden see ud som om det var en rig Plantevæxt; men i nogen Frastand forsvinder Trylleriet, og de mørkladne, sortebrune Hovedbestanddele træde frem og give den store Slette et ensformigt, alvorsfuldt Præg. At vi Fremmede ikke betragte isse Egne og Landskaber med samme Blik som de Indfødte, der intetsteds finder der friere og ønskeligere end histovre, hvor man som Jyden siger, "kan see viden om," er jo ikke saa forunderligt. Ogsaa er det let forstaaeligt, at Opholdet i beplantede og skovgroede Egne maa forekomme noget trykkende og tungt for Den, der er vant til at lade Blikket glide hen over en udstrakt Flade; undertiden synes det ham som om det ikke var muligt ret at drage Aande der for lutter træer og Boliger, og det er upaatvivleligen et Afpræg af den Følelse, der gaaer igjennem alle Hede slettens Børn, disse Egnes hjemlige Digter har udtrykt i,"

"Min Fødestavn er Lyngens brune Land
min Barndoms Sol har smiilt paa mørken Hede,
min spæde Fod har traadt det gule Sand,
blandt sort Høje boer min Ungdomsglæde.

654.

Skjøn er for mig den yndeløse Vang;
min brune Hede er en Edens Have.
Detr hvile ogsaa mine Been engang

blandt mine Fædres lyngbegroede Grave."

Vi maae endnu opholde os en Stund paa Hederne og see os lidt om for at fae et nogenlunde tydeligt Begreb om disse Egne, der ere indhyllede i et Taageslør for Mange, der ikke kjende dem fra deres Ophold sammesteds eller have havt Interesse nok til at indhente nogen som helst Oplysning om dem.
Vi maae endnu opholde os en Stund paa Hederne og see os lidt om. for at faae et nogenlunde tydeligt Begreb om disse Egen, der ere indhyllede i et Taageslør for Mange, der ikke kjende dem fra deres Ophold sammesteds eller have havt Interesse nok til at indhente nogen som helst Oplysning om dem.
Ved den skrækkelige Smitsot, der hjemsøgte Danmark i Valdemar Atterdags Tid, "Digerdøden" eller "den sorte Død," kaldet, skal hele Egne i Jylland være blevne øde og udyrkede, fordi Menneskene bleve revne bort af Sygdommen, og der var Ingen tilbage, der kunde dyrke Jorden. Pesten rasede med saadan Voldsomhed, at af Ree døde son oftest En, og i Jylland skal der paa nogle Steder neppe være blevne En af Hundrede ilive. Da Jorden altsaa maatte skjøtte sig selv i mange Aar, blev den ikke god at komme tilrette med, og Ufrugtbarheden paa Halvøen, formoder man, hidrører paa mange Steder fra denne Tid. Man holder ogsaa for, at den Hungersnød, der indtraf i Landet i Kong Snies Tid, og som gjorde Gok saa modløse og fortvivlede, at de fandt pa, at ville ihjelslaae alle gamle og Børn, for at de Unge og Raske kunne faae Nok at spise, hvilket skrækkelige, Hjælpemiddel dog en Kvinde afværgede, skal have bidraget til Halvøens øde Tilstand. Foruden "den sorte Død" har der til forskjellige andre Tider hersket Pest og ødelæggende Smitsot histovre, saa den ene Gang md den anden har vel bidraget til at lamme Frugtbarheden.

655.

Lyngen er, som vi Alle vide, Hedernes fortrinligste og ejendommeligste Plante. Den er til stor Nytte for Beboerne sammesteds, og anvendes paa mangehaande Maader. Om Sommeren græsse paa Herderne en stor Deel Faar, der ikke vrage Lyngen, som Køerne kun ugjerne tage tiltakke med, og man seer undertiden store Faareflokke, endog flere hundrede Dyr samlede, hvilket dog langtfra alle tilhørte een Mand; men Ejerne forene sig om at lade dem vogte i Fællesskab og opføre da i Forening nogle smaa Hytter eller Tilflugtssteder af Tørv og Lyng, hvor Hyrdedrengen kunne finde Ly i Regn og Uvejr. To Ting ere uundværlige for disse smaa Hyrder, der er Bindestrømpen og Rørfløjten; en Bog seer man derimod ikke hos dem, og det vilde dog være meget ønskeligt, om de anvendte nogle Timer af den lange, ensomme Dag til god og nyttig Læsning.
Den Uld, Hedefaarene de yde, er længere og finere end den, der kommer af Faar, der leve i Egne, hvor der er rigeligere og bedre Græsning, men Faarene selv ere mindre og bære Præg af deres nøjsomme Føde. Skindet er meget søgt og bruges til de ægte Randers Handsker, da der ved det er en Blødhed og ejendommelig Lugt, som ikke kan opnaaes ved Faareskind fra andre Egne af Landet, selv om Tilberedelsen er ganske den samme.
Den fine Lyng, der er blandet med guult Mos, bruges paa mange Steder til Vinterfoder for Faarene, og i de fodertrange Aar maae baade Heste og Køer tage tiltakke med den, blandet imellem de bedre Foderarter. Mange Steder i Hedeegnen er Lyngen det eneste Brændsel, der staaer til Beboernes Raadighed, og selv i de Egne, hvor der findes Tørv, bruges Lyng til Vadskning, Bagning og Brygning. Den høje Lyng afskjæres til Lyngkoste, der, enten korte under Navn af Karbørste bruges til at rense Kar og Jydepotter med, eller

656.

længere, bruges som Koste – Limer – til at feje Værelse med. Lyngen bruges ogsaa til at tække med; har det lille Bondehuus, opført af Leer eller Hedetørv, et Lyngtag med Underlag af Langhalm, da er dette fuldkomment tæt og varigt. Den blomstrende Lyng afgiver Næring for Bistaderne; istedenfor

Halm, som Bønderne overalt i Danmark lægge i Senge, bruger Hedebonden Lyng; Asken af denne Plante giver dernæst en kraftig Lud og en god Gjødning.
Undertiden komme Hederne i Brand, som oftest ved Uforsigtighed, og en saadan Hedebrand kan blive meget ødelæggende. Kirkeklokkerne blive da satte i gang, saasnart Folk blive Branden vaer, og ved denne Lyd ile de omkringboende Bønder til Brandstedet for at standse Ilden, enten ved at brænde for eller skjære for; det første skeer ved at antænde Lyngen paa den Side, som vender imod Vinden, for t Luerne kunne hjælpe til at gjøre den øde Strækning bredere, og Ilden derved hindres i at gaae videre, det sidste ved saa hurtigt som muligt at afskære Hedetørvene med Spaden og kaste Jordsiden opad; begge Maader have til Hensigt at berøve Ilden sin Næring, og bruges som oftest i Forbindelse med hinanden.
En stor Mærkelighed ved Hederne ere de Luftsyn, de frembyde. Som de fremstille sig for Øjet, skjelner man imellem tre forskjellige Slags. Det første, det saakaldte ”mirage des deserts” er meget almindeligt og finder Sted næsten paa enhver solklar Dag, endog midt om Vinteren. Et stort Landskab udfolder sig over Horizonten; fjernere Gjenstande bringes nærmere; Skyggepartierne fremkomme, og et stor Hav med adspredte Øer viser i sin forunderlige tydelige Bølgegang saavel disse som den modsatte Breds Billeder, men Alt i ubestemte Omrids og ustadigt vexlende som Drømmebilleder.

657.
Hvad der nylig lignede et Huus, antager kort efter Skikkelse af et Slot, og hvad der lignede et Menneske, faaer en aldeles phantastisk Figur.
Det andet Luftsyn bestaaer i, at Gjenstande, der ellers ligge langt under Hederne og ikke kunne sees fra samme, hæve sig op over Horizonten og bringes Øjet nærmere. Stundom ere Omridsene utydelige, men i almindelighed er Alt skarpt betegnet. Man holder for, at det er isærdeleshed imod Blæst dette Slags Hedesyn viser sig.
Endelig seer man ogsaa paa Hederne de saakaldte fata morgana, der baade i Sjeldenhed og Skjønhed overgaae de tvende nysomtalte Luftsyn. Det er ikke længere et touscheret Landskab, frembragt af Straalebrydningens Lune, der viser sig, men en virkelig Egn med alle de Farver, Gjenstandene have; stundom afspejler Billedet sig paany i en Dunstmasse over samme og da omvendt, saa at man f. Ex seer to Huse med Skorstene og Tagryggene vendte imod hinanden. Dette Syn viser sig især ved Solens Opgang og kan holde sig i 1 til 2 Timer i sin hele Skjønhed.
Mærkelig er ogsaa ved Hederne de hurtigt omdrejende Skypomper og de hyppeige Hvirvelvinde, der rejse sig under fuldkomment Vindstille, og med Heftighed fare hen over Heden, saa at man næsten kan sige, at Himlen er ejendommelig i vore vestlige Landksaber ligesaa vel som Jordbunden.

I forrige Aarhundrede blev der til forskjellige Tider skreven meget om Opdyrkningen af Jyllands Hedeland, og

---

*) Carstens: Alheden og den Kol. S. 8 – 9. læs den her

658.
der blev alvorlig tænkt paa at bearbejde hine Egne. I Midten af hundredeaaret blev endog udstedt en i indbydelse i Bladene, til at nedsætte sig på Herderne, og betydelige Friheder lovet enhver Nybygger; men der meldte sig imidlertid kun en Eneste, og denne Mand var en Tydsker, saa det lod til, ag ”Alheden,” stor i et alt for afskrækkende Lys for vore Landsmænd, til at de turde vove af fæste Bo det, trods de lovede Fordele. Frederiks den Femte var fast bestemt paa, at faae Hederne befolkede, og lod det derfor ikke blive ved det første saa lidet tilfredsstillende Skridt: men da han fik Vished om, at Landets Børn ikke vare at formaae til at nedsætte sig sammesteds, besluttede han at indkalde tydske

Nybyggere. Der blev imidlertid ikke valgt Bønder fra de tydske Hedeegne, men Folk fra Tydsklands frugtbareste og mest smilende Landskaber, fra Egnene omkring Rhinen og Mainfloden.
Grunden til at disse Bønder forlode deres Skjønne, frodige Hjemstavn. laa størstendeels i Krigsforholdene, under hvilke de stakkels Rinlænder bleve saa stærkt medtagen og til deels ødelagde, men ogsaa i de Fordele, ved hvilke den tydske Mellemhandler fristede dem, Kong Frederik uafvidende; thi han fremstillede Opholdet i Jylland som i et nordisk Paradiis, lovede dem fri Bolig, Besætning og Avlsredskaber, desuden mange Friheder og Lettelser; men tog intet Hensyn til, at for Folk, der ere vante til at leve i Egne "hvor Olietræet og Laurbærbuske trives i fri Luft, hvor Viinranken modner sine Druer, og hvor man efter Vinterkornet endnu samme Aar kan høste en Afgrøde af Roer," maate det være en skrækkelig Overgang af fæste Bo paa Alhedens Lyngslette, som en af vore egne Skribenter endnu ved Begyndelsen af dette Aarhundrede kaldte "en

659.
Skjændsel for vort danske Fædreland, uoverskuelig for Øjet forfærdelige for Indbildningskraften."
Længsel efter en fredeligere Arne, end deres eget Fødeland kunde byde dem, drev altsaa efterhaanden henved 1000 Mennesker, fordelte paa 265 Familier, til at følge Kong Frederiks Indbydelse, og de droge med Alt hvad de ejede imod Norden, deels tillands over Hamborg, deels over Østersøen med danske Skibe til Fredericia. Ikke alle Indvandrede vare bønder eller brave skikkelige Folk, der kunde svare til det Formaal, for hvilket de vare komne: Hedernes Opdyrkning; men der havde blandet sig Mennesker imellem dem af alle Folkeslag og alle Religionsbekjendelser, en stor Deel Overløbere og Deserteurer, saa den tydske Legationsraad i Mainz, til hvem Sagen var overdraget, at skaffe Nybyggere, ikke havde været synderlig samvittighedsfuld, men kun søgt at skrabe Folk sammen. Det kostede ogsaa endeel Ulejlighed at faae de slette, ubrugelige Mennesker skilte fra den bedre Deel af Indvandrene, og dette lykkedes først efter at de ved gjentagen Opsætsighed og lovstridig Adfærd fremtvang strængere Forholdsregler imod dem, saa strænge endog, at endeel Familier bleve sendte ud af Landet uden andre Hjælpekilder, end de tarveligste Rejsepenge, og Nogle bleve for sørgede – i Viborg Tugthuus.
Efter denne Udrensning kunde der først ret tænkes paa at skaffe de skikkelige, arbejdsomme Bønder fra Pflatz og Hessen, Bolig og Midler til deres Underhold, for at de atter kunde finde et Hjem for sig selv og deres Børn; men det var sandeligen et ringe Hjem, der blev dem tildeel, og sørgelige Forhold, undr hvilke de befandt sig efter en lang, møjsommelig Rejse i et tøjlesløst Selskab! Da de omsider kon til Malet for denne Rejse, saae de med Rædsel paa Alhendes søde Sletter,

660.
og stirrede modløse og fortvivlede paa ddet uendelige Lynghav, som de ikke havde vidst det ringeste om, og som var saa vidt forskjelligt fra de yndige Egne, de havde forladt. Dertil kom, at der var aldeles Intet gjort for at modtage dem paa Heden, saa de maatte tage tiltakke med smaa Jordhytter, 6 Alen lange og 4 Alen brede, der i en hast bleve opførte til hver Familie, da de omkringboende Bønder ikke vare at formaae til at huse disse Indvandrere, hvilket jo i og for sig ikke var saa forunderligt, naar man betænker, hvorledes Mange af dem opførte sig.
Den nøgne Hede var altsaa det Hele, Landet havde at byde de Fremmede; men den alene kunde de ikke godt nøjes med, saameget mindre som da Alle tildeels vare blottede for egne Hjælpekilder, og der maatte derfor tænkes paa at skaffe dem Livsophold, indtil de fik opdyrket saa meget Hedeland, at de idetmindste kunde brødføde sig selv. Der blev ogsaa anviist dem Korn, Gryn og Malt for et Aar og nogle Penge maanedlig fir Fornødenheder, de ej ganske kunde undvære; dernæst fik de Sædekorn, Avlsredskaber, Besætning af en Ko, to stærke Sude og ti Faar, der nødvendigste Bohave og Huusgeraad, og Tilsagn om en ordentlig Bolig af idetmindste otte Fag til hver Familie, foruden Stald- og Ladebygninger. Den fremmede Underhandlers Løfter til dem i deres Hjemstavn overholdt den

danske Regjering pa en værdig Maade, men det var en dyr Historie for Statskassen og vedblev i mange Aar at være det; selv nu kunne de ikke ganske hjælpe sig selv.
Trængsel, Savn og ikke mindst fælles Sprog og fælles Længsel knyttede de Indvandrede tættere til hinanden, end det sandsynligviis vilde være bleve Tilfældet under lykkeligere Forhold, og de opførte deres Lynghytter saa nær sammen som

661.
muligt og fjernet fra Landets Børn, som de slet ikke kunde tale med eller gjøre sig forstaaelige for, og fra hvilke de var forskjellige i Klædedragt og Skikke som i Sprog. Jyderne betragtede med Forundring disse fremmede Folk, "der skulde boe der, hvor det var en afgjort Sag, at slet Ingen kunde leve," og saae med skjæve Blikke til dem, Tydskerne tyede imidlertid snart til de Indfødte for at kjøbe Levnetsmidler og for af faae lidt Gjødning til deres Have, thi et lille Stykke Have indrettede de strax ved deres Hytter og plantede Blomster, fro efter Evne at mildne Savnet af Deres frodige Hjemstavn; men der var kun liden Imødekommen, liden Venlighed fra de Danskes Side, derimod faldt der mange haard og ukjærlig Ytring om dem i denne deres fortrykte og savnrige Tilstand.
Omsider da de Fremmede havde faaet Plads anviist, hvor de skulde bygge og boe, og Hjælp til at begynde med, toge de med Flid og Ufortrødenhed sat paa Arbejdet, stode hinanden bi med deres Indsigt og Erfaring, og viste gjensidig Hjælpsomhed.
De havde faaet Lov til at anlægge deres Gaarde som Brug var i de Egne, de kom fra, og snart fremstode de velbyggede Byer, hver paa henved tredive Gaarde og i snorlige Gader, med et Mellemrum af halvtredsindtyve Alen. Boligerne bleve opførte af Bindingsværk og brændte Steen, der bleve skaffede tilveje fra et Teglbrænderi, Regjeringen havde ladet anlægge; under hver Bygning blev indrettet en god Kjælder, og en tilsvarende Lade sat bagved. Overbestyrelsen vandt ogsaa efterhaanden den fornødne Sikkerhed og Kraft, og dette bidrog ikke Lidet til at fremhjælpe Værket, saa at der ved fælles Medvirken og Færd snart viste sig dofr Sædemarker, hvor der før alene havde væet Lyng. De to anlagde Byer

662.
blev kaldte "Frederikshøj og Frederikshede" *) til Minde om Frederik den Femte, og den Sognekirke, der blev opført midt imellem begge Byer, der ligge omtrent tre Fjerdingvej fra hinanden, blev kaldet Frederikskirken. Mange af Nybyggerne vare Reformerte, Andre Katholikker, og atter andre hørte til de lutherske Kristne, derfor var det først Tale om at anlægge tre Menigheder paa den jydske Hede; men mange af de Indvandrede droge bort igjen, fordi Jordbunden syntes dem altfor afskrækkende, og det blev derfor ved den lutherske Kirke, hvorimod det blev fastsat, at den reformerte Præst i Fredericia skulde uddele Sakramenterne og ved andre Lejligheder staae sine Troesbrødre bi. Hvor lang Afstanden end er fra nævnte By og Alheden, og hvor møjsommelige, ofte ufremkommelige Vejende end vare, gik det dog saaledes indtil 1808.
Ialmindelighed kaldes hele Hedestrækningen fra Halvøens sydlige Deel til Nord for Holstebro og Viborg "Alheden," fordi Alt der er Hede, men i snevrete Betydning bruges denne Benævnelse om den Strækning i Lysgaard og Fjends Herred, hvor de første Nybyggere fæstede Bo. Paa Randbøl Hede mod Syd blev snart efter Frederikshåb og Frederiksnaade anlagte, og da Isen først var brudt af Fremmede, fik ogsaa Landets Indfødte Lyst til at tage Bolig paa Hederne; de Ejendomme, Tydskerne rejste bort fra, bleve efterhaanden overdragne danske Landbrugere, og Tid efter anden blev der anlagt forskjellige Plantager, til hvilke naturligviis blev valgt Træer, der passede for Egnen og Jordbunden. Granen, ogsaa Birken og Fyrren trives der godt, og men seer f. Ex i Steendalen, den største af Plantagerne i den egentlige Alhede, et smukt norsk Landskab: en rindende Elv, der snoer sig imellem Grupper af Naaletræer, og over

**) De tyske kolonister kom til Alheden 1759–1763 som en statsinitieret hede kolonisation.*
De to store landsbyer på Alheden hed Frederikshede (Havredal) og Frederikshøj (Grønhøj) — hver med ca. 30 dobbeltgårde.
Kartoffeltyskerne er navnet på de indvandrere, der kom til den jyske hede i årene 1759-1761 efter invitation fra Kong Frederik den Femte for at opdyrke de jyske hedestrækninger.

På Alheden blev de tyske kolonister i første omgang placeret i 2 kolonier med 30 dobbeltgårde. De første kom 17. maj 1760 til ***Frederikshede*** *(Havredal), der primært fik reformerte koloniser som beboere, og* ***Frederikshøj*** *(Grønhøj) den 22. juli 1760, hvor der primært blev bosat lutheranere.*

Samme år (1760) påbegyndtes også bygning af kolonierne i:
Frederiksmose *(Gråmose),*
Frederiksdal *(Kompedal)*
Over Frederiksmose *(Stenrøgel) i Thorning sogn,*
Julianehede i Kragelund
Christianshede i Bording sogn*.*
Længere sydpå på Randbøl Hede etableredes yderligere 3 kolonier i Randbøl sogn, nemlig ***Frederikshåb*** *(Reformerte), Moltkenberg (Lutheranere) og* ***Frederiksnåde*** *(Katolikker) i Vorbasse sogn.*
Endelig blev der formentlig i 1761 oprettet to forsøgsgårde i Reerstrup sogn, Tikøb, tæt ved Fredensborg slot, så Moltke, der lejlighedsvis boede der, og kongen, som undertiden brugte det som residens, kunne følge med.

663.
hvilken en simpel Granbro fører, Bakke omkrandsede af Fyr og Gran, og en kunstløs Vej imellem det brune Lyng. Plantagerne, der aarlig afgive mange Tusinder unge Grane til Udplantning, ere godt indhegnede, og saavidt muligt stillede sikre imod Hedebrand, der saa saare let griber om sig.
Nutildags have Nybyggerne tildeels antaget danske Skikke og Tilbøjeligheder; de tale vort Fødelands Sprog og bære samme Klædedragt som Halvøens danske Befolkning; deres Levemaade er kun lidet afvigende, og Jyderne have af dem lært at avle Kartofler og anvende disse deres Huusholdning skjøndt det varede længe, inden de ret vilde til at spise dem, da de holdt for, der var ikke ordentlig Menneskeføde i disse Knolde. De forstaae Alle Dansk, men deres Gudstjeneste holdes endnu i det tydske Sprog, som de da ogsaa tale imellem sig selv indbyrdes.

Tre og halvtredsindstyvende Afsnit.

Langs med Jyllands Vestkyst strækker sig to til tre Revler, der ere Ryggene af store Sandgrunde, dyngede sammen af Bølgerne. De kaldes den jydske Rev, og danne ligesom en tredobbelt Vold for Kysten, men ere med Grund en skræk for alle Søfarende, der drage ned ad denne, for Havne ganske blottede Kyst. Den yderste Sandrevle hæver sig omtrent 16 Fod, den mellemste 10 og den inderste 4 over Havfladen, men imellem dem, saavelsom strax udenfor den yderste Revle, er der meget dybt Vand, i almindelighed 20 Fod. Imod disse Revler brydes Bølgernes Magt, da Havet vælter sig

664
imod dem i heftig Brændinger, selv om det ikke er i Oprør. Saavel de som de enkelte Steenrev, der findes hist og her, gjøre den lange Strækning utilgjængelig, ikke blot for større Skibe, men endog for almindelige Handelsskibe; kun i Ringkjøbingfjord af Aggerkanalen kan de løbe Smaaslibe ind.

Ethvert Fartøj, undtagen de fladbundede Skuder, der ere byggede overeenstemmende med Forholdene, og iblandt andet have Trænagler af Enebærtræ istedenfor Jernnagler, for derved at blive mere elastiske, maa uundgaaelig strande, naar det af en Storm drives henimod Kysten, thi Brændingernes Magt kaster endog de største Skibe ind over Revlerne, og naar de ere komne paa Grund, blive de ialmindelighed snart efter, enten sønderslaaede eller overskyllede af Sanddyngerne.
Vesterhavet er af en meget voldsom Karakteer; selv istille Vejr kan det før og efter en Storm være saa uroligt, at dets dumpe Brusen høres to til tre Mile bort, og rejser sig en af de Stormvinde, der ere saa hyppige i disse Egne, da vælter det med fraadende Raseri og med tordenlarmende Brølen sine skumhvide Bølger mod Stranden oh optaarner uhyre Masser fiintblandet Sand, af hvilke en stor Deel atter bortskylles af Bølgerne, men en Deel bliver ogsaa tilbage paa Kysten i Form af høje Klitter; senere, naar det er bleven tørt, føres det som Flyvesand længere ind i Landet. Slige Storme kunne i Reglen mærkes flere Timer forud paa Bølgegangen, thi Bevægelserne foregaae hurtigere i Havet end i Luften. Fra Land af er det interessant at lægge Mærke til Vesterhavet, naar en Storm rejser sig, at høre den hule Brusen ude i Dybet, see de hvide Skumklitter danne sig og snart voxe fra smaa Prikker til umaadelige Bølger, der forene sig som til er stort Vandfald.
Vesterhavet fryser aldrig til, deri forhindres det ved den stærke Bølgegang; kun ved de aabne Kyster sætter sig nogen Driviis.

665.
Af Fjorde danner Vesterhavet paa hele Kysten kun to: Nissum Fjord og Ringkjøbing Fjord. Indløbet til den første er igjennem Thorsminde, der vel er 6 Fod dyb, men ialmindelighed tilstoppes med Sand flere Gange om Aaret, af hvilken Grund, Fjorden kun er sejlbar for Baade; Indsejlingen til Ringkjøbing Fjord er igjennem Nymindegab, der er vanskelig at befare, da Dybden er meget foranderlig, og Fjorden er meget grundet. Begge disse Fjorde adskilles kun fra Havet ved lange, smale Sandstrimler eller Tanger; den ved Ringkjøbing Fjord er 6 Mile lang.
Fiil Sø i Ribe Amt er den største Indsø: den er 6 – 7 Mile i Omkreds, paa det dybeste Sted 3½ Favn, og meget fiskerig *). Læs mere om Fiil Sø her
Ad større Aaer løbe mod Vest: Storaaen eller Holstebroaa, der udspringer paa Alheden, vestlig for Skanderborg, er temmelig bred, men ikke dyb, og omgiven af Enge. Efter et Løb af 11 Miil, størstedeels igjennem Hedeegne og mosede Strækninger, falder den i Nissum Fjord.
Skjernaa, der ogsaa kaldes Nøraa, udspringer i Nykirke Sogn i Vejle Amt, tæt ved det Sted hvor Hammermølleaaen, en af Gudenaaes Arme, har sit Udspring, og efter et Løb af 8 – 10 Miil falder den i den sydligere Deel af Ringkjøbing Fjord, almindeligen under Navn af Lønborg Aa. Mod Slutningen af dens Løb har den en Brede af henved 100 Favne, men er ikke synderlig dyb; kun efter at have optage den 8 Miil lange Houenaa har den en betydelig Vandmasse.
Vardeaa udspringer paa Ranbøl Hede under Navn af Grinstedaa, og falder efter Løb af 6 Mile i den af Vesterhavet dannede Hoebugt. Fra Varde, hvor dens Brede

*)Fiil Sø er iøvrigt snart udtørret.

666.
er 30 Favne, indtil dens Udløb, hvor den er 50 Favne bred, altsaa i en Strækning af omtrent halvhundrede Miil, er den vej sejlbar, men kun for Baade, der ikke stikke dybere end 3 Fod, fordi den uagtet dens Brede er af meget forskjellig Dybde, paa Grund af de mange Sandbanker, der findes sammesteds.
Kongeaaen eller Skodborgaa udspringer Sydvest for Kolding, og danner fra Vamdrup af, omtrent en halv Miil nordvestlig for dens Udspring indtil den Udløb i Vesterhavet, Grændseskjællet imellem

Jylland og Slesvig, i en Strækning af 7 Miil. Den er sjelden mere end 4 Fod dyb, og dens Munding tilstoppet med Sand.

———————

Ringkjøbing Amt er det ufrugtbareste i hele Jylland, Lyngheder, Hedemoser og Flyvesand optage Størstedelen af samme. Den mest ufrugtbare Deel af Hammerum Herred, det største i hele Riget, større endog end hele Aarhuus Amt, men kun omtrent en Trediedeel af det er under Ploven.
Fiskeri er den vigtigste Næringsvej for Beboerne af Vestrhavslandene, og da ikke mindst for dem, der boe paa Harboøre, den smale Landstrimmel, der strækker sig imellem Havet og den Deel af Liimfjorden, der kaldes Nissum Bredning. Dette Sogn har saavel i ældre som nyere Tider lidt meget af Sandflugt og Oversvømmelse, og ikke mindst, da Vesterhavet i 1825 banede sig vej ind i Fjorden.
Der findes i Ringkjøbing Amt tre Kjøbstæder, af hvilke Lemvig er den nordligste. Denne By ligger i en Dal, ved en Vig eller Arm af Liimfjorden, og er omgiven af høje Bakker, der gaae stejlt ned imod Fjorden. Derfor, fortæller Sagnet, skete det, da Svenskerne i det syttende Aarhundrede vat i Jylland, at en Skare af dem fandt en brat Død i

667.
Fjordens Vande. Henimod Aften nærmede de sig Byen, men kunde ikke finde Vej, og da Mørket alt faldt paa, tvang de en Bonde til at tage sin Hest og følge den som Vejviser. Der de nu havde redet en Stund og vare komne til Bakkerne, saae et Lys i en Gaard, der laa paa den anden Side Liimfjorden, ligeoverfor Lemvig, og spurgte ”hvad det var?” ”Det er Lemvig!” svarede Bonden, ”lader os nu ile til.” Herpaa gave Svenskerne Hesten af Sporen, og med den raske Bonde i Spidsen styrtede de Alle ned af den stejle Brink, hvor Lemvigs Borgere næste Morgen fandt deres Lig.
Lemvig skal have Navn efter den Vig, der løber ind til Byen of Sognet Lem, Annexet til samme; dens Vaaben er et Taarn, der staaer over nogle Bølger. Hvor gammel Kjøbstad den er, ved man ikke ret, men man læser i gamle Skrifter, ”at Raadhuset i Lemvig afbrændte i Kristian den Førstets Tid.” Beliggenheden ved Liimfjorden har skaffet den Dampskibsfart, til ikke mindre Fordeel, end Bekvemmelighed og Behagelighed for hele Omegnen; et andet Anløbssted ikke langt fra Lemvig, er Struer, der er et af Udskibningsstederne for Holstebro.
Storaa deler sidstnævnte By i to Dele: Nørre- og Sønderland, der ere forbundne ved en lang Bro. Holstebro Vaaben er den hellige St. Jørgen til hest, stridende imod Dragen paa en Bro. Iblandt Haandteringerne skal Gjørtlerprofessionen i mange Aar have staaet paa et højt Trin i Holstebro, der i øvrigt er en af de Byer, om hvilke ældre Beretninger tale saare lidet; maaske kan det bidrag hertil, at den er en Landstad.
Venø eller Venøland hedder den lille Ø, der ligger ved

668.
Ottesund, lig øst for Struer, imellem Thyholm, Salling og Harsyssel.
Imellem Holstebro og Skibe ligger Stubergaard, der i de katholske Tider var et stort Nonnekloster, men ved Reformationen blev Kronen hjemfalden. Den skal i sin Tid have været den største Herregaard i hele Nørrejylland, men syn Gange syv Herligheder: syn Kirker, syv Møller, syv Øer, syv Søer, syv Skove, syv Snese drivende Plove, og syv Snese Vinduer i Hovedbygningen. Ikke langt fra Gaarden er et Sted, som tilforn var omflydt med Vand, og endnu kaldes Lindholm; der, siger Sagnet, ligger en stor Lindorm, saaledes at den nederste Halvdeel ligger der og den øverste under Stubergaard, og hændes det nogensinde, at Ild er slukt paa Gaarden eller alle Senge tomme, saa vil saavel Gaarden som Holmen ufejlbarligen synke.
Læs om Stubegaard her.

Gudumkloster, en gammel Sædegaard imellem Lemvig og Holstebro, var ogsaa tidligere et Nonnekloster; allerede i Midten af det trettende Aarhundrede var det kjendt, og efter "Peder Syv" maa man formode, at der ogsaa har været Munke sammesteds; thi det hedder jo: "Han er saa hellig som en af Gudum Munke."
Pa Amtets nordostlige Side, ikke langt fra Skive, ligger Estvadgaard, der i Midten af forrige Aarhundrede blev indrettet til er Kloster for Enker og ugifte Damer, af Gaardens daværende Ejerinde, Frederikke Louise Benzon, fød Glud. I sin Tid tilhørte Estvadgaard Per Munk, en af de fire Rigsraader i Kristian den Fjerdes Mindreaarighedstid.
Sydostlig for Holstebro ligger Tviskloster, som vi kjende fra Valdemar den Andens Tid. Gaarden tilhørte den-

669.
gang den ulykkelige Prinds Buris, Halte-Henriks eller Henrik Svendsens Søn, der her stiftede et Munkekloster af Cistercienserordenen, som han kaldte "tuta vallis" fordi det laa i en dyb Dal, omgiven af høje Sandbanker.
En af de Besiddelser paa Vesteregnen, der ere kjendte fra Middelalderens Dage, er Vosborg, ikke langt fra Nissum Fjord. Niels Bugge fra Hald, den rige Borgherre, der levede under Kristoffer den Anden, Holsteners Herredømme, og Valdemar Atterdag, efter hvis Tilskyndelse han skal være kommen af Dage paa Middelfart Sund, bliver anseet for sammes Bygherre. Sagnet fortæller, at da Bygningen var tilendebragt, vilde han forvisse sig om, at den var forsvarlig og vel opført, og sendte derfor en ridende Svend efter Bygmesteren, da denne havde taget Afsked, men kun var kommen en halv Miilsvej bort, og bød ham raabe efter ham:
"Mester, Mester, Taarnet hælder!" Dersom Manden da vendte sig om, var det et Tegn paa, at han ikke var ganske vis i sin Sag, og Svenden skulde da hugge ham ned paa Stedet. Den Udsendte gjorde som det var befalet ham; men Bygmesteren svarede ganske rolig og uden at see tilbage: "Nej, nu hælder Taarnet visseligen ikke, thi trofast har jeg bygget det; men sig Din Herre, at der skal engang komme en Mand fra Nordvest i en blaa Kappe, og han skal nok faae Taarnet til at holde!" Dette skete ogsaa; thi tohundrede Aar derefter, i Kristian den Tredies Tid, blev Egnen hjemsøgt af en stor Oversvømmelse, Borgen blev ødelagt, og den daværende Ejer, Predbjørn Podebusk, saa sig nødsaget til at flytte den længer op i Landet.
Da var det, siges der endvidere, at han gav Befaling til at nedbryde Skjern Kirke, der stod paa Tornebuskbakken

670.
ved Skjern Bro og hørte til Nørre Vosborg, for at han kunde benytte Stenene deraf til Borggarden. Men der var Ingen. der dristede sig til at bryde den første Steen læs af Kirken, undtagen Ladefogden paa Gaarden, der imidlertid snart følte Samvittighedsnag over at have forsyndet sig paa det hellige Sted, og hængte sig Natten efter.
Paa Tornebuskbakken vilde der heller aldrig groe Sæd efter den Tid, hvergang der blev gjort Forsøg paa at pløje Stedet, brak Plovjernet itu; derfor skal der endnu være en ufrugtbar Plet, som ikke kan oppløjes. I mange Tider laa Alterstenen der paa Bakken, og der siges, at en lille sort Hund sad hver Nat paa Stenen, som for at holde vagt. Da der nu engang var Lystighed paa Nørrevang og alle Gjæsterne havde drukken tæt, faldt Talen paa denne forunderlige Hund, som Folk ellers holdt af at omtale. Iblandt de Forsamlede var der en Krigsmand, de havde taget Deel i Felttoget imod Svenskerne, i øvrigt en gudsforgaaen Karl, der og nu vilde vise sig, da han blev vaer, at de Andre nærede Sky for Dyret. Med store Ord erklærede han, at han for sin Part vel turde binde an med Hunden, og da det netop var ved Midnatstide, tog han sin lille Datter med og gik til det betegnede Sted. Hunden sad ganske rigtig paa Bakken; saasnart han fik Øje paa den, snertede han den med sin

Pidsk, idet han sagde: ”Vil Du bort, Du sorte Djævel!” men Dyret slyngede sig som en Snog omkring ham og op ad ham, og blev større og større, saa at Krigsmanden i sin Angst bad til Gud om Frelse i den haarde Nød. Det hjalp imidlertid ikke, og Hunden blev omsider saa stor, at han ikke længer kunde se dens Hoved. Da faldt hans lille Datter paa Knæ og bad om Naade for ham, og Hunden forsvandt strax, hvorover

671.
Manden blev saa glad, at han til Tak, fordi Barnets Forbøn var bleven hørt, ikke alene fik den Lille end kjærere i Fremtiden, men forbedrede sig og aflagde alle sine ryggesløse Vaner. Senere er Alterstenen bleven flyttet til Teglværket ved Vosborg.
Ridder Bugges Datter, Kirken, blev gift med Niels Vendelboe, der fik Vosborg med hende. Til ham kom der engang en fremmed Urtegaardsmand for at spørge, om han kunde komme i Tjeneste paa Gaarden. Ridder Vendelboe var ikke tilbøjelig til at antage ham, da han alt havde kostet store Summer paa Vosborg, men Urtegaardsmanden lovede, at om han vilde tage ham i sit Brød, da skulde han udsaae to Sædearter, der aldrig kunde gaae ud. Herremanden tog imod ham, hvorpaa han saaede Kommen og Hvidløg, hvilke Urter endnu stedse groe rundt omkring Garden.
Senere kom Vosborg under Henrik Leth, det var i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Denne Mand var haard imod sine Undergivne, en sand Bondeplager, derfor kunde han heller ikke finde Ro i Graven, men maatte efter sin Død færdes omkring Gaarden i mange Aar og kjøre over Vindebroen i en Karet med sex sorte Heste for, indtil ham omsider ved kraftig Hjælp af en dygtig Præst blev stedt til Hvile i Jorden.
Da Predbjørn Podebusk var Borgherre til Vosborg, blev Ejendomme seet i Nørre- og Sønder Vosborg, for at begge hans Døtre, Anna, der blev gift med Ridder Ulfstand og Jytte, der ægtede Knud Gyldenstjerne, fik den større og rigere Deel, Nørre-Vosborg, der er anlagt med dybe Grave og høje Volde, i Form af en Stjerne, og har en for den

672.
Omegn ualmindelig skjøn Have. Førend den blev opført paa det Sted, den findes nutildags, laa den et Kanonskud længere mod Vest ved Ulfsborg Fjord.
Sydost for Holstebro komme vi igjennem det store øde Hammerumherred, og vi er da tillige i en Deel af den jydske Bindeegn. Hvo kjender ikke ”Bindestuerne,” fra Steen Steensen Bilchers Pen! Det er Hedeboernes Selskabsliv, det er et priseligt Sammenhold, en Udvexling af Tanker, Glæde og Spøg, Lystighed og Alvor, midt under uafbrudt Flid og Virksomhed. Der er et Samliv og en Forkorten af de lande Vinteraftener, som det fornemmere Selskabsliv, deels er uvidende om, deels seer ned paa, men hvor der findes et Liv, en Sandhed og en aandelig Bevægelse, der ikke sjeldent fattes i ”de bedre Kredse.” Gamle og Unge samles hver Aften snart paa et, snart paa et andet Sted; Bindetøjet er i rask Gang, de maale Garn og arbejde opkaps, man seer Strikkepindene bevæge sig imellem Fingrene i stor Fart, men til samme Tid blive der læst højt, og Alle lytte opmærksomme og stille til Forelæserens Ord, selv om det er Historier, de alt have hørt flere Gange. Saa bliver der ogsaa fortalt allehaande Eventyr og Folkesagn, og gamle Sange blive afsjungne, saa det runger efter; mange af de Viser, der lyde, ere skrevne udelukkende for dusse Forsamlinger, saare ofte af Bønderne selv, og ere ialmindelighed ogsaa kjendte som ”Bindesstueviser!”
Uldbinderiet er Indbyggernes vigtigste Næringskilde, og saasnart Børnene ere 4 – 5 Aar begynde de aat binde Hoser, baade Drenge og Piger. Siden blive de ved med dette Arbejde hele Livet igjennem; naar der gives Lejlighed, i Huset saavelsom paa Marken, ere Fingrene i gang med Strikkepinde; ja de lade dem ikke engang hvile, naar de gaae til

673.

og fra Kirke. Det Landskab, de beboe, er magert, saa magert endog, at Navnet undertiden forandres til Jammerfuldherred, og de have derfor seet sig nødtvungene til at afhjælpe mengt et Savn og tilvejebringe mangen Fornødenhed ved det ringe Udbytte af deres uafbrudte Huusflid, hvis Arbejder finde afsætning, ikke alene overalt i Danmark, men endog i Udlandet; ja, de jydske Uldvarer fandt ogsaa ganske rigtig Vej til de store Udstillinger, der i de sidstforløbne Aar have samlet Vidnesbyrd om Landenes forskjellige Industri, i Englands og Fremkrigs Hovedstæder.
Samme vedholdende og utrættelige Flottihed, Beboerne i Hammerumherred lægge for Dagen, udvises og af dem, der boe i Lysgaardherred. Hvor afvigende fra de fleste andre af Fødelandets Beboere tilbringe ikke disse Mennesker deres Tilværelse, hvor beskedne ere ikke dere Fodringer til Livet! De staae op om Vinteren Kl. 5 og arbejde indtil det bliver Dag, uden at nyde Noget; efter et ringe Maltid tage de atter fat paa Arbejdet, og tillade sig hele Dagen igjennem ingensomhelst Hvile, undtagen i de faa Øjeblikke, der anvendes til deres yderst tarvelige Maaltider; ofte fortsætte de deres Gjerning næsten uafbrudt til henimod Midnat, altid tilfredse i deres Nøjsomhed, thi de have hidtil ikke kjendt og derfor og været fritagne for Savnet af de forfinede Nydelser og Adspredelser, Livet andensteds fører med sig og har Krav paa. Der er Meget at lære af denne jevne, tarvelige Levemaade, Meget at tage efter for dem, der ikke ville forvænne sig ved Bekvemmeligheder oh indbildte Fornødenheder. Hedeboernen, hvis almindeligste Drih er Mælkevalle, og som er glad ved, efter to til tre Timers Aebejde, at kunne nyde denne til et Stykke grovt Brød, eller, naar det skal være bedre, faae

674.
sig en Ret Øllebrød, uden nogen som helst tilsætning, vil vist neppe kunne fatte, at det kan være en Nødvendighed for Helbreden, og ikke en Vane, at sunde og karske Folk maae spise og drikke, førend de begynde deres Dagværk, undertiden endog, førend de stige ud af Sengen. Den Uskik, at nyde et Maaltid i Sengen, der neppe er kjendt i mange Lande udenfor Danmark, gaaer dog nok heldigviis alt meer og meer tabt herhjemme; baade Aand og Legeme ere sikkerligen ogsaa bedst tjente dermed!
Tiled er det at haabe, at nar Oplysning og Uddannelse i rigere Maael end hidtil kommer til vore Landsmænd, hine Natur mennesker i de fjernere. øde Egne, de da vilde kunne forstaae og tilegne sig Alt, hvad der bringer Forædling og højere Nydelse med sig, uden at troe, de derved maae gjøre Afkald paa de Bestanddele af deres nuværende tilfredse, sunde Liv, der vel ere at gjemme paa.

Fire og Halvtredsindstyvende Afsnit.

Paa en saml Landstrimmel imellem Vesterhavet og den Deel af Liimfjorden, der kaldes "Nissum Bredning," et Par Miilsvej nordvestlig for Lemvig, ligger Harboøre, der saavel i ældre som nyere Tid har lidt meget af Oversvømmelse.
Næsten endnu mere end Beboerne paa de andre Tanger, der skille Vestkystens Fjorde fra det brusende Hav, ere de fattige Indbyggere sammesteds udsatte for Stormflodens farlige Indvirkning, da de høje Sandklitter, som Bølgerne hyppigt nedbryde, men tillige atter danne, for en Deel savnes paa denne

675.
Strækning, og Havet truer stærkt med at trænge ind i Flade Sø, ligesom da det 1825 og 1839 brød igjennem Tangen ved Agger. Disse Egne ere lavtliggende Sletter ud imod Fjorden og derfor udsatte for stor Ulempe, naar Vandet stiger; større Jordtrækninger i Harboøre og alle de Sogne, der strække sig langs hine Stormfloder deelsbortskyllede, deels ødelagte. Vist er det, at dersom Vesterhavet ikke selv tilstoppede med Sandklitter de Brud, det flere gange har afstedkommet, saa vilde de tre Tanger: Harboøre, Nissum Tange og Klitlandet for længst have været forvandlede til Øer eller Sandbanker i

Havet, og Fjordene indenfor samme til det aabne Hav, hvorved de flade Egne, som da bleve til Strandbred, ideligen maatte blive udsatte for Oversvømmelse.
I Bøvling Sogn, til hvilket Nissumfjordens Vande grændse imod Nord, ligger Hovedgaarden Rysensteen, der fordum var et kongeligt Slot, "Bøvling" kaldet, efter hvilket hele Amtet havde Navn. Oberst Henrik Ryse, den samme Mand, der var Frederik den Tredje behjælpelig med at anlægge Bastioner omkring Kjøbehavn og efter hvem en af dem har Navn, kjøbte Bøvling af Kongen, og Gaarden blev da Hovedsædet for det nu ophævede Baroni Rysensteen. Ryses eneste Datter, Johanne Marie, blev gift med Oberst Juel til Lundbæk i Himmersyssel, der af Kristian de Femte blev optagen i Friherrestanden og forlenet med Baroniet Rysensteen.
Thorsminde kaldes Indløbet til Nissum Fjord og imellem denne og Stadil Fjord – saaledes kaldes den Deel af Ringkjøbing Fjord, der ligger Nord for Holmsland – findes et Kirkesogn, der næsten ganske er omflydt af Vand; det er Husby i Ulvborg Herred. Husby Kirke er opført

676.
paa en høj Bakke, lige ved Havklitterne, og den Taarn, "Rankenspiir" kaldet, er et velbekjendt Sømærke. Paa Kirkegaarden findes en stor Grav, i hvilken 130 Mennesker hvile; det er Englændere, som blev jordede sammesteds Juleaften 1811, Skibbrudne fra to store engelske Skibe, St. George og Defence," der ulykkeligviis kom disse farlige Sandrevler for nær og forsvandt. Hvilken Sorg og Hjertekval, hvilken Jammer og Nød maa ikke denne Begivenhed have udbredt i deres fjerne Hjemstavn!
Paa den vestliste Side af Ribe Stift, ved Stadil Fjord, ligger Kirkesognet Vedersø i en temmelig skarp Egn. Navnet hidrører egentlig fra det tydske "wieder", da der i Nabosognet Staby er en Sø og tæt ved denne atter en, saa det oprindeligen hedder "Wiedersee". Ved Præstegaarden, der ligger en halv Miilsvej fra Kirken og er opført der, hvor forhen Aabjerg eller Aalbjerg Gaard stod, findes en miniralsk Kilde med udmærket Vand, der ganske lig Seltservand. Kirken i Nabosognet Stadil, der af hugne Kampesteen, har et anseligt Taarn og en meget smuk, stærkt forgyldte Altertavle. I Annexet Thim ligger Thimgaard, der i flere Aarhundreder tilhørte Familien Gyldenstjerne. Borggaarden er opført i det sextende Aarhundrede af Rigets Marsk Peder Gyldenstjerne og er en smuk, grundmuret Bygning, to Etager høj med Taarne. Omkring Garden ere store Heder, i hvilke der findes adskillige opkastede Skandser, og Gaarden selv er bygt paa Pæle i en Sump. Anledningen hertil siges at være den samme, som da Ludvig Munk bejlede til Ellen Marsviin, og derefter lod Nørlund opføre. Peder Gyldenstjerne var forelsket i en adelig Dame og forlangte hende tilægte; Forældrene stemte for Partiet, men Frøkenen meente, at han maatte have nogen Møje at

677.
bestaae, førend han kunde føre hende hjem som Hustru, og erklærede derfor, at hun ikke vilde give ham sin Haand, uden han kunde bygge hende en Gaard paa det Sted, hun anviste ham. Gyldenstjerne gik ind herpaa, og overmodig strøg den unge Pige en Ring af Fineren, kastede den u di et Uføre, og sagde: "Saa umuligt som der er, at jeg vil faae denne igjen, saa umuligt vil det være for Eder at sætte Bygning her." Dog blev Ringen siden fundet i Indvoldene af en Fisk, og det lykkedes Hr. Peder at opbygge Thimgaard paa det betegnede Sted.
Tømmeret til Ladebygningen blev tilhugget i Norge. Da det var færdigt, rejste Bygmesteren ned til Jylland for at faae det sat sammen, og Mestersvenden ønskede at følge med; men det blev nægtet haam oghab hævnede sig derfor, ved lønligen at forandre alle de anbragte Mærker. Derfor kunde Mesteren ikke finde Rede i Stykkerne, da Tømmeret siden kom ned til Jylland, men maatte tiljugge der paany, og deraf kommer det, at der er saa mange Huller og Forhugninger at see i det, saa det er let at skjønne, at det har vværet bestemt til en langt større Bygning.

Peder Gyldenstjerne førte, som andre Stormænd paa den Tid, et anseligt Hof. Iblandt andet holdt ham tov Hofmandskarle, der hver Søndag, naar Herren kjørte til Kirke, gjorde Parade paa tolv store Kampestene, der med et Mellemrum af atten Alen vare opstillede langsmed Kirkevejen, vestlig for Ladegaarden. Hvert Aar gav han dem et prægtigt Gilde paa den Dag matte de brydes Mand mod Mand og prøve Styrke, hvorpaa de bleve ansete efter de Kraftprøver, de havde udviist.
Den største Klokke, der findes i Jylland, hænger i

678.
Thimkirke og blev sendt dertil at Peder Gyldenstjerne, engang da han var paa Krigstog i Sverrig. Han kom til en Kirke, hvor ham saae to skjønne Klokker, som han fik Lyst til at føre med dig, men han vidste ikke, hvorledes han skulde faae den uskadte ned af Taarnet. Da kom en svensk Bonde til, og imod Løfte om at blive forsørget for Livstid, gav han ham det Raad, at han skulde lade store Dynger af Sand kjøre hen under Taarnet og styrte Klokkerne ned deri. Saaledes gjorde han og fik dem. Men da Bonden derpaa meldte sig hos ham, stak Hr. Peder ham Kaarden igjennem Livet, idet han sagde: ”Der har Du Dit Livsbrød, thi Du est en Forræder imod Dit Fædreland!” Dog understøttede han Bondens Kone og Børn og gav dem en Sum Penge. Da Klokkerne paa Vejen til Thimgaard kom til Nymindegab, hændte det sig, at Skibet undervejs stødte an ved Nymindegab, saa at man blev nødt til at kaste den ene Klokke overbord; den anden kom til Thim Kirke og er der endnu!
Engang da Kong Kristian den Tredje var i Jylland, kom han til en lille By Vestkysten – det var det nuværende Ringkjøbing – men tøvende Øst for paa en Høj, medens hans Tjenere gik ind for at bestille Herberg til ham. Højen hedder siden den Tid: Kongens Høj. Tjenere kom imidlertid tilbage med den Besked, at der ikke var tækkeligt Huusly at finde i den hele By. Da udbrød Kongen, at det vel maatte være en ”ringe Kjøping” og deraf fik Byen sit Navn.
Kongen besluttede derpaa at drage til Thimgaard, hvor Peder Gtldenstjerne tog vel imod ham og hele hans Følge, og beværtede dem paa det bedste. Af Kongen udbad han sig den Naade, at han vilde tøve paa Thimgaard, indtil de

679.
fik tømt det Oxehoved med Viin, der laa i Kjælderen. Dette lovede Kongen, men vor meget de end drak, blev Fadet dog ikke tømt, hvorover Alle højligen undrede sig. Omsider aabenbarede da Hr. Peder Hemmeligheden, idet han viste et andet stort Viinfad, som laa bag et Skillerum, igjennem hvilket der gik et Rør til Oxehovedet, saa at dette ikke kunde blive tømt, eftersom man altid hældte Viin ned i det andet.
I den yderste Kjælder imod Øst under Thimgaards Hovedbygning sees endnu denne Skillevæg, og man viser der Stedet, hvor Oxehovedet og Viinfadet have ligget Endvidere viser man og endnu ”Kongens Hammer,” som er det yderste Kammer imod Øst i andet Stokværk.
Medens Kongen var Gjæst hos Peder Gyldenstjerne kjørte han en Dag omkaps med ham fra Thimgaard til Thim Kirke. Men Hr. Peder vandt og da han kjørte forbi Kongen raabte han ”Pyt!” hvoraf det Ordsprog er kommen: ”Pyt sagde Peder til Kongen.”
I en frugtbar med skovløs Egn ved den store, fiskerige Ringkjøbing Fjord, 7 Miil fra Lemvig og 8 fra Varde, ligger Ringkjøbing, den smukkeste af Byerne paa Jyllands Vestkyst. Den er temmelig regelmæssig bygget og skal, efter Sagnet, være anlagt af Sigurd Ting. Indløbet til Fjorden er omtrent fire Miil Syd for Byen, ved ”Nymindegab” og meget smalt; Fjorden selv er fuld af Grunde. Ringkjøbing er en af de Smaabyer her i Landet, der nok omtrent har holdt sig paa samme Punkt i flere Aarhundrede; idermindste er der ingen Sandsynlighed for, at den fordum har været større og ere velhavende end nutildags.
Holmsland er den største af de Øer, der ligge i Fjorden; den skilles fra Fatslandet ved et smalt Sund, Vonaa

680
og paa et Sted kan man vade over til den lange Klitodde, der skiller Fjorden fra Vesterhavet. Øen er omtrent en Miil lang og en halv Miil bred, størstedeels frugtbar, og indbefatter to Sogne: Ny- og Gammelsogn. I Nysogn ligger Sædegaarden Søgaard, og dette Sogns Kirke er en af de smukkeste i Jylland.
Hindsø og Stadilø ere to mindre beboede Øer i Ringkjøbing, eller rettere, Stadil Fjord.
Paa den Klitodde, der strækker sig 6 Miil ned ad Halvøens Vestkyst, langs Ringkjøbing Fjord, findes naturligviis aldeles ingen Havne; men der er isærdeleshed et Sted, der er farlig for Søfarende, og mangen stolt Sejler er bleven tilintetgjort paa Udgrundene der, thi intetsteds ere Brændingerne saa stærke og intetsteds strække Sandrevlerne sig saa langt ud i Havet som der. Iblandt flere farlige Sandbanker er der en, som Egnens Folk kalde Rusbo, fordi, som man siger, der engang er strandet et rusisk Skib sammesteds. Hele Mandskabet omkom i Bølgerne; kun een Mand blev kastet levende op, og han havde et lille Barn i sine Arme. Med de faa Kræfter, han havde tilbage, sløbte han sig op paa en højere Sandbanke, og der blev han to Dage efter funden tilligemed Barnet; men der sporedes ikke Liv i ham, og Klitboerne lagde ham derfor paa en Baare som han laa, med Barnet i Armene, for at jorde de afsjælede Legemer. Men pludselig som de bare ham bort, rejste han sig overende paa Baaren og greb Barnet med Fyrighed; dog, da han saae, at det var dødt, sprang han fra Baaren med det i Favn og styrtede sig i de vilde Bølger. Siden den Tid seer man ham ofte i lyse Nætter sidde paa den høje Klitbakke; han skuer med stirrende Øjne ud over Havet, siger Almuen, og naar Noget driver

681.
ind paa Strande, ile han til for at see det, ret ligesom han endnu søgte Noget *).

Fem og halvtredsindtyvende Afsnit.

Fra Vestkystens og Hedelandtes mindre frugtbare og velhavende Egne drage vi imod Øst, og komme da til en af de Landsdele, der frembyde de mest fortryllende Naturskjønheder, vort Fødeland kan glæde sig ved, men dog tillige har skarpe nøgne Sandstrækninger; det er Vejle Amt.
Jorbunden i denne Deel af Ribe Stift er højst forskjellig; paa nogle Steder er den særdeles frugtbar og saa muldrig, at der findes henved 1½ Fod dybt Leer; paa andre er Sandbunden saa skarp, at den næsten ganske er blottet for Muldjord, og ikke ubetydelige Strækninger undertiden endog udarte til Flyvesand. Den østlige Deel af Amtet, eller hvad der ligger en Fjerdingvej eller en halv Miil østlig for Landevejen fra Kolding til Viborg, egnes til de gode, frugtbare Jorder, hvorimod den øvrige Deel er saa ringe, at der udfordres en Jydes hele Nøjsomhed, Arbejdsomhed og Udholdenhed til at kunne slaae sig igjennem der. Den gode Deel er imidlertid den overvejende, og Amtet egnes derfor ikke alene til de smukkeste, men og til de frugtbareste paa Halvøen.

---

*) Et lignende Sagn gjentages paa flere Steder langs Halvøens Vestkyst.

682.
Saavel den østlige frugtbare som den vestlige ufrugtbare Deel af Vejle Amt kunne deles i en sydlig og nordlige Halvdeel. Den sydlige imod Øst er Amtets bedste Deel og bestaaer af meer eller mindre muldrigt Leer; den nordlige Halvdeel, Egnen imellem Horsens-og Vejlefjord er vel ogsaa frugtbar, men staaer dog tilbage for den sydligere. Ogsaa i den vestlige, der med Hensyn til Jordsmonnet med Føje inddeles i en nordlig og sydlig, er sidstnævnte ikke blot mere opdyrket, men langt mindre skarp end den norligere, den egentlige Vestegn, hvis ringe Beskaffenhed aabenbare sig ved de korte Lyng; thi jo magrere Jordsmon, desto kortere Lyng. Overgangen fra Østeregnen tikjendegives ved det hvide

Sand, der lidt efter lidt forandre Eng og Jordbund. De skarpeste Punkter ere ved Nykirke, Brande, en Deel af Omme, men isærdeleshed Ringgive Sogn, hvor Jordsmonnet nordlig for Aaen synes aldeles blottet for Muld og at bestaae alene af skarpt hvidt Sand.
Amtet er rigelig forsynet med Enge, men de ere ulige fordeelte. De største Engstrækninger findes ved Vejle paa Bredderne af begge Aaerne, ved det store Kjær imellem Uldum og Tørring Vest for Horsens, i Egnen ved Fredericia, og i Vestegnen langs med Omme og Skjern Aa.
Paa begge Bredder af Omme Aa i den nordvestlige Deel af Amtet er der et stort Mosestrøg, der indtager en Strækning af 3 – 4 Mile i Længde og Bredde. Tørveskjær mangler Amtet heller ikke, men Tørvemoserne ere ligesom Skovene, ulige fordeelte. De største og bedste ligge langs Landevejen, der fører fra Kolding til Viborg, altsaa paa det Strøg, hvor den gode Egn ophører og den ringe tager

683.
Begyndelse. Dette er meget heldigt, thi hvis Moserne laae langt ude i den vestlige Deel af Amtet, vilde det være forbunden med stor Besværlighed at afbenytte dem, og Østeregnenes Beboere vilde blive nødtvungen til at forbruge en stor Deel af det Brænde, som nu udføres.
De mest skovrige Del af Amtet findes Syd for Horsens. Hele Egnen ned til den sydligste Grændse har megen Bøgeskov, men denne findes dog i rigest Maal ved Vejle, hvor de mange høje skovgroede Bakker, i Forbindelse med andre Naturskjønheder, give denne Omegn et fortryllende Præg.
Paa faa Undtagelser nær er hele Østkysten af Jylland fuld af lave sandige Grunde, som i det højeste ligge tre Favne under Vandspejlet, og store Skibe ere derved hindrede i at nærme sig Kysten paa andre Steder, end hvor den gjennemskjæres af Fjorde; men med disse er Halvøen ogsaa paa denne Side saa vel forsynet, at næsten alle Kjøbstæderne ere i Besiddelse af dette Gode. Alene Vejle Amt har tre Fjorde: Horsens og Vejle Fjorde, der ere sejlbare for de største Krigsskibe, og Kolding Fjord, der er meget dyb i sin Munding, men længere inde ved Kolding kun tilgængelig for smaa Skibe. Lille Belt, der er 7 Mile langt og fra 335 Favne indtil 2½ Miil bredt, skiller Jylland fra Fyen. Farvandet i samme er dybt nok for alle Skibe, men dog vanskeligt at befare, thi da det er smalt, Strømmen dertil strid og det snoer sig i mange Bugter paa Grund af de Øer og Grunde, der findes i samme, og de mange Odder der løbe ud i det, saa fordres der god Vind til at komme igjennem i en Fart.

Førend vi see os om paa den frodige Østkyst, maae vi atter en Stund tilbage til Hedeegnene, der optage omtrent en Femtedeel af Jylland, og af hvilke Vejle Amt, som alt er sagt, har sin Deel. Randbøl Hede, en Fortsættelse af Alheden tager sin Begyndelse strax vestlig for Randbøl, og strækker sig henved fire Miil igjennem flere Sogne. Ogsaa her lod Frederik den Femte de tydske Nybyggere fæste bo og tvende Bondebyer grundlægge: Frederikshaab og Fredriksnaade; desuden Moltkenberg i Vorbasse Sogn, Ribe Amt. Ligesom de samme Friheder, der tilstodes Kolonisterne paa Alheden, ogsaa bleve de første Beboere her tildeel, nemlig Fritagelse for Skatter og Tiender i 20 Aar, dernæst fra Udskrivning, Kongerejser og Indkvartering, samt tilsagn om, ay Børnene skulde saae Stederne efter Forældrene, saaledes have Forholdene ogsaa udviklet sig der paa en tilsvarende Maade.
I Hamrum- og Lysgaard Herreder beskjæftige Bønderne sig mest ved Uldbinderiet, sydligere afhjælper de deres Savn ved en anden Bifortjeneste, og det ved Pottemageriet. Hvo kjender ikke de sorte Jydepotter! Ikke mindre end Uldvarerne indtog denne Green af den danske Industri sin Plads ved Verdensudtillingen og, mærkeligt nok, paa Udstillingen i Londom fanddtes der nogle ganske tilsvarende Leerkar fra et fjernt Land, fra Dahomay i Vestafrika.
I mange Tider var det kun i Omegen af Varde, at denne Virksomhed var fremherskende, og de Sogne, der især beskjæftigede sig med at forarbejde Jydelkar, bleve kaldte Potteegne; men senere har den udstrakt sig langt imod Nord, og Potteegnene begynde bu der, hvor Bindeegnen hører op. Det er ialmindelighed kun Fruentimmerne, der give si fa med at forarbejde Potter, og disse ere da kjendte

685
under Navn af "Grydepiger". Fremgangsmaaden ved disse Kogekars Tilberedelse er yderst simpel; thi Grydepigen sætte sig paa en Trefod, tager et lille Bræt paa Skjødet og former Leret med Hænderne, efterat det iforvejen er tampet samme med Sand; med en Steen glatter hun Potten og med en Kniv lægger hus sidste Haand paa Værket og smykker den. Derpaa bliver Karrene brændte, og dette skeer ikke i nogen Ovn, men i et Hul i Jorden, der graves aflangt og tildækkes med en Rist, hvorpaa der bliver lagt Tørv; derefter stille Potterne i Rad og der lægges først Tørv, siden Jord over det Hele, for at Tørven ikke skal brænde for klart. Man seer hyppigt Ild hist og her paa Markerne, naar man kjøre i Hedeegnene; det er Jydekarrerne, der ere stillede hen for at tørres og brændes. I øvrigt er det utroligt, men dog ganske vist, at en Grydepige, der er flink til sit Arbejde, kan forfærdige 50 til 80 Potter om Dagen.
Ikke maae vi glemme under vort Besøg paa den jydske Hede at gjøre Bekjendtskab med de ejendommelige Folk, der i Aarhundrede have opholdt sig der, fra Slægt til Slægt; det er Vandrerne, som de gjerne kaldes, men bedst ere de kjendte undr Navn af Tater og Natmændsfolk, eller som Almuen kalder dem, Kjeltringer. Disse Natmændsfolk ere omflakkende Landstrygere, der ingen fast Bolig have og heller ikke skjøtte om at have nogen, saa at ethvert Forsøg paa at bringe dem til at føre et ordentligt, arbejdsomt Liv hidtil er strandet. Det frie Liv paa Heden, under hvilket de ere opvoxne, er saa tiltrækkende for dem, at de, selv om de ved Vintertide tage Tjeneste hos Bønderne for at faae Huusly og Føde, og tilsyneladende skjønne paa og glæde sig ved god og fornuftig Behandling, dog næsten altid løbe bort igien, saasnart

686
Foraaret kommer. Mandfolkene ere som oftest Skjærslibere, Kjedelflikkere eller Glarmestere; Fruentimmerne spaae af Haanden, helbrede sygt Fjerkræ og vise stjaalne Sager igjen. Saaledes ernære de sig tilsyneladende, men deres egentlige Levevej er en ganske anden, thi de leve af Betleri, og i Forbindelse dermed af Tyveri; derfor betragte de ikke smaa Rapserier som utilladelige i og for sig. De usle Hytter af Leer eller Tørv, som man træffer hist og her paa Heden, ere Natmandsfolkets Vinterboliger, og det er sandeligen kun ringe Fordringer, de stille til Bekvemmelighed og Hygge; om Sommeren og saalænge de kunne opholde sig i fri Luft, vandre de omkring, fra Sted til Sted, Mand, Hustru og Børn; Konen med en Kurv paa Ryggen, i hvilken hun som oftest bærer det mindste Barn. Men om de end danne enkelte Familier, samles de dog imellem i store Flokke og staae Alle i Forbindelse med hverandre. Ægteskabet skeer hos dem uden mange Ceremonier, "de kaste Kjæppe" og saa er den Ting istand; det er derfor heller ikke forbunden med store Vanskeligheder at blive skilte ad igjen. Børnene opvoxe uden Underviisning om Lov og Ret; de ere Landstrygere paa Heden fra Vuggen til Graven og Folk af deres Kaste have til alle Tider maatte gjøre Bekjendtskab med Straffeanstalten i Viborg; men Opholdet der staaer ingenlunde for dem som afskrækkende eller nedværdigende.
Hvorfra disse vandrende Folk egentlig nedstammer, er man slet ikke paa det Rene med; den almindelige Tro har hidtil været, at et vare Efterkommere af indvandrende Folkeslag fra Asen, og under Navnet Tatere err de derfor almindeligst kjendte; men denne Forudsætning er atter bleven

687
kuldkastet, og Ingen veed ret, hvor disse Hedeboere egentlig ere komne fra; men at de ere af fremmed Herkomst, derom vidne deres mørke Hudfarve og skarpe Træk. Deres Antal mindskes efterhaanden, sandsynligviis blande de sig imellem den øvrige Befolkning, trods den Afstand, der hidtil har fundet Sted imellem Halvøens øvrige Beboere og dem, og trods den Modbydelighed, de Aarhundrede have været Gjenstand for. Det Sprog, de tale sammen, kalder Almuen "Kjeltringelatin" fordi de selv kaldes Kjeltringer, hvilket Udtryk dog ingenlunde anvendes af Jyden som Skjældsord, men er en

ejendommelig Benævnelse for disse Folk; i lang Tid blev deres Sprog anseet for et fremmed Tungemaal, men da aabenbarede en Tater, der havde ladet den røde Hane gale over en Bondes Huus, for hvilken Udaad han var indsat til Forvaring i Viborg Tugthuus, og der indgik fortroligt Bekjendtskab med en af de Medfangne, at det egentlig var et forkvaklet dansk Sprog de talte, og at det kun blev uforstaaeligt ved en fremmed Endelse, de satte til. Men saasnart Tugthuus fangen kom paa fri Fod, maatte han bøde med Livet, fordi han havde ræbet Hemmeligheden; thi Troløshed straffes hos dem altid med Døden.
Nutildags ere "Kjeltringerne" langt skikkeligere Folk end tidligere, og Beboerne have ogsaa tabt sn stor Deel af deres Skræk for dem; men dengang Folk som Jens Langkniv og Ole Hestedoktor husere i Hedeegnene, var der vel Grund til at være i Angst. Ved Mordbrand og lumske Overfald hævnede Taterne dengang lidte Fornærmelser og enhver Uret, de troede at nære tilføjet dem; slige store Forbrydelse ere nutildags uhørte, men Erindringen om nysnævnte to Ildgjerningsmænd er i frisk Minde, og Jyderne tale ofte om dem, ikke alene som grusomme Stimænd, men tillige som Mønster paa Snildhed,

688.
der kunde undgaae alle de Efterstræbelser, de vare udsatte for Øvrigheden, men dog ikke vare snilde nok til at vogte sig for Beboernes Fiffighed, hvorfor de omsider faldt paa deres egne Gjerninger.
Det vat især i Omegnen af Ringkjøbing, at Jems Langkniv drev sit Uvæsen, og Tilnavnet havde han faaet, fordi der blev sagt om ham, at han som oftest betjente sig af en lang Kniv, hvori var bunden en Snor, saa at han kunde kaste den langt ud fra sig og trække den tilbage til et nyt Anfald. Uagtet han var meget frygtet, og hans Ugjerninger vare mangfoldige, kunde Øvrigheden dog ikke fange ham, da han ikke havde noget fast Opholdsted, men skjulte sig i Huler paa Heden.
Men da, fortælles der, kom en Dag en Bissekræmmer vandrede hen over Heden med sin Kramkiste paa Ryggen og en stor Knortekjæp i Haanden; ret som han var kommen paa en Høj, saae han en Mand komme sig imøde og kjendte strax, at det var Jens Langkniv. I den Skræk, der overfaldt ham ved dette Syn, kastede han sig ned paa Vejen, anstillede sig syg og døende, klagende ret jammerligen, da han saa Røveren nærme sig. "Gud Ven!" sagde han med ynkelig Stemme, "ihvem I saa er, kom ou hjælp mæ! A æ blowen saa syg, a trouwer att, a løver! Vil I ett tae min Kou Kram aa mi Kou Skillinger a hvor i Kisten, aa bæhr dem te den næste Bøi, a asie, om I ka so en kristen Minnesk te aa kjør ud ætte mæ – hvis sommansti a ør ett dø forinnem!"
Da Røveren saae, at han kunde faae sin Villie med ham, uden at slaae ham ihjel, tog han Kramkisten af hans Rug og Pengene af hans Lomme og vilde til at gaae sin Vej dermed. Men Kræmmeren passede sit Snit, rejste sig

689.
hurtigt paa Benene, medens Jens Langkniv vendte ham Ryggen, og slog ham med Knortekjæppen saa vældigt over det ene Been, at det knak, og Røveren styrtede til Jorden.
"No, bitte Jens," sagde Kræmmeren, "huddan ø´ et no mæ dæ? No begynder a aa komme mæ!" og løb derpaa afsted for at hente Folk, som kunde hjælpe ham at fange Jens Langkniv, der dog nær var undsluppen, thi da Kræmmeren kom tilbage med Folk, havde Jens slæbt sig ganske nær hen til et Rævehul, og da han nu saa, at han ikke kunde undvige, satte han sig overende og kastede sin Kniv imod dem, saa at det blev dem hedt nok, inden de omsider fik ham bunden paa en Vogn og kjørt til Horsens, hvor han tilstod sine mange Misgjerninger og led sin velfortjente Straf.
Ole Hestedoktor kom en Dag ind i en Kro, hvor han traf en Pranger og en Sadelmagersven, der kom fra Rejser. Med disse To kom ham i Snak, eftersom han var dem ukjendt, og Prangeren, der kom fra et Marked med en spækket Pung, var stortalende af den Handel, han havde gjort, og lod sig udspørge af Røveren. Da nu denne havde faaet at vide; hvilken Vej han vilde tage, listede han sig bort, og strax

efter gik Sadelmagersvenden samme Vej som Røveren, dog uden at denne mærke det. Paa Vejen skjulte Ole Hestedoktor sig under en Bro, for der at vente paa Prangeren, men som han havde lagt sig paa Luur, steg Sadelmagersvenden ned til ham under Broen, slængte sin Randsel og tog Sæde hos ham. ”Hvad vil Du her?” spurgte Ole but. ”Det samme som Du!” gav Sadelmageren til Svar ”rive et Par Blade ud af Kræmmerens Kathekismus!” ”Der kunde jeg vel gjøre uden Din Hjælp” sagde Ole. ”Knap nok” svarede Svenden, thi Karlen seer ikke saa frossen ud, og to om Een er altid det sikreste.”

690

”saamæn,” svarede Ole, ”vil Du hjælpe til, saa skal vi dele. Du skal selt ikke gjøre andet, end slaae ham for Anden med Din Hammer, naar jeg griber hans Hest i Tøjlen. ”Det skal skee!” sagde Svenden, og tog sin Hammer ud af Ranslen.

Et Øjeblik efter kom Prangeren travende. Da han naaede Broen, sprang de Begge frem, og Ole greb hans Hest i Tøjlen. ”Slaa nu!” raabte Røveren. ”Ja, hvor skal jeg slaae?” spurgte Sadelmageren. ”I Panden! i Panden!” raabte Ole utaalmodig, ”Godt, svarede Svenden og slog Hammeren i Panden – paa Røveren, saa at ham tumlede bedøvet til Jorden. I al Hast toge de Andre Flugten og ilede tilbage til Byen, hvorfra der blev sendt Folk ud for at gribe Ole, førend han atter kom til Besindelse.

Endnu før vi ganske forlade Hedestrøget, maa jeg bede mine Læsere gjøre Bekendtskab med en Hædersmand, hvem det i et halvt Aarhundrede har været forundt at virke paa Heden som gejstlig Embedsmand og utrættelig, indsigtfuld Landbruger. Denne Mand er Consistorialraad Hans Bjerregaard *), den ældste Gejstlige i Danmark og tillige en af de ældste Nulevende i vort Fødeland; thi ham er født 1766 og har siden 1798 været Sognepræst til Hjermind, Lee og Hjorthede i Viborg Stift. I denne lange Aarække har han med den mest ufortrødne Iver og med Indsigt og Kyndighed arbejdet for Hedernes Opdyrkning og Beplantning, og trolige staaet Enhversomhelst bi´ med velvillige Raad og redevon Hjælp, naar de have henvendt sig til ham om Anviisning og Medvirken ved Hededyrkning. Derfor skal hans Navn nævnes med Højagtelse og Skjønsomhed; hans Fortjenester af Føde-

**) Chat GPT:*
“Consistorialråd Hans Bjerregaard” refererer til Hans Hansen Bjerregaard (født 22. februar 1766 – død 12. januar 1860). Han blev født i Gentofte, Sjælland.
Han var søn af “den lærde bonde” Hans Jensen Bjerregaard (1728-1781) og Ellen Jacobsdatter.
Uddannelse: student fra Slagelse i 1788, cand.theol. i 1793
Embedsvirke og præstegerning
Han blev sognepræst i Hjermind, Lee og Hjorthede sogne i Viborg stift i 1798, og betjente embedet i næsten 60 år (1798-1857).
Fra embedet drev han mange initiativer:
Skolevæsen: han oprettede skoler i sine sogne og arbejdede for planmæssig skolegang.
Fattighjælp.
Plantevirksomhed: han havde stor interesse i hedeplantning og træavl, og uddelte millioner af træer gratis til almindelige mennesker.
Titel og hæder
Han blev i 1828 udnævnt til Konsistorialråd (latin: Consistorialraad) – en ærestitel inden for kirkelig og embedsmandlig rang.
Han var “ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand” – altså modtog han æresordenen.
Teologisk ståsted
Hans Bjerregaard tilhørte den rationalistiske skole inden for dansk teologi.

Rationalismen lagde vægt på fornuft, kritisk tænkning og ofte en vis skepsis over for overtro og dogmatiske eller mirakuløse elementer i kristendommen. Bjerregaard var tydeligvis påvirket af oplysningstidens idéer.
Han tog fat i moralske og religiøse spørgsmål ikke blot teoretisk, men med et praktisk sigte: at opdrage, forbedre forholdene for de fattige, udbremse overtro.
Skrifter og udgivelser
Bjerregaard var meget produktiv, og hans skrifter falder især inden for følgende kategorier:
Landøkonomi / plantevirksomhed
En kort Anviisning til Træavl eller til de almindelige Frugt- og Skovtræers Opelskning og Udplantning (1828). Her behandler han hvordan man dyrker træer, avl af frugttræer og skovtræer.
En kortfattet Anviisning til det forbedrede Jordbrug (1833).
Derudover uddelte han mange træer gratis til almindelige folk og gik foran ved selv at plante på præstegårdens jord.
Teologiske/moralske skrifter
Der findes småskrifter om emner som "Dyder og udyder i eksempler fra Bibelen".
Et skrift med titlen "Om overtro og midlerne mod samme", som han lod trykke og overtog trykkeomkostningerne for, og han købte ekstra eksemplarer til gratis uddeling i sine sogne.
Hans indflydelse og hvordan samtid og eftertid vurderede ham
Blev betragtet som en fornem sognepræst, som ikke blot passede sine kirkelige pligter, men også engagerede sig meget bredt inden for sociale, pædagogiske og landbrugs-økonomiske forhold.
Han lagde vægt på skolevæsenet og uddannelse – oprettede skoler i hvert sogn, nogle gange for egen regning.
Også socialt engagement: fattighjælp.
Han var pioner inden for hedeplantning; var med til at fremme plantning af træer, også i tørre eller marginale områder.
I samtid og lokal historie bliver han ofte omtalt med stor respekt — som en flittig, arbejdsom mand, der brugte mange timer, også tidligt og sent, på sit præsteembede og sine øvrige projekter.

691.
landet ere sandeligen ikke ringe, og den hæderværdige Olding kan med Rette betragtes som en af dets sande Velgjørere.

Sex og halvtredindstyvende Afsnit.

Af de tre Byer, der findes i det her omtalte Amt, Vejle, Fredericia og Kolding, og som alle ee kjendte baade i Landets ældre og dets nyere Historie, træder Vejle og dens yndige Omegen isærdeleshed frem. Byen ligger i en smuk, dyb Dal, men dog paa en Høj, og er til alle Sidr omgiven af høje Bakker, skjønne Skove, frugtbare Agre, frodige Enge, rislende Kilder og fredelige Aaløb. Det er en ganske anden Natur, vi træffe pa dette Punkt af Jyllands Østkyst, end i hele det øvrige Dnmark, thi den hører mere de skjønnere, sydlige Bjerglande til, end vort Nordens Sletteland. Hvor man end vender Blikket hen, er Alt fortryllende og ophøjet; alle Punkter frembyde den mest henrivende Udsigt, og fra Skrænterne, der ere mere bratte, end ialmindelighed hertillands, tager den lille venlige By sig malerisk smukt ud i den brede, ofte taagede Engdal. De skjønneste Enge og venlige Dale træde frem imellem en kraftig Skovvæxt og oplives af brusende Bække og mange herlige Kilder, medens der hist og her ligge enkelte Smaahuse saa fredeligt, saa fortryllende smukt, at der uvilkaarlig maa paakomme En Lyst til at bygge og boe der. Dertil er der udbredt en Stilhed og højtidsfuld Ro over hele dette

Landskab, ret som om al Uro og Strid maatte forstumme i disse Omgivelser!" Uimodstridelig vist er et, Ingen behøver at rejse ud over Landets Grændse for

692
at see tiltrækkende, pa Naturskjønheder afvexlende Egne, thi her paa Halvøens Østkyst findes et Landskab, der vel kan staae ved Siden af de skjønneste og mest berømte, fremmede Lande have at fremvise, og til det skeer Valfarter, ogsaa fra vort Land, undertiden uden at de Danske ere sig ret bevidste, at hvad de søge i Udlandet, have de i vort eget Fødeland. Desværre glemme vi saa ofte at gjøre os bekjendte med og tilbørligen paaskjønne vore egne Goder og Skjønheder!
Vejle By er meget gammel og kjendt allerede fra Dronning Thyras og hendes Søn, Harald Blaatands Tid; de tvende Herregaarde Tirsbek og Haraldskjær skulle være anlagte af dem. Navnet skrives nu altid Vejle eller Veile, men fordum hed det Vand eller den Vejle, der omgiver den lille Bakke, hvorpaa Byen ligger. En fiskerig og sejlbar Flod løber ind til Byen, og over den forbiflydende Aa er opført en prægtig Bro af hugne Steen med tre Buer.
Fordum skal der have været to befæstede Steder ved Byen: Raovold og Borgevold, der skulde forsvare Indløbet til Fjorden og den Skibshavn, som efter Sagnet blev anlagt af Kong Harald, ved Haraldskjær, i Skibet Sogn, der skal have Navn derefter. De steder, hvor hine Forskandsninger have staaet, ere nu Kornagre.
De ældste Beretninger, man i øvrigt har om Byen, melde, at da Dominikanerne eller Sortebrødrene kom ind i Landet 1227, blev der strax efter anlagt et Kloster i Vejle for denne Munkeorden; hvor det stod, er nu Byens Raadhuus, hvis Mure ere tre Fod tykke. Byens Kirke skal være opført under Harald Blaatand, eller maaskee først i Begyndelsen af Knud den Stores Regjering. Paa den udvendige Muur

693.
af det nordlige Kapel er der indmuret 23 Hovedskaller, efter Sagnet, af henrettede Sørøvere.
Byens tidligste Rettigheder som Kjøbstad skrive sig egentlig først fra Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede, men alt i Gorms og Haralds Dage var Vejle jo en velbekjendt By, og til mange andre Tider har den været Skupladsen for vigtige Begivenheder i Landets Historie. Under Broderfejderne imellem Valdemars og Beengjerds Sønner afbrændte Hertug Abel den, det var 1247, og 9 Aar efter sammenkaldte Jakob Erlandsen et Møde i Vejle, Kong Kristoffer til Trods, hvor den bekjendte Vejle Konstitution blev fastsat, der voldte saa megen Forulempelse og Fortrædigelse i Landet.
Kristian den Anden modtog ogsaa i Vejle det Opsigelsesbrev, der var bleven udstedt paa Viborg Landsthing af Nørrejyllands Raad og Adel. Landsdommeren Mogens Munk overbragte det. Der siges at han var til Gjæst hos Kongen og samtalede venligt med ham om Aftenen, men lod sin Handske blive tilbage med Brevet i, og søgte derpaa at komme sydpaa om Natten.
Vejle har til forskjellige Tider været hjemsøgt af store Ildebrande, navnlig i det sextende og attende Aarhundrede, i det fjortende Aarhundrede af Pest og gjentagne Gange af fkendtlige Troppeafdelinger. Østerrigerne vare slemme der 1629, thi de brændte, skjændte og ødelagde som rene Vandaler; Svenskerne kom det to Gange i samme Aarhundrede. I sidste Oprørskrig sloge Tydskerne sig ogsaa til Ro der.
Fra Vejle nedstamme flere lærde Mænd, der have taget Navn efter deres Fødeby og ladet sig kalde enten Vedel, Vellejus eller Vejle; den berømteste af dem Alle er imid-

694.
lertid Anders Sørensen Vedel*), denne Mand, der har saa stor Fortjeneste af dansk Sprog, dansk Historie og dansk Litteratur. To af Fyens Biskopper have været fra Vejle og ladet sig kald Bellejus efter dette deres Fødested.

Petterholm, en Fjerdingvej fra Vejle, er en smuk Ejendom i de mest fortryllende Omgivelser; den har tidligere været kaldet Vejle Ladegaard og fik sit nuværende Navn af Peter Terkelsen, der kjøbte den, da det kongelige Ryttergods for henved hundrede Aar siden blev solgt.
Haraldskjær hedder en gammel Gaard i den skjønne Omegn; den antages at være opført af og have Navn efter Harald Blaatand, thi ligesom Gorm og Thyra holdt Sønnen meget af den smukke Egn omkring Vejle. Gaarden ligger en Miil fra Byen, midt i Engdalen, og skal fordum have havt Indsejling igjennem Aaen fra Vejle Fjord, der hvor nu Skibet Kirke staaer. Overflødig Skov, en særdeles smuk Have, Fiskeri, Fabrikker og andre Herligheder høre til Haraldskjær; saa og en hellig Kilde, hvortil der fordum skete mange Valfartes St. Hans Aften.
Ti Tirsbek, der ligesom de foregaaende Herregaarde har en yndig Beliggenhed ved Vejle Fjord, fører en velfredet Skov, fra hvilken man øjner det smukke Vand; derpaa vandre man Bakke op og Bakke ned, indtil en lille mørk Fyrreskov bringer os til Gaarden, der er en gammel Bygning, saa gammel, at den, efter Sagnet, skal være anlagt af Thyra Danebod. Fra den ualmindelig smukke Have fører en Spadseregang lige ned til Fjorden.
Imellem Tirsbek og Vejle er der et Sted, hvor Menigmand ikke har synderlig Lyst til at færdes, fordi, forsikres det

---

**) Chat Gpt.*
Anders Sørensen Vedel (1542–1616) var en dansk præst, historiker og oversætter, og han blev født i Vejle – derfor kaldes han ofte Anders Sørensen Vedel fra Vejle.
Født: 9. november 1542 i Vejle
Død: 13. februar 1616 i Ribe
Uddannelse: Studerede teologi ved Københavns Universitet, og senere i udlandet.
Erhverv: Præst, kongelig historiograf (kongens officielle historieskriver) og oversætter.
Vedel er især kendt for to store værker:
Oversættelsen af Saxo Grammaticus' Gesta Danorum
I 1575 udgav han den første danske oversættelse af Saxos latinske Danmarkshistorie, kaldet Den danske Krønike.
Det var et vigtigt skridt i at gøre Danmarks historie tilgængelig for almindelige danskere.
Udgivelsen af Hundrede danske Viser (1591)
En samling af gamle folkeviser, som Vedel samlede og udgav for at bevare Danmarks mundtlige traditioner.
Dette værk blev senere en stor inspirationskilde for Thomas Kingo og folkeviseinteressen i romantikken.
Han blev sognepræst ved Ribe Domkirke.
Han stod kong Frederik II nær og havde stor indflydelse som lærdomsmand i sin tid.
Hans arbejde med historie og folkeviser gjorde ham til en af de vigtigste kulturpersonligheder i Danmarks renæssance.
Frederik II's Krigsbog
Hvad er det?
Vedels Krigsbog
Frederik II's Krigsbog (på dansk ofte kaldt Kong Frederik den Andens Krigsbog) er en militær håndbog og samling af erfaringer fra kong Frederik II's tid (1534–1588).
Den handler om: krigsførelse, strategi og befæstning, artilleri og forsvarsværker,samt kongens egne erfaringer fra krigene mod Sverige og tyske fyrster.
Baggrund
Frederik II var en konge, der havde stor interesse for militær og forsvar, især efter Den Nordiske Syvårskrig (1563–1570) mod Sverige.

Han ønskede, at Danmark skulle stå stærkt både militært og nationalt – og derfor fik han samlet og skrevet ned militære erfaringer og råd i en bog, som kunne bruges af kommende konger og officerer.
Anders Sørensen Vedels rolle
Her kommer Anders Sørensen Vedel ind i billedet.
Vedel var kongens historiograf (officiel historieskriver) og teolog, og han arbejdede tæt med Frederik II.
Mange historikere mener, at Vedel stod for at samle, redigere eller måske endda skrive dele af Krigsbogen for kongen.
Han kendte de historiske kilder og krøniker.
Han havde kongens tillid.
Og han havde sproglig og lærdomsmæssig evne til at udforme et værk med både praktisk og moralsk formål.
Derfor omtales værket nogle gange som Frederik II's Krigsbog (udarbejdet af Anders Sørensen Vedel).
Indhold og formål
Selvom værket ikke blev trykt i samtiden, ved vi fra beskrivelser og bevarede dele, at det indeholdt:
Beretninger fra Den Nordiske Syvårskrig
Kongens råd om hærens disciplin og ledelse
Tanker om fæstningsbyggeri og forsvar
Kristen og moralsk refleksion over krig (her mærkes Vedels hånd tydeligt)
Historiske eksempler fra Danmark og udlandet
Formålet var:
at bevare kongens og rigets erfaringer i krig, så fremtidige ledere kunne lære deraf.
Bevarede versioner
Der findes ingen trykt udgave fra 1500-tallet, men der er manuskripter og afskrifter bevaret i Det Kongelige Bibliotek i København og Rigsarkivet.
Nogle forskere kalder manuskriptet for:
Kong Frederik den Andens Krigsbog eller Vedel's Krigsbog.

695.
dyrt og helligt, det er ikke rigtig sat sammesteds, men allehaande Spøgeri driver sit Væsen der; det er ved Polakkerhulen *). Dette Navn har Stedet faaet, fordi tre og tyve Polakker bleve dræbte der engang i Krigstider; efter andre Beretninger skal det have været de Sørøvere, hvis Hjerneskaller findes indmurede i Vejle Kirkekapel.
Men iblandt de herligste Egne paa denne skjønne Østkyst maa i særdeleshed fremhæves den maleriske Bjergegn i Greis Sogn. Alene for at stifte Bekjendtskab med dette fortyllende Landskab, vil det lønne sig at gjøre en Rejse til Vejle og Omegn. Det er et sandt Bjergparti; skovklædte Skrænter, der omgive en yndig, blomsterstrøet Dal, og brusende Vande, der styrte ned ad de bratte Skrænter. Greis Mølle, en Klædefabrik med Stampeværk og Farveri, der skaffer mange Mennesker Beskjæftigelse, ligger nede i Dalen, der er bevoxet med Bøgekrat ligesom de høje, Stejle Bakker, der omgive den. Aaen, der har Navn efter Sognet, snoer sig ikke langsomt gjennem Englandet, men bruser afsted ned ad Højderne med samme Larm og Hurtighed som Bjerglandenes Strømme.
De betydeligste Højdepunkter i dette Landskab ere Sindbjerg, 360, Jellinge, 343, Bjerglide og Himmelbjerg, 360, Jellinge, 343, Bjerglide og Himmelpinden 300, og Tavlov Kirkebakke 255 Fod over Havfladen.
et af de Steder i Danmark, der gjemmer de mærkeligste Oldtidsminder er Jellinge, der ligger omtrent halvanden Miil nordvestlig for Vejle, og tidligere skal have været en Kjøbstad. Vor forfædre maae have vidst at sætte Priis paa sjeldne Naturskjønheder, eftersom Kongerne valgte denne Egn til

Hofhold; der var deres kjæreste Opholdssted, og alt i det ottende Aarhundrede, da Kong Vermund Vitre eller ”den Vise”

**) Chat Gpt.Polakkerhulen*
Det er et spændende og lidt sagnomspundet stykke lokalhistorie, som også har forbindelse til Anders Sørensen Vedel og hans tid i Vejle-området.
Hvad er Polakkerhulen?
Polakkerhulen er en grotte eller hul i nærheden af Vejle, i området omkring Munkebjergskoven ved Vejle Fjord.
Navnet kommer fra et sagn om, at nogle polske soldater (“polakker”) skulle have gemt sig dér under en krig i 1500- eller 1600-tallet.
Baggrunden for sagnet
Der er flere versioner, men den mest udbredte fortæller:
Under krigene i Frederik II’s tid (især Den Nordiske Syvårskrig, 1563–1570) deltog polske lejetropper på dansk side.
Efter krigen skulle nogle af dem være blevet tilbage i Danmark — måske deserterede soldater.
En gruppe skal have søgt tilflugt i skovene ved Vejle Fjord, hvor de gravede eller fandt en naturlig hule — siden kaldt Polakkerhulen.
Sagnet siger, at de røvede og plyndrede bønderne i området, indtil de blev fanget og dræbt af lokale eller kongens mænd.
Forbindelsen til Anders Sørensen Vedel
Vedel kendte området — han var født i Vejle og interesseret i sagn, folkeviser og lokale fortællinger.
Han indsamlede mange gamle historier og kan meget vel have kendt til Polakkerhulen-sagnet allerede i 1500-tallet.
Selvom der ikke findes beviser på, at han selv skrev om det, er Polakkerhulen netop den slags lokalhistorisk fortælling, Vedel samlede i sine værker som Hundrede danske Viser og sine historiske notater.
Han så sådanne sagn som en del af folkets historie — værd at bevare på linje med de store kongers bedrifter.
Polakkerhulen i dag
Hulens lokation er ved Munkebjergskoven, sydøst for Vejle.
Den kan stadig besøges — der står ofte et lille skilt, og den ligger i et smukt skovområde med udsigt over fjorden.
Stedet er nu mere en naturlig klippehule end et egentligt gravet hul, men det har været forbundet med sagn og mystik i århundreder.

696.
herskede i Landet, var Jellingegaard Kongesædet. Det staaer der i den gamle Vise:

> Kong Vermund sad paa Jellinggaard
> saa blind paa gamle Dage,
> og Tydsken bød ham bange Kaar,
> og Uffe hed den Spage.”

Kong Frode Fredegode, der med Kraft og Iver drog Omsorg for, at Fred og Sikkerhed kunde blive fremherskende i Landet, log lægge en sjelden stor og kostbar Guldarmring paa alfar Vej ved Jellinge Hede, for at vise hvor stor den Landefred var, han havde bragt tilveje, og at Enhver kunde være sikker

paa sin Ejendom, saalænge han holdt Rigets Tømmer; Armringen laa ogsaa i lang Tid lige saa vel forvaret paa Landevejen som i Kongens bedste Gjemmer, indtil omsider en Troldkvinde, siges der, røvede den.
Paa sin Yndlingsborg Jellingegaard, var det, Gorm den Gamle opholdt sig, da Thyra medelte ham, at Knud, hans kjæreste Søn, var blven dræbt paa et Tog imod England, og meddelte ham det paa saa snild en Maade, at hun ikke udsatte sig for den Straf, han havde truet med; thi hun lod blot Hallen overtrække med blaat Vadmel, klædte sig i Sorg og bød Tjenerne ikke at tale et Ord, imedens Kongen sad tilbords. ”Hvi Alt saa sort og hvi tie alle Munde?” spurgte Gorm. Da fortalte hun om ”de to Falke, han havde sendt ud, den hvide og den graa, og hvorledes den hvide engang sad i et Træ, hvor den blev overfalden af andre Rovfugle, der havde plukket Fjerene af den, saa at den var ganske tilintetgjort, medens den graa var kommen tilbage for at vedblive at fange Fugle til Kongens Bord,” Gorm forstod den mørke Tale og udbrød: ”Min Søn Knud er vist død, da

697.
hele Danmark sørger!” ”Det siger I, Herre! og ikke jeg, men sand er denne Tidende,” svarede Thyra, og denne Hjertesorg fremkaldte den gamle Hedningekonges Død faa Dage efter.
To af Erik Ejegods Sønner, Harald og Erik, slægtede, som det er vel bekjendt, ikke deres Fader paa i hvad der var godt, og efter mange Stridigheder og mangen gruelig Udaad fra begge Sider, lod Erik omsider den ældre Broder gribe og aflive tilligemed hans mange Sønner, paa En nær, der var flygtet til Norge; ogsaa denne Bloddaad fandt Sted paa Vejle Egnen, thi Harald Kesia opholdt sig dengang paa Jellingegaard, og det var i Skibet By, at Erik Emun lod ham henrette.
Jellinge Hede er ogsaa bekjendt i Historien af en Træfning imellem to Frænder: Kong Niels, kaldet den Enfoldige eller den Gamle, og hans Brodersøn, nysnævnte Erik, der vilde hævne en Broders Drab, fra hvilken han vanslægtede saa meget. Denne Broder var Knud, der havde erhvervet sig Tilnavnet ”Lavard” eller ”Lovens Værge” og 1131 blev lumskeligen myrdet ved Ringsted af sine to Fættere: Mogens, Kongens Søn, og Henrik, Halte-Henrik kaldet, en Søn af Svend, Kong Niels´s og da tillige Erik den Ejegodes Broder.
Et Par af de mærkeligste Mindesmærker i vort Fødeland er Jellingestenene, ved Gorms og Thyras Gravhøje. Imellem begge de store Kæmpehøje hæver Landsbykirken sig; den nordlige Høj er Thyras, den sydlige Gorms Hvilested. I Dronningens var det fordum en skjøn Kilde, fra hvilken de Omkringboende hentede Vand, men de er nu udtørret, og en Runesteen, 11 Fod høj, der ogsaa i sin Tid knejsede paa den, er hensat ved Kirkens Fod. Denne Steen har paa den ene Side en Drage og paa den anden en Afbildning af den Herre

698
Kristus; dertil en Runeskrift, som Ingen kan læse, siger Sagnet, uden at han staer paa Hovedet og ha gaaet i den sorte Skole; men en af vore lærde Oldgranskerne har dog udlagt den omtrent saaledes: ”kong Harald lod disse Høje opføre for Gorm sin Fader og Thyra sin Moder, den samme Harald som her aflagde Eden, antog Kristendommen, overvandt og erhvervede sig hele Danmark og Norge.” En mindre Steen, der ligeledes staaer foran Jelling Kirkedør, viser, at Gorm har havt Thyras Mindesteen færdig endnu medens de Begge vare ilive. Deri seer man et Tegn paa, hvor højt han hædrede hende, og vel var hun stor Ære værd, ellers havde hun neppe tilegnet sig og til den Dag i dag beholdt det velfortjente Navn af ”Dannebod”. Hun elskede Danmarks Folk, og Folket elskede hende, thi hun var dets ømme Moder og dets modige Hjælperinde i Nødens Stund.

”Saadan talte Dronning Thyre
ret kaldet Dannebod:
”I som staae for Danmarks Styre

fatter frejdigt Mod.
Gabet kan vi ej lade plukke
af hver fremmed Løbeskytte,
der faaer Lyst til Bytte."

Der fortælles, at da Kong Harald, der ikke ventede Ufred i Landet, en Dag vilde lade en usædvanlig stor Steen bringe til Jellinge for at lægge den paa sin Moders Gravhøj, gik Arbejdet ham for seent med Stude, og han lod derfor Mennesker spænde for Stenen. Som han nu stod glad og saae til, hvor raks det gik, som en vejfarende Mand forbi, og Kongen, stolt af sit Forehavende, spurgte ham da, om hans nogensinde havde seet en saadan Byrde trukken af Menneskehænder, "Jo

699
Herre! svarede den Adspurgte, "jeg kommer fra et Sted, hvor jeg saae Din Søn Svend trække hele Danmark efter sig: døm nu selv, hvad der er størst." Saaledes erfarede Kongen Sønnens oprørske Adfærd; det kom strax til Krig imellem dem, og Harald blev truffen af Palnatokes Piil. da han en Aftenstund var gaaet iland for at varme sig ved antændt Ild.

Syv og halvtredsindstyvende Afsnit.

Sydostlig i Nørrejylland, paa en Odde, der rager langt ud i Lillebelt, ligger en af de nyeste, største og mest regelmæssigt byggede Byer i Danmark; det er Fredericia, anlagt 1650 af Frederiks den Tredje, efter hvem den bærer Navn. Iførstingen kaldtes den Frederiks Odde og undertiden ogsaa Bersodde, for dette var Oddens Navn fra tidligere Tider.
Det var sandsynligviis Kongens Agt ved at anlægge denne Fæstning, at skaffe Landets Børn et Tilflugtsted i Fejdetider, eler maaske, som Nogle mene, at grundlægge en Residentssrad midt i Landet; i ethvert Tilfælde var det hans Hensigt at gjøre den til en By af første Rang. Den nærmestliggende Kirke, Ullerup, blev nedbrudt, og Sognets Marker lagte til Staden, hvorefter da Bønderne fra de nedlagte Landsbyer bleve de første Borgere, saa Mange der vilde være det. Voldene og Fæstningsværkerne ere fra 1652, og vare neppe anlagte, førend Svenskerne belejrede og indtoge dem 1657, under General Vrangel; dog bleve Fæstningsværkerne snart efter istandsatte igjen.
Imod Nord, Øst og Vest ligger Fredericia højt, men

700.
imod Syd saa lavt, at Vandet maa holdes borte ved Sluser. Byen har fem Kirker, to lutherske, i den ene af hvilke der undertiden holdes Gudstjeneste paa Tydsk, en reformeert, en katholsk, og en Jødesynagoge, thi Kristian den Femte tilbød alle Sekter fri Religionsøvelse i den nye Stad. Alt fra Begyndelsen af blev der en forunderlig Blanding af allehaande Folk og Folkeslag der, da Landsherren tillige gjorde den til Tilflugtsted for alle Fallenter og fremmede Flygtninger, selv Mordere og andre Ildgjerningsmænd; dog siden 1821 er den ikke længere et saadant Skjulested.
Den danske Kirke eller Trinitatis Kirke er opført paa det Sted, hvor Frederik den Tredje holdt Bøn, knælende paa en fiirkantet Steen, der er indsat i Muren over den søndre Kirkedør. Det antages imidlertid almindeligen, at Kirken tidligere, da den var af Bindingsværk, stod i det sydvestlige Hjørne af Kirkegaarden.
I vore Dage har Fredericia erhvervet sig et saa bekjendt Navn i Historien som vel nogen Stad i Riget, thi under Oprørskrigen hentede vore Landsmænd der 1849 en af Fødelandet herligste Sejervindinger.

"Har I hørt, Mænd og Kvinder! om den store Dag

om de gottorpske Røvers Nederlag,
om den Sejer, som undtes vort Banner, vor Sag,
har U hørt om det stoe, det herlige Slag."

Tydskerne, der vare trængte ind over Kongeaaen, vare fast bestemte paa at indtage Fredericia, fordi de vidste, at de derved havde Nøglen, idetmindste til hele Halvøen; den 8de Mai begyndte de ar opkaste Skandser i længere Afstand fra Fæstningen, især paa Erritsø Mark, tæt ved Stranden, hvor de overskare Landevejen til Snoghøj, og gjorde sig i det Hele taget

701
al mulig Umage for at hindre Overfarten til Fæstningen fra Strib, paa den ande side Beltet.

"Som Ørn sig svinger fra mørken Sky,
saa svang sig de Bombefugle mod By;
saa dybt som Ræven graver sin Hule,
de grave om Odden en Røverkule."

Bombardementet vedvarede baade Mai og Juni Maaned igjennem. Ødelæggelsesredskaberne tændte, og den smukkeste Deel af Byen blev ødelagt; alle de forfærdede Beboere, Mænd, Kvinder og Børn flygtede bort de første Dage, Fjenden lod sin Kugle og Granater spille imod Voldene og Byen, saa at Fredericia saa at sige var aldeles mennesketom;

"Og saa det vared i Uger otte;
saa mangen Ungersvend blegne vel maatte.
Men da den niende Uge kom,
ja, da holdt Dannebrogs Drenge Dom."

At der imidlertid var danske Mænd tilbage, det matte Tydskerne og hele Europa sande ved det storartede Udfald, der fandt Sted den 6te Juli 1849.
I de sidste Dage af Juni Maaned var der megen Bevægelse i de Troppeafdelinger, der havde lejret sig paa Mold.
Ingen vidste hvorfor flere Batailloner marscherede imod Syd til Helgenæs, og der var megen Ængstelse og Uro over Folk for at erfare Anledningen til de hemmelige Marscher.
I al Stilhed afgav General Rye Overbefaling til Oberst Flindt, den 1ste Huli, fordi han vilde rejse over til Fyen med Dampskibet Hertha; han kom ogsaa virkelig med Dampskibet til Bogense næste Dag, dog ikke for at gjøre en Lystrejse, som de hed sig, men for at opstille sin Brigade i Fredericia Gader, Natten imellem den 5 – 6te Juli, og næste

702.
Dag føre dem til blodig Kamp og glimrende Sejer. Ti Timer afgjorde Slagets Skjæbne og tilintetgjorde alle de Værker, Fjenden havde brugt to Maaneder til at Rejse:

"Vel mangen Bejler gik bort fra sin Brud,
og mangen Fader gik hjem til Gud,
og mangen Søn har forladt sin Moder,
og mangen Søster har tabt sin Broder."

Alle Skandserne bleve stormede og erobrede, meget Skyts og Bytte erhvervet, og mange Tydskere bragte i Fangeskab.
Den 6te Juli var om Aftenen alle deres Forskandsninger indesluttede, men Sejere var kjøbt med mange hæderlige og brave Danskes Blod, og Danmark maatte sørge over Tabet af Dagens hæderkronede Helt, Olaf Rye:

”Tak Rye, tapre Fører,
for vore Faldnes Trop!
Dit sidste Ord paa Ærens Dag
har Saga tegner op:
I dag maa Ingen vige!”

Da Tydskerne havde overskredet Kongeaaen, var hele den bakkede Øststrækning Nord for Fredericia ad Vejle til, og Syd for Fredericia ad Kolding til, i flere Maaneder opfyldte af fjendtlige Tropper, og mangt Sted der hidtil næsten var ukjendt, dukkede frem for at indskrive sit Navn i Landets Historie. Iblandt de Steder, hvor de forskjellige Troppeafdelinger især toge fast Stilling maa nævnes Snoghøj, Krybily og Gudsø, der ligger ved en Vig af samme Navn. Snoghøj er et Færgested ved Lillebelt, noget over en Miil fra Fredericia,

703
det vigtigste Samfærdelspunkt imellem Fyen og Jylland, og tillige Station for Befordringsvæsenet. Boligerne for de ved Postbefordringen og Færgefarten ansatte Betjente ligge paa den Bakke, hvor det gamle Hønneberg Slot*) stod.
I en Dal, dr gjennemskjærer af Kongeaaen, komme vi paa Halvøens sydlige Kant igjennem en gammel By, der alt i Valdemar den Andens Tid havde Kjøbstadrettigheder; det er Kolding, der baade imod Syd og Nord har høje, bakkede Egne, der ligger ved en Fjord, i hvilken Kongeaaen har sit Udløb. Aaen løber saa godt som igjennem Byen, og en Bro forbinder den nordre Deel med den søndre. Forhen blev dette Vandløb regnet for Grændseskjellet imellem Nørre og Sønderjylland, og Afgift erlagt der for alle Heste. Oxer og andre Dyr, der kom sydfra, hvorfor ogsaa Kolding Bro er bleven kaldet Kongen af Danmarks Guldgrube. Koldinghuus Slot, af hvilket nu kun Ruinerne staae tilbage, lagde Hertug Abel Grunden til i det trettende Aarhundrede og søgte at befæste det, men det var egentlig Erik Glipping, der opførte og forskandsede det, og søgte derved at faae en Port med Las og Lukke, saa de slesvigske og holsteenske Hertuger maatte banke paa, førend de kunde trænge ind. I dets tidligste Tid skal det være bleven kaldet Ørnsborg, og var ikke alene velbefæstet, men et paa den Tid ualmindelig smukt Slot. Dertil kommer, at det laa i en sund og behagelig Egn, og Landets Konger valgte det derfor ofte til Opholdssted. Især syntes Kristian den Tredje godt om det; han holdt jevnlig Hof der og døde sammesteds Nytaarsdag 1559. I Aaret 1807 opholdt Kristian den Syvende sig der i nogen Tid, men Aaret efter afbrændte Slottet ved Uforsigtighed af Spanierne, der vare indkvarterede der.

704
En af de tidligere Lehnsmænd paa Koldinghuus var Kaspar Markdaner, der i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede døde paa Rønningesøgaard i Fyen, som var afstaaet til ham af Kong Frederik den Anden. Denne Mand, der fortjente Højagtelse for sin Retskaffenhed og sin ualmindelige Oplysning, var en Søn af en dansk Prinds og en ung smuk Bondepige, en Skomagerdatter fra Andst Sogn. Faderen sørgede for, at Barnet, der blev døbt ”Kaspar Danmark”, hvilket Navn siden blev forandret til ”Markdaner” fik en omhyggelig Opdragelse og langt bedre Underviisning, end der var almindeligt paa de Tider, saa at han kunde indtage en hæderlig Plads i Samfundet. Senere da Prindsen

var bleven Landets Konge – Kristian den Tredje – blev den unge Mand ophøjet i Adelstanden og ansat som Lehnsmand paa Koldinghuus. Men han havde mange Misundere iblandt Landets Store som man let kan tænke sig, og disse, der sandsynligviis stode under ham i Aandsdannelse, søgte ved forskjellige Lejligheder at minde ham om Moderens lave Fødsel. En af de Maader, paa hvilke de søgte at krænke ham og give ham at forstaae, at hans Bedstefader havde været Skomager, var ved at overstryge hans adelige Vaaben i Kolding Kirke med Skosværte, hvoraf Markdaner tog Anledning til at sætte følgende Indskrift over den vestre Kirkedør:

"Cigennütz, heimischer Neid, kindischer Rath
Rom und Troja zerstöret hat.
Wo Tugend nicht so hoch wird geacht
als Geburt und Pracht,
da Land ubd Regimente werden übel bewacht,
und in die Länge
gehen sie Krebsgänge."
1593 C. M. **)

---

*) Høneborg Slot / Hakenør Voldsted / også stavet Hønborg, Henneberg.
Beliggenhed: Langs Lillebælt, ca. 8 km sydvest for Fredericia.
Type: Voldsted / bankslot — altså middelalderligt slot med jordvolde etc., ikke en bevaret "slotsbygning".
Historie og arkæologi
Struktur: Det har været en "firenet" borgbanke med afrundede hjørner og med stejle sider. Der var også en ringgrav og en yderdæmning omkring den.
Nedbrydning / ødelæggelser:
Ødelagt af bønder under Grevens Fejde (1534-1536).
Igen ødelagt under Trediveårskrigen af Wallensteins tropper.
Nuværende tilstand: Der er ikke meget tilbage af selve bygningerne — det meste er forsvundet. Der ligger nogle teglsten/brudstykker, men primært er det jordvolde og den gamle bankslotbanke man kan se.
Natur og området i dag
Området hedder Hakenør Voldsted som et fortidsminde og natursted.
Der er offentligt tilgængelighed via parkeringsplads ved slutningen af Hagenørvej. Der er naturstier. Engdrag, skrænter mod vandet, områder med gamle jordlag, og nogle naturgeologiske interessante lag ved Lillebælt.

**) "Egoisme, misundelse i hjemmet og barnlige råd
har ødelagt Rom og Troja.
Hvor dyd ikke værdsættes lige så højt
som fødsel og pragt,
der bliver lande og regimenter dårligt bevogtet,
og i længden
løber de krabbelignende stier."

705

På den anden Steen over et Beenhuus, som nu er borte lod han sætte denne Indskrift:

”Du Weltweise tritt hoerbei,
sage, welcher Herr oder Knecht sei!
Sind wir nicht Alle von Staub und Erd gemein,
so beweis es anders aus diesen Bein.” *)

Da Kong Hans regjerede Landet, blev der opdaget en Saltkilde i Nærheden af Byen, og et Saltværk blev indrettet. Det virkede Salt skal have været temmelig lig Lyneborger, men efter Dronning Dorotheas Død faldt Værket ganske sammen.
I Kristian den Fjerdes Tid blev der og begyndt paa at drive Perlefiskeri ved Byen, og der skal være funden ikke faa Perler i den korte Tid, Fangsten varede; men den eneste Mand, der kunde beskjæftige sig dermed, en Grønlænder, der var kommen ned til Danmark med de Skibe, Kongen udsendte for at finde Grønlands Østerbøjgd, døde føje Tid efter, han var kommen herned, og derved blev det Hele standset.
Ved den Gade, der hedder Klostergade, laa fordum et Kloster for Franciskanere eller Graabrødre, men dette er senere nedbrudt, og Jorderne ere udflyttede. Hospitalet i Kolding er stiftet af Kristian den Tredje og meget rigt. Kirken er næsten ganske nybygget i Midten af forrige Aarhundrede.
Mærkeligt er det Folkemarked, der hvert Aar ved Machaelis Dag finder Sted i Kolding. Fra Vesteregnen komme Karle og Piger derhen i stor Mængde for at lade sig fæste til Tjeneste. De stille sig i den Hensigt i lange Rader langs med Husene og vente paa, at der skal indfinde sig en Familiefader eller Madmoder, der har Tyende Behov; disse tage dem da i Øjesyn paa det allernøjeste, føle paa deres Hænder, betragte deres Fodskifte o.s.v. Naar begge Parter ere blevne

---

*)
"Du verdensvise mand, kom frem,
fortæl mig, hvem der er herre eller tjener!
Hvis vi ikke alle er af støv og jord,
så bevis det modsatte med disse knogler."

706.
enige, de fastsatte Vilkaar og Betingelser lovede, saa bliver der givet Fæstepenge, der ialmindelighed anvendes til Lystighed om Aftenen, og næste Morgen drager Enhver afsted med eller til sin nye Herre.
Ved de sidste Krigsbegivenheder led Kolding meget, thi den 23de April 1849 fandt en Træfning Sted der imellem Kongens Topper og Oprørene, der vare marscherede over Kongeaaen og havde besat Byen. Kolding blev da Vidne til en skrækkelig Gadekamp; fra alle Huse blev der skudt paa vore Landsmænd, snart fra Kjælder eller Loft, snart fra Vinduerne, snart fra Gadedøre, og de danske Soldater, der stormede igjennem Byen med fældede Bajonetter, saae sig desværre nødtvungen til at rydde Husene med Vaaben magt. En Deel af Byen kom i Brand, og Indbyggerne derved i Livsfare; derfor ilede de skyndsomst bort fra det hjemsøgte Sted og toge Flugten i alle Retninger; Nogle mod Nord til de nærmestliggende Byer og Landskaber, Andre til Fyen; men flere Familier bleve i Forvirringen og Bestyrtelsen skilte af, saa at Mange vare i flere Dage uvisse om, hvilken Skjæbne, der var bleven deres Nærmeste tildeel. Der bleve imidlertid Ingen dræbte, og efterhaanden som de Adskilte lode høe fra sig fra deres forskjellige Skjulesteder, vendte ogsaa Beroligelse tilbage hos de Ængstede; men Slesvig-Holstenerne plyndrede og røvede i Kolding efter Godtbefindende.
Det er i øvrigt mærkeligt, at den sydligere Deel af Nørrejylland, ogsaa det Amt vi nu forlade, lige indtil de sidste Dage have benyttet sig af tydske Mynter og anstillet deres Beregninger i Handel og

Vandel efter deres "lybske Skillinger." Saa langt imod Nord var Tydskheden trængt ind, og ad mangen lønlig Snigvej banede din sig ind i Folkelivet, de Danske

707.
ofte selv uafvisende, indtil Buen omsider blev spændt saa stramt, at den maatte briste. Frygten for, "at Modersmaalet skulde glemmes og fremmed Sæd skulde næmmes" var derfor tilvisse ikke ugrundet.

Otte og halvtredsindstyvende Afsnit.

Ribe Amt er det sydvestligste i Nørrejylland. Dets Naturbeskaffenhed er tildeels overeensstemmende med Ringkjøbing Amt: sandede Jorder og Hedestrækninger, der optage over Halvdelen deraf; i dette Amt er det navnligen den nordostlige og midterste Deel, der er Hede, dog findes der ogsaa gode muldrige Strøg, fornemmelig i de Landskaber, der ligge i det Slesvigske; ved Kysterne er her Marskegne, og mange Aaer og Bække gjennemskjære Landet og danne Engstrækninger. Andst Herred er det frugtbareste og ligne for en Deel Jyllands østligere Egne; Slaugs Herred bliver regnet for det ufrugtbareste, ikke alene i Ribe Amt, men i hele Danmark.
Skov mangler næsten ganske, men med Tørvemoser er Amtet derimod vel forsynet; den daglige Brændsel er dog Fladtørv eller de som oftest 3/4 Alen store Hedetørv, der indsamler til Vinterforraade og opsættes i store Stakke ved Siden af Gaardene; den Deel af Amtet, der ligger Syd for Kongeaaen, har kun ringe Tørveskjær.
Ribe Amt er en stor Slettestrækning; det højeste Punkt er Præstehøj ved Randbøl Hede, 264 Fod over Havfladen, dernæst Fovling Bavnehøj, 199.
Agerbrug og Fædrift ere Indbyggernes fornemste Næringsveje, men i de nordligere Egne forarbejdes der ogsaa en stor

708.
Deel af de velbekjendte Jydepotter, og i den Deel af Amtet, der ligger i det Slesvigske, der flere Kniplingsværerier
De største Vandløb ere: 1) Kongeaaen eller Skodborg Aa, der udspringer i Øddis Sogn i Slesvig, en Miils Vej Syd for Kolding, og derpaa, som alt omtalt, danner Grændseskjællet imellem Jylland og Slesvig i en Strækning af 7 Miil. 2) Vader Aa, der har sit Udspring paa Randbøl Hede og falder i Hoebugten, 3) Ribe Aa eller Nips Aa, der dannes af Flads Aa, hvis Udspring er i Haderslev Amt, og Gjelds Aa, der udspringer i Aabenraa Amt; efter et Løb af 6 Miil skyde de sammen, en Miil østlig for Ribe, og løbe 2 Miil i Forening. Nibsaaen eller Ribeaa – efter Sigende skal den have Navn eter en fornem Border, Svend Neb, der var højt anskreven hos Kong Hans, som forærede ham en Vandmølle i Byen, der blev kaldet Nebs Mølle, og Strømmen Nebs Strøm – har strax efter at de to Vandløb ere stødte sammen, en Brede af 500 til 700 Alen, men ved Ribe By er den kun omtrent 40 Alen bred; derpaa udvider den sig atter, og med en Brede af 200 til 300 Alen, men kun med tinge Dybde, falder den i Vesterhavet efter et meget bugtet Løb.
Fiilsø, der nu næsten er udtørret, har indtaget eet Fladeindhold af en halv Miil, havt Omfang af 6 – 7 Miil og en Dybde af indtil 3½ Favn.
Den Deel af Vestkysten, der strækker sig fra Blaavandshuk, vestlig for Hoebugten, indtil Roshage ved Hanstholmen, har en anden Karakteer end den sydligere Deel af samme, fra Blaavandshuk til Elben, hvor der findes store grundede Strækninger og Øer udenfor Kysten. Blaa-

709.

vandshuk og Skallingen, saaledes kaldes den Halvø, der gaaer ud i Vesterhavet, og skilles fra Fanø ved Graadyb, Indløbet til Hjerting Bugt, kunne betragtes som de sydligste Punkter fra Vestervovvov, hvis Brølen kan høres flere Mile id i Landet og som er skrækkelig i sin Brede, men dog saa kjær for Beboerne, der have tilbragt hele deres Levetid ved Havet og paa det, at de virkelig vilde føle sig meget ilde ved at henflyttes til Landsdele, hvor de skulde savne dets Dundren og Sandrevler, dets Nærhed og Farer.
Vesterhavs Fiskerne ere ialmindelighed ogsaa Agerbrugere, saavidt den fattige Jordbund tillader det, og de boe derfor noget fra Havet, men de have ogsaa i Fisketiden smaa Boliger nede ved Klitterne, for at kunne have Udkig med Havet og benytte det gunstige Øieblik til Fiskeri. I øvrigt roses Klitboerne som kraftige, villiestærke Folk, der ikke lade sig skræmme af smaa Hindringer, ved alle Lejligheder lægge Udholdenhed og Fasthed for Dagen og staae hinanden trofast bi ved deres møjsommelige Gjerning og i deres Færd; men paa nogle Egne ere de meget fattige og kunne slet ikke arbejde sig fremad. Hos den Alle findes upaatvivleligen en levende Følelse af "#vor Gud han er saa fast en Borg," og at vi Alle ere afmægtige i vor Virken, uden hans kraftige Bistand, thi de paakalde hans Hjælp ved deres foretagender og befale sig ham i Vold, hvergang de fare ud paa Havet. Naar de efter en stille Bøn ere sprungne i Baaden, istemme de Alle en Psalme, for saaledes at styrke sig til deres farefulde Dagværk. Bøn og Sang bliver heller ikke forsømt saalænge de ere paa Havet, og saasnart de fter endt Fangst atter ere lykkelige og vel paa Landjorden, lyder en enstemmig Takkesang. Imedens Nogle fare ud paa Dybet, holde Andre Vagt ved Kysterne,

710.
for at give Vink, saasnart der spores Uvejr, hvilket altid først mærkes paa Landjorden, og dette Vink skeer ved tændte Blus; naar Baadene da komme Kysten nær, et Alt travlhed og Hjælpsomhed, baade Fruentimmer og Mandfolk antrænger sig med den skjønneste Samdrægtighed for at bringe deres Slægt of Venner i Sikkerhed paa Landjorden, og den Glæde eller Sorg, der rammer en Enkelt, finder Gjenklang hos Alle.
Det er ikke paa et enkelt Sted af Vesterhavs Kyster, at Stemningen er saaledes, men overalt "Klitlangs", ligesom der ogsaa ialmindelighed fra alle Havboernes Side vises den største Redebonhed og den kraftigste, mest selvopofrende Bistand imod de Søfarende, der staae Fare for at lige Skibbrud. Har Strandingen derimod fundet Sted, da, siges det, ere de mindre samvittighedsfulde i at tilegne sig det fremmede Gods, selv om de Forulykkede ere tilstede.

———

I en øde Egn og ved en lille Aa, der fordum var sejlbar lige til Byen, ligger paa Jyllands Vestkyst en gammel By, sandsynligviis en af de ældste i Danmark, thi den skal være grundlagt alt i det ottende Aarhundrede; der er Varde. Navnet antages at hidrøre derfra, at paa Søkysten deromkring anlagde vore Forfædre Varder, for at holde Udkig med Sørøvere eller Fjender, der kunde faae isinde at gjøre Indfald paa den Kant af Landet, og da Stedet dengang var bekvemt for Handel og Søfart, toge nogle Handlende fast Bolig sammesteds, saa at der snart voxte en lille Stad frem, der da beholdt Navn af Varde. I det tolvte Aarhundrede blev der Syd for Byen anlagt et fast Slot, Vardehuus, som oftere omtales i Historien – 1434 blev det ødelagt i et Bonde-

711,
oprør – og imod Øst findes nogle Høje, der skal være Levninger af en Skandse, de Kejserlige anlagde der, da de trængte ind i Landet 1626. Men den Anseelse, Varde havde erhvervet sig, sank efterhaanden, da Aaen ophørte at være sejlbar for større Skibe. Fordum havde Byen to Kirker "den hellige Jakobs" og "den hellige Nikolai," men denne sidste er nedbrudt siden Begyndelsen af dette Aarhundrede. I St. Jakobs Kirken er der paa den i øvrigt uanselige Prækestol 6 Alabasttavler af

blegrød Farve, i hvilke vor Frelsers Levnets- og Lidelseshistorie er udarbejdet med megen Flid og Kunst.
I øvrigt er det vel værd at lægge Mærke til, at paa Byens Hede, omtrent en halv Miil imod Nord, findes en Lyngbakke, "Iisbug" kaldet, paa hvilken der voxer den saakaldte islandske Mos i saa rigt Maal, at ikke alene Byens Apothek, men flere af Landets Apotheker forsynes herfra.
Omtrent halvanden Miil Nord for Varde ligger Hovedgaarden Nørholm, Stamhuus paa Spindesiden for en af Landets adelbaarne Slægter. Med sine store grundmurede Bygninger og i sine smukke Omgivelse er den en Oase i Ørkenen; en Granskov er for faa Aar siden anlagt og man forbavses ved at see en Egelund med gamle Ege, Levninger af Vesteregnens tidligere Skove; men naar man besøger den store, ualmindelig smukke, med Omhu og Smag anlagde og velfredede Have, at man virkelig paa Jyllands Vestkyst kan glæde sig ved et saadant Skue. Øjet dvæler gjerne ved de Skjønheder og Herligheder, der fremstilles sig for det, men Sjælen dvæler sandeligen med ikke mindre Henrykkelse i Hovedboligens Indre, thi der træffer man i den ædle Besidderinde, højagtet paa hele Omegnen som af Enhver, der er kommen i nærmere

712
eller fjernere Berørelse med hende, eb af disse sjeldne og tiltrækkende Kvinder, i hvilke Hjertes og Fødselens Adel forene sig i rig Fylde og hvis hele Ydre bærer Præg af et langt, velsignet, kjærlighedsfuldt Liv, af en Glæde og Fred i Herren, der er fast og urokkelig i de vemodsfulde Timer som i de klare, frydefulde Dage.
Det nuværende Nørholm er opført 1790 af Fideicommisset Stifter, Etatsraad Teilmann; omtrent en Fjerdingvej derfra seer man Ruiner af den gamle Borg, der i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede var vel befæstet. Borgergaarden bestaaer af tre Fløje og imellem dem og Ladegaarden løber Varde Aa, hvor der iblandt andre Fisk ogsaa fanges Ørreder og Lax. Til Gaarden er et stort Hollænderi, god Høbjergning, et Teglbrænderi og en Stampemølle. Lunden er imidlertid et talende Beviis for, at de vestlige Egne i vort Fødeland ikke ere skikkede til Træplantning, thi med den største Omhu og mest ufortrødne Udholdenhed er der bleven plantet og fredet, man naar Træerne staae paa en Skraaning imod Øst, gaae de ud, saasnart de blive saa høje, at Vesterhavets barske Storme kunne virke paa Toppen, og de have egentlig alle et meer eller mindre sygeligt Anstrøg.

Dengang Svenskerne i det syttende Aarhundrede kom som ubudne Gjæster og sloge sig utilbørlig længe til Ro her i Landet, blev Jylland oversvømmet af Polakker og Brandenborgere; det var Hjælpetropper, der bleve sendte ind, dog, skjøndt de kom som Venner, viste de Fjendskab i hele deres Færd de kom som Venner, viste de Fjendskab i hele deres Færd og betegnede deres Ophold her ved saa mange Grusomheder og saa mangen Bloddaad, at Ingen kan læse og høre derom uden Rædsel. Beboerne frygtede for dem og skjulte

713.
sig i Marker og Skove; der vistes endog indtil for en Snees Aar siden, henimod Vejle til, en gammel huul Eg, i hvilken en Kone i sin Tid boede, og, efter Sigende, endog havde sin Spinderok inde hos sig. Ogsaa i andre Skove vises hyle Træer, der have tjent til Skjulesteder, og deriblandt en stor Eeg, saa rummelig, at en heel Familie skal have havt Tilhold der under Krigen. I mange Tider følte Jyderne Svien af deres Besøg, og skjønt de mest opholdt sig paa Østkysten, vare de dog ogsaa paa Vardeegnen, hvor de huserede slemt og have efterladt sig et Hadefuldt Navn. Paa flere Steder i Jylland voxer der imellem Kornet et Slags guult Ukrud, der har faaet Navn af "Brandenborger," fordi det efter gamle4 Folks Fortælling ikke fandtes i Landet førend Hjelpetropperne havde været der, og da altid efter Brandenborgernes Ophold paa en Egn.

Sydvest for Varde ved en Bugt af Vesterhavet ligger Hjerting, en Flekke, der i mange Tider har været Losse- og Ladeplads, ikke alene for Varde By, men for flere jydske Kjøbstæder; siden den fik Dampskibsforbindelse med Lowestoft paa Englands Østkyst, er den i Tiltagende, og vil vistnok hæve sig mere og mere. Ved nogle Timers Ophold sammesteds 1851, paa en Gjennemrejse til England, saae jeg til min Forundring adskillige værdifulde Gjenstande, som egentlig talt havde forvildet sig did, da der ikke blev sat synderlig Priis paa dem. Paa Forespørgsel hørte jeg, at de vare kjøbte efter Strandingen af et stort fransk Skib, ladet med Kostbarheder, der forulykkede paa Kysten 1850, paa Rejsen fra Hjemlandet til Ruslands Hovedstad. Ved samme Uheld fik Omegnen Lejlighed til at gjøre Bekjendtskab med allehaande franske Lækrerier, og Bønderne, der havde kjøbte en Slump

714
sine syltede Frugter for Spotpriis, anrettede dem ved deres Gilder som Søbemad.
Dem nordligste Deel af Hjerting Fjord kaldes Hoe Bugten, og Indsejlingen til samme imellem Skallingen og Fanø, Graadyb.

Ni og Halvtredsindstyvende Afsnit

Omtrent midtvejs imellem Kolding og Ribe standser man ved Skodborghuus, forhen et befæstet Grændseskjel ved Kongeaaen, der ogsaa kaldes Skodborg Aa. I kort Afstand fra Skodborghuus ligger ved Kongeaaen det gamle bekjendte Toldsted Foldingbro.
Paa Grændsen af Nørre- og Sønderjylland ligger Ribe, Stiftets Hovedstad og en af de bedst kjendte Byer i Middelalderen. Sandsynligviis har den ogsaa været blomstrende i Hedenskabets Tider, thi gamle Forfattere omtale den som en stor Søstad, til hvilken der var Indsejling fra Vesterhavet, og hvorfra der blev foretaget Rejser til Tydskland Holland og England, ja endog til det hellige Land.
I Pavedømmets Tid havde Ribe som de andre Stiftsstæder en egen Helgen, det var den hellige Lambert, hvis Billede almindeligviis blev baaren ned til Stranden i er højtideligt Optog, naar Floden truede med at gaae for højt. Nutildags har den to Kirker, Domkirken eller vor Frue Kirke og St. Kathrine Kirke; men før Reformationen havde den desuden en stor Deel Kirke og Klostre, af hvilke det mægtigste var Korsbrødrenes, der tilhørte Johanniterne, en Orden, der bar Navn efter dens Skytshelgen, Johannes den Døber.

715
Navnet Korsbrødre fik de af det hvide ottekantede Kors; de bare udenpaa deres sorte Ordensdragt. Johannitterne deelte sig i øvrigt i tre Klasser: ”Riddere,” som vare af Adel og efter Bestemmelsen skulde føre Vaaben imod de Vantroende, og beskytte Pilgrimmene. ”#Præster”, som besørgede de kirkelige Forretninger og ”tjenende Brødre,” der skude pleje de Syge og gjøre Krigstjeneste.
For en halv Snees Aar siden blev den store, herlige Domkirke istandsat og forskjønnet af en af vore første Bygmestere, hvorved den atter vandt et Præg og en Anseelse, der er vel værdig et saa stolt Minde fra det niende Aarhundrede, som Efterverden neppe vilde kunde forsvare at lade forfalde. At den nuværende Domkirke imidlertid ikke er den samme Bygning, som Ansgar fik Erik Barn til at grundlægge – 860 – er nok udenfor al Tvivl; ligesom den hellige Trefoldighedskirke i Roskilde har den første Bygning her sandsynligviis ogsaa været af Bindingsværk. Den Plads, paa hvilken Kirken er opført, er den højeste i Byen og kaldes Liljebjerget, efter en Lilje, som Jomfru Maria er afbildet med i Domkirkens Segl; thi som bekjendt er Kirken indviet til Frelserens Moder og hedder ogsaa ”vor frue Kirke.” Paa dette Liljebjerg var det, den flittige og lærde Anders Sørensen Vedel *) fik sit Bogtrykkeri anlagt, da han ombyttede sin gejstlige Virken ved Frederik den Andens Hof med et Embede i Ribe og helligede en stor Deel af sin Tid til at udarbejde Skrifter, Danmarks Historie

angaaende iblandt hvilke maa fremhæves hans Samling af "Kæmpeviser". Men Anders Sørensen, der tog Tilnavnet Vedel eller Vejle efter sin Fødeby, var ikke alene Historieskriver; han var ogsaa Præst og mange

*) Chat Gpt:
Anders Sørensen Vedel (1542–1616) var en dansk præst, historiker og oversætter — og en af de mest markante lærde i Danmarks renæssance. Han er især kendt for to hovedværker, som begge fik stor betydning for dansk kultur og historieskrivning:
"Danmarks Krønike" (1575)
– En oversættelse til dansk af den latinske "Gesta Danorum" skrevet af Saxo Grammaticus omkring år 1200.
– Vedels oversættelse gjorde for første gang Saxos danmarkshistorie tilgængelig for et bredere dansk publikum og bidrog til national bevidsthed i renæssancetiden.
"Hundrevisebogen" (1591)
– En samling af 100 danske folkeviser, som Vedel indsamlede og udgav.
– Det er den første trykte samling af danske folkeviser, og den blev grundlaget for senere folkemindesamlinger, f.eks. af Peder Syv.
Vedel var også kongelig historiograf (kongens officielle historieskriver) under Frederik II. Han var uddannet i teologi og filosofi, studerede i Wittenberg og var præst i Ribe.

716
Prækener og aandelige Sange udgik fra hans Aand og Pen, indtil han døde i Ribe 1616.
To af Landets tidligere Konge ligge begravne i Ribe Domkirke; den ene er Erik Emun, der opholdt sig sammesteds 1139 og drog til Thinget i Hvidding, sydvestlig for Ribe, hvor han blev ihjelslaaet af Sorteplov og ført tilbage til Ribe under Ligklokkens Klang; den anden, hans Broder Knuds Sønnesøns Søn, Kristoffer, dr blev forgiftet af en Gejstlig bed Navn Jakob Arnfast.
I Domkirken hviler ogsaa:

……. hin lille Plovdreng fra Birkende By
hvis Navn fløj over Danmark med folkeligt Ry:
den danske Morten Luther, der skred med Ordets Sværd
og fejred med Aanden i Hjertefolkets Hær."

Som Søhandelsstad var Ribe fordum højt anskreven og drev Handel med allehaande sine Kostbare Varer; "det duer ikke, naar de ikke faae deres Skarlagen, Silke og Satin fra Ribe," hedder det hos en gammel Forfatter om den tiltagende Pragt i Klædedragt: og

"De ride dennem til Ribe By
og lade sig Klæder skjære."

siger Visen. I øvrigt skal Byen fra Begyndelsen af have været anlagt en halv Miilsvej længere ud imod Havet ved "Sønder Farup"; men Oversvømmelser af Vesterhavet tvang Beboerne til at flytte deres Boliger op i Landet. Ikke bestomindre har Ribe alligevel flere Gange lidt betydeligt ved Vandflod, iblandt andet 1624 og 1625, da Vandet steg sex Fod i Domkirken; ikke at tale om den store Vandflod 1634. Ogsaa i dette Aarhundrede er Havet gaaet ind i Ribe, dog uden at anrette synderlig Skade. Som andre Byer har

717.

ogsaa denne gamle mærkværdige Stad været hjemsøgt af Ildsvaade, Smitsot og Fjendeskarer; især handlede de kejserlige Tropper slemt der, da de i Trediveaarskrigen brøde ind i Landet, efter at Kristian den Fjerde havde tabt Slaget ved "Luther am Barenberg."
Ribe var i øvrigt godt kjendt i Overtroen Tider af sine "Hexe og Troldkvinder," de ripensiske Hexe*) bleve ansete for de kløgtigste og mægtigste, hvilket dog ikke hindrede dem i at lide en forsmædelig Død, naar Nogen vovede at anklage dem for at staae i Forbindelse med Mesteren for alle Sortekunster. En af de navnkundigste iblandt dem blev brændt udenfor Kjøbenhavn i Midten f det syttende Aarhundrede; Ribe By frikjendte hende, men Lehnsmanden Gregers Krabbe indstævnede hende for Herredagen i Kjøbenhavn, og Maren Splid maatte bestige Baalet! Ikke mindre kjendt var Byen en anden Retning, det var dens "strænge Ret," og dens gode Politi. De skarpeste Artikler i Ribe Lov hidhørte fra Erik Glippings Tid, og Øvrigheden maa have overholdt dem nøje, thi Ribe Ret var bleven til et Ordsprog, og Enhver frygtede for at komme for denne Domstol.

"De kommer ikke Alle for Ribe Ret,
der ere modne nok til at hænge,"

staaer der i den gamle Vise, og dette tyder paa, at Retten plejede at gjøre kort Proces med de Indstævnede. Ribe Maal var større end Maalet i andre Landsdele, thi der blev altid regnet 10 Skpr, Korn til en Tdr. istedenfor det almindeligen er 8; men det ladet til, at der i Handel og Vandel ikke blev taget det mest samvittighedsfude Hensyn dertil fra Sælgernes Side, da Ribe Ret ofte maatte blande sig i Sagen.

---

*Chat Gpt *) Udtrykket "de ripensiske hexe" (eller de ripenske hekse) henviser til hekseprocesserne i Ribe — en af de mest berygtede og veldokumenterede hekseforfølgelser i Danmark i 1600-tallet.*
Her er en oversigt over, hvad der menes med de ripensiske hekse
Historisk baggrund
Ribe var i 1500- og 1600-tallet en af Danmarks største og vigtigste byer, og den var samtidig præget af stærk religiøsitet og social kontrol. I denne periode troede mange, at sygdom, ulykker og naturkatastrofer kunne skyldes hekseri — mennesker, især kvinder, der stod i ledtog med Djævelen.
Hekseprocesserne i Ribe
*De mest kendte hekseprocesser i Ribe foregik omkring 1617–1630'erne, altså i Anders Sørensen Vedels levetid (han døde 1616). Processerne blev delvist påvirket af Christian IV's hekseforordning **)fra 1617, som opfordrede til hårdere straf for trolddom.*
Flere kvinder fra Ribe og omegn blev anklaget for at have gjort skade gennem trolddom — fx ved at fremkalde sygdom, ødelægge høsten eller bringe ulykke over folk og dyr.
Den mest kendte er sagen om Maren Spliid (eller Maren Splids):
Hun var en velhavende skrædderkone i Ribe.
Anklaget for at have kastet en forbandelse over en mand, som blev syg.
Efter mange års retssager blev hun brændt som heks i 1641 – en af de mest berømte hekseafbrændinger i Danmark.
Maren Spliids sag blev et symbol på, hvor brutale og uretfærdige hekseprocesserne kunne være.
Forbindelse til Anders Sørensen Vedel
Selvom Anders Sørensen Vedel døde lidt før de mest kendte ripensiske hekseprocesser, var han præst og teolog i Ribe og dermed en del af det religiøse og intellektuelle miljø, hvor heksetroen blomstrede. Han levede altså midt i den kultur, der lagde grunden til hekseforfølgelserne.
Betydning
De ripensiske hekse repræsenterer et mørkt kapitel i dansk historie:

Et eksempel på, hvordan overtro, frygt og social kontrol kunne føre til dødsdomme over uskyldige. Samtidig en påmindelse om skiftet fra middelalderlig tankegang til mere rationelle oplysningstanker i de følgende århundreder.

***) Christian IV's hekseforordning fra 1617 er et af de mest centrale dokumenter i dansk heksehistorie. Den markerer et vendepunkt, hvor hekseforfølgelserne blev systematiseret og intensiveret i Danmark og Norge (som dengang var under samme krone).*
Her er en klar og grundig forklaring

Baggrund
I begyndelsen af 1600-tallet var troen på hekse og trolddom udbredt over hele Europa.
Christian IV (konge 1588–1648) var en meget religiøs og nidkær lutheraner — han så kampen mod Djævelen som en del af sin kongelige pligt.
Han frygtede, at trolddom truede både kirken og staten, og at "gudløse mennesker" forvoldte ulykker ved hjælp af Satan.
Indhold af forordningen (1617)
Forordningen blev udstedt 27. maj 1617 og havde titlen:
"Forordning om troldfolk og deres medvidere."
Den fastsatte en række bestemmelser om, hvordan man skulle håndtere trolddomssager. De vigtigste punkter var:
1. To slags troldfolk
Forordningen skelnede mellem to typer:
"Onde og skadelige troldfolk" — dem, der havde indgået pagt med Djævelen og brugte trolddom til at skade andre.
→ Disse skulle straffes med ild og bål (altså brændes levende).
"Gode troldfolk" — fx folk, der sagde, de kunne helbrede med magiske midler eller beskytte mod trolddom.
→ Også forbudt, fordi de "omgik" sig med Djævelens kræfter — men deres straf kunne være mildere (ofte landsforvisning).
2. Forbud mod at søge hjælp hos troldfolk
Det blev også gjort strafbart at opfordre eller spørge nogen til at udføre trolddom – altså at bruge "kloge koner" eller "kloge mænd".
3. Præsternes rolle
Præster fik pligt til at advare menigheden mod trolddom og melde mistanke til øvrigheden.
4. Rettergang
Lokal myndighed (byfoged eller herredsfoged) kunne indlede sager.
Tilståelser blev ofte frembragt under tortur, hvilket førte til mange dødsdomme.
Konsekvenser
Forordningen udløste en bølge af hekseprocesser i hele riget — især i Jylland og på Fyn.
Særligt i Ribe, Thisted, Vardø (i Norge) og København kom der omfattende sager.
Mange kvinder (og enkelte mænd) blev dømt og brændt.
Mest kendt er som nævnt Maren Spliid, brændt i Ribe 1641 — en direkte følge af den juridiske praksis, som forordningen havde indført.
Historisk betydning
Christian IV's hekseforordning er vigtig, fordi den:
Institutionaliserede heksejagten — den gav lovligt grundlag for at dømme og henrette hekse.
Afslører samtidens verdensbillede — en kamp mellem Gud og Djævelen, hvor staten og kirken arbejdede sammen.

Markerer højdepunktet for hekseforfølgelserne i Danmark og Norge (1617–1650).

Forordning om troldfolk og deres medvidere (1617)
Udstedt af Kong Christian IV den 27. maj 1617. Denne forordning markerede begyndelsen på de store hekseprocesser i Danmark og Norge og fastlagde dødsstraf for "onde troldfolk" samt bod og skrifte for dem, der søgte hjælp hos dem.

Originaltekst (moderniseret retskrivning):
Efftersom vi dagligen høre og fornemme, at Guds hellige navn bliver forhånet og foragtet ved mange ugudelige menneskers gerninger, som lade sig ind med Djævelen og øve trolddom, tryllekunst og anden overtroisk gerning, hvorved mange uskyldige sjæle bringes til fald, og Guds vrede derved forøges over vort rige — da haver vi besluttet at sætte streng orden og straf derimod. De, som findes at have indladt sig med Djævelen og brugt hans tjeneste til at skade andre menneskers legeme, liv eller gods, de skulle have forbrudt deres liv og brændes på bål. Men de, som kun bruge sådanne gerninger til at helbrede, eller som søge til troldfolk for at lade sig hjælpe, de skulle stå offentligt skrifte og bøde til kirken efter lovens lydelse. Præster og øvrighed skulle alvorligen holde opsyn, at sådanne ugudelige gerninger ej blive øvede, og enhver, som tier og ikke angiver troldfolk, skal regnes for deres medvidere.

Moderne dansk oversættelse:
Fordi vi dagligt hører, at Guds navn bliver hånet og foragtet af mennesker, som indlader sig med Djævelen og udøver trolddom, tryllekunst og anden overtro, hvorved mange uskyldige bringes i fare og Guds vrede vækkes over riget, har vi besluttet at indføre streng orden og straf derimod. De, som findes skyldige i at have indgået pagt med Djævelen og brugt hans hjælp til at skade andre menneskers liv, helbred eller ejendom, skal miste livet og brændes på bålet. De, som derimod kun bruger sådanne midler for at helbrede, eller som søger hjælp hos troldfolk, skal stå offentligt skrifte i kirken og betale bod, som loven foreskriver. Præster og øvrighed skal nøje holde opsyn med, at sådanne ugudelige handlinger ikke finder sted, og enhver, der tier og ikke melder troldfolk, skal regnes som deres medskyldige.

Forklaring og historisk betydning:
Denne forordning udgør det vigtigste lovgrundlag for hekseprocesserne i Danmark og Norge i første halvdel af 1600-tallet. Den skelnede mellem "onde troldfolk", som brugte trolddom til skade og skulle brændes, og "medvidere" – dem, der søgte hjælp hos troldfolk eller ikke angav dem – som fik mildere straf. Forordningen blev gradvist mindre brugt efter midten af 1600-tallet og afløst af
Christian V's Danske Lov (1683), hvor dødsstraffen for trolddom reelt ophørte

718.

Vestlig for byen laa ved Aaen det gamle, navnkundige Riberhuus *), hvis beliggenhed viste at dets Formaal var at skærme Byen og dens Handel imod Sørøvere og andre Fjender. Dette faste Slot blev anlagt i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede af Kong Niels, der indviede det nogle Aar efter ved at fejre sin Søn Magnus´s Bryllup med Regisse fra Polen. Ved denne Fest var det, at Brudgommen og hans Fætter Henrik Svendsen, almindeligen kaldet Halte-Henrik, have deres Misundelse Luft imod en anden af Farbroderens Sønner, Knud Eriksen – Lavard kaldet – fordi denne, der upaatvivleligen har været meget forfængelig og pragtelskende, traadte op i en kostbar sachsisk Dragt, der overstraalede alle de Tilstedeværendes, selv Magnus Nielsens. Dette fremkaldte en smaalig Skinsyge,

som ledte til en Ordstrid, der ikke blev uden Betydning ved den sørgelige Begivenhed Aaret efter i Harrested Skov.
Da Valdemar Sejer i Aaret 1205 sendte Strange Ebbesøn og flere Stormænd til Bøhmen for at bejle til Kong Primislavs skjønne, attenaarige Datter, holdt han Hof i Ribe og modtog der sin Brud, den fromme Dagmar, der desværre kun levede i syv Aar.

Hun kom uden Tynge, hun kom med Fred,
hun kom goden Bonde til Lise;
havde Danmark altid saadanne Blommer,
man skulde dem ære og prise."

På Riberhuus blev deres Bryllup fejret, thi Kongen havde valgt sin Bolig der, fordi han sandsynligviis troede, at hans Nærværelse var nødvendig i Nærheden af de erobrede tydske Landsdele, og paa Riberhuus udaandede hun 1212 sin fromme, kjærlige Sjæl. Hendes kongelige Ægtefælle var dragen

---

*) Chat Gpt: Riberhus Slot / Slotsbanke
Riberhus var et kongeligt slot beliggende på den vestlige kant af Ribe i Esbjerg Kommune.
I dag er der ikke mere end ruiner og jordværker tilbage—slottet er forsvundet, men området kaldes Riberhus Slotsbanke eller Tøberhus Voldsted.
Slotsbanken i Ribe måler cirka 90 × 90 meter og rejser sig omkring 8 meter over det omkringliggende terræn.
Der er rester af én bygning: "Skriverstuen" (Skriverstuehuset), hvor man i dag kan se nogle kælderruiner fra 1300-tallet.
På det sydlige hjørne af jordværket står en statue af Dronning Dagmar, skabt af billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen og opstillet i 1913.
Historie / Betydning
Slottet blev formentlig opført i 1260'erne under kong Erik Klipping.
I middelalderen var Riberhus et vigtigt kongeslot og centrum for lokal administration.
I 1537–1543 renoverede Christian III slottet med materialer fra St. Johannes Kloster.
Under svenskekrigene i 1600-tallet mistede slottet sin militære betydning og gik i forfald. Mange sten blev genbrugt til andre bygninger i området.
I 1940–41 blev området udgravet og restaureret af Nationalmuseet. Voldgravene blev oprenset, og jordværket blev genskabt næsten i sin historiske form.

719.
imod Nord og opholdt sig i Skanderborg, hvor han sad ved Tavlebordet, da der kom Melding til ham om Dronningens livsfarlige Sygdom. Strax lod han sin Hest sadle og foer afsted ad Ribe til, hvor der ventede ham stor Kvide; thi Dagmar var død, da han traadte ind til hende, skjøndt han havde iler saa stærkt at

"da han drog af Skanderborg
da fulgte hannem hundrede Svende,
og da han kom til Ribe By,
da red den Herre alene."

Kongen var overvældet af Sorg og bad alle Fruer og Jomfruer at forene sig med ham i Bøn, a han dog endnu engang maatte tale med sin fromme Hustru, og Dagmar, der kun var falden i Afmagt, skjøndt

alle de Tilstedeværende troede hende død, rejste sig i Lejet og spurgte Valdemar, ”hvorfor han kaldte hende tilbage til Liver, da hun dog ikke var sig andet Ondt bevidst en ”at have snørt sine smaa Silkeærmer om Søndagen;” derpaa bad hun for alle fredløse Mænd, at de maatte have Fred, og før alle Fangne, at de maatte løses af Lænker; og udbrød da pludselig:

”Nu r der Tid jeg farer herfra,
jeg maa ikke længere dvæle.
Himmerigs Klokker de ringe for mig,
mig længes hen til de Sjæle.

I Ringsted Kirke hviler hun ved Valdemars Side, og ved hans anden Side ligger Berengaria, den Hustru, der blev lige saa hadet af Folket, som Dagmar havde været elsket.
Paa Riberhuus fejree Valdemar 1229 sin og Dagmars Søns, den tyveaarige Valdemars Bryllup, da denne ægtede Berengarias Broderdatter, Prindsesse Eleonore af Portugal; men

720.
to Aar efter mistede Kongesønnen sin unge Hustru, og snart efter døde han selv ved et Vaadeskud paa Jagten.
De tre Sønner, Berengaria fødte Valdemar, bleve Alle Konger, men de fik og Alle en brat Død, som og Kristoffers Søn, Erik, der blev myrdet af Marsken Stig Andersen Hvide og flere misfornøjede Stormænd. Marsken og hans Tilhængere maae have været Herre af Riberhuus, en miste det ved List og Overrumpling, til Fordeel for den Myrdedes Søn, den unge Kong Erik; thi

”der gaaer Dands paa Riber Gade,
Slottet der er vundet.
Der danske de Riddere froe og glade
for Erik Konge hin unge.”

staaer der i en Folkevise, der ender saaledes:

”De dandsed dem paa Slottet ind
med dragen Sværd under Skarlagen Skind.”

Er Borgen virkelig bleven vunden som der her antydes, da var det tilvise en meget romantisk Maade, Ridderne nvendte for at komme i Besiddelse af den; og maaskee den kan have bidraget til den store Forkjærlighed, Erik Menved – Kong Erik hin unge – nærede Ribe.”
Det laer til, at under de hyppige Fejder imellem Valdemar Atterdag og de holsteenske Grever, have Ripenserne ikke altid været synderlig gode Undersaatter, thi Modstanderne takkede ”de kjære Ribe Borgere for deres udviste Tjenester,” og da Kongen havde betroet Fægtningen til Erland Kalv, gik denne endnu samme Aar over til Hertug Klavs i Holsten, hvorover Hertugen blev saa glad, at han skjænkede ham baade Gram og Møgeltønder. Men neppe et halvt Aar efter gik han tilbage til Valdemar, der modtog ham med den bekjendte

721.
Ytring. ”Den Kalv er sandeligen værd at lægge til; thi han gik bort som Kalv og kommer tilbage som Ko med to Kalve.” Der er ofte bleven holdt store Kirkeforsamlinger i Ribe, og Kristoffer af Bajern, Kristian den Første og Frederik den Første bleve hyldede i denne by. Kong Hans tilbragte en Tid af sine sidste Levedage der, thi han var kommen for at overvære en Bispevielse i Slutningen af 1512, og

steg Vandet i de første Dage af 1513 saa højt, at Ingen kunde komme hverken ind eller ud; Kogen var som belejret, og maatte finde sig i at vente indtil Vandet var traadt tilbage.
Dette var det sidste Aarskifte, han oplevede; thi da han derpaa drog vesterpaa imod Nord for at komme til Aalborg, snublede Hesten med ham i Skjern Aa; han faldt i Vandet, og dette Uheld midt om Vinteren fremkaldte hans Død.

Foruden de Egne i Nørrejylland, vi nys have besøgt, høre til Ribe Amt de i Hertugdømmet Slesvig saakaldte Enklaver
Disse Enklaver bestaae deels af to samtlige Strækninger, deels af de saakaldte blanded Distikter, det vi sig, Stykker af nogle Sogne, hvis øvrige Deel hører til Slesvig. Vi ville omtale dem i den Landsdeel, af hvilken de ere omgivne, og her blot gjøre et kort Bekjendtskab med de Øer i Vesterhavet, der høre til Ribe Stift.
Omtrent en Fjerdingvej fra Fastlandet kommer man ude i Vesterhavet til Fanø, der indtager et Fladeindhold af omtrent 1 Miil. Øen, der udgjør to Sogne: Norby og Sønderho, har kun ringe Jordbund, og neppe Halvdelen af den er dyrket; det Øvrige er øde, tildeels bedækket med Flyvesand, saa at Beboerne endog maa hente deres Hø fra Fastlandet. Fiskeri er en af Øens Hovednæringsveje, men en langt rigere Erhvervskilde er Søfarten, der drives med Indsigt og Udholdenhed; derfor ere Fannikerne ogsaa fra gamle Tider af bekjendte som flinke, kjække Søfolk. Ligeledes have de været vel anskrevne for deres Driftighed, Flid og Nøjsomhed, saa Fannikkernes Huusflid endog er bleven Ordsprog, og uden nævnte gode Egenskaber vilde de næppe paa deres lidet frugtbare Øland have kunne holde Nøden uden Døre, ja hvad der er end mere, endog faaet Velstand indenfor. Om denne Nøjsomhed nutildags staaer paa samme Fod som da Søfolkene alene særdeles langs Slesvigs Vestkyst, tør vel neppe Nogen staae inde for, idetmindste har jeg ved et Besøg

722
paa Øen fundet flere materielle Nydelser, hentede fra fremmede Lande, der talte om alt andet end Nøjsomhed. Den Orden og Reenlighed, der saa meget bidrager til Velvære og uimodstrideligen fremhjælper Velstand, men desværre savnes i saa mange af vort Fødelands Egne, sporer man hos Beboerne af denne fjerne Ø, der forhen skal have været langt mere udstrakt end nutildags. Fanø og Manø have engang grændset saa nær til hinanden, siges der, at de kun vare adskilte ved Skodborg Aa, over hvilken der saa førte en Bro.
Fannikkernes Klædedragt er afvigende fra den, der almindeligen findes hos Landboerne og ligner deels den der bæres paa de sydligere liggende Øer, deels Beboernes paa Læsø. Fruentimmerne børe altid en slags sort Make, naar de ere i fri Luft, for saaledes at værne Ansigtet imod den skarpe Vestenvind. I øvrigt er deres Festdragt meget kostbar, thi de sætte Priis paa de fineste Klædesorter til Skjørt og Trøje, og de Knapper, disse smykkes med, ere enten af Sølv eller smukt udarbejdede af Rav, hvoraf der findes en Deel, især ved Øens sydlige Kyster. Tilfældigviis fik jeg Anledning til at overvære en smuk Fannikepiges Bryllup, og der er unægtelig, at den ejendommelige Brudedragt forhøjede den unge Bruds Ynde.
Manø, der ligger Ribe nærmest, bestaar egentlig af to Øer, adskilte ved et smalt Sund; den nordre: Gammel-Manø, der er større, omtrent, en halv Miil lang og en Fjerdingvej bred, er derimod tøt og sandig. Dronning Thyra skal have lidt Skibbrud ved Manø, da hun kom hertil Landet, og efter den gamle Vise blev Dronning Dagmar landsat der:

”For Manø kasted de deres Anker
alt paa den hviden Sand;
toge de hiin unge Frøken Dagmar,
de løfted hede først paa Land.”

Romø har ogsaa fordum været langt mere udstrakt end den nu er, thi en Miils Vej ude i Havet seer man Spor af gamle Bygninger. Den regnes for at være to Mile lang og omtrent lige saa bred, og deles i Nørre- og Sønderland. Medens Mændene fiske og sejle, besørge Kvinderne Agerbruget, men Jordbunden er maget og kun Østkysten dyrket. Paa Borgebjerget, en temmelig høj og rund Bakke østlig paa Sønderlandet, skal der fordum have staaet en lille Borg, som

723.
blev skyllet bort ved en af de Oversvømmelse. Øen oftere har været hjemsøgt af.
Amrum paa Vestsiden af Slesvig, hører ogsaa til Ribe Stift. Den er noget over en Miil lang, knap en halv bred, og har ligesom den norligere liggende Romø, en Kirke, der er indviet St. Klemens, en af de Helgener, der isærdeleshed skærmede Søfolk. Øens gamle Navn var "Omrum", - det øde Rum – for at betegne dens Ufrugtbarhed, især paa Vestsiden, hvor høje Sanddynger danne en Vold imod Havet.
På østsiden er en Østersbanke.
Foruden nævnte Øer hører den nordligste Deel af Silt, det saakaldte List-Land, og det vestlige af Føhr til det her omtalte Stift. Det Vand, der løber imellem Silt og Rømø hedder Lister Dyb, og er navnkundigt af Kristians den Fjerdes Sammenstød med Hollænderne, den 4de Juli 1644, hvorved Kongehelten tvang Fjendens Medforbundne til at vende om.
Ribe stift bestaaer af 3 Amter. I Ringkjøbing Amt er 9 Herreder: Nørrehorne, Hind, Bølling, Vandfuld, Ulvborg, Skodborg, Hjerm, Ginding og Hammerum Herreder.
I Vejle Amt 8: Hatting, Bjerre, Holmas, Elbo, Brusk, Jerlev, Nørvang og Torrild.
I Ribe Amt 7: Østerhorne, Vesternorne, Slaugs Skads, Gjerding, Malt Andst; desuden Løve, Møgeltønder og Højer i Sønderjylland.

Nørrejylland, den nordligere Del af Halvøen, indtage et Fladeindhold af 448 Kvadratmiil. Fra Skagen til Ribe er der 37 ¾ Miile, og paa det bredeste Sted, fra Fornæs, Nord for Greenaa, til Nissum Fjords Tange, er der 24½ Mile.
Den indbefatter 4 Stifter, der deles i 10 Amter, hvis Underafdelinger atter er 79 Herreder efter verdslig Inddeling, 83 efter gejstlig. Amterne og Herrederne ere anførte efter Slutningen af hvert Stift. Midt igjennem Landet gaaer i to Dele, den østlige, der er mere højtliggende og frugtbar, end den vestlige flade, skovløse, tildeels ufrugtbare Sandslette. Langs Vesterhavet findes Sandklitter, der dannes af Flyvesandet.
De største Vandløb ere: Gudenaa, Storaa, Skjern Aa,

724.
Varde Aa, Kongeaaen, Skive Aa, Ry Aa, Ribe Aa og Skads Aa.
Flade Sø, Kolind Sund, Mos, Skanderborg, Viborg og Fiil Søer ere de betydeligste; Fjordene ved Mariager, Randers, Kalø, Ebeltoft, Horsens, Vejle og Kolding re de største paa Østsiden; paa Vestsiden mærke vi Nissum og Ringkjøbing Fjorde.
Nørrejylland har 26 Kjøbstæder; Skagen, Hjørring, Frederikshavn, Sæby, Aalborg, Ribe, Hobro, Mariager, Randees, Grenaa, Ebeltoft, Aarhus, Skanderborg, Horsens, Vejle, Fredricia, Kolding paa Østsiden. Paa Vestsiden: Thisted, Nykjøbing, Lemvig, Skive, Holstebro, Ringkjøbing, Varde, Ribe. Viborg ligger midt i Landet. Hals og Løgstør ere Flekker.
Af Grevskaber der 3: Lindenborg, Frisenborg, Scheel; Schakkenborg ved Tønder hører til Ribe Stift; desuden Baroniet Vilhelmsborg. Støvringgaard og Estrupgaard er Frøkenklostre

---

727